

15851

કવિ લોક

પુસ્તક ૪ : અંક ૧

અષાઢ ૨૦૧૬

રાજેન્દ્ર શાહ

પતંગની પાંખે

પતંગની પાંખે ચડી અહીં તહીં ઘુમે મનમોજી સમીરણુઃ
કનેથી પસાર થતાં સહસ્રા જ લીધે મને પણ નિજ સંગઃ
તરુની કુંપળ-વાડવેલ-ને હિંડોલે ઝૂલી

હરની નીલિમ વનકુંજની ભુલામણીમાં કરીએ પ્રવેશ
ત્યહીં એકાએક થાય એ અસોપ,
ખોજ સહુ ફોક.

પાંપણની પલકમાં આવી ખેસું અહીં ફરી મારે મૂલ સ્થલ.

હર નિકુંજનાં કાંચનારની સુગંધકેરો સુકોમલ સ્પર્શ
હરી બાય બાણે મને વ્યતીતને દેશ.

-કોઈ તન્વી તરુણીના શિથિલ અંખોડે

એનું લઈ અલંકરણ પ્રફુલ્લ-

કણ્વદ્વિહિતાનું જેને વદન લાવણ્ય

વ્રતનિરમલ ગિરિકન્યા કેરાં જેને નયનન તેજ;

સુણી રહું અમરગુંજન

મિલનમહિર મધુમાધવીના સૂર

...હળે લયને પ્રવાહ

પહી આવે ત્યહીં

સજી વિદાયવિકલ કલ વિશંગિત વેણુ.

અસ્તાયલ પથ પર સહજ મંડાય મુજ નેણુ.

કપોતશ્યામલ કંઈ વાદળ પાછળ સુરે હિંગોલક સૂર્ય.

અવકાશ વીધી કોઈ કિતરે વિહંગ

સંગ સંગ નિમ્ન મારી યે નજર :

અહો !

અહીં રમે હજી

તૃણને પથાર મનમોહ સમીરણ !

એવું લહી રહું કેંક

જણે મને

છલ્છલ ઊળે ભીંજવતી જલ લહર શીતલ ।

મુજ મન

અસીમ ગગન —નીલ ઝાંખ— મુજ મન

નયનને નહિ નડતરે કહીં

શૂન્ય મહીં શૂન્ય.

કયહીંકથી વિહંગડવન

પાંખને હિસ્સોળ ગતિ

એક રેખણું અંકન

પવનમાં અંતરીણલીન

નહિ ચિહ્ન

સન્મુખ સૂર્ય પ્રકાશપુજ
 તેજસ્ કંકણ
 આડે વહી આવતું વાદળ
 રંગની સુષમા ક્ષણેક્ષણ વિગલિત
 અંધાર !

લજ લજ તારકની વણચાર
 પ્રશાન્ત ભ્રમણ
 અવકાશ કેરાં છિધડે અનંત અંતરાલ.

શૂન્ય
 શૂન્ય આ નયન
 અસીમ ગગન - નીલ ધ્યાન - મુજ મન.

પ્રભરામ

ભિમે વૃષ્ટ

બ્રીહમના' આ સંધ્યાકાલે
 ઉપવને ઢળ્યો જરી હર્વાંકુર શયને,
 અર્ધમીઁધ્યાં નયને.
 સન્મુખે વૃત્તીયાનો ખંડિત શરી લસે પ્રતીચીના ભાસે.
 મહા પુરે
 વિધ વિધ વાહનોનો વિસંવાદી કંકંશ રવનાધ આ અદ્વૈ.
 મીંચું દગ :
 પ્રસારું હું ખાણું જરી;

હરિયાળી શીળી નરી :
 ફૂંલોં તૃણોં શ્રવણની લગોલગ.
 રૂંડું પાસું-
 અહો, આ શું ?
 રણઝણ...રણઝણ...રણઝણ...
 ચારે બાજુ ઝિગે તૃણ.....
 એક ક્યાને
 અ-પૂર્વે આ અતિ સૂક્ષ્મ સંગીતનું ઠરું પાન !
 નિસંવાદી કર્કશ રવનિધિ કૂચે ક્યાલી !
 રણઝણ...રણઝણ...રણઝણ...
 અલ્પુત મધુરિમામણી કોઈ
 રહી વહી ..

કમલ વૈવ્ર

વિશ્વાયલે ઘટ

મારે જગુ નિત નહીતટ નીર કાજ,
 લેલી પરોઢમહિં, રંગીન તેજ કેગ
 આછે ઉપાડ જ્યહિં સુદર સર્વ એવા
 માર્ગે પ્રસત દહુકંત વિહંગ સાથ.
 ત્યાં ઘાટની ઉપરની વનરાઈમંથી
 દેખાય એમ રહી, વેણુથી કોઈ ઝિને

છેડે તું રાગ; જલછાળની સંજ જેનો
હું રોમહર્ષકર સ્પર્શ લહું લબતી.

ને હેલ શીર્ષ ધરી બગત-સ્વાન બેતી
પાછી વળું ઘરસણી જ્યહિં મંદ મંદ;
ફંગાળી ગોફણી કંકરને અઠંગ
પાડે તું વેહ; જલધાર શું હેધું ખેતી.

તારે હરિ અગનની રત; લેહ લાગી :
વિધાયલે ઘટ સીની હું ય તે સુસાગી.

હેમન્ત દેસાઈ

અતિથિ

કઢી કઢી કારે મારે ફૂટે !
અને તે યે કોણ બાણે કયાંથી એને
સમય તો સાંજનો જ સૂઝે !
વણપૂછે આવી અહીં
કાંઈ કાંઈ વાત કરી કરી
અખાડા કરું છું તો યે અકળાવી મૂકે !
કાંઈ મધરાતની મિરાત અણમૂલ હિયે
તેને કશી તારલાની પેઠે ચમકાવી મૂકે !
ધીમે ધીમે પગલે એ મહેમાન આવે મનસૂઝો કરી
અણગમે અવગણી બસ ઠામ કરી
પોતાનું જ ઘર ગણી રાતભર રહેવા ન ચૂકે !
કેઈ કથાકાર સમે મલાવી મલાવી રસભરી

સારી રાત એની એ જ જૂની ને પુરાણી નવે નામે વાત કરી
 સવારે સવારે વહી બધ મૂંઝે યુગે !
 ડગલે ને પગલે એ માગે માન,
 કરે કાંઈ હક અને ધરે અસ્થિમાન;
 ફૂલની ગુંથાને માળા વાટ બેઠું તો એ નહીં આવે
 દ્વાર ખેંચે ઠરી દઈ ત્યારે વળી અધિક ભિંમવ ધરી મૂકે !
 'જેને નહીં' ઇજન દઈ કે નહીં' દઈ આવકાર,
 ઘણીક વેળા તો ચડી હાથ કાઢે પઠાર
 નો વે વારે વારે
 અતીત અતિથિ અળખામણે આ દ્વારે મારે ફૂટે !
 ઘડી ઘડી મનને તે દ્વારે મારે ફૂટે !

મ્યુરિયેલ

હસના

સરકે હરિયાળી, -
 ગ્રીષ્મતપેલી ભૂખી ભૂખર,
 દગ્ધ કાલિયા ઢાંકી, મનહર,
 તીક્ષ્ણ ક્ષતો રૂઝવતી પલ્લવ
 રરકે હરિયાળી.

પઠાડ પરે ને ચાસ પરે એ,
 મૃત માનવની કબ પરે એ,
 આચ્છાદીને મળમલ પરે
 મરકે હરિયાળી.

" (અનુ : ઈશ્વરચંદ્ર ભટ્ટ)

અવાવરાં અંતર

ખરલ ખાલીમાં ઘૂંટીને શું કરું ?
 અમથો જ્યાં ઉપરવટણો-પાણો છ !
 મરમનો તિજારો સારો શોધતાં
 આલાપોનો આરો યે ખુસાણો છ !
 અવાવરાં અંતરે આથડી શું કરું ?

અખૂટ પક્ષા રચા એકલવાટમાં,
 અસૂરો ને એકલ-લગની જાતો છ !
 અધવચ્છ છિમચ્છો છે ઘૂનો ઘેનનો,
 એ યે એના સેજળ સરોદે ગાતો છ !-અં

ઘવાણો-ઘેરાણો, ઘૂનાઘેરમાં
 આછર્યા પગલાંના નાદો : છ !
 પુરાયો વહેતાં રેઢેનો જ્યાં સુધી
 માંડી વાળી જવાની મુરોદો છ !-અં

અવળા અક્ષર સર્જનલેખના
 પરિચાલુક્ષાગ્યમાં ખૂંટેલા છ !
 વિજનગંગાની વાણી વહેનને,
 ખંધિયારે પ્રાણ આ જહેલા છ !-અં

યંત્રીશ, સલિલચેતન ! ચિર હો !
 બેઈ વાટ વહેનના વળાવે છ !

આંધીના અધીળે મેઘધનુ માંજતો
 હિતરજે સાંગત આ વિગ્રામે જી !—અં

ખંડેર વચાળે હું કુંઠા-છાંચડી;
 ચાહું વહેનો સ્વક-નધાવો જી !
 મોત ને નિરાશા-પદ્મમાં પૂરવા
 સતી લાલ પારાવાઝ પ્રસાવો જી !—અં

કુંઠા ન ચેતાવે, ચેતન શાં કામનાં ?
 વહેન મારું અંકુરી અજપો જી !
 ઓછાવાળોથે રહી અંતર પૂરનો
 લેવા મારે સુરસીસુરતા-કંપો જી !—અં

અવિકસિત પદ્મ

(શ્રી પ્રભરામ સવળ કૃત ' પદ્મા ' નો પરિચય)

પ્રતિકાને બળે ઉપસેલી પોતીથી અભિન્યક્તિ એ એક અલગ વસ્તુ છે, અને પોતાની પ્રવૃત્તિને લીધે અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં યદ્ય જ્યાં અભિન્યક્તિ એ બીજી વસ્તુ છે. પ્રતિબાને બળે ઉપસેલી પોતીથી સ્વયં અભિન્યક્તિના એક સરખા અનુકરણને લીધે પણ એ એક વખતની સર્જન અભિન્યક્તિ પોતાની તાજગી ગુમાવી લેશે છે, અને આમ, અતિ વિવેકવિહીન વપરાશને લીધે જૂની એ ખામી, સક્રિય એ સીમા, અને નિસિખંડતા એ પ્રવૃત્તિ યદ્ય ભવ છે. પ્રવૃત્તિવત્ અભિન્યક્તિની એકવિધતાના અવિરોધને લીધે ક્રમબદ્ધ અને નામ ન જાણીએ તો પણ આ કાવ્ય કૅલુ હોઈ શકે તેનો જવાબ પણ રહેશે આવી શકે શ્રી પ્રભરામ રાવળની કવિતા કે જે આવી જ પરિસ્થિતિમાં કેમે કરી બહાર નથી આવી શકી.

એક તો એમની ખસે છે અત્યંત પ્રવૃત્તિ સુગંધગોળ, જેવાયે પાછો એમનો અનુકૂળ સ્વરૂપ (જેવા કે શી, અહો, યાન્ત, મુદા, હિમ્બ, પ્રકાશ

વગેરે) માટેનો- મઠ ધણપાત્ર અમુક જ શબ્દો અને તે પણ ખાતા એક જ કાવ્યમાં ઉપરાખપરી વાપરવાથી જાણે કે એક પ્રકારનું વાતાવરણ સર્જાય છે એવી કવિની (કાલીયાશી) સમજણ (?) આને પરિણામે એમની કવિતામાં કાવ્યકલાનાં નાશશિષ્ય હર્ષન ચવાને બદલે આપણને એવા મળે છે કાવ્યકલાના આત્માસી અંગો, અને ક્યારેક જ એવા મળવી આછીપાંતળી કલા અને એની નવી પુનઃકિતઓ.

૭મું જો પ્રભાસમાં શીકે શીકે આવકતા હોય અને આમણી હૃદયેટમાં અમ-રથાથે સંસ્કૃતના ભારેખમ શબ્દો આવી જતા હોય-અને આટલું જ-ખસ, માત્ર આટલું જ હોય-અને આટલા માત્રથી જ કવિતા આવતી હોય તો કવિતા એટલી મુલત વસ્તુ કોઈ ન હોત. પણ સદ્ગુણ્યે એવું નથી એટલે જ આટલા બધા કવિઓની વલ્લભાર હોવા છતાં કવિતા વિરલ છે. સંસ્કૃતના સંસ્કારો તમે ચમચાયેલું પ્રલસામનું પણ કાચમને માટે તો શું પોતીથી વિશિષ્ટતા નહીં હુઆવી એસેને એવી પણ સહજ્યને સતત ખીક છાળ્યા કરે.

રણની મુસાફરી કેટલી નીરસ અને કંઠજાળનક હોઈ શકે તેનો ખ્યાલ આ સંગ્રહ ધાંધાથી આભ્યા વિના ન રહે. અબજત, આ રણમાં કેટલાંક કાવ્યો-જેવાં કે ઝાઝાવાડી મરતી, વરસ, પોચાણ, પારસમણિ, કવિ કાન્તને, દોઢે દિન, પદ્મિષ્ટુ તથા અઠ કાવ્યો-ગીતોનું મૂંઝાણું શીલોવરીની ગરજ સારે એવાં છે. ખાસ કરીને ઋતુકાવ્યો ગીતોમાં તો પ્રભાસમની કવિતા મોકળે મને મ્હાલે છે.

સારો કવિ મને તે રીતે વિશેષણોને (વિશેષણો જ શા માટે ? કોઈ પણ શબ્દને) વેઢવી દેતો નથી. એવું ક્યારેક જ જન્મું છે કે શબ્દની આગળ પૂર્વગ ‘પ્ર’ કે ‘મુ’ મૂકવાની અનિવાર્યતા ઊભી થઈ હોય. કવિની આ કટેમનું પરિણામ પણ એવા એવું છે-પ્રદીપ, પ્રભચત, પ્રશુષ્ક, પ્રસૂત, પ્રસ્ફુટ, પ્રશાન્ત, પ્રતપ્ત, પ્રસ્ફુરવા, પ્રમીતિવા, પ્રપ્રણ, પ્રવેશન, પ્રવૃત્ત, પ્રવચ્ચ, પ્રવચિર, પ્રવેન, પ્રવચ્ચ, પ્રવચ્ચ, પ્રમુક, પ્રવિશાળ. અણવા બેસીએ તો પાર ન આવે, જો કે આ વિચિત્રતાની પરાકાષ્ટા માટે અત્યુદ્ગમની આ પંક્તિનો નમૂનો પણ પૂરતો છે.

“સદા સુસ્થિર, સુપ્રાપ્ત, સુસાધ્ય, તપ કે વિના”

ખુબ જ ‘સુ’ માત્ર કવિતા એ જ કવિતા નહીં તો પછી ‘સુકવિતા’ની તો વાત જ ક્યાં ?

અભિનયકિતની એક વિધવાના અતિરેકના પણ પ્રેરણકારી બનતા એક સ્તંભે

આ અસંભા સત્ય પ્રકટ હો / આ અસંકલ્પ જુલુ મહી સળગતા
આ વિષય વિષય અર્થિ આગ / આ જી સે વિભિર અપાર
આ ઝાંખાવાડી ધનવી, / આ તે કોઈ જનમ મેરામજુ ?
આ અણુસેમ આગાય સરોવર / આ નવ વને પાખ મળી શુ ?
આ અર્થિય અથ જાવ કાઠકતલી / આ ઘોષ વિભિરના દલ
આ રૂંદ દુષ્ટે કાચ / આ સામય આતુરો વહે
આ દુષ્ટો પાટ જુલુ કહે / આ આવી બીની કયા કહરી
આ વિદ્યુત પ્રકાશ સી વર્ષાના / આ 'અનંત મુક્તાકૃતિ કોઈ કહે
આ બદાય, આ પાર્વિવતા, સ્વિચ્છાવ / આ વિદ્યમા આપત વધા જનોથી
આ વિદ્યવને રો જુલુથી ગ્રહતો / આ વ્યક્તિનો સર્વ સમર્પિ સાધે
આ કુલ મોળો કરવા મહાન / આ અદ્યમ છે અનુભવો
આ જ્ઞાનની ભાઈનથી / આ બાજુ તારો હરી જ પ્રાસ
આ ધા મહાનો જુલુ મૂલ્ય જન / આ રાત્રિ શીર જનમા બાને પ્રસાદવી
આ ઘણે આ નીકર / આ ઘોષ મુદને કાપે
આ રાખનો અનુનના નિનાદ / આ મુજર કવિતા રમણીય
આ રે કાવા ફરી રીવીમા / આ તે સુજન કે સોમ ?
આ કૃષિ નાનુ મધુબિન્દુ એક / આ કુલ આરો વરનો ઇવેલન

શુ ઈશ્વરકે 'શુ' શ્રેય કૃતિઓ જુલુમા જપ જ આવી કંઠાવાપ્રેર
શુઆદ આ છે પ્રભાતમની મર્ધાના અને તે શ્રેયે જેવી તેવી તેા નહી જ મર્ધાના
જુલુમા તેા ઉપર જવાનુ એ રીતે જીવી થવી હોય છે તા ક્યારેક આ રીતે પણ
પ્રવિધી આ એકે કો વિસ્તૃત મેદાન છે / આજ દેશુ સાથ જવાનુ દૂલ છે
'હોશુ' જરમ આનંદ ■ / મને તુ શ્રેયે છે
જિ જ માલી, એ જ અર્થિ છે / કેમકી પણ અભિનય સ્થિતિ છે

આવા બીજા ઉદાહરણો પણ વાચકને સંગ્રહમાં મળ્યા વિના નહી રહે
તેા વળી કવિ ક્યારે ક્યારે સંગ્રહમાં મુકાઈ અથ છે ત્યારે પેટા પંચિવપૂરણ
કા. 'જ' તેા કવિની ધાન દાકવા (૪) વસ્તવ આવી જ ખોલ્યો હોય છે એ
જની અનંતવાર્ષતા અથ જ કિશી વધ હોય એવુ તેા નથી જ જનુ પણ
મરિને નાણે કે આવી કહેવા વિના જિન જ ન જાનુ હોય તેમ આખરે સામ્યા
વિનય રહેતુ નથી

ઝાડી તાડી સપાળે જ, કવચુમાં પડેશૂત ગાય પ્રમત !
 ચેના દૂંડા પલ્લુ ઝાટકી જ વીર રા'ની / જેમાર શુ' રતન ધૂ.મણી જ રૈાડુ'.

મુસંસ્કૃત જ માટી પિપ્પડ કંઈ થાટ અર્થે રુહા,
 ઝહો, હૃદય પાદપીઠ જ બની રહો સત્વની
 મને સમર્પી જ રહો 'સમર્પણ' / તેહની તૃપ્ત.

લાગી હજી ના રી જ, સુપ્ત આત્મને / આપી રહું જે જ તૃપ્તની દક્ષિણા
 વારી છોડાડું જ તો મુઠ્ઠા મહા / મસાલમાંથી પહતાં જ દેહરે
 ના દૂર રહે જ મનનામાં

જો કે આટલાં ઉલટરછો પલ્લુ પૂરતાં છે, અમરમાંએ પાનાં ફેરવતાં પલ્લુ
 ઉપર ટાંક્યાં છે એવાં ઉલટરછો વાચકને મળવાના જ.

'અન્ત્રોદય' નામની એમની મહત્વાકાંક્ષી કૃતિમાં તો સંવાદો દ્વારા થઇ
 ગયેલો નર્થો પંક્તિઓનો પથારો છે.

કપારેક અત્યંત રમણ અલિન્ધકિતમાં પ્રભરામ સરી પડ્યા છે હાંખલા તરીકે:

દૂર દૂર જા'સી વાગે સાંવરિયાની દૂર દૂર જા'સી વાગે,
 હૈયામાં જઈને લાગે સાંવરિયાની દૂર દૂર જા'સી વાગે.

'હૈયામાં જઈને લાગે' જે પંક્તિ આવે કે આપણને એમ થાય કે આ
 કવિને અલિન્ધકિતની સફળતા સાથે કાંઈ લાગેવળગે છે ખરું કે નહીં ! માત્ર
 માત્ર એસાકવા આતરે આવી કોઈ પર લપસી જવું જે કાંઈ અચ્છા કવિત્વ
 તો લક્ષણ ન કહેવાય. પોતે જે કે વાતાવરણ રચવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ
 વાતાવરણમાં અને સજનના હાળમાં આ જાતની એની રજૂઆત.

માર અંધારે મારી કો' જે શુ' થાંધ દાળી જતીએ કોઠે હીવા અગતાણ'
 એકદમ વિચિત્ર લાગે છે.

આવા વૈચિત્ર્યોને છીધે જ આટલું તો કહ્યે જ છૂટકા કે લાવઝાકબથી
 બી'ડું હોવા ઉપરિએ એમણે કાવ્યપત્ર અવિકસિત છે.

સુરેશ દલાલ

પરિશીલન

ચૈત્ર

પૃથ્વી-સૌભાગ્ય-કંઠે રાઠા રેસૂંઠે ખાખરા ખીરવા,
જગુના આબરવેને અંગને એમથી ઓઢ્યા.
સસિરે મમતા વહ્નિ એમમાં થાય દુરમન;
હીસામાં સુષ્ટિ ફેરી આ સ્થિર કાષ્ટ રહે હાથ !
દુર્નિરીદય દિને આજ સત્રે શું પ્રેક્ષણીય છે;
જાતિ દુઃસહે દિવસે, રાત્રે શું કમન્દીય છે.
દિનની પંકિતની સાથે પ્રાસ શાંતિલો મળે;
દિનનો પીરસ તો રાત્રે સુખાદુમાં ઢળે.
ખમ્બુ આ (દનતુ) રાધિપદાધી સમતોલ છે,
સાથા ઝવેણીને કાષ્ટ જાતિ કિંમતી તોલ છે.
જાડીમાં દિનની ખૂલ્લું વૈષે કાષ્ટ રસાધન,
રત્રે પાણી મધુ રક્ત, -પુષ્પ અન્ન સેવન !
જાતુદિંદી ચણેલી આ થેલી પૃથ્વીવશી મલા;
વરુનો વહ્નિ આ હાલે, યજ્ઞસ સમી સરણી,
દિવસે માનવી મત્સ્યે પૃથ્વી પે તાઈ, નવશે,
જાને રાત્રે સહેશે છે મુખે અયોજનના વપ્તુ જશે !

‘પદ્મા’મંથિ હુંઠાવીને

પ્રભાતમ રાવળ

અતાંકથી ગાણું .

તથા :—

તુમ્યસ્યે શતશૃત્વોડ્વરુષ્યતે સહસ્રકૃત્વઃ ।

વિરમ્ય પુનારમ્યતે પ્રિયો જનો નાસ્તિ પુનરુક્તમ્ ॥

તે પ્રકારે :—

પ્રિય જનને સેંકડો વાર શુંજન કરાય છે. હજારો વાર આલિંગન કરવામાં આવે છે. રહી રહીને ફરીવાર રમણ કરવામાં આવે છે તે પણ પુનરુક્તિની પ્રતીતિ થતી નથી.

તથા :—

કુપિતાઃ પ્રસન્ના અવરુદિતમુરગ્યો વિહસન્ત્યઃ ।

યથા ગૃહીતાસ્તથા હૃદયં હરન્તિ સ્વૈરિણ્યો મહિલાઃ ॥

તે પ્રકારે :—

સ્વૈરિણી સ્ત્રીઓ નારાજ અથવા પ્રસન્ન [હોય] રડતાં મુખવાળી અથવા હસતી [હોય] જે પ્રકારના [ભાવોમાં] એવામાં આવે તે [બધા ભાવોમાં] મનને હરે છે.

તથા :—

કનિષ્ઠ ભાર્યાયાઃ પ્રહસો નવલતયા દત્તઃ પ્રિયેષસ્તનપૃષ્ઠે ।

મૃદુકોડપિ દુસ્સહ ઇવ જાતો હૃદયે સપત્નીનમ્ ॥’

તે પ્રકારે :—

નવીન હોવાને લીધે કનિષ્ઠ પત્નીના સ્તનો ઉપર કરવામાં આવેલો પ્રિયજનનો હલકો એવો પ્રહાર પણ સપત્નીઓના હૃદયમાં અસહ્ય એવો થઈ પડે.

તથા :—

પરાયે ચ પીડામતુમવતિ મદ્રેનિ મયુતે,
ચરીચઃ સર્વેપામિહ સ્વલુ વિકારોઽપ્યમિમતઃ ।
ન સમ્પ્રાપ્તો રૂદ્ધિ વદિ સ મૃશમ્લેષપતિતઃ
કિમિશ્વોર્દોલોઽયં ન પુનરુત્થાવા મરુમુલઃ ॥

તે પ્રકારે :—

જે [સજ્જનના પક્ષમાં] ખીબચો માટે પીડા સહન કરે છે,
[શેરડીના પક્ષમાં] કોણમાં પીડાય છે; જે [સજ્જન ના પક્ષમાં]
અપમાનિત થવા છતાં પણ [શેરડીના પક્ષમાં] સાંગવા છતાં
પણ મધુર રહે છે; જેનો બિહાર [સજ્જનના પક્ષમાં] દોષ વગેરે
[શેરડીના પક્ષમાં] બાળ સાકર વગેરે] સર્વજનોને સારો લાગે છે,
ને જે કોઈ અવોચ્ચ સ્થાનમાં [સજ્જનના પક્ષમાં] કુસંગતિમાં
[શેરડીના પક્ષમાં] ખારી જમીનમાં] પડીને [સજ્જનના પક્ષમાં]
ઉત્તમસ્થાન [શેરડીના પક્ષમાં] વધતું પ્રાપ્ત કરતાં નથી તેા શું
એ શેરડીનો દોષ છે એ મરુભૂમિનો દોષ નથી ? [સજ્જનના
પક્ષમાં] એ કુસંગતિનો દોષ નથી ?

इत्यत्रेष्टुपक्षेष्टुमवति शब्दः ।

એ પ્રમાણે આવી શેરડીના પક્ષમાં ‘અતુમવતિ’ શબ્દ
[સાક્ષાત્ક છે.]

न मेवेविषः कदाचिदपि ध्वनेर्विषमोऽप्रमिमतः ।

પરંતુ આ પ્રકારે કોઈપણ સ્થળે ‘ધ્વનિનો’ વિષય જ્ઞાનવામાં
આવતો નથી.

मतः—

उक्तान्तरेणाशयं गतं तत्पादस्य प्रकाशयन् ।

શબ્દો વ્યગ્રકર્તા વિગ્રહ અન્યુક્તેવિષયી મતેત્ ॥૧૮॥

કારણ કે :-

એ બીજી કોઈ યુક્તિવડે ચારુત્વને પ્રકાશિત કરવું અશક્ય હોય તો તેને [પ્રકાશિત] કરવાવાળો વ્યંજના વ્યાપારયુક્ત શબ્દ 'ધ્વનિ' કહેવડાવવાને યોગ્ય બને છે.

અત્ર ચોદાહતે વિષયે નોકત્યન્તરાશક્યચારુત્વવ્યક્તિहेतुः शब्दः ।

અહીં ઉપર કહેલાં ઉદાહરણોમાં કોઈ શબ્દ ઉક્ત્યન્તરથી અશક્ય ચારુત્વને પ્રકાશિત કરવામાં હેતુ બનતો નથી [તેથી એ ધ્વનિનો વિષય નથી]

શિષ્ય :-

रुढा ये विषयेऽन्यत्र शब्दाः स्वविषयादपि ।

लावण्याद्याः प्रयुक्तास्ते न भवन्ति पदं ध्वने ॥१९॥

અને વળી :-

જે લાવણ્ય વગેરે શબ્દો પોતાના વિષય [લવણ્યુક્તત્વ] થી ભિન્ન [સૌન્દર્ય વગેરે] અર્થમાં રૂઢ બનીને પ્રયોજાયા છે [પણ] તે ધ્વનિનો વિષય બનતા નથી.

तथाविधे च विषये क्वचित् सम्भवन्नपि ध्वनिव्यवहारः प्रकारान्तरेण प्रवर्तते, न तु तथाविध शब्दमुखेन ।

એ પ્રકારનાં ઉદાહરણોમાં ક્વચિત્ ધ્વનિનો વ્યવહાર સંભવતો હોય તો પણ તે તેવા પ્રકારના શબ્દો દ્વારા નહીં પરંતુ ભિન્ન પ્રકારે થાય છે.

અર્થે ચ—

मुख्यां वृत्तिं परित्यज्य गुणवृत्त्याऽर्थदक्षेणम् ।

यदुद्दिश्य फलं तत्र शब्दो नैव स्वलद्गतिः ॥२०॥

અને વળી :-

જે [શૈલ્ય-પાવનત્વ વગેરે] ફક્ત ઉદ્દેશીને [મંદ્રાયાંયેષઃ
વગેરે વાક્યોમાં] મુખ્ય વૃત્તિને ત્યાજ કરી લક્ષણ દ્વારા
અર્થ જ્ઞાન થાય છે, ત્યાં [ફલજ્ઞાનમાં] શબ્દ બાધિતાર્થ
થતો નથી.

તત્ર हि चाक्षनातिशयविशिष्टायैषकाशनलक्षणे प्रयोजने वर्तस्य, यदि
शब्दस्यालुप्त्यता, तदा तस्य प्रयोगे दुष्टैव स्यात् ।

ત્યાં ચારુત્વાતિશયવિશિષ્ટ અર્થના પ્રકાશનરૂપ પ્રયોજનના
સંપાદનમાં જો શબ્દ ઔણ હશે તો તે શબ્દને પ્રયોજ કરવામાં
દોષ જ આવશે.

न शैबम् । तस्मात् ।

[૫૨૮] તે પ્રમાણે નથી તેથી

वाचकत्वाभ्येर्णव गुणवृत्तिभ्येवस्थिता ।

व्यपन्नैकमूलस्य ध्वनेः स्थावक्षणं कथम् ॥ ૨૧ ॥

અભિધાનો આશય કરીને જ વ્યવસ્થિત બનીને શુણ્વૃત્તિ
[લક્ષણ] કેવળ અંગનામૂલક ધ્વનિનું લક્ષણ કેવી રીતે બની
શકે ?

तस्मादन्यो ध्वनि, तस्या न गुणवृत्तिः ।

તેથી ધ્વનિ ભિન્ન છે અને શુણ્વૃત્તિ ભિન્ન છે.

अव्याप्तिरप्यस्य लक्षणस्य ।

આ લક્ષણની અવ્યાપ્તિ પણ છે.

नहि ध्वनिप्रमेदो निवक्षितान्यपरान्यलक्षणः अन्ये न बहवस्तद्रेद
प्रकारा भक्तया व्याच्यन्ते ।

વિવક્ષિતાન્યપરવાચ્ય [અભિધામૂલક] ધ્વનિ અને તેના
ખીલત અનેક પ્રકારો લક્ષણો વડે વ્યાપ્ત થતાં નથી.

તસ્માદ્ ભક્ષિરલક્ષણમ્ ।

તેથી ભક્ષિ [ધ્વનિનું] લક્ષણ નથી.

કસ્યચિદ્ ધ્વનિમેદસ્ય સા તુ સ્યાદુપલક્ષણમ્ ।

તે [ભક્ષિ] ધ્વનિના કોઈ એક પ્રકારનું ઉપલક્ષણ બની
શકે છે.

સા પુનર્ભક્ષિ વક્ષ્યમાણપ્રમેદમગ્ન્યાદન્યતમસ્ય ચ વિનામોપલક્ષણતયા
સમ્ભાવ્યેત ।

અથવા તે ભક્ષિ વક્ષ્યમાણ પ્રકારોમાંથી કોઈક એક વિશેષ
પ્રકારનું ઉપલક્ષણ સંભવી શકે.

યદિ ચ ગુણવૃત્તયૈવ ધ્વનિર્લક્ષ્યતે હ્યુચ્યતે તદભિધાવ્યાપારેણ તદિતરોડલ-
હારવર્ગઃ સમગ્ર એવ લક્ષ્યતે इति પ્રત્યેકમલક્ષણાર્ણા લક્ષણકરણવૈયર્થ્ય પ્રસન્નઃ ।

યદિ ગુણવૃત્તિથી જ ધ્વનિ જણાય છે એમ કહીએ તો
અભિધાવ્યાપારથી જ સંપૂર્ણ અલંકાર વર્ગ પણ બાકી શકાય
છે અને તેથી પ્રત્યેક અલંકારનાં કરેલાં [ભિન્ન ભિન્ન] લક્ષણો
વ્યર્થ થશે.

કિંચ—

લક્ષણેભ્યઃ કૃતે કાસ્ય પક્ષસંસિદ્ધિરેવ નઃ ॥૧૨॥

અને વળી :-

તે ખીલતોએ [ધ્વનિનું] લક્ષણ કહ્યું છે તો અમારા
પક્ષની સિદ્ધિ જ છે.

કૃતે વા પૂર્વમેવાન્યૈ ધ્વનિલક્ષણે પક્ષસંસિદ્ધિરેવ નઃ ।

અથવા અગાઉ દેખાઈએ ધ્વનિનું સ્પર્શ કર્તુ' છે નો [૫૭]
અમારા પક્ષની સિદ્ધિ જ છે.

યસ્મિન્ ભ્રમિત્વતિ તત્ત્વમ્ : ૫૮ : તત્ત્વમ્ એ સંવિદ્વદ્ભૂતિ, અત્યંતસમ્પન્ન-
સમીક્ષિતાર્થઃ સમ્પન્નઃ સ્મૃત્ત્વમ્ .

કારણ કે 'ધ્વનિ છે' એ અમારો પક્ષ છે અને તે પહેલેથી જ
સાબી થયો તેથી અમે પ્રયત્ન વિના સ્પર્શ મનોરથવાળા બન્યા.

યેઽપિ સહસ્રહૃદયમવેદમનાવદ્યેયમેવ જ્ઞાનેરાજ્યાનમાપ્તિપુત્રેઽપિ ન
પરીક્ષવાદિતઃ . યત્ત્વમ્ કારણ નોરથા સ્પર્શમાળયા ચ જ્ઞાનેઃ સામાન્યવિશેષ-
સમુદાયે પ્રતિપાદિતેઽપિ યદ્વત્ત્વમેત્ત્વ સત્ સર્વેષામેત્ત્વ સ્પર્શ સ્પર્શમાળયા .

જેઓએ સહસ્ર હૃદય જનોના હૃદય વડે સ્પર્શજ્ઞાને યોગ્ય ધ્વનિના
આત્માને અવર્ણનીય કહ્યો છે તેઓ પશુ વિવેકીશુદ્ધિવાળા નથી.
કારણ કે હમણાં સુધી કહેવાયેલી અને આગળ કહેવાયેલી નીતિથી
ધ્વનિનું સામાન્ય અને વિશેષ સ્પર્શ પ્રતિપાદિત કર્યા બાદ એ
'ધ્વનિ' અવર્ણનીય છે એમ કહેવાય તો એ [અવર્ણનીયત્વ] નો
રોષ બધે રમળે છાત્ર પડશે.

યદિ પુનર્નિરતિશ્ચયોત્તમાન્યા શાસ્ત્રાન્તરપ્રતિપાદિતૈઃ સ્વસ્વમાદ્યમાત્રે
તત્ત્વેઽપિ મુક્તામિષામિત્ત્વમ્ એવ .

જે તેઓ આ અતિશયોક્તિ દ્વારા બીજાં કાવ્યોથી ધ્વનિનું
ઉદ્ભૂત સ્પર્શ પ્રતિપાદન કરે છે તેઓ નો યોગ્ય જ કહેનારા છે.

इति प्रथमं दृष्टव्यं :

ઘોડાપૂરના તરવૈયા શ્રીધરાણીની ચિરવિદાય

વહેતા ચાણીની દિશામાં તેા સૌ કોઈ તરે છે; પરંતુ ઉછળતાં ઘોડાપૂરના સામે તરનારનું વ્યક્તિત્વ આગવું જ હોય છે.

૧૯૩૦માં કવિતાનો પ્રવાહ જે રીતે વહી રહ્યો હતો તેમાં કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીની રચનાઓએ કોઈ જૂઠ્ઠી જ ભાત પાડી હતી. પરિવર્તનના આ નવપ્રવાહમાં તણાયા વિના પોતાના આગવા વ્યક્તિત્વને કવિતામાં શુંથી તેઓ એક નવી જ કેડી સર્જી રહ્યા હતાં.

૧૯૨૭થી ૧૯૪૪નો સાત વર્ષનો સમય શ્રીધરાણીના કાવ્યો ધાનના વસંત સમાન હતો; અને એ વસંતમાં ખીણેલાં પુષ્પોમાંનાં કેટલાંક ચિરચૌવનનું વરદાન મેળવી આવ્યાં હોય એવાં જ તાજાં અને મધમધતાં આજિ પલુ આપણને લાગી રહ્યાં છે.

શ્રીધરાણી એ વેળા વહેતા પ્રવાહથી અલગ પડ્યા તેમાં એમને વિશિષ્ટતા દેખાડવાનો સહેતુક આવાસ ન હતો. એમની પ્રતિભાની એ સ્વયંભૂ અભિવ્યક્તિ હતી; દક્ષિણમૂર્તિના વાતાવરણમાંથી મુગ્ધતા અને ભાષાનો પ્રસાદ તથા શાંતિનિકેતનમાંથી આકાર અને લયબદ્ધતા એ લઈ આવી. આ કવિએ જે નવી કેડી પાડી

હતી તેના પર જ નવી કવિતાનો રાજમાર્ગ બંધાયો એમ ઠહોળે
તો અતિશયોક્તિ નથી.

ભૂમિકાવ્ય અને નાટક એ બે શ્રીધરાણીએ ગુજરાતને કરેલાં
વિશિષ્ટ અર્પણો છે. પ્રત્યેક ઉત્તમ કવિમાં ઉત્તમ નાટ્યકારના બાળે
રહેલાં હોય છે; અને શ્રીધરાણીમાં રહેલ કવિ નાટ્યકારનાં સંસ્કૃત
રથી ખસિત અને નાટ્યકાર કવિતાના અલંકારથી આશુષિત હોતો.

બાળનાટકોના ક્ષેત્રે કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીનું અર્પણ સૌથી
વિશેષ હેતુ; બાળનાટકો અને બાળકાવ્યોમાં સરખતા અને
સહજતાનો જે આકર્ષક સમન્વય થયો છે એ દુર્લભ છે.

અમેરિકાના બાર વર્ષના નિવાસ બાદ ભારત આવ્યા પછી
તેમનું કાવ્યમંદલુ પુનઃપ્રવેશ થયું; નવોન્મેષભરી એમની કવિતાના
ઓજસ ગુજરાતને ખાત થવા લાગ્યા ત્યાં આકાશે આપણી વચ્ચેથી
એમણે ચિરવિદાય લીધી.

હરીન્દ્ર દવે

કરી છૂટો જીજ પાશ છીએ થયો,
ટમકેતો વન-અન્ત દીવો લલો,
નિઝૂદમાં નિજ નેન નમાવતો
અલખ દંડ નમી કરમાં બ્રહ્મો.

(કાવ્ય-૭)

કાવ્ય સર્જનની માનસિક ભૂમિકાએ

ગતાંકથી ચાલુ

૪. અધિમનસ-દૈવીમનીષા

અંબાલાલ પુરાણી

જ્યારે સહજ જ્ઞાનના પ્રકાશનું મૂળ આપણે શોધીએ છીએ ત્યારે તેનાથી હિર્વમાં આવી રહેલી વૈશ્વિક-મનની ચેતના બેઠે તે સંપર્કમાં છે એમ જણાય છે. એ વૈશ્વિકમન અતિમનસની બેઠે સંપર્કમાં હોય છે. અધિમનસમાં એવી સઘન તીવ્રતા હોય છે કે તેનાથી નીચે થતી સઘળી ગતિઓનું અને સઘળી માનસિક શક્તિઓનું તે શાસન કરે છે.

આપણું જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના, વિદ્યા અને અવિદ્યાના, ખનેલા આ વિશ્વ-ગોલાધર્મના ઉપર એ અધિમનસની પાંખો તેને આવરીને વિસ્તરી રહી છે. આપણા ત્રિલોકમય-અન્નમય, પ્રાણમય અને મનોમય-વિશ્વને અધિમનસ પોતાનાથી હિર્વમાં રહેલ અતિ-મનસ બેઠે-સત્યલોકની ભૂમિકા બેઠે-બેઠી આપે છે, અને છતાં, પોતાના સુવર્ણમય ઢાંકણવડે તે સત્યલોકના મુખને આપણી નીચેની ચેતનાથી-ત્રિલોકીથી-આવેરે છે, આચ્છાદિત કરે છે. અધિમનસમાં રહેલી અનંત શક્યતાઓનો પારાવાર નિમ્નલોક અને સત્યલોક એ બેની વચ્ચે આવેલો છે. એ રીતે આપણા જીવનનું નિયમન કરનાર આધ્યાત્મિક સત્યની શોધ કરવાના પ્રયત્નમાં અધિમનસ એક પ્રકારની બાધા તરીકે કાર્ય કરે છે, તે બીજી દષ્ટિએ સત્યલોક-અતિમનસ-સાથે બેઠી આપનાર માર્ગનું પણ તે કાર્ય કરે છે; પરમજ્ઞાન અને વૈશ્વિક અજ્ઞાન એ બેને અધિમનસ છૂટા પાડે છે તેમજ તેમને બેઠી પણ આપે છે.

આટલા ઉપરથી સમજી શકાશે કે અધિમનસ કાંઈ વિશ્વાતીત કે પરાસર ચેતના નથી હા,—તે, પરાસર પ્રત્યે

દષ્ટ કરે છે, અને એમથી આવતા સત્યોને તે ધાગુ કરે છે. વાસ્તવમાં, અધિમનસ વૈશ્વ-ચેતનાને ધાગુ કરે છે. આપણે જે વિશ્વ બોધ્યે, બાહ્યે, અનુભવીએ છીએ તેના પાશે અધિમનસ છે. વિશ્વના એકેએક વિશિષ્ટ પદાર્થની અને અવિર્ભાવના પ્રકારની ચાછળ અધિમનસ હોય છે. અર્થાત્ આજુબાજુ જે સ્થૂળ અણમય, પ્રાણમય તથા મનોમય વાસ્તવિકતાઓ અને એમની અનંત શક્યતાઓ ગહેલી છે તે સર્વનું મૂળ અધિમનસ છે. ખરેખરી, આપણી અત્યાગ્ની પ્રકૃતિમાં જે કાંઈ જનતુ હોય છે તે બધું અધિમનસની કિંચાતું અવાકાત ધધેલું સ્વરૂપ છે.

પગમ્મની શક્તિઓને જે આપણે “દેવતાઓ” ગણીએ તો અધિમનસ વિષે કહી શકાય કે લાખો દેવતાઓ અધિમનસમાં હિંદુકૃત બનેલા હોય છે, અને નેમાના પ્રત્યેકને પોતાની અસંગ સંખિ ગચવાની છૂટ હોય છે. અને જે પ્રમાણે પ્રત્યેક દેવતાએ ગમેલું જગત બીજા દેવતાઓના જગતો સાથે સંબંધમાં આવે છે અને પગમ્મ તેમનું કાર્ય પ્રતિકાર્ય ધયા કરે છે.

વળી વિસવાદી વસ્તુઓને પણ અધિમનસ પોતાની વૈશ્વિકસવાદની યોજનામાં ગ્ધાન આપે છે. આ રીતે અધિ મનસમાં પ્રત્યેક વસ્તુ વિશ્વવ્યાપી સુદૃગ્તાનું એક અંગ બની ગઢે છે. અધિમનસમાં સર્વત્ર વ્યાપેલી એકતાની અનુભૂતિ થાય છે અને તેથી સર્વે માટે સહાનુભૂતિ અને પ્રેમની લાગણી રેડાવી એ અધિમનસનું સ્વાભાવિક લક્ષણ હોય છે. ત્યાંથી સર્વત્ર પ્રભુના મુખના દર્શન થાય છે. અધિમનસ સત્યનું દર્શન કરે છે, માયાનું કે અસત્યનું નહિ. અધિમનસનો સંબંધ નિરપેક્ષ કેવલ સ્વરૂપ સાથે મુખ્યત્વે કરીને નથી હોતો-એનો સંબંધ તો સક્રિય સભાષ્યતા અને શક્તિઓ સાથે વાસ્તવિકતાના

વ્યાવહારિક સ્વરૂપો સાથે હોય છે.

અધિમનસમાં આપણને વૈશ્વિક પ્રેમ, વિશ્વવ્યાપી સૌંદર્ય અને વિરાટ આનંદનો દઢ પાયો પ્રાપ્ત થાય છે.

આમ છતાં, અધિમનસને વ્યક્ત કરી શકે એવી ભાષા અધિમનસે હજી સર્જી નથી. એટલે, મન, પ્રાણ અને જડતત્ત્વને અને તેમની (સર્જેલી) ભાષાને અધિમનસ પોતાના માધ્યમ તરીકે સ્વીકારે છે. અને જ્યારે અધિમનસ કાર્ય કરે છે ત્યારે એ કરણોના નિયમો અને ધર્મોની મર્યાદામાં રહીને પોતાનું કાર્ય કરે છે. અર્થાત્ પોતાની અભિવ્યક્તિમાં અધિમનસ માનસિક ચેતનાની ભાષાના ભૌતિક નિયમનો અને કાર્ય પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરીને પોતાનું કાર્ય કરે છે. આ પ્રમાણે મનની ઉપજાવેલી ભાષાનો પ્રયોગ કરતાં તે એ ભાષાના ઉપર ભારે ખેંચતાણુ કરે છે, ભારે દબાણુ કરે છે. એના કાર્યમાં વિશાળતા તથા ગહનતા લાવે છે તથા તેને ભૂર્વમાં આરોહણુ કરાવે છે.

અધિમનસમાંથી સરજાયેલી કવિતાનાં ઉદાહરણો:

The Cataracts blow their trumpets from the steep ;
No more shall grief of mine the seasons wrong ;
I hear the echoes through the mountains throng ;
The winds come to me from the fields of sleep.

× × ×
Voyaging through strange seas of thought alone.
Those thoughts that wander through eternity.

× × ×
Breaking the silence of the seas

Among the farthest Herbrides
× × ×

All in her painted to a Noble kind
In her love met his own eternity.

etc.

● ●

શિહોરીના ચોકમાં રે, ૩૬ાં ઝુમણાં વેચાય છે.
પરદુધો હેલ નો મૂલવે, પાતળીને પે'ચાંના કોડ છે !
પાતળી ગુલાબનો ગોટો, પિયુ એનો અંપાનો છોડ છે !

સરખી સહેલીએ વો'ચાં, પાતળીને દિલમાં અંદેશ છે !
વોરવા મન લક્ષ્યાયે, પલુ એનો પિયુ પરદેશ છે...
શિહોરીના ચોકમાં રે, ૩૬ાં ઝુમણાં વેચાય છે !

સાંમળ સહિમર મારી, સંભારણાં છું વાલમનાં માલ છે.
બળાપો ના કર બેની, કાળજી કપાઈ બલ છે...
શિહોરીના ચોકમાં રે, ૩૬ાં ઝુમણાં વેચાય છે !

પાતળી વળતી બોલી, પિયુ બ્યારે પરદેશથી આવશે,
વોરણું ઝુમણું છું તો, એના વિના મારે ન આશ્વસે...
શિહોરીના ચોકમાં રે, ૩૬ાં ઝુમણાં વેચાય છે !

ઝુમણાં ૩૬ાં રૂપાળાં લગની લાગી છે સહુને,
સોલુસે અબકી બજે નીંદર નથી પાતળી વહુને...
શિહોરીના ચોકમાં રે, ૩૬ાં ઝુમણાં વેચાય છે !

સરખી સાહેલી સાથે પાતળીને સળવાના કોડ છે,
પાતળી ગુલાબનો ગોટો, પિયુ એનો અંપાનો છોડ છે...
શિહોરીના ચોકમાં રે, ૩૬ાં ઝુમણાં વેચાય છે !

અંપાદઠ : પુષ્કર અંદરવાદરે

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન .

સંપાદક મંદળ

રામચંદ્ર શાહ

અમુલભાઈ શાહ

મુરૈયા દયાલ

સંપાદન કાર્યાલય સ્થળ

કવિલોક, ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

મિસર્સ કો.વ. એચ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સિપલ રફીક, મુંબઈ ૨
શ્રી. પિનાકિન્ કોઠિયાર ; શ્રી. કોઠિયાર પ્રધરૂ, અમલ સીન્હર માર્કેટ
રતનપેટલ, અમદાવાદ

વિષયકાર લેખી : C/O મુલગીન એન્ડ કં.

૧૨, પોર્ટ્લીક થર્ડ રફીક, કલકત્તા ૧

સંપાદન

દેરામાં સંપિયક થાકે : પડેરામાં સિલિંગ આકે : છૂટકે વકચવા સિયેર નવા પેસા.

પ્રદક અને પ્રકાશક : મુરૈયા જલેલાખાસ દલાલ

મુદ્રણ અને પ્રકાશનસ્થાન : લિલિની પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૪ : અંક ૨

ભાદ્રપદ ૨૦૧૬

નકુલ દેસાઈ

મેહ

મે' વરસે એવો ઝીણો,
મુજથી મારે સંગ થયાનો

જે પણ માણું મીણો !
મે' વરસે એવો ઝીણો !

ફરફર ચોંટે ઘાબર લેવી
રંગભરી મુજ લમણે,
ઝાડકું એવું રૂપ લહીને
જાય ચડી મન રમણે !

આના કરતાં ઝડી ચ ફડી,
હળવો તો બહુ હીણો !

મે' વરસે ઝીણો ઝીણો !

ધૂળમણી ઢંકાઈ રહીને
ક્યો કેવડો ફાળવો ?

મળે નહીં એની કંઈ ઝાંખી-
ખૂળ ખૂળ મેં ખોળવો !

દોરમથી ઘેલી થઈ દોડી...

એક સાથે વાગ્યા એ કોઈ

વસમા કાંટા વીણો !

મે' વરસે ઝીણો ઝીણો !

રમેશ જાની

આપણે ક્યારે મળ્યા'તા ?

આપણે ક્યારે મળ્યા'તા ?...ચાલ કંઈ ના !
ટ્રેનમાં, રસ્તા પર કે કો' સસામાં ?
ક્યાંય નહીં ? ક્યારેય નહીં ?
.....તો તો ક્ષમા !

પણ કોણ ત્યારે કેમ તમને દેખનામાં
એમ મનને થઈ ગયું કે એ'જણું છું
...જાહે શ્રાંખા સમયથી એ'જણું છું !

ને એકલા તમને નાહી...
કંઈ કેટલી મે વાર એ'ચિંતા જ જમ, એલા રહી
મારે એ ચાલી જતા જન શ્રેણી છે.
કોઈ હસતા, કો મૃંજાતા...
ને કેઈ અમંદો તંગ કરી ચાલી જતા'તા !
પીક કોની, ચાલ કોઈ મહભરી કે શંકડાવી
ને હાસ્ય ને ખાંસી ચ કોની
સાંભળ્યાં-એવાં જ પેલાં હોય ને...! !

ને યહી મે વાર એવું થઈ જતું કે
આ જ રસ્તે, આ સ્થળે, હું એ'લો ગાવી ગયો છું
હર પેલા વૃક્ષની નીચે જરી હું મે વડી બેસી ગયો છું !
.....પણ જના દો વાત !
તમારી આંખમાં હું કંઈ નીરબી રહ્યો છું.

નહીં ?.....તો તો ઘણો આભાર !

.....સાચું પુછાવો તો મને એનો જ સચ છે !!

ખસ ! .....જશો ?

પણ આટલું થોડા સલા,

તો એક વાત હજી હતું ?

કેટલી યે વાર મિત્રો, ઓળખીતાઓ

અરે ! સ્વજનો ય કેાઇ

સાવ અણબણ્યા જ લાગે છે.

કેાઇ વેળા તો ખરેખર,

એમનું પેહું સદાનું ઝાલવું ને ચાલવું કે નીરખવું

એવાં જ કંઈ થઈ જાય છે કે

સંભળ્યાં-જેયાં કદી ના હોય ને...!

.....પણ એમની શી વાત ?

ક્યારેક તો મુજને ય એવું થાય છે કે

હું, ખરેખર, કેાઇ ખીલે તો નથી ને ?

કદી તમને ય એવું.....

.....રે ! તમે તો વાક્ય પૂરું

સંભળ્યા વિણ

હાથ તો ઠીક, નેણને પણ મેળવ્યા વિણ

...ચાલી ગયા ને ! !..

લક્ષ્મીનારાયણ પંડ્યા

સ્મૃતિ તમારી

જરો ? અદીક તંતુઓ કયમ કરી બધા તૂટશે ?
થયું મફતિફ થે નિયત કર્મ શું છૂટશે ?
અહીં જગતમંથરે નહિ પ્રવેશ વિઢાય વા
કશું મનુજ-હાથમાં : સદગ સોગડાં કાળનાં.

થવા જીવનનું થયું પૂરણ કાર્ય આ ક્ષેત્રમાં ?
નહિ ત્વજ સ્વયં શકો ત્વજ જગું હશે આપથી ?
મઝા અધિક પામવા થકી રહી અહીં ઝૂંટતાં,
અને અધિક નેથીયે સુલભ હોય તે ત્યાગતાં.

ભલા, મજની ગોપીઓ-નહોં નહિ સ્વયં શાધિકા
ન રોકી શકી કૌનને : અમ નિસાત સી ત્યાં પછી ?
છતાં અમ પ્રવાસમાં સ્મૃતિ તમારી પાથેય થે
નવાં ડગ ભરાવશે : છૂટી ભલે ચઢ આંચળી.

હવે અમ રાત્ર થની તમ દીધેલ દીક્ષા તણી
જશી નવ કસોટી કો : તવ દુઆ હવે આપમાં.
કદિ તમ થકી અમે કરી શક્યા સવાયું કશું
હશે તવ કૃતાર્થતા, પરમ સુખની સિદ્ધિ એ.

નલિન રાવળ

ઘૂમ્યા કરું છું

સાંજથી માંડી ઘણું સાંજે સુધી પથરાયલી આ રાતમાં
સીધા જતા રસ્તા ઉપર

હું રોજ ધીરે પાવ ભરતો હોંશમાં ઘૂમ્યા કરું છું
એટલે શું એમ માનો છો તમે કે આપને માટે જ હું ઘૂમ્યા કરું છું ?
(ને તમે કે રોજ નો મળતાં નથી)

હા, આપના જેવા ઘણાંયે મિત્રને મળતો રહી
હું તેમની જે આંખમાં હસતો કરું છું
પ્રેમથી જે જે મળે તે તે સહુનો પ્રેમ પામી સાગ્યને અર્ચી રહું છું
કેક દી ક્યારેક લાંબા કાળથી જૂટા પડેલા જાકિયાને,
'એ હશે ? હા, એ જ આ !' કહી
એકદમ તેને મળી

મારા જ મીઠા ખાળપણને હેતથી બેટી પડું છું

રોજ ધીરે પાવ ભરતો હોંશમાં ઘૂમ્યા કરું છું
એટલે શું એમ માનો છો તમે કે આપને માટે જ હું ઘૂમ્યા કરું છું ?
હા તમે રસ્તે મળો એવું હિંદ મનમાં ઘણું ઝંખ્યા કરું છું
રોજ ધીરે પાવ ભરતો હોંશમાં ઘૂમ્યા કરું છું.

કાશ્ચર્યવન્દ ભટ્ટ

,   જોશ હે !

પ્રખાત ગિરિજાધી ધસમસે દડે ખીલુમાં,
વહે પરમ કીર્તિનો રસ અગમ્ય ભૂમાતણી !
રમે સઘન શીકરો, સુરધનુ રમે પાદમાં,
રમે લલિત ભન્વનુ કવન શાશ્વતી આ મતિ.

અહો ! મૃદુ છતાંય વજ્ર જલરાશિની જોદમાં
વિસોપન મતી છટા 'ચલિત સ્તંભ'ની આગવી.
મૃદંગ ઘનઘોર ઘોષ પ્રગટાવના 'ઝ્ર' ત્યાં,
કરે પડજમંદ્રમા સ્તવન ગાન 'રાબ' અહીં

શશવતિ ! અનેકધા પતનરીલ નોયે રટે
મહાન પરમાત્મનો પ્રભુવધોષ, આદોક્ષનો
ભરે સકલ બાધ આતઁ મુહા અનાયાસ ને
સ્ફુરે ગહનનાદથી શુચિરસેલ અવેદનો.

વિરાટ તુજ માનમાં, સકલ પ્રાણની બાસુરી
રમે પડજ સાથ પંચમ તણી મુદામાધુરી.

સિતાંશુ યશશ્વંદ્ર

આ કોણ ?

પાંચ રસ્તા જ્યાં મળે તે ચોકમાં...

હું તો જિવો.

આમ તો અંધાર છે ને એ મહીંય બિહામણું

પાંચેયના બળતા જતા દીવાતણું છે તેજ...

એ તેજનો ઘેરો.

-એમના ભાલા તણી અણીએ જિવો જઠડાયેલો,

ચસકી શકું ના સ્ફેજ !-

ને જ્યાં લહું ચોપાસ

મારામહીંથી નીકળી એ પાશમાંહીં મહાલતા

આ કેટલા રે કેટલા ચે 'હું' અહીં મુજને ભરખવા ધાય.

માહરી અંધારમય સૌ આકૃતિ !

ઓળામહીં એ હું જતો ખોવાઈ.

ના કશું સમજી શકું બેબાકળો પાડી જિહ્વું હું ચીસ :

“કોણ ?”

ને એ બધા જડબાં હલાવી માજતા : ‘કોણ ?’

‘કોણ રે આ ? કોણ રે આ ? કોણ ?’

મુરેશ દલાલ

દુ ખ મુખ

દુ.ખનો કહોળ્યો દગિયો ને ત્યા સુખની છવડી છાળ;
કાળા વાદળ વગ્ગ્યા ને શો રૂનો પીંજ્યો પોવ !
-દુ ખનો

ખીલુખીલુખા વસી રાખા વળી નિગળા દૂકની ટોચ,
સુખનો શાને છાક અને આ દુખનો શો સંકોચ ?
ડાળડાળ જા કંટક સજે ફૂવ પલુ લિલે હિસોળ,
-દુ ખનો

ટોટ મૂકે છે ખાચવ મર્ડને કોણ કોણની પૂકળ ?
અંધકાળના વ્રશ કૂટી કિલ્લુ કિલ્લની ફૂંજળ,
નૂના નબની ગીમે પંછી કરી ગચ્છા કુચોળ,
-દ ખનો

ઉશનસુ

બહેલાં છોકી ખડેલાં

આજ જગ બેચી લેવડી મર્ડ આજ,
છૂ જતો
(પ્રકાશની તા દેવ મળા નની)
ભગી મર્ડ મુજ તલ કો રમડી ભૂલી પડી વગમાજ,
મયનખડના કોક ખીંટા જા કોકડી ચઘીયાજ,

તેજભણી આ કંઈક વહેમથી જુએ:

હોય નહીં આ સૂરજ - તથાપિ આંખો ધૂવે,

હાલે ચાંચની તીણી અણી છાતીને રૂએ.

ડાળડાળ ખસ એમ જોડે ખૂંટાથી ખૂંટે,

(ભલા, આપણે અંજપ તે કંઈ પ્રભાત ફૂટે ?

પ્રભાતને તો વાર - હજી છે રેન

હજી તો જોડતી અહીંથી તાડીં આંધળી આ ચામાચેણું.

આ માખ, અને આ ચણીસંગ મારું મનપંખી

ખંધ ઓરડે પાંખ વીંઝી ર, મુક્ત દિવસનલ ઝંખી.

ને હવે પ્રભાતને પહેરે

જરીક ખોલું છું દ્વાર

ત્યહીં તો ઓ રે,

તિમિરતણી તૂટી રે જાતી તડાકે દેતી પાળ;

દિવસતણાં અજવાળાં ઘૂસે ઘરમાં ભરતીછોળે;

પાછાં ફરતાં મોળાં મુજને જાય છે વસડી બહાર.

આ ભરતીમાં મઝા પડે છે, ચાર !

અહો, કશો આ વિનિમય મારા સહને

ગગન પધારે ઘેર - અને હું ગગને !

શોધી જડે ના માખ - ચકલડી દષ્ટિપાતે

વિદાય લેતાં કહે : 'વારું', તો મળી શું રહે'.

અને મનચણી

રાત્રિભર અકળાયલ જોડી જાય

દિનને મુક્ત હવાહિલ્લોળે કયાંય જતી વસડાઈ

સૂર્યપ્રકાશિત નભઅવનિની

ગલ્લીગલ્લી !

હેમન્ત દેસાઈ

પુનઃ

આલ્યો કચીકે હિરાળી અણુદીકે વાયરો
ફોળોનો હલકી ચીજ જધી જ એરથી !
ભીડી ગયાં સ્વપ્નના અતિ કુદ્ધ પાંદડાં,
ને ઉચ્ચ નિમ્ન અભિલાષ ચ ભાવનાનાં,
હાલી નમી હળી ગયાં કંઈ છોડ વેલીએ !

તુકલો, તુકલો મરજી મેલ (ભયંકર ગતિ !)
-ફેણા સહસ્ર ફૂલકાર કમંત કાલિની !
ભીંજી થીજી મઈ શું આશની હીલી બાધણી !
બાંધેલ સર્વ - જન ને જનના સમાણું
આયુષ્યમાં-મણુણીને ખખડી ભિક્ષુ અડો !

શી કિન્તુ ફેર વિધિની કમનીય વકતા !-
(એને વિનવિટ અભિપ્રેત નથી પ્રપૂર્ણ !)
કે પાછુ આછુ પ્રસંગી જતું શાંત શૈશવ
પ્રત્યેક વસ્તુ પર બગૃતિ ચેતન્ય ભયું !

केन स्विच्छ्रोत्रियो भवति केन स्विद्विन्दते महत् ।

केन द्वितीयवान्भवति राजन्केन च बुद्धिमान् ॥

अने ओत्रिय शाथी ? ने महत्-ने शाथी पाभतो ?

शाथी सहयवान् थाये ? राजन्, शाथीय बुद्धिमान् ?

श्रुतेन ओत्रियो भवति तपसा बिन्दते महत् ।

पुत्या द्वितीयवान्भवति बुद्धिमान्ब्रह्मसेवया ॥

श्रुते ओत्रिय थातो, ने तपथी पाभतो महत् ;

पुतिथे साधवान् थाय, ब्रह्म-सेवाथी बुद्धिमान्,

किं स्विदगुस्तरं भूमेः किं स्विदुन्नतरं च खात् ।

किं स्विच्छीघ्रतरं वायोः किं स्विद् बहुतरं वृणाम् ॥

भूमिथी गरुडं डोणु ? ने छि'यु' नलथी य शु' ?

वायुथी शीघ्र शु' डोये ? कुशु' भानवने णु ?

माता गुस्तरा भूमेः पिता उन्नतरश्च खात् ।

मनः शीघ्रतरं वायोधिन्ता बहुतरी वृणाम् ॥

भूमिथी गरुड भाता, ने छिथी नलथी पिता ;

वायुथी मन छे शीघ्र, यिन्ता भानवने णु.

किं स्विप्रवसतो मित्रं किं स्विन् मित्रं गृहे सतः ।

आतुरस्य च किं मित्रं किं स्विन्मित्रं मरिष्यतः ॥

प्रवासे डोणु छे मित्र ? ने गृहे डोणु मित्र छे ?

डोणु रोगी तण्णो मित्र ? डोणु मित्र मुभूयु'नो ?

सायः प्रवसतो मित्रं मार्या मित्रं गृहे सतः ।

आतुरस्य भिवह् मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥

મળાએ મિત્ર છે મધ, ભાઈ મિત્ર જ એહમાં,
વેળ રેખીતણી મિત્ર, દાન મિત્ર મુખર્પનુ

કથ ધર્મ પરો લોક કથ ધમ સદાફલ ।

કિં નિયમ્ય ન શોચન્તિ કેથ સપિન જીયત ॥

શુ જો પગમા ધર્મ ? આ ધર્મ સદા ફળે ?

શુ કંઈ વશ શોચે ના ? કોણની મતી ના જરે ?

માનુષ્ય પરો ધમત્તવીધમ સદાફલ ।

મના મમ્ય ન શોચન્તિ સદ્ધિ સપિન જીયત ॥

અહિમા પગમા ધર્મ, ત્રી-ધર્મ સદા ફળે

નિશ્ચયી મન શોચે ના, મનોની મૈત્રી ના જરે

કિં તુ દિવા પ્રિયા ભવતિ કિં તુ દિત્વા ન શોચતિ ।

કિં તુ દિવાવ્યા-ભવતિ કિં તુ દિત્વા મલ્લી ભવત્ ॥

શુ છાડય થાય વ્હાયો ? ને શુ છાડય શાક ના ને ?

શુ છાડયે થાય અખત ? શુ છાડયે મુખ પામને ?

માન દિત્વા પ્રિયો ભવતિ ત્રાય દિત્વા ન શોચતિ ।

કામદિવાડય-ભવતિ લોભ દિત્વા મુલ્લી ભવત્ ॥

છાડી માન બને વ્હાયો, છાડય ક્રોધ ન શોક રૂઢે

છાડી કામ ધની થાય, છાડય લોભ બને મુખી

મૃત કથ સ્વાપુર કથ રાજ્ય મૃત મયત્ ।

ધાદ્ મૃત કથ ચ સ્વા કથ ચ્ચા મૃત મયત્ ॥

માનવી મત શ થાય ? શણે ૧૮ બને મત ?

મત કેમ બને આજ ? મત ચન્ન બને કયમ ?

મૃતો દરિદ્રઃ પુરુષો મૃતં રાષ્ટ્રમરાજકમ્ ।

મૃતમશ્રોત્રિયં શ્રાદ્ધં મૃતો યજ્ઞસ્ત્વદક્ષિણઃ ॥

માનવી મૃત દારિદ્ર્યે, રાષ્ટ્ર રાજ-હીનું મૃત;
અશ્રોત્રિયે મૃત શ્રાદ્ધ, મૃત યજ્ઞ અ-દક્ષિણ.

વ્યાખ્યાતા મે ત્વયા પ્રશ્ના યાયાતથ્ય પરંતપ ।

પુરુષં સ્થિદાનીમાહ્યાદિ યથ્ સર્વધની નરઃ ॥

કહ્યો તેં પ્રશ્ન મારા સૌ યથાતથ, પરંતપ !

હવે કહે, ‘કોણ પુરુષ ?’ ‘સર્વ-સંપન્ન કો નર ?’

દિવં સ્પૃશતિ ભૂમિં ચ શબ્દઃ પુણ્યસ્ય કર્મણઃ ।

યાવત્સ શબ્દો મવતિ તાવત્પુરુષ ઉચ્યતે ॥

પુણ્ય કર્મ-તણી કીર્તિ સંચરે વ્યોમ-લોભમાં

જેહની જ્યાં સુધી, તેને કહે ‘પુરુષ’ ત્યાં સુધી.

તુલ્યે પ્રિયાપ્રિયે यस્ય સુખદુઃખં તથૈવ ચ ।

અતીતાનાગતે ચો મે સર્વં સર્વધની નરઃ ॥

પ્રિય અપ્રિય વા જેને, સુખ વા દુઃખ જેહને,

સુત ને ભાવિ વા તુલ્ય, સર્વ-સંપન્ન એ નર.

યસ્ય તંડર્વાણિ કામશ્ચ આનૃશંસ્ય પરં મતમ્ ।

તત્સમાત્તે આતરઃ સર્વે જીવન્તુ મરતર્પમ ॥

અર્ધધી-કામધી યે તેં આનૃશંસ્ય ખડું ગણ્યું;

અનુલ્લે તેથી તારા સૌ પુન-જીવન પામજો!

અગત્યની વાત

દ્વિવિધવિવક્ષિતવાચ્ય—વિવક્ષિતવાચ્યપદવાચ્યત્વેન ધ્વનિર્દિપ્તવત્. પ્રકાશિત ।
તદ્વાવિવક્ષિતવાચ્યસ્ય પ્રમેદપ્રતિપાદમાયેદમુચ્યતે—

આ પ્રમાણે અવિવક્ષિત વાચ્ય અને વિવક્ષિતવાચ્યના વાચ્યના
બેશી પ્રતિના બે પ્રકાર બતાવ્યા તે [નન્નેમાથી] આવરક્ષિત
વાચ્યના વિશેષબેદેનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે.

અર્થાન્તરે સમકમિતમયન્ત ॥ તિરસ્કૃતમ્ ।

અવિવક્ષિતવાચ્યસ્ય ધ્વનેર્વાચ્ય દ્વિયા મતમ્ ॥૧૩॥

અવિવક્ષિતવાચ્ય પ્રતિનું વાચ્ય અર્થાન્તર સંક્રમિત અને
અત્યન્ત તિરસ્કૃત (એમ) બે પ્રકારનું બાનાવામાં આવ્યું છે

તથાવિધામ્વાકતામ્વા ધ્વનિમસ્યેવ વિશેષ ઇતિ બાહ્યવપ્રકાશનપરસ્ય
ધ્વનેરેવાય પ્રકાર ।

તે પ્રકારના તે નન્નેમાથી એ આર્થ' ન વિશેષ છે તેથી પ્રધાન-
ભૂત એ અના એ જ કે ધ્વનિનો જ આ પ્રકાર છે

તદ્વાર્થાન્તરસમકમિતવાચ્યો યથા—

આ નન્નેમાથી 'અર્થાન્તર સંક્રમિત'નું છે । ૬૨૧ નીચે પ્રમાણે છે,

સ્તિષ્ઠશ્ચામનકાન્તિસ્તિપ્તવિવતો ચૈષ્ઠ્યલોકાવા ધ્વના,

વાતા સ્ત્રીકરિણ વયોદસુહૃદામાનન્દલેષા કલા ।

વામ સન્નુ દટ કડોરદ્વયો રામોડસ્મિ સર્વ સદ,

સૈદહી નુ કથ અવિષ્યતિ હરા હા રેવિ ! ધીરા મય ॥

રિનમ્બ અને શ્યામલ કાન્તિથી આકાશને આલ્લસિત કરવાવાળા
(અને જેમાં) હારખંધ જગલાઓ ઉડી રહ્યા છે એનાં વાદળો
(છે.) નાના નાના જલકણોવાળી હવા (છે.) અને વાદળોના
મિત્ર મયૂરોની આનંદભરી ફેફસો (છે.) આ જાધુ બને હો. હું
તો કઠોરાહ્લવળો રામ છું-અધું સહન કરું છું પરંતુ વેદેહીનું શું
થશે ! અરેરે હું દેવિ ! (તું) ધૈર્ય રાખજે.

इत्यत्र रामवाचः ।

આ (ઉપરના શ્લોકમાં) ‘ રામ ’ શબ્દ (અર્થાન્તર સંક્રમિત
વાચ્ય) છે.

अनेन हि व्यङ्ग्यवचमान्तरह्यपरिणतः संज्ञी प्रत्याख्यते न तु संज्ञिमात्रम् ।

હારણ કે આથી (‘ રામ ’ શબ્દથી) બ્યબ્ય ધર્મરૂપે પરિણત
થના કામનો (એટલે કે રાજ્યભાગ, ભવંકરવનમાં જવું, પિતાનું
મૃત્યુ વગેરે સહન કરનાર) નહિ કે માત્ર (હારથપુત્ર) રામનો.

यथा समैव ‘विषमबाणलीलायाम्’—

જેમ કે મારા જ વિષમબાણલીલા (નામના કાવ્ય) માં—

ताला जायन्ति गुणा जाला दे सहिअएहिं घेषन्ति ।

रङ्किरणानुगहिआई होन्ति कमलाई कमलाई ॥

तदा जायन्ते गुणा यदा ते सहदवै गृह्यन्ते ।

रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥’ इतिच्छाया ।

જ્ય.રે સહદવજનો વડે યુદ્ધો ગ્રહણ કરાય છે ત્યારે યુદ્ધો
(પાલિકસાદ) થાય છે. સૂર્યના કિરણો વડે વિકસિત કમલ (એજ)
કમલ થાય છે.

इत्यत्र द्वितीयः कथयत्यर्थः ।

अर्थात् 'जीवोऽयं' शब्द (अर्थान्तर संक्षिप्त पाठ्य) छे,
अत्यन्ततिरस्कृतवाच्यो यथाऽऽदिकवेर्वात्मीकेः—

अत्यन्त तिरस्कृत पाठ्य (तुं विदाहरण) आदिकवि पादभाषिना-

‘रविमकान्तरास्तीक्ष्णतुषारावृणमण्डलः ।

निःशेषाण्य हवादर्शयन्द्रमा न प्रकाशते ॥’

सूत्रं भां संक्षान्त वयेवी सौभाग्यालो, द्विभवे दंशयेला भंक्ष-
वालो; यन्द्रमा निशासाथी अछिन दपंछुनी जेभ प्रकाशने नथी,

इत्यत्रान्वयशब्दः ।

आ श्लोकभा ‘अन्ध’ शब्द (अत्यन्त तिरस्कृतपाठ्य छे)

‘मग्न न मत्तमेद धारास्तुतिभक्तुणाई अ वषाई ।

निरङ्कारमिभद्धा हरन्ति नीलाओ वि विनामा ॥’

‘मग्न न मत्तमेधं धारास्तुतिभक्तुनानि च वतानि ।

निरङ्कारमग्न्याद्वा हरन्ति नीला अपि निशा. ॥’ इतिश्रुतावा ।

तोहनी वाग्विवाणुं आकाश (उछुनी) धाराओ चडे कथानां
अणुन वृक्षोवाणा वनो अने निरस्तेष्व अद्रमावाणी शणी रात्रीओ
पद्य मनने कथ्य छे छे.

अथ निरङ्कार

अर्थात् ‘मत्त’ अने ‘निरङ्कार’ शब्दो (अत्यन्त तिरस्कृत
पाठ्य छे.)

અસંલક્ષ્યક્રમાદ્યોતઃ ક્રમેણ હોતિતઃ પરઃ ।

વિનશ્ચિતામિષેષસ્ય ધ્વનેરાત્મા દ્વિધા મતઃ ॥૨૪॥

વિવક્ષિત વાચ્ય ધ્વનિનું ૨૪૩૫ ‘અસંલક્ષ્યક્રમ’ અને (બીજું) ‘સંલક્ષ્યક્રમ’ એમ બે પ્રકારનું માનવામાં આવ્યું છે.

મુસ્યતયા પ્રકાશમાનો વ્યક્ત્યોડ્ઘર્ષા ધ્વનેરાત્મા । સ ચ વાચ્યાર્થાવેક્ષયા કથિદલક્ષ્યક્રમતયા પ્રકાશતે, કથિત્ ક્રમેણેતિ દ્વિધા મતઃ ।

મુખ્યરૂપે પ્રકાશન થતો વ્યંગ્ય અર્થ ધ્વનિને આત્મા છે અને તે કેટલેક વાર વાચ્યાર્થની સરખામણીએ અલક્ષિતક્રમથી પ્રકાશિત થાય છે અને કેટલેકવાર સંલક્ષ્યક્રમથી. તેથી તે બે પ્રકારનો માનવામાં આવ્યો છે.

તત્ર

‘તે (બે ધ્વનિ)માં

રસભાવ—તદાભાસ—ભાવશાન્ત્યાદિરક્રમઃ ।

ધ્વનેરાત્માડઙ્ગિભાવેન ભાસમાનો વ્યવસ્થિતઃ ॥૨૫॥

રસ, ભાવ, તદાભાસ (રસાભાસ, ભાવાભાસ) આવશ્યકાન્તિ વગેરે (ભાવોદય, ભાવસંધિ અને ભાવસખલતા) અસંલક્ષ્યક્રમથી પ્રધાનપણે પ્રતીત થતાં ધ્વનિનો આત્મા મનાય છે.

રસાદિરર્થો हि सहेव वाच्येनावभासते । स चाङ्गित्वेनावभासमानो ध्वनेरात्मा ।

રસાદિ અર્થ વાચ્યની બીજી કે સાથોસાથ પ્રતીત થાય છે. અને તે મુખ્યરૂપે પ્રતીત થતાં ધ્વનિનો આત્મા બને છે.

હદાનો રસવદાશલગુરાદલ્પકમયોત્તમાત્મનો ધ્વનિવિશ્વકો વિષય દ્વિત
પ્રદર્યત—

હવે અસંલક્ષ્યકમ વ્યંગ્યરૂપ ધ્વનિનો જિગ્મ્ય રસવદાદિ અસં-
કારોથી ભિન્ન છે એમ જાનાવે છે.

વાચ્યવાચકવાદ્ય-હેતુના વિવિધાત્મનામ્ ।

રસાદિપરતા યદ્ર ॥ ધ્વને વિષયો મતઃ ॥૨૬॥

જ્યાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વાચક (શબ્દ) અને વાચ્ય (અર્થ)
ના ચાતુર્યના હેતુઓનું રસ-ભાવ પગેરેમા તારણ્ય હોય તે તે ધ્વનિનો
વિષય મનાય છે.

રસ-ભાવ-તદ્વાચાન-તદ્વાચાચલક્ષણ સુલ્પમચમતુવર્તમાના યદ્ર શબ્દા-
ર્થાલદ્વારા મુખ્ય પરસ્પર ધ્વન્યવેક્ષયા ન વિભિન્નરૂપા વ્યવસ્થિતઃ તદ્ર કાચે
ધ્વનિરિત્તિ વ્યવદેશ. ।

રસ-ભાવ-તદ્વાચાસ ધ્વને તદ્વપ્રસમરૂપ મુખ્ય અર્થને અનુ-
સરનારા શબ્દ અર્થ અને તેના અસંકારો તથા મુલો ૫૨૨૫૨
ધ્વનિની હાલ્પ્યે પશુ ભિન્ન ભિન્ન રવરૂપના ચોખ્ખા હોય તે તે
કાચમાં 'ધ્વનિ' એવો નિર્દેશ કાચ છે.

પ્રવાનેડ્યત્ર વાચયોર્વે ચત્રાદ્યમ્ તુ રસાદયઃ ।

વાચ્યે તદ્વિમજ્જકદ્વારો રસાદિરિત્તિ મે મતિ ॥૨૭॥

જ્યાં બીજો પ્રધાન વાક્યાર્થ હોય અને તેમા રસ પગેરે
અંગમૂલ હોય તે કાચમા રસાદિ અનકાર થાય, છે એમ માનું
માનવું છે.

યયપિ રસવદલદ્વારસ્થાન્વેદેશિતો વિષયઃ તથાપિ યસ્મિન્ કાવ્યે પ્રધાન-
તયાડન્યોડ્યો વાક્યાર્થભૂતઃ તસ્ય ચાક્ષ્ણભૂતા ચે રસાદયઃ, તે રસાદેરલક્ષારસ્ય
વિષયા इति मर्मिकीनः पक्षः ।

યયપિ રસવદ્ અલંકારનો વિષય બીજાઓએ બતાવ્યો છે
તો પણ જે કાવ્યમાં પ્રધાનરસરૂપે ક્ષિપ્ત અર્થ વાક્યાર્થ હોય અને
તેમાં અંગભૂત જે રસાદિ (હોય) તે રસાદિ (રસવદાદિ) અલં-
કારના વિષય બને છે એવો મારો પક્ષ છે.

‘ તથા-ચાદુપુ-પ્રયોડલક્ષારસ્ય વાક્યાર્થત્વેડપિ રસાદયોડક્ષ્ણભૂતા દદ્યન્તે ।

તે જેમ ‘ આદૃકિત’ઓમાં પ્રેય અલંકાર મુખ્ય હોવા છતાં
પણ રસ પત્રે અંગરૂપ દેખાય છે.

‘ સ ચ રસાદિલક્ષારઃ શુદ્ધઃ સદ્ગીર્ણો વા ।

તે રસાદિ અલંકાર શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ (એમ બે પ્રકારનો છે.)

તદ્વાદાં વચ્ચા—

તેમાંથી પ્રથમ જેમ કે :

‘કિં હસ્થેન ન મે પ્રયાસ્યસિ પુનઃ પ્રાપ્તધિરાદ્દર્શનં,
કેયં નિષ્કલ્પ ! પ્રવાસશ્ચિતા ? કેતાસિ દૂરીકૃતઃ ।
સ્વપ્નાન્તેષ્વિતિ તે વદન્, પ્રિયતમવ્યાસકળકળપ્રહ્લો,
સુદૃઢા રોદિતિ રિવત્પાહુવલયસ્તારં રિપુસ્ત્રીજનઃ ॥ ’

મળક કરવાથી શો લાલ ! લાંબા સમય પછી દર્શન થયાં
જે દયે ફરીવાર તું જાણ સપ્તીય નહીં. હું અકબુષ ! તને પ્રવાસમાં

આ તે કેવી રુચિ છે ? જો કોના વડે દૂર કમી છે ? સ્વપ્ના-
વરધામાં રસમીના કંઠનું આલિંગન કરી આ રીતે ખોલનારી તારી
સત્પત્નીઓ જાગીને પોતાના અણુ પાસે આવી દેખી જિંદગી રહે છે.

સંયત્ત કંઠપરસય કુદ્વિદ્યાત્તમાવાત્ સ્પૃષ્ટમેવ રસવદનદ્વારત્વમ્ ।

અહીં રુદ્ધ કંઠુણ રસ આનંદનું હોવાથી રસવદન કાર ૨૫૮ જ છે,

एकमेवविधे विषये रसान्तराणां सप्त भवाद्भवावः ।

આ આખે બધા પ્રકારના સ્પર્શ રસો આ જ રસો.
અનંત ૨૫૮ જ છે

ચાંચહ્યોનાં કીડન અને પ્રશાન્ત નિમજ્જન

(શ્રી રાજેન્દ્ર શાહ કૃત 'ધ્વનિ'નો પરિચય)

‘શબદ ઉપન્યો તેવો એ કે રામે, પણ એહના
અસીમિત જમે વ્યાપી રે’ છે અનંત પ્રતિધ્વનિઃ -
નહિવત જની રે’તું માટીમણી’, પણ બીજની
તરવરતણું પછે કેવી રમે શત એવણા !

કાંઈ પણ કવિની ઉત્તમ કવિતા વાંચ્યા પછી-માણ્યા પછી-અદુરયોગી
પણ અસીમિત જમે અનંત ધ્વનિ-પ્રતિધ્વનિ વ્યાપતા રહે છે. વિશિષ્ટ હર્ષની
દ્રીપ્રવાહી યોગ્યતા રાજેન્દ્રની માધુર્યભરી કવિતાને પાતાતું આશરું એકું સ્ત્રીન્દર્ય
છે એ બુદ્ધિય એવું નથી, કવિતાનું આ પણ એક લક્ષણ કહેવાય. Robert
Frost કહે છે નેમ The proof of poem is not that we have
forgotten it but we knew at sight we never could forget
it.

‘આપુઆના અવરોધે,’ ‘રોષ અગ્નિસાર,’ ‘આવણી અધ્યાત્મને,’ ‘વિજન
અરણ્યે,’ તથા અન્ય કાવ્યોઃ જેમાં રાજેન્દ્ર શાહની વિરલ સૌંદર્ય દર્શક પ્રગટ
યાય છે એ અપાનો રાજો ‘ધ્વનિ’ને ગ્રંથપાત્ર ને માનવર બનાવવામાં નાનો
રાનો નથી.

પ્રશ્નરૂપું પહેલું કાવ્ય ‘નિરૂદ્ધેશ’ અગ્રેષ્ઠ રીતે રચક છે. એ કાવ્યમય
self introduction છે, જે દ્વારા અદિત રાજેન્દ્રની ભીતરમાં રહેલા કવિનો
પારસ્પર આપણને મળી રહે છે. આ કવિ પ્રકૃતિનો છય છે. કુચુમ કેરી મંધ
છે કોકિલ મધુર-હંઠ એને આલિંગીને દે ચાદ કરીને જ રહી નથી જતા પણ
કવિને ને પ્રકૃતિના ઉભય તરવા-દુર અને રમ્ય બન્ને આકર્ષે છે. એટલે જ
કવિ દ્વારા વિના રહી શકતા નથી.

દર્બમાં ચરતાં દોળાં કોમળાંથી મુગે તણું
મમે, તેવી મમે ઘેરી ગજના દિ’અ પ્રાણીની.
હાળીએ હાળીએ છીડે પંખીના હંદને રવ;
દેખાળી મનિમાં કેલું મરે સીન્દર્ય સર્પણું.”

‘આપણી મધ્યાહ્ને’, પણ સુંદર પ્રકૃતિ વર્ણનાત્મક કાવ્ય છે ‘સ્મૃતિ-વિભક્તિ’ ૭૦૬ પંક્તિ કવિની તિલ્કિ મોંઘવાય છે. એમની પ્રકૃતિ કાવ્યોમાં માત્ર વર્ણન નથી. આન વર્ણન હોય તો તો Descriptive Poems તરીકે જ એની ગણવટી થાય; પણ સર્વશ્રેયે એ વર્ણનો સામગ્રીના દિલ્કર ઉન્મેષો તથા ખરોદર કાવ્યશાળી રસાહરને કાવ્યકૃત્ સ્વરૂપ પામ્યાં છે.

પિરોઃ ખડાં કાવાની એમની રાહિન અખળ છે. એમની કવચ પીંછીકું રવાય અરસાનીથી કારણ કરી રે છે. એકાદ પંક્તિ કે કરીયાં તો આપું’ સજીવિય ભલેસાંતરી બહુ કરી રે છે. ઉદાહરણ તરીકે

“નમર કરી શી કામે લાગી જતી ચલુવારુચિ”

“હો મિમલ્લિ પરી કુરુ, પ્રિય આજળી તો,
તે’ મિમનો રિત પરી તુલભાર લીધેલ”

“શૂંદલ-ધેરાં જાગની ઉંપર, નમતી કોમલ કાપલ,
કહેરની લહરે ઝીંકમે, આદા ઉંદરની ભલે આવલ”

‘આપણના અવશેષે’ શીર્ષક હેઠળ અપામેશ પાંચ શ્લોકો નો અંતિ મુદ્રા છે. આપણી ભાષા સામે રજૂ થતાં પિરો, હુદયને થઈ શ્લોકોના, અને પાંચમા શ્લોકની કોમલિ એ પંક્તિ આપણને કવિની પરિપક્વ દૃષ્ટિનો ખ્યાલ આપે છે. તેના નમકા કરવાની આ કવિની શીલ પણ અનોખી છે.

‘અમ આહી’ છુલે ‘આહી સીકું’, (વના દધિ મુરુતું’ કે ‘મમન કીજતી ભયો ભયો’ થઈ આવ આજળી’ એવી એકાદ પંક્તિ દ્વારા તો શ્રી બહુ’ બહુ’ કરી રે છે.

મોરૈશી હેતુભવ કહેવાને લીધે જ કવિ અવરોધ ને અવરોધ રૂપે ન મણતી એમાંથીયે કેંક તારવે છે. કેટલાંક કાવ્યોને અપવાદ રૂપે રાખીએ તો એમ કહી શકાય કે ‘અવિ’ના મોટા ભાગનાં કાવ્યો એ છંદનની પ્રસંગિકતા માટે છે. એટલે જ રાજેન્દ્રના પ્રણય કાવ્યોમાં પણ આપણને મણતી વિવરણનો ન લેવો જ ઉચિત્તેજ મળે છે. પ્રસન્ન-અંતઃકલ્પના કાવ્યોનો ખ્યાલ ‘આનંદ શ્લોક અન્નિ’ ‘આપણુ ખેતરિયે મંજલ’, ‘આપણી ભારમારો’ કે ‘રાગમાં રાજ રાજ’ એવાં કાવ્યો ગીતા દ્વારા પણ મળી રહે છે. વર્તમાન છંદનની વિવરણ પણ નમકા નથી થઈ એવું પણ ન કહેવાય જુઓ :

‘ઝીકાણી તો પળે

સૌની મધ્યમાં વસણું’ તોયે દૈયાનો મેળ ના જરી.’
કે

‘આંહી લગલોકનું’ મિલન છે, રે છનું

સંજમાં સંજ છે માત્ર પોતાતણો...

આંહી તો ‘રેસ’ ચાલી રહી...

પામણું અધિક ને પામવા કાલ પાલું

અર્થનું અધિક,’ ધમેરે.

‘ધનિ’માં સ્ત્રીપુરુષના સંવાદાત્મક કેટલાંક કાવ્યો ‘ચિત્રે’ એમ કહી શકાય છે. આ કાવ્યોમાં માત્ર વાણ્ય છે. આ કાવ્યો કવિની પ્રીતિ પર કપાશ ચઢાવે એવાં તો નથી જ નથી. આવાં કાવ્યોને હીંમે સંબંધને બહુ બહુ તો સ્વસ્થ વૈવિધ્ય મળી શકે ‘હાસિયુગે’ કે ‘સકાલ’ જેવા અનુભવરત્ની પ્રયોગો. કવિ નિવારી શક્યા હોત. ‘અનંતનું અનંતન’ કે ‘વસંતનો પરાગ’ને બાદે ‘વસંતની પરાગ’ જેવા દોષધુક્ત પ્રયોગો શાસ્ત્રે શાક જેવા કવિએ જતા કરવા ભોંઠા.

શાસ્ત્રની કવિતા માટે આપણે નિઃસંકેતપણે કહી શકીએ એમ છાંન્ને કે કાવ્ય દ્વારા પ્રકટ થતી એમ બે દષ્ટિ છવનની સપારીને સ્પર્શતી નથી. અનુભૂતના હોંકાણમાં જઇને એ મોતી બહાર લઈ આવે છે. એમનું જમણ કાઢે ‘નિરુદેશ’ કે ‘મુગ્ધ’ હોય-પણ દષ્ટિ જંતીર છે. ‘વહિવા પત્રને’ હીંમે તો એમનું કાવ્ય-સરોવર શોભી રહ્યું છે. ચિંતનના કૃણા કિશોરો કાવ્ય સરોવરને વધારે તેજસ્વી બનાવે છે. સૂઝલરી શબ્દ પસંદગીને હીંમે ઔપચર્ય જળવાય છે. મુકાયમ શબ્દોમાં પણ વાચક હૃદયને જકડી રાખવાનું બળ છે. આ કવિ માત્ર મુંવાળા શબ્દો જ પાપરીને રહી નથી જતા પણ એ શબ્દો પામેથી ચાલ્યું કામ કરાવે છે. એ શબ્દો ભેટકી આસાનીથી મધુર વાતાવરણ જમાવી શકે છે એટલી જ આસાનીથી કાવ્યનો ધનિ પ્રકટાવી શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય ‘એટલું’ જ કે આ કવિ શબ્દોના મધુર આભૂષણોથી કાવ્યનો દેહ સજ્જવે છે પણ કાવ્યના સૂક્ષ્મ અને સાચા રૂપને (દર્શનને) વિસ્મર્યા વિના. ‘સરલ મનનાં ચાંચલ્યોનાં કીડન’ બહી’ કે (ખાસ કરીને એમના પ્રણય ગીતોમાં) અને એ આપણને પ્રિય પણ થઈ પડે છે. છતાં ‘પ્રશાન્ત નિમજ્જન’ દ્વારા લાવેલું દર્શન, છવનનું જરૂર આપે રહીને કરેલું ‘દર્શન-એટલે કે છવનથી દૂર જઈને નહીં’ પણ તરતજ રહીને સ્વસ્થતાથી કરેલું ‘દર્શન’ આપણને સવિશેષ પ્રિય થઈ પડે એવું છે.

૧૯૫૭

મુરેશ દલાલ

પરિશીલન

વર્ષા પછી

આ પદિકા

એવનાં આશિર્વાદોથી વિસ્ત્રપ્તઃ
વિધાની એકાન્ત કુલે જિજ્ઞાસી ભણે રતિ
વેગળી બારે જ્યોતિષે મનમય.

રથામ વનરાઈ સભા વદને

ઝીણું જગમિંદુ શાં મગજ રત્નાં પ્રસેદનાં;
દુર્ભા ઘણા અંબયણાં આ ઝીણ નિર્મલ
અસર ઊઘડ્યાં મેઘ ના ? !
જિજ્ઞાસા સમયે મોટી સંતુષ્ટિની મૂર્છામણી
સરેલી મધેજી સંપત્તિની વહેદિયુ,
વ્યોમના આલોકનો ધાનાં સહેજ ઉઘાડ
જિણે પુનઃ સત્ત્વર પહેદિયુ.

મું અહો! લાવવું જોતું—

સુરત-મમિના મુખ કે સજ્જાતલ્યુ—
અંગ પર
જિંદગીના આનંદની સાગિત્રી થઈ ચોહામલ્યુ !

ઊદનાં અવકાશમાંથી વિદ્યુત્તમ

આ પદિકાના મધુર ઉપજાસ કેરું
સુખ તે મું દર્શન !

‘વનિર્મણી’]

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered Office :
French Bank Building,
Homji Street,
BOMBAY-1

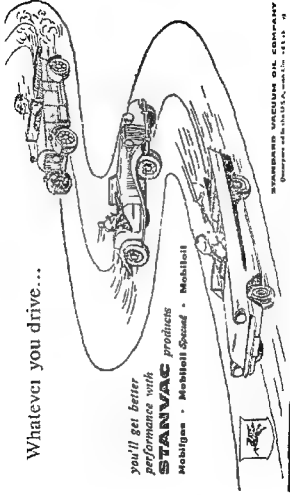
A GREAT NATIONAL INSTITUTION
AT
NATION'S SERVICE

Whatever you drive...

you'll get better
performance with

STANVAC products

Mobilgas • Mobilite Special • Mobiloil

STANDARD VACUUM OIL COMPANY
Representatives in the U.S.A. write to: - 81.45 - 19

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મંડળ

રામચંદ્ર શાહ

જયભાઈ શાહ

મુરેશ દલાલ

સંપાદન કરનારી સંસ્થા

કવિલોક, ૩૮૦, વિરામગિ રોડ, મુંબઈ ૨

પ્રેસર્સ : શ્રી. એન. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સિપલ રફીટ, મુંબઈ ૨

શ્રી. પિનાકિન્ કાપર : શ્રી. કાપર પ્રા. લિ., જરમન સીલ્વર માર્કેટ

સતવેળા, અમદાવાદ

સામગ્રી માટે : C/O મુદર્દાન એન્ડ કં.

૧૨, પીટરબીટ અર્બ રફીટ, કલકત્તા ૧

સંપાદન

દ્રશ્યમાં પ્રકાશના આદેશ : પત્રકોમાં લિલિંગ બાક : છુટક નકલના સિત્તેર નધા પેશા

પ્રકાશન અને પ્રકાશક : મુરેશ પરીક્ષણમાલ દલાલ

૩ અને પ્રકાશનમાલ : લિલિંગ પ્રિન્સિપલ, ૩૮૦ વિરામગિ રોડ, મુંબઈ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૪ : અંક ૩-૪

દારતક, થોષ ૨૦૧૭

નકુલ દેસાઈ

તું ક્યાં

તારી તુષારકણથી હજી લેશ લીની
એ મોજડી પડી દીસે અહીં એક ખૂણે
હૃદયે ભરી, કુટિર એ થકી હુંક પામતી.
નાનેશું મેજ હજી થે પમરી રહ્યું પછે
શેફાલિનાં ફૂલ વડે છવરાઈને ખધું:
કેવી છ ગોઠવણુ તેં કરી—નામ મારું !

ને આપણા મધુર નિત્ય પ્રતીકરૂપે
આ બે ખદામ અહીં તાસકમાંજ દીપતી !
—સાન્નિધ્યની અધઘડીમહીં કલ્પના સ્ફુરે.

આસેખ કાવ્ય રચી એક સુરેખ દોર્યો
એકાદ જિંદુ ત્યહીં અશ્રુતણું દડી પડ્યે
ફેગાઈને સચિર વર્ણુ ગયા વિલાઈ.

દેખા ન ક્યાંય તુજ ઈપ્સિત સાંપડે, છતાં
વ્યક્તિત્વ તારું અનુભૂતિ પૂરી કરાવે.
‘આણું છું હું’ કરી (હજી ઉર શબ્દ ગુંજરે)
તું દષ્ટિ પહાર : પ્રિય ! ક્યાં...પ્રિય ! ક્યાં

રમે આવ ?

હેમન્ત દેસાઈ

૫૪

પરબિડિયા પર
અક્ષરો તાલ ખીલેલા મ્હેકતા !
નામ મારું હોંશથી કોઈને લખ્યું-
આંખમાં નમણું હશે કેવાં !
મરોડે આંકડા બીડી
મલપતી લાગણીઓના નર્ચો !
-અક્ષરો આંહી ઠર્યાં તાલ ખીલેલા મ્હેકતા.
હજી તો બેઈ છું મારું જ પુરું નામ
બાકી રહ્યું પઢવું લખ્યું છે જે
મહીના પત્રને અંતે મધુરું નામ-
મારે હિંમે ભગી રહેલી ઝંખનાને તોપનારું
એ ભયું રંગીન મધનું ભમ !
ખોલીને ધરિ, બધે ફેલાઈ જઈ
હીસ્સા ભૂરા કાગળ ત્રણી એ ભગતી સૃષ્ટિ પર...
બેદામ
ચાલ્યો જઈ યાત્રા વિષે અવિરામ,
પત્રમાં ઠલવાયલા એ પાત્રમાં કુશ્વર.
ના સહેજ પલું કલાન્તિ,
શાન્તિ-સમાધિ.....

સુરેશ દલાલ

પરિચય

ચંદ્ર તમારી ક્ષમા !

મને વણા છે કગલે પગલે ગમા . અને અલુગમા !

—ચંદ્ર૦

શબ્દો જેના અંતરમાં હું આંકું

એની સાથે પડે છ દિલને વાતવાતમાં વાંકું;

એવું પણ અહીં થતું રહે:

કે મને એ મારી નથી જ હોતી અરે જરા પણ તમા !

—ચંદ્ર૦

વનમાં જઈને ટાણું ક્યારેક ઠાકિલની હું વાણી,

(ને) ધોમ ધધખતો રણમાં એનો સૂર મધુર લઈ માણી.

મનને મારા

કદીકે રહેતો ફૂલથી ઝાઝો કંટકનોથે, મહિમા !

વહેતી મારી વાણીથી પણ મૌન ઘણું વાચાળ,

ને જળથી પણ શીતળ લાગે મને અગનની ઝાળ,

ચૂપચાપ આવીને મારું ગળું પકડતી

ગમગીની કદી માદક મનમસ્તીમાં !

—ચંદ્ર૦

રાજેન્દ્ર શાહ

કહીં ?

આકુલ અધીર મન

કેડીએ જે મળે એને વળી વળી પૂછે :

મારા પ્રભુ ! તારાં ધામ કહીં ? કહીં રે ભવન ?

‘એને આ મારગ જાંખુ !

ભુલનો ના ભય કયાંયે

એને આ મારગ અગળ આવે રે સદન’.

હજીવે કેટલું હસી દૂર ?

ના પાવેય હાવાં

વાટના બેવાર બેશું રજી રે ન ધન.

‘સુંડી રે ભાવટ,

ખાલી ગઝી ભલી રે જાંખુ !

એની તો આ સીમ, એની કુંજ, એલુ વન’.

કિલે રે સમય મળે ખેલની મોઝાર

કિલે સમય બહાર

ગલીએ ઘાટે રે ગમન ?

‘કાલની નોખલું નહીં —

અહીં તો મનમોજીલાનું

જહુરિ છલ વેશે સૌની સંજમાં રમણ’.

કિયું રે એધાણ મારી હરે મુંઝવણ ?

‘જાંખુ !

રખે નયન ઝીલે સૂરને અવણ’.

તુષાર

પ્રથમ મિલન

એ આપણું પહેલું મિલન.

તારો અડધો મુજને પ્રથમ ઉચ્છવાસ
ને દૂર નલમાં છિડતાં પારેવડાંની પાંખનો ફેફડાટ
આ અંગાંગમાં વ્યાપી ગયો.
ને આમ પેલા કેવડાનાં વનમાં
જે મુઝ થઈ ઘૂમી રહેલો પવન
તેનો મત્ત જે રોમાંચ
મારે આણુઆણુ વ્યાપી ગયો.

એ આપણું પહેલું મિલન.

પેલવેલા મેઘના વરસ્યા પછી
આ માટીમાંથી જગતા સૌ અંકુરોનો
નર્તનો આનંદ.

ને પ્રથમ, ખુલ્લી હવાનો કાઠ અહસુત સ્પર્શ.

એ આપણું પહેલું મિલન -

તારા કંપતા હૈયાતણે તુજ અંગુલિથી સ્પર્શ.
તારા ઓઠનાં સ્પર્ધન તણું ઋજુ ગીત.
તારી કીકાઓની પારથી ડોકી રહેલી
જિંદગીનું મુઝ કો' આશ્ચર્ય -

એ આપણું પહેલું મિલન -

વનકુંજમાંથી ગહેકતા કો' મોરલાનું ગાન.

જ્યંત પારેખ

શિશિરની રાત

શિશિરની રાત

કુસુમને પરિમલ

સુશર પવન

વાય, વાગે બાણે હાથિયો શુરેર

પત્રની પાંદુર મર્મર

તમરાંની ઝીણી ઠવકચ

વિહંગનો નીડ-કણસાટ

થીજ ઘયાં મુન્ન.

ચંદ્ર -

શ્વેત સૂર્ય બન્ધો હિમખંડ

ભાલ અધકાર

હિરને એકલ દહે પ્રેરેની અમન્ન.

સૌંદર્યની અનુભૂતિ-૧.

કલામાત્રનો અર્થાત્ કેવળ કવિતા, સંગીત કે સાહિત્યને જ નહિ, પરંતુ ચિત્ર, (સ્થાપત્ય) મૂર્તિવિધાન વગેરેનો પણ આ વિષયમાં સમાવેશ કરીશું.

આપણી સંસ્કૃતિમાં ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને કલા એ ત્રણે પરસ્પર સંકળાયેલી, સહગામી અને સહોદર પ્રવૃત્તિઓ હતી. કવિતા, સંગીત, મૂર્તિવિધાન, નૃત્ય વગેરેને ધર્મ પ્રેરણા આપતો હતો. કોઈ વિશ્વાતીત પરમસત્યના વિશે, વિશ્વમાં વ્યાપક અને વિશ્વની સઘળી ક્રિયાઓનું સંચાલન કરનાર એક સર્વશક્તિમાન ઇશ્વર વિશે માનવને જ્ઞાન આપવું એ ધર્મ માત્રનો મુખ્ય હિદેશ છે. એમાં માનવનો ઇશ્વર સાથે તથા માનવોનો પરસ્પર સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ તેનું જ્ઞાન તથા એ જ્ઞાનને વર્તનમાં મૂકવાના વ્યવહારુ નિયમો આપવા, દુઃકામાં, જીવનની પ્રવૃત્તિની એવી યોજના કરવી જેથી ક્રમે ક્રમે વિકાસ પામીને આખરે માનવ ઇશ્વરને પ્રાપ્ત કરી શકે એ પણ ધર્મના કાર્યપ્રદેશમાં આવે છે. આમ ધર્મ માણસના વ્યક્તિગત અને સમગ્ર જીવનમાં, તેની સર્વ પ્રવૃત્તિમાં, કોઈ પરમસત્યને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

કલાઓ પણ રસાર્વાદની વૃત્તિને સંતોષીને, પ્રકૃતિનાં કરણોને પદ, સુક્ષ્મગ્રાહી બનાવીને, સર્જન કરવાની પ્રેરણાને ઝીલીને સૌંદર્યની અનુભૂતિ દ્વારા એ જ પરમસત્યને પહોંચવાનો અને પહોંચીને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આમ ઇન્દ્રિયાતીત વાસ્તવિકતાને કલાઓ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય બનાવે છે, મનસાતીતને માનસની ભૂમિકામાં સ્થિત આવે છે. કલાનો આ ક્રીમિયો જડ વસ્તુઓનું—પથ્થર, ધાતુ, કાગળ, લાકડું વગેરેનું—એતનના પ્રતિનિધિમાં જ નહિ પરંતુ દિવ્યતાના પ્રતીકમાં રૂપાંતર સાધી આપે છે અને એ રીતે સૌંદર્યને અને દિવ્યતાને મૂર્ત કરી બતાવે છે. ગોતમ બુદ્ધની ધ્યાનસ્થ પ્રતિમા નિર્વાણની પરમ શાંતિને જડ પાષાણમાં પ્રગટ કરી આપે છે. તો,

બોબા જેટલા લયબદ્ધ શબ્દોમાં કવિતા વિશ્વસપાત્રતા રહસ્યને છતું કરે છે, અને સંગીતની સુગંધી આજુબીજી ચેતનાને કાઢી આધારિયશ્રુમિકામાં આસિદ્ધિ કરાવે છે.

પરંતુ મેં વર્તમાનકાળનો પ્રવેશ કર્યો છે તો પણ અત્યારના જમાનાનો પ્રધાન સ્વર, આજના માનસનો એક કલા પ્રત્યે, સૌંદર્ય પ્રત્યે પહેલાંના યુગોમાં હતો તેવો રહ્યો નથી. માનવજાતનામાં આજે સૌંદર્યની અનુભૂતિ સુલભ નથી, તેમ વ્યાપક પણ નથી. તેથી જ શ્રી અર્ચનંદ “ફ્યુચર પોએટ્રી”માં દહે છે :

“જે દિવસે આપણે પ્રાચીનોમાં હતી તેવી આનંદની અને સૌંદર્યની ભૂતિતને ખાજી પ્રાપ્ત કરીશું તે દિવસે આપણે ભૂતિતને પામીશું. એના વિના કલામાં નિશ્ચિત ઉદ્ભવતા અને મધુરતા નહિ આવે, માનવજાતમાં સંતુષ્ટ ગૌરવ અને પ્રેક્ષતા નથી સંભવતી અને આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા સંવાદી નહિ બને.”

સૌંદર્ય અને આનંદ એ બે તો કલાનાં અને કવિતાનાં આદિ મૂલ્ય છે અને તેના પ્રાણ રૂપ છે.

આજે તો કલા અને જીવન વચ્ચે વિચ્છેદ રહેલો છે. જાતના સૌંદર્યો ઉપર આજે યુરોપિયન સંસ્કૃતિનું વર્ચસ્વ છે અને એ અર્થકેન્દ્રિત અને ઉપવેશિતાની હિમાયતી છે. આજનું માનસ સંકુલ છે; ખડું શાખાઓમાં વહેંચાઈ ગયેલું હોઈ વ્યવહારુ બુદ્ધિથી ને દોરામ છે. પ્રાચીન અને આજકાલના જમાનાના માનસમાં કેટલો ફેર છે ને એક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થશે. ઇ. સ. ની સાતમી સદીમાં કૃષ્ણ દેવસય, સમ્રાટ રાબ્બ, દક્ષિણમાં સંજય કરતો હતો ત્યારે પર્વતને કાગિને કેલાસનું ભવ્ય સ્મારત્ય રચવાની ધેન-બોજના મર્ધ હતી અને એને પાર પાડતાં ખસો વર્ષ ગયાં. આજે કેલાસ કોઈપણ દષ્ટિએ બેતાં, ભવ્ય લાગે છે. દુનિયાના ખધા દેશોની સરકારો આજે પણ ધેન-બોજના કરે છે. સ્વર્ત-ત્રિહિંદની આપણી

સરકાર પણ સંચલકીય યોજનાઓ વડે છે અને બ્રિટિશ અમલમાં ફેલાઈ ગયેલા જૌદ્યોગિક વિકાસ સાધવા માટે અને ગરીબાઈ અને ભૂખમરો દૂર કરવા માટે, એવી યોજના જરૂરી છે. પરંતુ જે જમાનાના માનસમાં કાર્ય કરી રહેલી જુદી દૃષ્ટિ, એમનો નિર-નિરાશો એક આપણે બેઠ શકીએ છીએ. પ્રાચીન જમાનામાં કલા જીવનનું જ એક અંગ હતી, આજે આપણે જમાનો ભૌતિકશાસ્ત્ર અને આર્થિક ક્ષેત્રોને જીવનનું એક અંગ ઝનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આજે માનવ પ્રકૃતિની સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા માગે છે, એનું સૌંદર્ય એને મન, હોય તો પણ, જોઈ છે. આજે પર્યટોને ધાતુઓ માટે ખોદવામાં પ્રબળો મચી છે, ભૂતકાળમાં ચિરંજીવી લખ્ય કલાસ્મારકો જેવાં સ્થાપત્ય અને મંદિરો માટે તેનો ઉપયોગ થતો હતો. પ્રકૃતિની અણૂટ સંપત્તિનો ઉપયોગ માણસ કંઈ એમાં કશું અવગચ કે ખોટું નથી. પરંતુ પ્રકૃતિ બાંધે માણસની છૂટ માટે જુલો પડેલો ખબરો હોય, અને પોતાને મળેલા થોડા સમયમાં જેટલું હુંટાય એટલું હુંટવું એ માનવ-જીવનની હિંચામાં હિંચી પ્રવૃત્તિ હોય એવું દૃષ્ટિબિંદુ કે વળણ ધારણ કરવામાં પ્રકૃતિને-વિશ્વસમસ્તને અને પોતાને પણ માનવ ધણી અન્યાય કરે છે અને છુદ્દ ઝનાવે છે. અત્યારની સંસ્કૃતિમાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વોને નીતિ અને સૌંદર્યને વાગ્ય સ્થાન મળે એ માનવની પૂર્ણતાના આદર્શને માટે જરૂરું છે.

રાજકુમારી અને પથુની વાર્તા બાંધીતી છે. મને લાગે છે બધી જ સંસ્કૃતિઓમાં, આપણાં પુરાણોમાં પણ, એવી પ્રતીકાત્મક વાર્તાઓ છે. એ વાર્તાને એક ફ્રેન્ચ નાટકકારે નવું રૂપ આપ્યું છે. વાર્તામાં એક જ સાધ્વીનું પાત્ર આવે છે તે સૌંદર્યની રાજકુમારીની ધારી છે અને એ એનામાં ત્યાગવૃત્તિ બાજત કરીને રક્ષ જીવન ગાળવાનો બોધ એને આપે છે: રાજકુમારીના મનમાં જીવનની સાંદ્યલક્ષી વૃત્તિઓ અને શક્તિઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર, ઘૃણા અને

સમ પેદા કરવાનો પ્રયત્ન તે કરે છે પણ ગજકુમારી પોતાના મત
 ની પ્રેરણાને સ્વાભાવિક રીતે જ અનુસરે છે, અને સાધ્વીનો પ્રાપ્ત
 થઈ શકે તેની નથી એક કૂટ અને એશઆગમમાં પડેલા, હાકાં
 ગજકુમાર એના તરફ આકર્ષાય છે અને સાધ્વી ગજકુમારીને
 ફરીથી સાવધાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે—એતલે છે પણ ગજ
 કુમારીને સૌદર્ભની સંદર્ભ શક્તિમાં જ નહિ પણ તેની ઉદ્ધાર
 કરવાની શક્તિમાં પૂર્ણ અર્થ છે એટલે ગજકુમારના પ્રેમનો તે
 સ્વીકાર કરે છે પોલી સાધ્વી પોતાની નિષ્ફળતાથી ઉશ્કેરાઈને
 અને ખોટી ધાર્મિક માન્યતાથી પ્રભાવે ગજકુમારી પર માનવ
 વિધાનો પ્રયત્ન કરીને એની સાથેના બંધને અચેતનમાં નાખી
 દે છે વધી પછી એક ગજકુમાર આવે છે અને અચેતનમાં
 ઘાત તોડે છે અને સૌદર્ભકુમારી ભાગે છે આજના જમાનાનો
 એ ગજકુમાર એને આપણા જગતમાં આવવાની અને વર્તમાન
 જીવનનો સ્વીકાર કરવાની માગણી કરે છે સૌદર્ભકુમારી ચરિત્રાનુ
 સરે છે અને એ જગત એને પોતાની હાજરી માટે અધિકારી
 લાભરૂ નથી ગજકુમાર આર્ત ભાવે માનવ જીવનને તાગ્યા માટે
 આજના જગતમાં આનંદને સૌદર્ભકુમારીને આજીજી કરે છે

મૂળ પાર્તી પ્રતીકાત્મક છે માનવ પ્રકૃતિમાં પશુનો ઘણો
 ભાગ અશ્વ નેહા છે અને એ પશુત્વનું માનવતામાં અને દિવ્ય
 તામાં પણ રૂપાંતર કરવાની શક્તિ સૌદર્ભમાં રહેલી છે આજના
 સૌદર્ભના પ્રેરણા પ્રેરણ કરના માટે માનવે પોતાનામાં રહેલા
 પશુત્વને દૂર કરવું જરૂર છે

જીવન માટે સાચે જ જીવ્યાનો, આવેગો, અચેતન અનિર્ણય
 ગતિઓનું બનેલું છે પ્રાણ, અસન વગર ફર્જિયાત ગૃહન
 ક્રિયાઓ કરવા સાથે પોતાની આજીવિકા મળવવા માટે માણસે
 ઘણા પ્રયત્ન કર્યો પડે છે જીવન બહાની અને મતની
 ફર્જિયાનોત્તુ બહુ બનેલું છે એમ સાચે છે એ બંધનેભાથી

માણસની ચેતનાને, એના અંતરને, મુક્ત કરનારી એક વસ્તુ સૌંદર્ય છે. જરૂરના માર્યા જે સંબંધ વસ્તુ સાથે કરવો પડે છે તે મર્યાદિત જ હોઈ શકે, જરૂર પૂરી થતાં, વૃત્તિ સંતોષાતાં તે વસ્તુ કે અનુભૂતિ સારરૂપ લાગે છે. ક્ષુધા હોય ત્યાં સુધી જ આહાર સંતોષ કે આનંદ આપી શકે છે. પરંતુ એક સુંદર વસ્તુ કે સૌંદર્યને અનુભવ. સદાને માટે આપણને આનંદ આપે છે. કોઈ ખાસ ઉપયોગિતા કે જરૂર માટે તે વસ્તુ હોતી નથી એટલે આપણી ચેતનાના અમુક મર્યાદિત અંશને નહિ પણ આપણી સમગ્ર ચેતનાને તે સૌંદર્ય વડે સ્પર્શે છે. જરૂરના ફરજિયાત બંધનમાંથી સૌંદર્ય માણસને મુક્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે ઉપયોગિતા અને જરૂરથી મુક્ત થયા પછી જગતને, જીવનને માનવ તેમનાં સાચાં સ્વરૂપમાં જોઈ શકે છે. પોતાની કામનાઓથી અને અહાંની મર્યાદાઓથી છૂટીને તેમને અસલ સ્વરૂપમાં પામી શકે છે; ત્યારે એને સુંદરતાનાં દર્શન થાય છે. કલામાં રસાસ્વાદની જે અનુભૂતિ થાય છે તે પણ આપણી ચેતનાને મુક્ત કરે છે અને સંવાદમય અને સુંદર એવી એક નવી જ સૃષ્ટિમાં આપણને લઈ લેાય છે.

ભૌતિક વિદ્યા એવો દાવો કરે છે-કે કરતી હતી !-કે જગતનું જે જ્ઞાન ઈન્દ્રિયો દ્વારા તે મેળવે છે, અને પ્રયોગો કરીને એ જ્ઞાનને પરિશુદ્ધ અને અસરકારક બનાવે છે તે જ આ જગતનું સાચું જ્ઞાન છે એને જ “વાસ્તવિકતા” કહી શકાય. કલા, કવિતા વગેરે જે દર્શન કરાવે છે, કહો જ્ઞાન આપે છે તે તો અવાસ્તવિક છે, કલ્પનાની કેવળ માયાવી સૃષ્ટિ જ છે; અવ્યવહારુ છે. ખરું જોતાં ભૌતિક વિદ્યા સ્કૂલ જગતનું જે જ્ઞાન આપે છે તે વાસ્તવિકતાની એક બાજુ છે. કલા, કવિતા વગેરે જે જ્ઞાન આપે છે, અનુભૂતિ કરાવે છે, તે પણ વાસ્તવિકતાની એક અને અતિ-અગત્યની બાજુ છે. સાંદર્ય, ખરું જોતાં, ખુદ્દિથી પર વાસ્ત-

વિદ્યતાની વધારે સમીપ છે, કાન્ત કે એનું જ્ઞાન, ભૌતિકવિદ્યા પેઠે આડકતરી ગીને નહિ, પણ એકતાદ્રાવ્ય, ચેતનના અદ્વૈતપદે સીધેસીધું મળે છે

સગ આર્થિક એકિગટને એમના રિફ્રેડ-પ્રાયનોમા આ કુદાની વિગદ ચર્ચા કરી છે આકાશમા મેઘધનુષ્ય ધમ્ય છે તે માત્ર પ્રમળના મોલ મોના આહોલનોમા ગ્રેહો કેરુ દર્શાવ્યા માટે છે અને એ પ્રમાણેનું જ્ઞાન એ જ મેઘધનુષ્યનું માથું જ્ઞાન મેલો દાવો કુવો બગબગ નથી કવિ જ્યારે કહે છે કે “My heart leaps when I behold a rainbow in the sky” આકાશમા મેઘધનુષ્ય એહિં છુ ત્યારે મારુ હૃદય ઉર્ધ્વથી નાચી ભેડ છે ત્યારે એ અનુભૂતિ પણ વાગ્તવિક છે મરેશવગ્મા ધીમી મતિએ વિગત ગતી પાણીની લહેરુ માણુમને સપાટી ઉપરના પાણીના અને વાલુના હબાલુના સમીકરણનું જ્ઞાન આપ્યા માટે છે અને જ્યારે કવિ કહે છે-“નહેરુ જળમા ચાનતી વાકી પૂકી લગકાર્મને” ત્યારે કેમ અવાગ્તવિકતાનું જ વિધાન કરે છે એમ કહેવાને કોઈ અણુ નથી

‘મામના’ નામના પુગ્તકમા દાગેરુ લખે છે કે જે વસ્તુમા આપણે સૌ દર્શી મનુભવીએ છીએ તેના જે પામા હોય છે, એક તેનું વસ્તુગત, બાહ્ય-કહેા અનુભવરૂપ અને બીજું, અતઃગ ચાને આપણા ‘મ્મ’ના ઉપર પ્રતિબિંબ, બોકતાની ચેતનાને પ્રતીત થતુ તેનું અરૂપ કવિ ગદાજના કૃતનું ક્રિહાહંલુ લે છે-સદ્બાગ્ય, એની સુહૃતા વિષ સૌ મમત છે મગાર દે છે કે ઉપર ઉપરની બેતા વિગત પ્રકૃતિના કાન્તાનામા કુન્તા નો મેક તનનોદ મદ્ય ૨૦ના કુની છે, મચ્છુ છે પ્રેમ્ય દે, પ્રકૃતિના મે પ્રેશમા સુહૃતાનો વેશ સજ્જને મહાનનાનો એને અવકાશ જ નથી હનતા નેવો માટે ગદાજના છોડે જનના ન્યાયનિકે સાગે જમીનમાથી સૂસના જ બેડેએ, તેમ પાણી પલ નિશ્ચિત પ્રમાણમા વેનુ બેડેએ હના મને પ્રમશના તત્ત્વો પણ આત્મમાત્ર ૨૦ના પાસથ્ય દે

પરંતુ એ જ ગુણાનુ કૂલ જ્યારે ખીલી જીંદ છે અને માણસના અંતરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે બધું સંપૂર્ણ મુક્તિ, નવરાશ અને આરામનું પ્રતીક બની બાક છે. માણસને લાગે છે કે ગુણાનુ કૂલ રંગ આકાર, સુગંધ વગેરેનો મૂર્તિમંત ચમત્કાર છે. સામાન્ય રીતે, જે પૃથ્વી આપણને અસુંદર, ગંદી, ઘુસાપાત્ર, દેખાય છે તેની અંદર આટલું બધું સૌંદર્ય અવ્યક્તપણે રહેલું છે તેનું આપણને આનંદ સહિત ભાન થાય છે, અને પૃથ્વીની પોતાની જડતા બધું દૂર થઈને સુગંધ રૂપે મુક્ત થઈ હવામાં ફેલાય છે. પરંતુ ગુણાનુ સૌંદર્ય પોતાના દરેરાજના વ્યવહારમાં માણસ લાગ્યે જોતો હોય છે. ગુણાનુ કૂલોથી ગુલદાનો સ્ખલવવામાં આવતાં હોય છે તો પણ ગુણાનુ સુંદરતાનો બોધ માણસને થતો નથી. એને માટે પણ અધિકાર બેઠ્યો છે. વહેલી પ્રભાતે બાગમાં કે ઉપવનમાં ગુણાનુ કળીને ખીલતી તમે જુઓ છો, ચારેબાજુનું વાતાવરણ શાંત છે, તમે એકલા છો, એવામાં ગુણાનુ પાછળ છુપાવેલું સૌંદર્યનું રહસ્ય એકદમ તમારા અંતરમાં પ્રગટે છે, ન રોકી શકાય એવો આનંદનો અનુભવ તમને થાય છે, વિશ્વમાં કેટકેટલું સૌંદર્ય તેનાં અનંત રૂપોમાં વેડફાઈ રહ્યું છે તેનું ભાન થાય છે. અને માનવની સૌંદર્યબોધની અશક્તિને લઈને સૌંદર્યનો જે અપાર દુર્ઘર્ષ થઈ રહ્યો છે તેને લઈને શોકની છાયા પણ અંતરમાં વ્યાપે નો ચ આશ્ચર્ય નહિ.

શ્રી અર્ચવંદ કહે છે : “Art is discovery and regulation of beauty” સૌંદર્યની શોધ કરવી અને એનું દર્શન કરાવવું એનું નામ કલા છે; અને પછી ઉમેરે છે : “The aim of art is to embody beauty and give delight.” સૌંદર્યને મૂર્ત કરવું અને આનંદ આપવો એ કલાનો ઉદ્દેશ છે.” આનંદનો ઉલ્લેખ કરતાં કહે છે : Delight or Ananda is not the pleasure of a mood or sentiment or a

fine aesthetic indulgence of the sense in the attraction of form" Future Poetry.

“એ આનંદ એટલે સુખી મનોદશા જ્યાં લાગણીની મોજ કે રૂપના આકર્ષણને લઈને ઉદ્વિગ્ધ હોય સાલન માત્ર નથી” સર્વ કામના અને ‘સ્વ’ ના કાર્ય પ્રતિકારોથી મુક્ત એવી એ આનંદની અનુભૂતિ હોય છે.

સર્વ પ્રવૃત્તિઓ જીવનલક્ષી એટલે કે જીવનને માટે હોવી જોઈએ, એવી માગણી આજકાલ સર્વથા થાય છે. હકીકતમાં, પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ જીવનને માટે હોય છે. જીવન એટલે શું એ તો સવાલ છે. કયા જણ જીવનને માટે છે. શ્રી અર્ગવિંદ કહે છે “Art is rhythmic voice of life—but a voice of inner life” Future Poetry “કલા જીવનનો સમજાઈ ઉચ્ચાર છે—જણ તે જીવનના અંતરનો—આંતરિક જીવનનો ઉચ્ચાર છે” જહાંગી જીવન જેવું દેખાય છે તે અને તેટલું જ નથી. ખરેખર જીવનનું બાહ્ય સ્વરૂપ તો બહુશીના વેશ જેવું છે, એ બાહ્ય સ્વરૂપની પાછળ એની ભીતરના જે અસંખ્ય વસ્તુ ઝળેલી છે તેને વ્યક્ત કરવી એ કલાનું કાર્ય છે.

વળી કલા કેવળ અભિવ્યક્તિ જ હોય છે એવું નથી, કદાચ માર્ગક જણ ખબર છે.

કલા જીવનને વિશુદ્ધ અને સ્પષ્ટ કરે છે, માનસને સુધારે છે, દેરિ છે કે બોધ આપે છે જણ તે ધર્મ પેઠે વિધિનિવેધાત્મક આચાર્યો આપીને, કે નીતિની પેઠે ઉપદેશ આપીને નથી કરતી. મંસ્ત્રીત વિવેચકનું સુત્ર કલ્પના એ કાર્યનો આવે જમાવ આપ છે તારા સમિત સ્વરૂપદશ ગુણે! પ્રેયશીની મનુષ્ય મનઃસ્થાવરની પેઠે કલા ઉપદેશ આપે છે.”

સૌન્દર્યની અનુભૂતિ-૨

જૂના જમાનામાં પ્રભુની જ એક સંપત્તિ તરીકે, ગરુ' બેતાં, પ્રભુના જ એક સ્વરૂપ તરીકે આપણી સંસ્કૃતિ સૌન્દર્યની અનુભૂતિને ઉત્તેજન આપતી હતી. આપણા ધર્મમાં પ્રભુને હમેશાં સુંદરતાની મૂર્તિ લેખવામાં આવ્યો છે. પ્રોટેસ્ટન્ટ ખ્રિસ્તી ધર્મ ભેવા ચોખલિયા સંપ્રદાયોમાં, અથવા કેટલીક તત્ત્વજ્ઞાનની શુદ્ધ પ્રણાલિઓમાં સૌન્દર્યને ઉતારી પાડવામાં આવે છે, અથવા તો, એમાં ત્યાગનો, રુક્ષતાનો મહિમા વિશેષ ગવાય છે.

પરંતુ આપણી સંસ્કૃતિમાં તો ઉપનિષદમાં પ્રભુને રસ રૂપે વર્ણવ્યો છે : રસો વ સ્વ : । શ્રી અરવિંદ 'ક્રિયુચર પોએટ્રી'માં રસ શબ્દની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપે છે : 'રસ એટલે એકાગ્ર સ્વાદની અનુભૂતિ, ભાવનો અધ્યાત્મિક નિષ્કર્ષ, મૌલિક સૌન્દર્યની ભુક્તિ, ભાવનું શુદ્ધ અને પૂર્ણતાવાળું મૂલ પ્રાપ્ત થતાં અંતરાત્માને જે સુખની લાગણી થાય છે તે.' મધ્ય યુગમાં શૈવ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોનો પ્રચાર થયો ત્યારે તેમાં નો સૌન્દર્ય પ્રભુનું માત્ર એક નહિ પરંતુ ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ ગણાતું છે. એમનો પ્રભુ 'ભુવન સુંદર' છે, 'નિખિલરસામૃતસિંધુ' - 'રસ રૂપી અમૃત સર્વ-સ્વનો સિંધુ' છે, 'અખિલસૌન્દર્યનિધિ' - 'સૌન્દર્ય સમગ્રનો નિધિ' છે. મધ્ય યુગના લગભગ ગદ્યા સંતો પ્રભુના એ સ્વરૂપનો સ્વીકાર અને પ્રચાર કરતા એમ લાગે છે. આજ ટાંગેર કહે છે :- 'વૈરાગ્ય સાધનેર મુક્તિ, સે આગાર નય' - 'ત્યાગ અને વૈરાગ્ય પ્રધાન સાધનાથી મળતી મુક્તિ મારે માટે નથી' - I feel the embrace of freedom in a thousand-fold bond of delight - 'આનંદનાં હબરો જંધનોમાં મને મુક્તિના સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે,' ઇન્દ્રિયનાં સર્વ દ્વારો ખુલ્લાં રાખીને તેમની મારફત વિશ્વવ્યાપી આનંદનો સ્પર્શ કવિ વાંછે છે. ચાર પાંચ સદી પૂર્વે સંત કબીર પણ એ જ પ્રકારની અનુભૂતિનો ઉલ્લેખ કરે છે.

અનો, અલગ અમાધિ ભરી

આખ ન મૂઠ, કાન ન રૂંક, કાયા કપ ન ધાર,

જુએ નયન મ ઠંપહસ દેણુ, સુદન ઝન નિહાર

અખલિ મૂત જિવ અમૂત મૂતકી પ્રલિહારી

ઈન્દ્રવાની સાહજિક ક્રિયા માગ્ન વિષ યાપી દિવ્ય સૌન્દર્યના
અને એ સૌન્દર્યને ધાત્વુ ઝનાનુ ભુવનસુદન પ્રભુતા નર્શન ધાય
એને સૌન્દર્યની અનુભૂતિની પગકાળા ગણી શકાય

એમ નો મધ્ય જ માલસો ઈન્દ્રવોના ખાનુ હમેશા પુરા
જ ગણે છે પરંતુ એમને કેવળ પુણ્ય ગણવાથી સૌન્દર્યના દર્શન
કે અનુભૂતિ થતી નથી એને માટે અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો જરૂરી છે

પરંતુ એ સૌન્દર્યની જાણમાં રેથી અનુભૂતિ ખાતર પ
નામતા સામાન્ય ગીતે માણસોને સૌન્દર્યના જે અનુભવ ધાય
તે કેવા પ્રકારનો હોય છે તેની સ્પષ્ટતા કરવા ખાતર થોડા હેઠા
હુણિયા અધી આપુ છું

માણસને એમના ખાતરકાળમાં થવના એક અનુભવતુ એમણે
નોંધેલું એક સ્મરણુ ટાંગોટ કુટુંબના ખાળકોને ભણાવવા માટે
એમના ઘરમાં એક ખાનગી નિશાળ ચલાવવામાં આવતી હતી
એમાં જે વિષય શીખવવામાં આવતા હતા તે પછી મગીની ખના
એક હોત એક દિવસ એ રિસવો શિક્ષક માણસના હાથકું
હૂકું હાડકું વિધાર્યોએને જતાવવા માટે લઈ આવ્યા માનવના
શરીરથી—અને તેના હાડપિજથી પણ—વિષુટો એ હાડકાનો
હાથ એડને ટાંગોટને ઘણો આવાત થયો માનવ શરીરથી વિષુટા
હાથની કુચના જ એમને જોઈતી અને અભદ્ર લાગી એના
વ્યાસાવિક મ્થાન અને ધર્મથી વિયુક્ત એ હાથ મર્થ પત્ર નો
અને સૌન્દર્યવિહીન હતો

ખીએ અનુભવ પણ ટાંગોરને થયો હતો : “એક દિવસ હોડીમાં ખેસીને ગંગા નદીમાં સહેલ કરવા માટે હું નીકળ્યો. પાનખર ઝતુની રમણીય સંધ્યા ચારે બાજુ પથરાઈ રહી છે. હમણાં જ સૂર્ય અસ્ત થયો છે. આકાશનું મૈન શાંતિ અને સૌન્દર્યથી ટંકોટંકે ભરેલું છે. સૂર્યાસ્તના રંગોની બદલાતી છાયાઓને પ્રતિબિંબિત કરતી ગંગાજળની સપાટી ઉપર એક લહેર સરખી ફરકતી નથી. માછલોના માછલો સુધી વિસ્તરી રહેલો ગંગા નદીનો નિર્જન, રેતાળ કિનારો માનવ ઇતિહાસની પૂર્વે પૃથ્વી ઉપર વિચરતા, ચળકતા, રંગબેરંગી ભિંમડાવાળા રાક્ષસી પ્રાણીની પેઠે પડેલો હતો. સંધ્યાકાળની નિઃસ્તબ્ધ શાંતિમાં નદીના ટેકરાટેકરીવાળા કિનારા પાસે થઈને અમારી હોડી સરતી હતી. અને એ ટેકરીઓની બેખડોમાં પંખાઓનું ટોણું બાકાંએ કરીને શાંતિમાં નિવાસ કરી રહ્યું હતું. એવામાં ગંગા નદીમાંથી એક મોટી માછલી પાણીની સપાટી ઉપર ઉછાળો મારીને તુર્તજ પાછી અસોષ થઈ ગઈ. અને પાણીમાં અસોષ થઈ જતાં જતાં પોતાના ઢેહના ઉપર સાચકાલના આકાશના સર્વે રંગોનો ચમકાર બતાવતી ગઈ. જલની સપાટીનો રંગબેરંગી પડદો, મારે માટે, ક્ષણ ભર દૂર થઈ ગયો અને તેની પાછળ આવી રહેલી, જીવનના આનંદ સંહિત કલ્પલોલ કરતી, શાંત, જળચર સૃષ્ટિનું મને દર્શન થયું. પોતાના ગંઢન જિંદાણુમાંથી નૃત્ય જેવા સુંદર અભિનયપૂર્વક એ માછલી સપાટી ઉપર આવી અને અસ્ત પામતા આ દિવસના મૂક સંગીત-સંવાદમાં તેણે પોતાનો સ્વર ઉમેર્યો. આપણી માનવ સૃષ્ટિથી જુદી કોઈ બીજી જ સૃષ્ટિમાંથી મને તેની પોતાની ભાષામાં મંત્રીભયુ” અભિનંદન મળ્યું એમ મને લાગ્યું અને એ સુદેશને લઈને મારા હૃદયમાં હર્ષનો જિલસો આવ્યો.

એટલામાં સુકાન પર બેઠેલો માછી નિરાશાભર્યો અવાજ બોલી ઉઠ્યો : “ઓહો ! કેવી મોટી માછલી !”

પોતાની ઈચ્છાના આવજીવમાથી તેણે માછલીને બેડ તથા તેનું પૂરેપૂરું સત્ય તે પામી શકે એ નહિ જરૂર, ઉપમાગિતા, વ્યવહાર, સ્થૂનતા વગેરે માણસને સૌન્દર્યના અનુભવમા બાધા રૂપ નીવડે છે એક ચિત્રમારને નહીં જેવી દેખાય છે તેવી તરંગમા માણસને દેખાતી નથી

સૌન્દર્યની અનુભૂતિ-૩

‘સૌન્દર્ય’, ‘પ્રાપ્તિ’, ‘કવિતા’ વગરે સમોના વ્યાખ્યા આપવી ખડું મુશ્કેલ છે, પણ એ રસ્તોએનાં આપણને અનુભવથી પ્રેરિત થાય છે, -આપણામાં જેમનું મધ્ય થાય છે તે વિષ આપણે કાંઈક બાંધીએ છીએ, બાંધી શકીએ છીએ

માણસના અતરમાં જે પ્રાપ્તિની મહત્ત્વ મળતી, સહજ જ્ઞાનની, -કહેા સ્વદુષ્કાનની-શક્તિ રહેલી છે એ સૌન્દર્યને પાછળી લે છે અતરની એક દષ્ટિ સૌન્દર્યને જુએ છે, બેડ લે છે પણ એક જ રૂપમા, એક જ વસ્તુમા બધા માણસો સૌન્દર્ય બેતા નથી, અતરની દષ્ટિ જુલી ન હોય, સહજજ્ઞાનની શક્તિ અધિક ન હોય, વ્યક્તિની પ્રકૃતિ સંસ્કરણાદી ન હોય તો સૌન્દર્યની અનુભૂતિ થતી નથી વડેઝવર્ધ કવિની એ રજિસ્ટર છે કે ‘આપણે સંસારમા- વ્યવહારમા-જેવલા મધ્યમાં પડ્યા -ગીને છીએ કે સૌન્દર્યને બેનાનો આપણને અવસર જ મળતો નથી, ‘The world is too much with us’ સૌન્દર્યની ૫ મ મુખ્યવાન એ આપણને મળતી છે ને બેનાની પણ આપણે કંઈક કંઈક નથી

આપણા ઉપર, -આપણી ચેતનામા, આપણી પ્રકૃતિના કાંઈક ઉપર- મન, લાગણી, જ્ઞાન, પ્રજ્ઞા, નાકી મ. વગેરેના ઉપર-સૌન્દર્યની અસર થતી હોય છે તે ઉપરથી સૌન્દર્ય વિષ માણસે કંઈક બાંધી શકીએ જ્યાં કોઈ મેં કે, “સૌન્દર્ય

મને પોતાની સાંકળમાં બાંધી લે છે મને પરવશ કરી મૂકે છે” ત્યારે એ વસ્તુ અસલ સૌંદર્યને ગદલે કદાચ આકર્ષણ—સૌંદર્ય સિવાયનાં કોઈ બીજાં જ તત્ત્વને આભારી એવું પ્રાણનું આકર્ષણ પણ હોઈ શકે. અથવા તો એ એક પ્રકારની પ્રાણના આકર્ષણની મોહિની પણ હોય. આપણા પુરાણોમાં વિષ્ણુ ભગવાને અસુરોને હેતરવા માટે મોહિનીનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું એમ કહેવાય છે તેમાં પણ અસલ સૌંદર્ય પ્રત્યેનું સાચું પ્રતિકાર્ય અને વ્યક્તિત્વે પરવશ કરી મૂકનારી, પ્રાણની મોહિની શક્તિનાં આકર્ષણનો ભેદ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. કોઈ કહે, કે “સૌંદર્ય મને પરેશાન કરી મૂકે છે, હેરાન કરે છે” તો કદાચ તે વર્ણીકરણ બેવી શક્તિનું, એક પ્રકારની ભુરકીનું પરિણામ હોઈ શકે. આ બંને અનુભૂતિમાં સૌંદર્ય જણે એક પ્રકારની જાળ હોય અને એમાં માનવ અસહાયપણે ફસાતો હોય એવું આપણને લાગે છે. પરંતુ જ્યારે માણસ કહે છે: “સૌંદર્ય મને મુક્ત કરે છે, મને અનંતમાં લઈ જાય છે, મને આનંદની મસ્તીનો અનુભવ કરાવે છે” ત્યારે સાચા સૌંદર્યનો એને સંપર્ક થયો હોવાનો સંભવ છે. સાચું સૌંદર્ય માણસની ચેતનાને,—તેના અંતરાત્માને, સર્વપ્રકારના અહંકેન્દ્રિત પ્રતિકારોથી, વાસના અને કામનાઓનાં બંધનથી મુક્ત કરી દે છે: માનવને તેણું પોતાનું—‘સ્વ’નું અને જગતનું જૂદું જ દર્શન કરાવે છે, અને સૌંદર્યનાથની એને ઝાંખી થઈ હોય તો બિન શરતી આત્મ-સમર્પણની શક્તિ તે બજત કરે છે અને શુદ્ધ એવા માનવ જીવનમાં પ્રતિફલ આનંદ આનંદની લીલાની અનુભૂતિ શક્ય બનાવે છે.

‘સૌંદર્ય’ એટલે આનંદની ગાઢ મુદ્રા, આનંદનું એકાગ્ર સ્વરૂપ એમ શ્રી અરવિંદ ‘કૃષ્ણર પોએટ્રી’માં લખે છે. સર્વ-વ્યાપી આનંદનું એ દિવ્ય તત્ત્વ વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થમાં પોતાની

કોઈ અનન્યતાને યજ્ઞ કંતુ હોય છે. એ અનન્યતા તે તે પદાર્થને સૌંદર્યના વિશિષ્ટ પ્રકારથી વિશુદ્ધિત કરે છે. આ રીતે બેતા એમ પણ કંડી શકામ કે જ્યારે શાશ્વત યજ્ઞ પુરુષ અવિર્ભાવ અભિમુખ બને છે, વિશ્વનું મર્જન કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે સૌંદર્યની શક્તિ પ્રગટે છે. એ શાશ્વત યજ્ઞમા નો સૌંદર્યનો અનંત સંકાર ભર્યો છે તે છતાં એની ખૂબી નો એ છે કે કાનની એકાદ ક્ષુદ્ર પથમા, બહાળથી નહીં, અતિસામાન્ય નાગની યજ્ઞમા પણ તે ખોતાનો આવિર્ભાવ કંડી શકે છે, કરે છે.

“ઇન ઓગ્નિ ઇદનમ” “પરમા શાશ્વતી” નામના ઠાણમાં શ્રી અગ્નિદેવ સૌંદર્યની વાણીમાં એ સૂત્રને દર્શાવે છે કાંઈની દેવલ એક યજ્ઞમા પણ સમગ્ર શાશ્વતી એકાદ્ર થઈને પ્રગટે છે. “કોઈ મહા-માનવના પ્રસંગમાં, સંગીતની સ્વર્ગીય સૂતાવલીમાં, એક સ્પર્શ માનમાં, એક દર્શનાત્મક, એક સ્મિતમાં” શાશ્વતીનું અનંત સૌંદર્ય જાણીને હરે છે અને ઇદ્રિયોમાં તથા પ્રકૃતિના કુલિયામાં વ્યવસ્થા મળતો આત્મા તેને ઝડપી લે છે બેઠેલાની બેતના એ વસ્તુઓની પાછળ મૂકેલ સૌંદર્યનો સ્પર્શ પામે છે ત્યારે એને એ વિશ્વ અનુષ્ઠિત થાય છે સ્મિત તો માણસ જિંદગીમાં કેટલીયે વાર જુએ છે પરંતુ અંતરમાંનું ‘કિમપિ દ્રવ્ય’ થઈ ગયે એનું સ્મિત એક જ હોય છે.

સૌંદર્યનો અનુભવ એના અગત્ય સ્વરૂપમાં કેવો હોય છે? જ્યારે કોઈ માણસ કહે છે કે ‘આ રસ્તુ સુદૃઢ છે’ ત્યારે તે શું કહેતા માગે છે? એ પ્રશ્ન નિવારના જગો છે. “આ વસ્તુ નમ્રમાણ છે, લઘુમજ છે એનાં અગત્યને જોઈને જગજગ સુમેળમાં છે, નૂકમાં, “આ રસ્તુ જેવી હોવી બોઈને તેવી છે”-એમ કહાય એ કહેના માગતો હોય એ શક્ય છે. અથવા એ પ્રમાણેનો ઈતર, મદાય ભગવાન નથી કાલુ કે એમ તો એકાદ થવ

પણ એ શરતો પૂરી પાડે એવું બને ! અને કેટલાક લોકો અમુક યંત્રોને સુંદર ગણે છે તો પણ યંત્ર અતિશય જડ, ઉપયોગિતા સાથે સંબંધવાળું અતિથુળ લાગે છે. સૌંદર્યના અનુભવને આ રીતે પણ રજૂ કરી શકાય : “મારો અંતરાત્મા અને મારી પ્રકૃતિનાં કરણો બન્ને આ જઠાર્યમાં જે સ્વાભાવિક સંવાદ રહેલો છે તેનાથી આકર્ષાય છે.” સામાન્ય રીતે મને આ વસ્તુ સુંદર લાગે છે એમ માણસ કહે છે ત્યારે એ વસ્તુની અંદર જે સ્વયં પ્રગટ થવાને પ્રયત્ન કરતું હોય છે તે કોઈપણ પ્રકારની વિકૃતિ, કે ઘટાડા વગર, સફળતાપૂર્વક વ્યક્ત થઈ રહ્યું છે એમ ને કહેવા ઈચ્છે છે : એટલે કે વસ્તુના અંતરમાં રહેલું સ્વયં અને એનું બાહ્યરૂપ એ બેની વચ્ચે સંપૂર્ણ મેળ છે, સંવાદ છે એમ ને કહેવા માગતો હોય છે. આ રીતે, સૌંદર્ય એ વસ્તુનો કે રૂપનો કોઈ એવો ગુણ છે જેનો અનુભવ ઘટાં ભોક્તાના અંતરમાં સંવાદની, સંપૂર્ણ સમમાણતાની, ઔચિત્યની, આકર્ષણની લાગણી જાગે છે. બધા માણસો એક જ વસ્તુમાં અને એક જ પ્રકારે સૌંદર્ય અનુભવતા નથી એ જાણીતી વાત છે. સૌંદર્યની અનુભૂતિ સાપેક્ષ હોય છે : ભોક્તાની આંતર અને બાહ્ય સ્થિતિના ઉપર, ભોક્તા કેણુ છે તેના ઉપર એનો આધાર હોય છે. કોઈ અસંય ઘડીએ, અકસ્માત અવસ્થામાં વસ્તુ અને દ્રષ્ટા એ બે વચ્ચેનો સંબંધ એવો વિશિષ્ટ પ્રકારનો-અનૈરા-ધાય છે કે માનવના અંતરમાં રહેલી સૌંદર્યની જિયાસાને ને અંતોષે છે.

કદાચ કોઈના મનમાં સવાલ થાય કે : સૌંદર્યની જિયાસા માનવમાં હોય છે : ખરીદી કારણ કે સામાન્ય રીતે તો એવી તરસ માણસમાં હોય એમ જણાતું નથી. પરંતુ માનવના અંતરમાં એના પોતાનાથી અજ્ઞાત અને અપ્રગટરૂપે એવી તરસ જિંડાણમાં

ગ્રંથી હોય છે. માનવ અજ્ઞાન છે અને જે જગતમા એ રહે છે તેમા સૌંદર્ય, સંવાદ કે સામજિક નથી, ઉપદ્રુ એમા તે કનહ, વિસંવાદ, બેદ રજિરે વસ્તુઓ જ આગળ પડતી જણાય છે. તેમ છતાં માણસના હૃદયમા જ કે જોડે એવી શ્રદ્ધા ગ્રંથી છે કે આ અસીમ અને ક્રિયાશીલ એવા અનંત પ્રવાહોના કેન્દ્રમા કોઈ સ્વયંભૂસંવાદ કાર્ય કરી જશે છે એ સંવાદ એના પ્રકારનો છે કે એની જાણી માત્ર થતા માનવને અંતરમા પરમ સમાધાન પ્રાપ્ત થાય છે. એને એમ લાગે છે. કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો ઉદ્દેશ જાણે જ આ થો છે, જીવનની અનંત યુગોની ચાત્ર સાધક છે. જીવનમા ગ્રંથી સર્વવ્યાપી જ્ઞાનંદની માનવને ધોલાવી ગ્રંથી વાણી સૌંદર્ય છે. માનવને સૌંદર્યનો અનુભવ થાય છે એ જ સત્માનની એકતાનો સીધોસીધો પુગવો છે એમ કહી શકાય, કાગલ કે એના અનુભવમા માનવને પોતાની પૂર્ણતા-શ્રેયની પેટે-પોતાની જહાગની કોઈ વસ્તુમા કે ઉપમા પ્રાપ્ત થાય છે અનેકમા ગ્રંથી એ એકતાનો સર્વવ્યાપી જ્ઞાનંદ સૌંદર્ય અને જ્ઞાનંદની છાજો મતત ઉછળતો જ હોય છે, અને એમાથી જડતત્વના અચેતન સ્વરૂપો જડપદાર્થો-પલુ જાતન નથી મનોમય ચેતનામા, ઈન્દ્રિયોના કુચ્છતંત્રમા અને જડદેહના અત્તમય દોષોમા મર્યાદિત થયેયો આત્મા એ સૌંદર્યની ધીરાને પામી શકે છે

ખીજી ઝીને એમ કહી શકાય કે સૌંદર્ય એ વિશ્વમા વ્યાપી ગ્રંથ એવાદ પ્રથે લય પ્રત્યે-માનવને જગત કુચ્છોનો વિશ્વ પ્રકૃતિનો પ્રયત્ન છે. જહાગથી લેતા અચેતન લાગની પ્રકૃતિ જ નોતા અચેતન નથી એની એક નિજાની સૌંદર્ય છે, અને પોતાનો એ ન દેશ માનવને પડે એ નેની તે નાટ લેની હોય છે.

સૌંદર્ય વિષે જુદાં જુદાં દષ્ટિ બિંદુઓ

સૌંદર્ય સર્વવ્યાપી છે તો પણ એના સંવેદનમાં ચડતાઊતરતી શ્રેણી હોઈ શકે છે એ આપણે જાણીએ. શ્રી અરવિંદ એ વિષે લખે છે. “એક દષ્ટિબિંદુથી જોતાં સર્વજનું જ સુંદર છે; પરંતુ તેથી બીજી વસ્તુઓ એક જ સપાટી ઉપર, એક જ ભૂમિકા ઉપર, આવી જતી નથી. બીજી જ વસ્તુઓમાં દિવ્ય સૌંદર્ય રહેલું છે તેનું દર્શન આપણે કરી શકીએ છીએ પરંતુ કેટલીક વસ્તુઓમાં બીજી વસ્તુઓ કરતાં એ દિવ્ય સૌંદર્ય વધારે પ્રમાણમાં હોઈ શકે છે.”

સૌંદર્યનો રસાસ્વાદ કરનાર ભોક્તાની અનુભૂતિને જ સૌંદર્યની ચડતાઊતરતી શ્રેણી લાગુ પડે છે અને સૌંદર્યનું સર્જન કરનાર કલાકારને માટે એ પ્રસ્તુત નથી એવું નથી. કલા-સર્જકની ચેતનામાં પણ કલાસર્જનની પ્રવૃત્તિ જૂદી જૂદી ભૂમિકા ઉપરથી થઈ શકે છે, અને થતી હોય છે. એક પત્રમાં આ મુદ્દો શ્રી અરવિંદ સ્પષ્ટ કરે છે:—“કલાસર્જકના દર્શનમાં પણ ચડતાઊતરતી શ્રેણી, એટલે કે સૌંદર્યના મૂલ્યની વ્યવસ્થા સંભવે છે. ઉ. ત. ચિત્રકાર એપેલેની ચિતરેલી દ્રાક્ષથી પંખીઓ, છતરાયાં અને તેના પર ચાંચ મારવાને આવ્યાં (એવી તે દ્રખહ હતા) પરંતુ ફિડ્યાસે ઝ્યુઝની મૂર્તિ ઘડી તેમાં એપેલેની કૃતિ કરતાં રસાસ્વાદનો સંભાર વધારે હતો. એમાં ચેતનાનો સંભાર અને તેથી આનંદનું તત્ત્વ વધારે પ્રમાણમાં છે, જે કે બંને કલાકારોએ પોતપોતાની કૃતિમાં સૌંદર્યનો નિષ્કર્ષ સમાનપણે-અપૂર્ણ રસાસ્વાદ રૂપે-અનુભવ્યો હોય એ સંભવિત છે.”

ફરેક કલાસર્જકની પ્રવૃત્તિ ચેતનાના એક જ સ્તર ઉપરથી થતી નથી, તેમ જૂદા જૂદા સર્જકો જૂદી ભૂમિકાઓ ઉપરથી

સર્જે છે. જામ્બતા અને સંસ્કારિતા, વાસના અને કામના, શુદ્ધ ભાવ અને વિશદચિંતન, જીવનના પ્રસંગના આભાતને પરિપૂર્ણ થતો કોણ, પર્વેરે જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ઉપરથી તે કલાસર્જન કરતો હોય છે. અને કલાકારની સર્જક પ્રવૃત્તિનું આ સોપાન પ્રત્યેકની નિરનિરાળી સૌંદર્ય ભાવના અને અનુભૂતિ ઉપર આધાર રાખે છે. મહાન કલાકારેમા પલુ સૌંદર્યનું મૂલ્ય જુદું જુદું હોય છે.

આ મુદ્દો દૃષ્ટ કરવા પૂરતા આપણે થોડાક ઉદાહરણો અડીથી તર્કીથી લઈશું.

અંગ્રેજકવિ બાયર્નની એક પંક્તિ છે “Who can view the ripened rose, nor seek to wear it?” “પ્રકૃતિ પરિપૂર્ણ ખીલેલા ગુલાબના ફૂલને લુએ અને તેને પોતાનું આભૂષણ બનાવવાની કામના ન કરે એવો કોણ હશે ?”

અહીં ગુલાબની સુંદરતાનું અનિવાર્ય આકર્ષણ કવિને થાય છે તેની સાથે માનવમા રહેલા કામનામય પુરુષનું પ્રતિકાર્ય પણ આપણે ભેઈ શકીએ છીએ. અહીં સૌંદર્યને ‘પોતાનું’ બનાવવા માટે માનવ પ્રાણનો આર્તનાદ કવિ વ્યક્ત કરે છે.

સૌંદર્યની અનુભૂતિ માથે તેની પ્રાપ્તિની નિગાળાની કસ-તાની છાયા પણ એમા રહેવ છે.

એક બીજું ઉદાહરણ લઈએ

“The desire of the moth for the Star
Of the night for the morrow
The devotion to something afar
From the sphere of our sorrow.”

અંગ્રેજ કવિ શેલીની આ કવિતામાં સૌંદર્યની સાવના ખાયરનથી જુદી, વધારે સૂક્ષ્મ, અપાર્શ્વિક તત્વોની સુકુમારતાવાળી, જણાય છે, અને ચેતનાના કોઈ જુદા જ સ્તર ઉપર તે પ્રતિષ્ઠિત લાગે છે.

એ કવિતામાં દલિ સ્વીકારે છે કે પોતાની પ્રેયસીને પોતે માણસો જને 'પ્રેમ' કહે છે તે વસ્તુ આપી શકે તેમ નથી. પરંતુ એને ખદ્દસે એવા પ્રેમથી કયાંયે જોતી વસ્તુ-પોતાના અંતરની લલિત-અર્પણ કરવાને તે હત્સુક છે. ક્ષુદ્ર માનવના અંતરમાંથી પ્રગટતી એવી લલિતનો પ્રભુ પણ ઇન્કાર કરતો નથી. અપ્રાપ્ય સુંદરતાને માટે માનવના અંતરમાં તલસાટ તે રહે છે જ અને એ સ્વાભાવિક છે. માનવમાં જ શા માટે ? નાતું સરખું નિર્જીવ પતંગિયું અનંત આકાશ તરફ આકર્ષાય છે, અંધકારમય અમાસની રાત્રિ ઉધાતી અને સૂર્યોદયની અમર આશા સેવે છે. દુઃખમય અને શોકાર્ત પૃથ્વી ઉપરથી માનવનું મન કોઈ સુદૂર દિવ્ય વસ્તુ પ્રત્યે સામાન્ય પ્રેમથી ઘણી વધારે જોડી એવા લલિતની લાગણી અનુભવે છે.

કવિની ચેતના પ્રેમની દિવ્યતાને પોતાની લલિતનો અર્ધ અર્પણ કરવાની તમન્ના અનુભવે છે. સૌંદર્યને પોતાના હાથમાં પકડી દેવા માટેનું પ્રાણનું આતુર કેંદન અહીં નથી.

શેલી અને કિટ્સ જન્મે કવિઓ જીવનરૂપી પાંજરામાં પૂરાયલાં અને છૂટવાને વલખાં મારતાં પંખીઓ જેવા લાગે છે. જીવનમાં સૌંદર્યને મૂર્ત કરવાની ઝંખના, પરત્વે સૌંદર્યને પ્રાપ્ત કરવાની તૃષ્ણ એમની કૃતિઓમાં વરતાય છે. કિટ્સની પ્રખ્યાત પંક્તિ "Beauty is Truth and Truth Beauty" સૌંદર્ય અને સત્યનું અદ્વૈત રૂપિપાદન કરે છે તેમાં એની સૌંદર્યની સાવના કેવી વિશાળ હતી તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. પરંતુ કિટ્સને

જીનમાં સૌંદર્યનો અભાવ છે તે કેવો સ્થાનો હોય અને ૫ મ સૌંદર્યનું સર્જન કંપાની એને કેવી અને કેટલી ધમશ હતી તે પણ આપણને એની કવિતામાં એમ મળે છે

But Cannot I create ?
 Cannot ? form ? Cannot I fashion forth
 Another world another universe
 To over bear and crumble this to naught ?
 Where is another Chos ? Where ? Hyperion

“શું હું આ જગતનું નવસર્જન ન કરી શકું ? એક નવા જ જગતની રચના ન કરી શકું ? આ-અપૂર્ણ અને અલ્પ જગતને ભૂકેડો કરીને, એને સ્થિતિની નાખીને એને ઠકાણે ખીણ ન બનાવી શકું ? જગતના સર્જન પહેલાની પ્રગળક દશા હતી તેવી ખીણ એ અનજક દશા કય છે ? કયા છે ?” હાઇપીયોનેન

કવિને જગતનું નવસર્જન કંપાની, આણુ જગત નરસની નયનાની એટલી બધી તીવ્ર લાગણી થાય છે કે અર્ધિજાણની વિશ્વની અગજકતા એને અત્યારે સોપનામાં આરો નો માથા અત્યાત્મના જગતથી કયા રે વધાર સ્પર્શ અને પૂર્ણતાવાળા જગતનું સર્જન પોતે કર્યા તક્ષ્ણ છે ! અત્યાર જીનમાં જ વિસ્વાદ છે તે દૂર કરવામાં આવે તો આ જગત પોતે સ્પર્શ બની શકે પૃથ્વી ઉપર સૌંદર્ય પ્રજા કરવાનો ઉપાય અત્યાત્મના જગતમાં પાંદો લાવવો-માનવનો ચેતનાનું રૂપાત્મક મનુષ્ય છે ટિમ જેવા કવિની ઉદાત્ત સાહસ-એમ રૂપાત્મને સમીપ લાવે છે

ગમ અને સીતા વચ્ચે પથમ દર્શિએ પ્રમ થવા તેન વહુન દુનમીદાસ કરે છે તેમાં સૌંદર્યનો જુદી સૂચિકા એમ મળે છે

“લોચન મમ દામદિ દિર બાની
 રાને જગત રૂપા સપાની

“હાથનને માર્ગે રામને અંતરમાં પધરાવીને સીતાએ પોતાનાં પલકે રૂપી દ્વાર ખંધ કર્યાં.” અહીં સૌંદર્યની જે સાવના વ્યક્ત થઈ છે તે રૂપની મોહિનીથી કેટલી બધી જુદી પડે છે ! રામના દેહની સુંદરતાનું, સીતાના એના પ્રત્યેના આકર્ષણનું વર્ણન નથી. એ તરવો હોય તો પણ ગૌણ છે. સીતાના અંતરમાં રામ પ્રત્યે પ્રગટેલો પ્રેમ કેવો સાહજિક, કેવો અંતરાત્માની ઓળખાણ રૂપ હતો તે એ પંક્તિમાં આપણે બેઠ શકીએ છીએ. પોતાના હૃદય મંદિરમાં નેત્રને માર્ગે રામને પધરાવીને સીતાએ નેત્રની પલકવડે ટેવળ નેત્રનાં નહિ પરંતુ પોતાના હૃદય મંદિરનાં દ્વાર પણ બાંધે ખંધ કર્યાં, હવે પછી એમાં ખીબા કોઈને માટે સ્થાન રહ્યું નહિ. કાવ્યનો ધ્વનિ તો એનાથી પણ આગળ જઈને રામ પણ એ મંદિરમાંથી બહાર નીકળી શકે તેમ નથી એવું સૂચન કરે છે. શા માટે પ્રેમ થયો ? કેવી રીતે થયો ? કશો સવાલ અહીં ઉપસ્થિત થતો નથી. સુંદરતાની અનુભૂતિ સર્વવિજયી નીવડી—કારણ ? કારણ; અકળ છે; સૌંદર્ય તર્કની બળની બહાર વસે છે. અહીં અંતરાત્માના વિશુદ્ધ પ્રેમનું સૌંદર્ય આપણે બેઠ શકીએ છીએ. એમાં શેલીની જિંદી અભીપ્સા અને અપ્રાપ્ય માટેનો તલસાટ નથી; અંતરાત્માને થયેલી સૌંદર્યની અનુભૂતિનો—પ્રેમની પ્રાપ્તિનો—સ્વસ્થ સંતોષ છે, સૌંદર્યની અનુભૂતિની સાર્થકતાનો પ્રજ્ઞાત આનંદ વ્યક્ત થાય છે.

સૌંદર્યનું કાર્ય કેવું સ્વાભાવિક, અને નિરપેક્ષ હોય છે તેનું સચોટ ઉદાહરણ ભવભૂતિ આપે છે : विवस्मति हि पतङ्गस्योदये पुंवरीकम् “સૂર્યનો હૃદય થતાં કમલ આપોઆપ ખીલી જિંદે છે” કારણ ! કારણ કે એ ઝેની વચ્ચે “આંતરઃકોડપિ” હેતુ કોઈ અગમ્ય આંતરિક ઉદ્દેશ કાર્ય કરી રહ્યો છે. પુષ્પ અને ભરમર વચ્ચેનું આકર્ષણ પણ, એક રીતે, સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એ ચેતનાના જુદા જ સ્તરના ઉપર કાર્ય કરે છે. કમળ અને સૂર્યનો સંબંધ વધારે જિંચી ભૂમિકાનો અને સૌંદર્યના મૂળ સ્વરૂપની

વધારે નજીકનો છે. સૌંદર્યની એ પ્રકારની અનુભૂતિમાંથી વંચીવ ધર્મમાં રાધાની અદ્વૈતકી ભક્તિ અને બિનશરતી અદ્વૈતસમર્પણને અનૈરો મધુરભાવ ને તેને નામે બાણીતો થયેલો પ્રેમનો પ્રકાર આપણા ધર્મમાં જ નહિ પરંતુ સાહિત્યમાં પણ આવ્યો છે.

વડંટવર્થની રસવૃત્તિ સૂક્ષ્મગ્રાહી છે અને પ્રકૃતિમાં વિવિધ સ્વરૂપોની પાછળ રહેલ વ્યાપક ચેતનતત્ત્વોનો-પ્રકૃતિના આત્માનો-એને સંપર્ક થયો હોય. વહીવાર યુક્તિની ભૂમિકાથી ઉપરના સ્તરે માંથી એને સૂચનો અને સંદેશો મળતા હતા એમ જણાય છે, એની સૌંદર્ય ભાવના પ્રકૃતિના સ્વરૂપોમાં રાચે છે, એની દૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિ કેવળ ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય વસ્તુ મટી બાક છે અને કોઈ વ્યાપક દિવ્ય તત્ત્વની સૌંદર્યવેશિત અભિવ્યક્તિ રૂપ, સજીવ સરળ બની રહે છે. પ્રકૃતિના ક્ષેત્રની બહાર માનવજીવનમાં, માનવના ચારિત્રમાં, કાર્યોમાં એને એ સુંદરતા દેખાતી નથી. પ્રકૃતિ ઉપર માણસ પોતાની મનોદશાને અધ્યારોપ કરે છે તે બરાબર નથી એમ તે માન્યો. ઉલટું, માનવે પ્રકૃતિની ચેતના સાથે તાદાત્મ્ય સાધીને શાંતિ, સાત્ત્વન અને સમાધાન મેળવવાં એકએ, કારણ કે પ્રકૃતિ સૌંદર્યનું મૂર્તસ્વરૂપ છે. આમ એની સૌંદર્યની ભાવના ચેતનાના જુદા જ સ્વરૂપના ઉપર પ્રતિબિંબિત છે, એમાં જગત અને જીવન જુદા જ સ્વરૂપમાં દેખાય છે. એમાં બહારથી ક્ષુદ્ર દેખાતો માનવ વિષના વિગ્રહ સંવાદનો અને સૌંદર્યનો ભોક્તા બને છે. એની એક કવિતા બેઠકું.

These beauteous forms,
Through a long absence, have not been to me
As is a landscape to a blindman's eye :
But oft, in lonely rooms, and 'mid the din
Of towns and cities, I have owed to them

In hours of weariness, sensations sweet
Felt along the blood, felt along the heart.

“ પ્રકૃતિનાં આ સુંદર સ્વરૂપો, લાંબી ગેરહાજરીમાં પણ, મારે માટે કોઈ આંધળા માણસની સામે એક પ્રાકૃતિક દૃશ્ય હોય તેના જેવાં,—જાણે અસત હોય તેવાં, નથી રહ્યાં. પરંતુ મારા ઘરના ઓરડાના એકાંતમાં, શહેરોના અને ગામોના ઘોંઘાટ વચ્ચે, પરિશ્રાંત અવસ્થામાં આ સ્વરૂપોનો મધુર સંવેદનો મેં અનુભવ્યો છે, મારા લોહીના પ્રવાહમાં, મારા હૃદયના ધબકારમાં મેં એમની મધુરતા અનુભવી છે. ”

સૌંદર્યની એવી અનુભૂતિમાં

“ with an eye made quiet by the power of
Harmony and the deep power of joy
we see into the life of things . ”

“પેલા સર્વવ્યાપી સંવાદની અને આનંદની ગભીર શક્તિને લઈને આપણી અંતરની દૃષ્ટિ શાંત અને સ્થિર અને છે અને વસ્તુઓની અંદર રહેલા રહસ્યમાં એ દૃષ્ટિ આપણને લઈ જાય છે.”

ટાગોરની સૌંદર્યભાવના વિશ્વ બેટલી વિશાળ, તીવ્ર, વિવિધ-રંગી અને રહસ્યમય છે. સૌંદર્યને ટાગોર જુએ છે સદા લલ-આવનારી પરંતુ કદી હાથમાં નહિ આવનારી વસ્તુ તરીકે. કવિને મન સૌંદર્ય અજ્ઞાત અને અસેયમાંથી, કોઈવાર માનવઆત્માના પ્રણયી પ્રભુ તરફથી સંદેશો લઈ આવતો દૂત છે. પરંતુ જીવનમાં સૌંદર્યને મૂર્ત કરવું એને લગભગ અસંભવિત લાગે છે. કવિ સૌંદર્યને “વિદેશિની” કહે છે,—પરંતુ એ એવી વિદેશિની છે જેને આપણું અંતર ઓળખે છે : “આંખ ચિનિ, તોમાય, ઓ ગો વિદેશિની !”

‘વસંત’ ઉપરના કાવ્યમાં સૌંદર્યની અગત્યતા કિંમિ કહે છે:-

“હડાન છપને ચમો દેખા દિલે, બોનેરી કિનારે

તુમિ કોન પથે વેલે-વેલે જો પથિક

આમિ દેખી નહઈ નેભારે - તુમિ કોન.

“હે પથિક વસંત ! આચિતો, સ્વપ્નની પેઠે, વનને છેડે તું કયે રફને ધણે આવ્યો ? મેં તો તને આવેલો જોયો જ નહિ !”-વસંતને માર્ગ રહસ્યમય છે, અગમ્ય છે. અવળન માટીના સમુદ્રમાં ભરતી આવે છે ત્યારે લીલા સહની નૌકા પર ચઢીને વસંત આવી પહોંચે છે !

“જિવંશી”નું કાવ્ય દલિતાના સાહિત્યમાં એક ઉત્તમોત્તમ કૃતિ છે. જિવંશી સૌંદર્યની દેવી છે. નેત્રે એ કાવ્ય સંબોધન કરે છે. એમાં કેટલીક કડિકાઓ આપણને ટાંગેરની સૌંદર્યભાવનાનો ખ્યાલ આપશે એમ ધારું છું.

“ન હો માતા, ન હો કન્યા, ન હો જમૂ

સુંદરી ફપતી ! હે નંદનવાસિની જિવંશી !”

“તું નથી માતા, નથી કન્યા, નથી કુળવધૂ, હે સ્વર્ગના નંદનવનની વાસિની જિવંશી !”-સૌંદર્ય કુલવધૂની પેઠે કોઈ પ્રકારની ફરજ જલ્લસવા માટે નથી, સમાજમાં તે કોઈ ઉપવેળી સ્થાન પૂરતું નથી : ફરજ, ઉપવેળિયા વગેરેથી સૌંદર્ય મુક્ત છે. જિવંશી સંપૂર્ણ વિકસિત સૌંદર્ય સહિત જન્મે છે, એ સનાતન યૌવના છે.

સુરસભાતલે જળે નૃત્ય કરો, પુલકે ઉલ્કારી

હે વિલોલ હિલ્લોલ, જિવંશી !

છંદે છંદે નાચી છોડે સિંધુ માંહે તરંગેર દલ,
 શસ્ય શિર્ષે શિહરિયા હોદે ધૂસર અંચલ
 તવસ્તનહાર હોતે નલસ્તલે ખસી પડે તારા
 અકસ્માત પુરુષેર અંતરે વશ્લે બાળે,
 ચિત્ત-આત્મ-હારા, નાચે રકતધારા !—

જ્યારે સ્વર્ગની દેવસભામાં તું વિદ્યાલગતિ સહિત, પુલકભેર
 નૃત્ય કરે છે ત્યારે તારા પ્રત્યેક લયને ઢોંઢે મહાસાગરની
 ઊર્મિઓ નાચી છોડે છે. વસુધરાની લીલી સાડી ધાન્યનાં
 કણસલામાં રોમાંચ પ્રગટ કરે છે, નૃત્ય કરતાં કરતાં તારા વક્ષ
 સ્થળના હારમાંથી નભમંડળમાં નક્ષત્રો વેરાય છે, પુરુષના
 હૃદયમાં ઓચિંતી એનાં ચિત્ત અને આત્માનું હરણ કરી દેનારી
 રક્તધારા પડે છે.

આમ સૌંદર્યનું મૂર્ત સ્વરૂપ, જિર્વશી, જ્યારે નૃત્ય કરે છે
 ત્યારે એની છંદોલયગતિ વિશ્વમાં સઘળે એની સાથે તાલબદ્ધ
 બને છે, આકાશ, સાગર, પૃથ્વી અને માનવ સૌ એની સાથે
 તાલમાં ગતિ કરે છે.

એ કાવ્યના અંતસાગમાં કવિ પ્રશ્ન કરે છે “એ પ્રાચીન દિન,
 જ્યારે જિર્વશી પૃથ્વી ઉપર વિચરતી હતી તે પાછો આવશે ખરો ?”
 “સમગ્ર પૃથ્વીનું અંતર એને માટે આર્તનાદ કરી રહ્યું છે.” અને
 કવિ ઉત્તર આપે છે: ના, જિર્વશી કદી પાછી આવશે નહિ—“ફિરિજે
 ના. ફિરિજે ના” તેથી કવિ એને “નિહુરા,” “બધિરા”—નિર્દય
 અને બધિર કહે છે, કારણ કે પૃથ્વીના આત્મવાદને તે પ્રત્યુત્તર
 આપતી નથી; તેને સાંભળતી નથી. છેલી દુકમાં કવિ કહે છે:—
 જિર્વશી રૂપી “ગૌરવ રાશી” તો હવે અરતાયલમાં વાસ કરે છે !

ટાંગેલ સ્તુતિમાં વિગટના, સપાટી પર સૂક્ષ્મના અ ગૂઢના, સંગમમાં ગહસ્થના દર્શન કરે છે. સૌંદર્યની આકર્ષક શક્તિ, દિવ્ય સંદેશ તરીકેનું તેનું કાર્ય, એની દૃશ્યતા, અગ્રણ્યતા વગેરે તરવો ટાંગેલની સાવનામાં ગ્રહેલા છે.

શ્રી અર્નલ્ડ સૌંદર્યને દિવ્યતાના સૌથી ઉચ્ચ સ્વરૂપ તરીકે જુએ છે. એમની મત્તા છે કે એક દિવસ આપણી પૃથ્વી પર દિવ્ય સૌંદર્ય પ્રગટ થશે. Beauty shall walk celestial on the earth” સર્ગાચ સૌંદર્ય એક દિવસ પૃથ્વી ઉપર પદ મારશે.”

“હવે એન્ડ ડેથ”-પ્રેમ અને મૃત્યુ. ‘જીર્વશી’-અને ‘સાવિત્રી’ મધ્ય કાવ્યોનો વિષય પ્રેમ છે. Rose of God’-નામના દૂંધા કાવ્યમાં આપણને અપાર્થિવ સૌંદર્યની આશી વાચ છે. શાશ્વત અનંત અને કાળમાં પ્રગટ સેતુ વચ્ચેના સમુદ્રે નાના કાવ્યમાં ઇન્દ્રધનુની સુંદરતા ધારણ કરે છે. વ્યક્ત જગતની પાછળ ગ્રેસ સક્રિય દિવ્ય સૌંદર્ય આપણે બેઠાં જોઈએ.

આ કાવ્યોનો દમ સાચા સૌંદર્યને બાંધે છે એટલું જ નહિ પરંતુ એની સાથે ગાઢ પરિચયમાં છે એમ લાગે છે. એને સમગ્ર વિશ્વ સૌંદર્યમંડિત દેખાય છે, એમની કૃતિમાં વૈશ્વિક સૌંદર્ય નિર્ભ્યંકિતતામાંથી-તટસ્થતામાંથી-પ્રગટે છે પરંતુ એની સઘનતા અગત્ય મંદિહનથી કમાયે વધારે ગાઢ છે એ દૃષ્ટાને માનસિક પ્રાણની ભૂમિકાના, જીવનના વિવિધ સ્ત્રોતોના સૌંદર્યનો સમાર્થ પરિચય છે પરંતુ એની પાસે મનથી સ્પર્ધા ભૂમિકાની દૃષ્ટિ છે તે એ વસ્તુઓને જુએ છે. વળી સ્પર્ધામાં પ્રતિસ્પર્ધિતા હોવાથી તે અપાસ્તવિક બને છે એવું નથી-કેવળ તે સઘન છે, ઘન વાસ્તવિકતાવાળી છે. ‘સાવિત્રી’ના પાત્રના સ્વરૂપોનું વર્ણન ચાંદ જુદે જુદે પ્રસંગે એમના મહાકાવ્યમાં બેનાર્સ આ વાસ્તવની ખાતરી થાય છે. ખરું બોલ, શ્રી અર્નલ્ડને એ સ્પર્ધાભૂમિકામાંથી પદમ

સૌંદર્યની વિધુતના ચમકારા માત્ર નહિ પરંતુ એમ લાગે છે કે એમની ચેતનાની સ્થાયી પ્રતિષ્ઠા એ ભૂમિકામાં થયેલી હોઈ એમની વાણી, એમનું સર્જન ત્યાંથી પ્રગટે છે. સહજ જ્ઞાન, પ્રેરણા, ક્રાંતદર્શન-અધિમનસ એ મનથી ભિર્વું સ્તરોમાંથી સર્જન કરે છે. સૌંદર્ય એ કલાકારની સલામત સંપત્તિ છે, એને સૌંદર્યનું સાચું સંવેદન થાય છે-થયું છે, અને તેની સચોટ અભિવ્યક્તિ પણ એણે સિદ્ધ કરી છે-એવી અભિવ્યક્તિને માટે જ “અનિવાર્ય” કૃતિ રાખેલો પ્રયોગ થાય છે.

રસો વૈ સ :

સંસ્કૃત રસ શાસ્ત્રમાં ‘આર્ષ’ અને ‘લૌકિક’ એવા સાહિત્ય સર્જનના બે પ્રકારોનો સ્વીકાર છે. વેદ ઉપનિષદ અને ગીતા વગેરે તો ધર્મશાસ્ત્રોમાં ગણાય છે અને એમને રસશાસ્ત્રના સામાન્ય ક્ષેત્રની બહારનાં ગણવામાં આવે છે. મહાકવિ ભવભૂતિ ઉત્તરરામ ચરિત્રના આરંભમાં આ ભેદ સ્પષ્ટતાપૂર્વક રજૂ કરે છે :-

લૌકિકાનાં તુ સાધૂનાં અર્થવાગ્નુવર્તે ।

ઋષીણાં પુનરાદાનાં વાચમર્થોઽનુધાવતિ ॥

“લૌકિક-સામાન્ય-સાધુ પુરુષોની બાબતમાં એમની વાણી અર્થને અનુસરે છે; પરંતુ આર્ષ સ્રષ્ટાઓની કૃતિઓમાં અર્થ વાચનું અનુસરણ કરે છે.” પ્રેરણાવહે પ્રાપ્ત થયેલ વાણીમાં બૌદ્ધિક અર્થ આપોઆપ આવી મળે છે. એવી કૃતિ બુદ્ધિવંદે સરજતી નથી. એનો કર્તા, ખરું એતાં, એનો રચનાર નહિ પરંતુ જ્ઞેનાર, અર્થાત ‘દ્રષ્ટા’ અને સાંસળનાર, એટલે કે ‘શ્રોતા’ હોય છે.

શાકુંતલમાં પણ કાલિદાસ એ પ્રકારની દિવ્ય વાણી વહે અશરીરીવાક, વહે- માનવને જ્ઞાન થઈ શકે છે એ વાતનો ઉલ્લેખ

એકથી વધારે વાર કરે છે: કવ્યકવિને શકુંતલા-દુષ્યંતના આંધર વિવાહની તથા શકુંતલા સ્વપ્નાં છે એ હકીકતની વાલુ કોઈના કબલ વિના થાય છે. છેલા અંકમાં મળીયે કવિને પણ 'અશરીની-વાચા' વડે જ્ઞાન થયાનો, પરસ્પર વિચારની આપણેને દિલ્લેખ છે.

હાંતદર્શન વડે થયેલાં સર્જનોને રસશાસ્ત્રના સામાન્ય ધોરણો અને નિયમો લાગુ થતા નથી. શ્રીક આદિત્યમાં પણ, સંસ્કૃત રસશાસ્ત્રની પેઠે, 'દેવી આવેશ' ઉત્તમ કવિતાના સર્જન માટે આવશ્યક મનાતો હતો. વિવેચકો આજે પણ આદિત્યકૃતિનાં મૂળ રહસ્યમાં હંકાયલા છે એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે. ડ. ત. સી. ડે. સ્વીસ 'ધી પોએટીક ઇમેજ'માં કાવ્યસર્જનની પ્રક્રિયાનું પૃથક્કરણ કરતાં છેવટે એને "રહસ્યમય" રૂઢીને સાળતા સાધવા માટે "એકાગ્રતા"નો "Prayer of the intellect" "ખુદિની પાર્થના"નો આશ્રય લેવાનું દર્શે છે.

'It is a veiled vision, a partial intuition communicated to him (the poet) from the depth of human heart. If he needs mystery, the last mystery is there and, of all that proceeds from man's heart, nothing is more mysterious than virtue the disinterested movements of moral fervour and intellectual curiosity, the spontaneous springs of Mercy, Pity, Peace and Love' (The Poetic Image).

"કવિને પ્રેરણા મળે છે તે એના હૃદયનાં ઝૂંડાણમાંથી એને સંદેશા રૂપે મળતું સહજ જ્ઞાન હોય છે. અને સર્જકને રહસ્ય બોધતું હોય તો આખરી રહસ્ય પણ ત્યાજ્ય છે; માનવના હૃદયમાંથી, જે વસ્તુઓ પ્રગટે છે તે બધીમાંથી સદૃશ્ય, સાધુતા-નૈતિક ઉત્સાહની અનાસક્ત ક્રિયા અને ખુદિનું કંટકર,

હૃદયમાંથી આપોઆપ પ્રગટતાં કરુણા, દયા, શાંતિ અને પ્રેમનાં
ઝરણાં - કરતાં વધારે રહસ્યમય કશું નથી.”

‘રસ’નો સામાન્ય અનુભવ આનંદ આપે છે એટલે ઘણીવાર
રસ અને આનંદને એક ગણવામાં આવે છે. પરંતુ એ બેમાં
સૂક્ષ્મ ભેદ રહેલો છે. રસાસ્વાદ માટે ‘સ્વ’-‘યોતે’-ભોક્તા આવશ્યક
છે, આનંદમાં ‘સ્વ’નો સંપૂર્ણપણે હવ પણ થઈ જાય. વળી આનંદ
કોઈપણ બાહ્ય વસ્તુના સંપર્ક વિના સંભવે છે. ‘રસ’નો અનુભવ
થવા માટે કોઈ સામગ્રી આવશ્યક છે. અલગત રસનો આસ્વાદ
લેવા માટે ભોક્તા ‘સ્વ’ અનુભવની સામગ્રીથી એક બાજુ તટસ્થ
હોય છે તો બીજી બાજુ સમગ્ર માનવજાતિમાં વ્યાપક વિશ્વાત્મા
બેઠે તે તાદાત્મ્ય પણ અનુભવે છે-તેની સાથે તક્ષીન થાય છે.
સાહિત્યમાં જે રસાસ્વાદ મળે છે તે એ પ્રકારનો હોય છે :
કાવ્યના ભાવ સાથે, નાટકના કે વાર્તાના પાત્ર સાથે એક બાજુ
અંગત અનુભવથી સ્વતંત્ર એવી એકતા યાને તક્ષીનતા અને
તેની સાથે તટસ્થતા પણ અનુભવાય છે ત્યારે રસાસ્વાદ મળે છે.
એ રીતે વ્યક્તિ યોતાના પરિમિત ‘અહ’ની મર્યાદાઓને વટાવી
જઈ શકે છે અને સર્વમાં જે એક વ્યાપી રહ્યો છે તેનો અનુભવ
કરે છે ત્યારે તેને જે આનંદ થાય છે તે રસાસ્વાદનો આનંદ
છે. એક રીતે, ચેતનાના અદ્વૈતની અનુભૂતિનો એ આનંદ હોય છે
તેથી વિશ્વનાથે એને “બ્રહ્માનંદ સહોદર” કહ્યો છે.

રસાસ્વાદ કરાવવો એ સાહિત્યનો ઉદ્દેશ છે એમ મનાય છે.
અને તેથી સાહિત્યની કૃતિનું મૂલ્ય રસાસ્વાદ કરાવવાની તેની
શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. આ સામાન્ય સ્વીકૃત સિદ્ધાંતનો
આધાર લઈને સાહિત્યના એકાંગી ઉપાસકો એમ પણ પ્રતિપાદન
કરવા પ્રયત્ન કરતા હોય છે કે સાહિત્ય તો આનંદલક્ષી વસ્તુ છે,
એને અને સહન દેશી લેવા દેવા નથી. અથવા, એમ પણ કહેવાય

■ કે આનંદનું રૂપ લઈને વ્યક્ત થતું હોય, આનંદ ઉપર જ પ્રતિષ્ઠિત હોય તો જ સત્ કાવ્યમય બની શકે. આ માન્યતામાં સત્ પોતે, એટલે કે સત્ની અનુભૂતિ, જિયામાં જિંમી કવિતા કે સાહિત્ય બની શકે છે એ વાત જુલુઈ બય છે. અલબત્ત, અહીં દ્વાનમાં રાજવું બોલ્યો કે ‘સત્’ એટલે સત્ને વ્યક્ત કરનાર બૌદ્ધિક વિચાર માત્ર, કેવળ માનસિક સત્, નહિ. અથવા તો, ઘટનાનું બચાન કે જીવિતવેદ, કે જીવિતને માટે કરેલું કોઈ તાત્વિક વિધાન તે સત્ એવું સમજવાનું નથી. સત્ પોતે માનવની ગવેશણનો વિષય બની શકે છે અને એની શોધ સવ્ય પ્રકારની, આનંદના ઉદ્ગેષ્ઠાણી, અને સૌંદર્યપૂર્ણ પથ હોઈ શકે છે. દ્વંદ્વામાં, કવિ કે સર્જક જેમ સૌંદર્યનો પ્રેમી હોય છે તેમ સત્ત્વનો પણ પ્રેમી હોઈ શકે છે. કવિતાના ઉત્તમોત્તમ પ્રકારના વર્ણનમાં ‘અનિવાર્ય શબ્દ,’ ‘અમર લય કે છંદ,’ ‘નિરપેક્ષ વાણી’ વગેરે પ્રયોગ થાય છે તે પણ એવી કવિતાની શક્યતા બતાવે છે.

* * * *

અત્યારનું આપણું રસાસ્વાદ કરવાનું તંત્ર માનવની મનુષ્યતાનાં કરણો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે. એટલે કે જીવિત થાને વિચાર તંત્ર, ભાવનું કેન્દ્ર, તથા ભાવનાં સ્પર્શનો, પ્રાણમાં થતા સંકલ્પ વિકલ્પો અને કામના તથા મહત્વાકાંક્ષાના કેન્દ્ર ઉપર તથા કલ્પનાવડે સાધી શકાતા એ ક્રિયાઓના તાદાત્મ્ય ઉપર આધાર રાખે છે.

‘રસ’નો અર્થ જરાબર બેસાડવામાં વૃક્ષમાં મૂળથી પાંડડી પુખ્ત અને ફળ સુધી જે દ્રવ્ય-પ્રવાહી રસ વહેતો હોય છે તેનો ખ્યાલ મદદ કરે તેવો છે. વૃક્ષમાં વહેતો ‘રસ’ એનો જીવનરસ છે, વૃક્ષનું જીવન એના ઉપર આધાર રાખે છે. એ રસનો પરિપાક ફલરૂપે અને ફલરૂપે થાય છે. તેમના વડે આપણે એ રસનો આસ્વાદ લઈ શકીએ છીએ. સાહિત્ય, કલા, સંગીત, વગેરેમાં જે

રસની વાત આવે છે તે, વનસ્પતિની સૃષ્ટિમાં વહેતા રસના જેવો જ જીવનમાં વહેતો વિશ્વવ્યાપી આનંદનો રસ છે. જીવનને તે જ ટકાવી રહ્યો છે. એટલે તો પેલા ઉપનિષદમાં કહ્યું છે: ક્ષોદિવાન્યાત્ કઃ પ્રાપ્ત્યાત્ વદેષ આકાશ માનંદો ન સ્વાત્ । “આ સર્વ-વ્યાપી આનંદનું તત્ત્વ ન હોત તો કોણ શ્વાસ લેતું હોત, કોણ જીવન ધારણ કરત ?” એ વ્યાપક આનંદ જ કલાસર્જકની ચેતનામાં સર્જન કરે છે, અને તેમ કરતાં ચોતે રસાસ્વાદ લે છે અને ખીબચોને આપે છે, કરાવે છે.

આપણી વિકાસ દશામાં અત્યારે રસવૃત્તિ, રસાસ્વાદની શક્તિ, સૌંદર્યબાધ વગેરે માનસિક, પ્રાણમય અને સ્થૂળ ચેતનામાં મર્યાદિત છે. એટલે કે, મનોમય કલ્પના, ભાવનું હર્ષ શોક, આશા નિરાશા, રાગ દ્વેષ, પ્રેમ, અહ્યા વગેરેનું બનેલું તંત્ર; પ્રાણનો કામના, વાસના મહેમ્બા વગેરેનો પ્રદેશ; જીવનના નજીવા કે મહાન પ્રસંગો એ વગેરે આપણી રસવૃત્તિનો કાર્ચ પ્રદેશ છે. અત્યાર સુધી માટે ભાગે ચેતનાના એ ક્ષેત્રોમાંથી મળતી અનુભવની સામગ્રીનો ઉપયોગ સાહિત્યસર્જન અને રસાસ્વાદ માટે થયો છે એટલે રસાસ્વાદ પણ એ ક્ષેત્રોમાં મર્યાદિત રહે છે. સમયે સમયે, ચેતનાના કોઈ ગહન પ્રદેશમાંથી અલૌકિક પ્રકાશનાં કિરણો, દિવ્ય વિદ્યુતના ઝળકારા પેઠે, સર્જક ચેતનાને આલોકિત કરે છે એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. ‘પ્રેરણા,’ ‘કોઈ અગમ્ય ઉગમસ્થાન,’ ‘સૂઝ,’ સ્ફુરણા વગેરે ઉત્તમ કૃતિઓ માટે જવાબદાર ગણાય છે, પણ તે બધું અપવાદ જેવી ઘટના તરીકે.

પરંતુ માનવચેતના વિકાસશીલ હોય, આરોહણ કરતું એ એનો ધર્મ હોય, ચોતાની મર્યાદાઓનું ઉર્જિતન કરવાની એના અંતરમાં સતત પ્રેરણા રહેલી હોય તો અત્યાર સુધી માનવે જે માનસિક ચેતનાને પ્રાપ્ત કરી છે તેને વટાવીને ઉર્ધ્વમાં ઉત્થાન કરે યાતો

અહંભાવી વિસ્તરીને વિગટ વિથ સાથે એકતા કરે, એતુ ચિંતન, એની સર્જક શક્તિ, અને આસ્વાદનુ એતુ દેવ પતુ સીધી સીટીમાં જ ઠેવળ નહિ પણ હોયે હોધમાં વિગટ પામ, આરોહણ કરે એ સ્વાસ્થ્યવિક છે.

એવું ચેતનાનું ઉત્થાન સચેતન, સસ કલ્પ પ્રયત્ન રી શક્ય છે, કાળુ કે માનવના અંતગ્રા એવી અભીપ્સા આગમી જ પ્રતિષ્ઠિત છે. એવુ ઉત્થાન 'શક્ય છે-લાગેભાળે સહેને 'અનિવાર્ય' હોય-કારણ કે અત્યારે માનની સામે પસ દમી કરવાની કલ્પ તતા રહેલી છે, અને પોતાના અતગ્ની સિદ્ધિ અભીપ્સાને વધારા બનીને માનવ એના ઉત્થાન માટે-આરોહણ માટે, -મચેતન પ્રયત્ન કરે એવી એના પ્રત્યે વિગટ-પ્રતિતિની માગણી છે

ચેતનાનુ મનની ભુગિકાથી કુપન ઉત્થાન એટલે તો જીવન પ્રત્યે ત્યાગની, જુલુની પૂર્તિ નહિ તો ઉદાસીનતા તો ખરી જ એમ મનાય છે. એવી સ્થિતિ તો અસાવાત્મક જ હોય. પરંતુ એ માન્યતા એક મોટી પ્રચલિત ભૂન છે માનવ ચેતનાનું હોધમાં ઉત્થાન માનવના પ્રાકૃતિ કંકરણોના માર્ગમાં એક પ્રકરનું integration શક્તિનું પનીકરણ કરે છે, સંવનતામાં અપૂર્વ વધારા કરે છે એમ્હે આસ્વાદની તેની શક્તિ પણ ઘણી સૂક્ષ્મત્રાણી, વિશાળ અને સંવન અને છે. જાગ એતા એવુ ઉત્થાન કરીને માનવચેતના ઉદાસીનતા કે અસાવાત્મક સ્થિતિમાં નહિ પરંતુ આધ્યાત્મિક આગમની અને મનના પ્રસાદની ભુમિકામાં પડેલે છે, -એવી વિશ્વવિશાળ આગમની સ્થિતિ એનો પાયા હોય છે. એમાંથી તે વધારે સારી રીતે અને સારી એટલે કે મમજ રીતે જીવનનુ દર્શન કરી શકે છે. વળી એતુ ઉત્થાન કે આરોહણ વ્યક્તિને ખીલ જધાથી "જુદી" પાડે-એ સ્થિતિને કાયમ રાખતા માટે એને અંતગ્રા સર્વથી-જીવનથી-કર નેવાની

ફરજ પાડશે તેથી તે એકલવાપી સ્થિતિ કેઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિને માટે આનંદદાયક ભલે હોય પણ રસાસ્વાદ માટે જે સર્વાનુભવ આવશ્યક છે તે એ સ્થિતિમાં શક્ય નથી એમ પણ કેટલાકને ભાગે પણ એ ખરું નથી. એતના ઉત્થાન પામે તેની સાથે વિશ્વ સાથેનું એનું અદ્વૈત પણ વિસ્તાર પામે છે. જેમ વધારે ભિર્વમાં ઉત્થાન તેમ વ્યક્ત વિશ્વના વધાર નીચેના સ્તરે સાથે તેની એકતા વધે છે.

વિશ્વ સાથે એકતા વધે, વિસ્તરે, અને એવી એકતા તરફનો ઝોક વધતો જાય એનો અર્થ જીવનમાં જે પ્રત્યક્ષ ભેદ જોડેલા છે, જે વિવિધતા છે, વિશિષ્ટતાઓ છે તેની રેખાઓ એ વ્યક્તિ માટે ઝાંખી થઈ જશે, તદ્દન અદૃશ્ય થઈ જશે એમ માનવાને કારણ નથી. એતનાના ભિર્વ શિખર ઉપરથી એની દૃષ્ટિ ભેદને, વિવિધતા વગેરેને, ભેઈ શકે છે, પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓને, તરવોને પણ એની જ હોય છે પરંતુ પોતાના વિશાળ દર્શનમાં પ્રત્યેકનું સ્થાન રહેલું છે તે પણ જુએ છે અને જાણે છે: વિરાટના કાર્યમાં એ બધાં એને સંવાદી જણાય છે. ઉઠાહરણ તરીકે, રાવણનું પાત્ર અસુરની પ્રકૃતિને યથાર્થરૂપે વ્યક્ત કરે તો તેને પરિણામે એ પાત્ર સૌંદર્યનો અનુભવ કરાવે છે તથા રામાયણના વિશ્વની યોજનામાં એનું સ્થાન પણ એ દૃષ્ટિ બેઠ શકે છે,—એ યોજનામાં રાવણના પાત્રને પણ સ્થાન હોય છે.

એટલે એતનાનું ઉત્થાન જોઈ પ્રાપ્ત કર્યું છે એની રસાસ્વાદની ક્રિયામાં સૌથી પ્રથમ વિશ્વના વિરાટ દર્શનનો, વિશ્વવ્યાપી સંવાદનો ભાગ તે કરે છે, કારણ કે વિશ્વવ્યાપી પ્રેમના ઉપર, વિશ્વવ્યાપી આનંદની અનુભૂતિના ઉપર એ સૌંદર્યબોધ પ્રતિષ્ઠિત હોય છે. માનસિક એતનામાં પણ એ વસ્તુઓ—સૌંદર્ય, પ્રેમ, આનંદ વગેરે—ને લઈને રસસ્વાદ મળે છે પરંતુ ત્યાં એ અનુભવ તાત્કાલિક,

પ્રસંગ પૂરતો, ઘટનાના આઘાતને આસારી, માનસિક કે ભાવના ક્ષોભમાંથી ઉત્પન્ન થવેલા, ચાતો પ્રાણના તીવ્ર આવેગનું પરિણામ હોય છે. ખરું જોતાં, સર્વવ્યાપી આનંદની મૌલિક વાસ્તવિકતા, ઘોડા સમય માટે, જીવનની આજુબાજુ વીંટાઈ રહેલા અજ્ઞાનના ગાઢ આવરણને ફેરીને તેમાં પ્રવેશ કરે ॥ ને પરિણામે રસાસ્વાદની અનુભૂતિ માનસિક ચેતનાને થાય છે. પરંતુ મનથી ઉપરની ચેતનાની ભૂમિકામાં તો એ અનુભૂતિ એનો સ્વાભાવિક ધર્મ થઈ રહે છે, હોય છે. એ વ્યક્તિની જ્યાં જ્યાં નજર પડે છે, ત્યાં ત્યાં તે ને વસ્તુને સૌંદર્ય સ્પર્શ કરીને રહેલું તેને જણાય છે, એ જ એને આકાર આપનું હોય છે, એ જ એને ટકાવી રહેતું હોય છે. અર્થાત્, સર્વત્ર સૌંદર્યને તે જુએ છે અને સર્વમાં વ્યાપક એકને તે પામે છે. એ અનુભૂતિનાં આંતર પરિણામે સહાનુભૂતિ, પ્રેમ, આનંદ વગેરે હોય છે.

પરંતુ અહીં એક વાત આપણે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. ને એ કે આ મનથી ભિન્નમાં ને ચેતનાના સ્તરો છે તે બધા કેવળ સૌંદર્યલક્ષી જ હોય છે, ચાતો, એમને કેવળ સૌંદર્ય સાથે જ સેવાદેવા છે એવું નથી. એમને તો સત્ય, જ્ઞાન, વિમલ વગેરે સાથે પણ સંબંધ હોય છે. એક રીતે બોતાં એમ પણ કહી શકાય કે સત્ય સાથેના એનો સંબંધ સૌથી મૌલિક પ્રકારનો છે. એ સત્ય એલું વિશાળ અને વ્યાપક હોય છે કે એમાં અસત્ય, ભ્રમ, સત્યની અગેક શક્યતાઓ, એનાં શક્ય સ્વરૂપો, સર્વનો સમાવેશ થઈ જાય છે. વળી પુદ્ગલની ઉપરના સ્તરનાં સત્યો પણ એમાં આવી જાય છે.

• રસાસ્વાદ પૂરતા મનથી ભિન્ન ચેતનાના ને સ્તરો છે તેમના વિષે આપણે કહી શકીએ કે એ બધામાં એક પ્રકારનો મૌલિક, અને વિશ્વવ્યાપક રસાસ્વાદ કરવાની અને કરાવવાની શક્તિ

હોય છે. એ ભૂમિકામાં કેઈ વિરાટ તત્ત્વ હોય છે જે સાક્ષીરૂપે સઘળું બેઠી શકે છે, અનુભવે છે, પોતે સંવેદનશીલ ખની શકે છે, અને વસ્તુની પાછળ જે વાસ્તવિકતા કાર્ય કરી રહી હોય છે તેના પ્રત્યુત્તર આપે છે, તેના પ્રત્યે પ્રતિકાર્ય કરે છે. મનથી જીર્ણમાં રહેલી રસાસ્વાદની શક્તિ ખરું બેઠાં જે સ્વરૂપો ધારણ કરી શકે છે. ૧. એક જે સ્થિર દૃષ્ટા તરીકે સઘળું તટસ્થ વિશ્વવ્યાપી દષ્ટિવડે જુએ છે, અનુભવે છે, બાંધે છે તે અને ૨. ખીજું ક્રિયાત્મક હોઈ સર્જન કરે છે તે. હવે મનથી ઉપર રહેલી ચેતનાની ભૂમિકાઓમાંથી સર્જન કરવાની ક્રિયાને સ્થાપન કરી શકાય તેમ છે. એ પ્રમાણે ઉપરની ચેતનાની સર્જન શક્તિ માનવમાં સક્રિયપણે સ્થાપિત થાય તો સમગ્ર રુચિતંત્રમાં ઘણાં પરિવર્તનો થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય એ નિર્વિવાદ છે. અત્યારનાં પ્રચલિત આદર્શો મૂલ્યો, દષ્ટિ વગેરેમાં ઘણા ફેરફારો થઈ જાય. કલાની આયોજન રીતિમાં પણ ફેર થઈ જાય.

જીર્ણમાંથી અવતરણ કરીને વ્યક્ત થનાર કૃતિ કે કાવ્ય એક સર્જક શક્તિ છે એવો અનુભવ કેટલીક વાર કલાકારને થાય છે; એ શક્તિ કેટલીકવાર કર્તાના જીવનનું નવનિર્માણ કરી આપે છે, અને એ ક્રાંતદષ્ટિ વિરાટ પ્રત્યે અભિમુખ થયેલી હોય તો પરિસ્થિતિની આવશ્યકતા અનુસાર, સમષ્ટિ જીવનમાં ખાણકાંતિ પણ લાવી શકે છે. સ્વ. કાવ્યકંઠ પં. ગણપતિશાસ્ત્રીએ પોતાની એક કૃતિમાં આ વસ્તુનો ઉલ્લેખ કર્યો છે: “મિર્મતિ નૂતન સમય કવિતા વિદોવા:” કવિતા નવયુગનું નિર્માણ કરી શકે છે. ખંડિમચંદ્રનો મંત્ર ‘વદેમાતરમ્’ વર્તમાન જમાનામાં એ શક્તિનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

જોએવું જીર્ણ સ્તરોમાંથી થતું કલાસર્જન આનંદ આપશે કે કેમ એવો સવાલ કેટલાકને થાય એ સ્વાભાવિક છે. એવી કૃતિ

આનંદ તો આપે જ પાતુ એ આનંદ મજા કે મોજથી મુદ્દી જ વસ્તુ છે. સંસ્કારી રીતે કાળશ્રેષ્ઠ કરવાનું માનવ પક્ષે આનંદ નથી હોતો. પોતાના દિવ્ય પ્રકાશથી એ કૃતિ જીવનને પ્રકાશિત કરીને આપણને બતાવે છે આવા પ્રકારનો ગમ્યાગમ્ય સેવા માટે આપણી ઇસવૃત્તિ એ ઉચ્ચતત્વોથી ટેવાતી બેડ એ

આ ગીતે બેતા કવિતા જીવનના અનુભવનું સ્વર્ણિત નિહિદ્યા સન માત્ર નથી જાત બેતા માનવ આત્માની સદા ગમુદકાંતિરીત ગય શક્તિનો વાણીમા આવિસાં તે કવિતા એમ કહી શકાય.

મનની ઉપજના સ્તરોમા 'વિશ્વ-માનવ' જ જીવન ધાગુ કરતો હોય એમ જણાય છે એ વિચારમા જ ભૂર્ધર્માથી દષ્ટિ પાત કરીને જીવનમા ઘણું ગૂંઘા પોતાના જ કાર્યનું અવલોકન અને મૂલ્યાંકન પણ કરતો હોય છે. એ દષ્ટિ જ મર્મ પદાર્થના સ્વરૂપોમા એક રૂપાતર સાધી આપે છે કે નાનામા નાની વસ્તુ તથા સમગ્ર પ્રભાહનુ સ્વરૂપ જુદું જ બની બંધ છે કશા પણ બાહ્ય ફેરફાર વિના.

માનસિક ચેતનાથી ભિન્નમાં સર્જન અને રસારસ

માનસિક ચેતનાથી ઉપર જે તત્વો કાર્ય કરે છે તેમનું વિશદ નિરૂપણ શ્રી અગ્નિદે પડેલનહેલું કયું છે. કર્ણાટક કુનિર સિગીના ડો. મોકાક એ કાર્ય વિષે લખે છે -

“જા- એટલે કે શ્રી અગ્નિદે એક એના મહાસાની પુરૂષ ઘણું મજા જેમણે આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કારના શિખર ઉપરથી અને તેમની ગહગાંધ્યોમાથી, પોતાના કાતદર્શનમા સદા ગિહત ગીતે, ચાલીસ વર્ષ સુધી જગતના અને જીવનના સર્વ ક્ષેત્રો ઉપર પોતાની સારોજળવવ દષ્ટિ નાખ્યા કરી છે. માનવતાની ક્ષિતિજના ઉપર જેમણે જે નક્કરો પ્રગટાવ્યા છે તે કોઈ નવી જ અનુકૃતિ એના પૂરોજાથી હ.”

કવિતાનો ખરો સર્જક અંતરાત્મા છે, - શુદ્ધ, કલ્પના, ભાવ પ્રાણ વગેરે તેા અંતરાત્માનાં કરણો છે. કવિતા જ્યારે સૌથી વધારે હિર્વમૂલ્યમાંથી આવે છે ત્યારે તેને દષ્ટિ કે શ્રુતિ કહેવાય છે. જ્યારે તેનું ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ તે પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે મંત્ર બને છે. અર્થાત્, કેઈ મહાન આધ્યાત્મિક સત્ય, કેઈ અલૌકિક દર્શન ચેતનામાં પ્રગટ થાય અને એના મૂર્તસ્વરૂપમાં વિચાર તત્ત્વની, ભાષાની અને લયની વધારેમાં વધારે સઘનતા-તીવ્રતા પ્રગટ થાય ત્યારે ‘મંત્ર’નું સર્જન થયું ગણાય.

શ્રી અરવિંદે માનસિક ચેતનાથી હિર્વમાં રહેલી ચેતનાના જુદા જુદા સ્તરો, તેમના ધર્મો, શક્તિઓ વગેરેની વિશદ અને વિગતવાર સમજૂતી આપીને ઘણી સરળતા કરી આપી છે.

અત્યાર સુધી આપણા લોકોમાં માનસિક ચેતનાની ઉપરની ભૂમિકાની અગત્ય ફક્ત આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કાર માટે, સાક્ષાત્કાર પૂરતી અંકાય છે. પરંતુ એ હિર્વ ભૂમિકાઓમાં કેવળ નિષ્ક્રિયતા વાળી ચેતનાવસ્થા જ હોય છે એવું નથી, એ હિર્વ ચેતનાઓ સક્રિય પણ હોય છે, વ્યક્તિના જીવન ઉપર ક્રાંતિકારી અસર કરી શકે છે, કવિતા અને દલા જેવી સંસ્કારી પ્રવૃત્તિમાં નવસર્જન કરવામાં પોતાનો ફાળો આપી શકે છે એ વાતનો સ્વીકાર થયેલો જોવામાં આવતો નથી.

ખરું જોતાં, માનસિક ચેતનાથી હિર્વમાં જે દલારૂપ હોય છે તે સર્જકની મનોમય ભૂમિકામાં અવતરણ કરે છે. એ પ્રમાણે જ્યારે તે અવતરણ કરે ત્યારે મનોમય ભૂમિકાના મૌલિક ધર્મને તે સમૂળે જદલી નાંખતું નથી. અર્થાત્ પ્રેરણા, ક્રાંતદર્શન, અધિમનસ વગેરે હિર્વ ભૂમિકાની ચેતના માનસિક અને પ્રાણમય ચેતનામાં અવતરણ કરીને તેનો સ્પર્શ કરે ત્યારે કવિતાની વાણીમાં

સૂચન, ધ્વનિ, સાલુકા વગેરે શક્તિ પણ કેટલીક વાત આપોઆપ આવે છે. દુઃકમાં માનસિક ચેતનાની શક્તિઓને તે વિશાળતા અર્પે છે, એમને વધારે માદ્ર, સુંદર અને વિશુદ્ધ કરે છે તથા એમનું ઉત્તરયન પણ કરે છે. પરંતુ મનોમય ભૂમિકાના મૌલિક ધર્મમાં એનું અવતરણ આશ્ચર્ય પર્વતોનું કનુતુ નથી.

માનસિક ચેતનાથી ઉપજતી ભૂમિકાઓનું સચેતન જ્ઞાન એમને નથી થયું હોતુ તેમની કૃતિઓમાં પણ સર્જકથી અસાત થીને એ ભ્રૂવે ચેતનાઓનો સ્પર્શ, એમની અસંગ, ભેદ ગમ્યા છે. દોડા ઉદાહરણોથી આ મુદ્દો વધારે સ્પષ્ટ થશે.

“I spoke as one who never again would speak,
And as a dying man to dying men”

આમ આ પંક્તિઓ હિપ્પોક્રિસથી ભેતા તદ્દન સાદી, સામાન્ય થઈનાનાં વિધાન જેવી લાગે છે. મગલની છેલ્લી ઘડીની કોઈની એ દ્રક્તિ છે. “ફરીને જે કહી જાણનાર નથી એવી એક વ્યક્તિ તરીકે હું બોલ્યો,—મરતો હું મગલશીલ માનવો મર્યો બોલ્યો.” સાદી દ્રક્તિમાં કોઈ વિશિષ્ટ આત્મ પરિસ્થિતિને લઈને ભ્રૂવે ચેતનાનો સ્પર્શ થયો છે અને વિશ્વમાં વ્યાપક એક વસ્તુની કુટુહલતા—મરતો માનવ મગલ શીય—આખરે મનાર—માલુસો મર્યો બોલે છે તેમાં ગ્રેહી છે. એટલે ભ્રૂવે ચેતનાના સ્પર્શના પુગલા તરીકે અનંતનું ઠે એકમેવાહિતીયનું સવેદન હોયું જરૂરનું નથી.

સેકસપિયરની પંક્તિઓ” Absent thee from felicity
whole/And in this harsh world saw thy breath
in pain તપાસતા જણાશે કે એની વસ્તુમાં, છંદમાં—વચમાં તથા બાવમાં ભ્રૂવે ચેતનાનો સ્પર્શ ગ્રેહો વગ્યાય છે. એમાં

વ્યક્ત થયેલ વસ્તુ માનસિક ચેતનાની ક્રિયાને પરિણામે મળેલી નથી, પરંતુ જગતના બાહ્ય સ્વરૂપની પાછળની કોઈ વાસ્તવિકતા સર્જકે જોઈ છે તેને પરિણામે એ વસ્તુઓ અસાધારણ બની છે.

લેટીન કવિ વર્જિલની એક અનુદિત પંક્તિ આ પ્રમાણે છે, “The touch of tears in mortal things” અહીં માનવતા અને તેની મરણશીલતાને લઈને જીવનમાં રહેલી કરુણતા સમગ્ર જીવનના ક્ષેત્રને આવરી લેતી દૃષ્ટિમાંથી વ્યક્ત થાય છે; ને એ દૃષ્ટિ કેવળ માનસિક નથી.

કવિ મિલ્ટનની પંક્તિ: “These thoughts that wander through eternity” “શાશ્વતીમાં સદા ભટકતા પેલા વિચારો” એમાં માનસિક વિચારોની વાસ્તવિકતા તો આપણે જોઈએ છીએ, પરંતુ માનસિક પ્રવૃત્તિ કાળને વશ હોય છે એવી માન્યતાનો એમાં બાંહેધર ભૂમિકાની દૃષ્ટિ ઉત્તર આપે છે. શાશ્વતકાળમાં એ વિચારો ભટકતા જ રહે છે; કાલમાં એ વ્યક્ત થાય તે માનવને માટે અગત્યની વસ્તુ છે પણ એમનું અસ્તિત્વ માનવથી સ્વતંત્ર છે.

કવિ વર્ડ્ઝવર્થની પંક્તિ “The winds come to me from the fields of sleep.”- “નિદ્રાના પ્રદેશોમાંથી વાયુ અહીં વાય છે.” અહીં નિદ્રાવશ ચેતનાનો સક્રિય સંપર્ક કુદર્થ-ભૂમિકા સાથે થવાને પરિણામે એવી અનુભૂતિ વ્યક્ત થાય છે કે સ્થૂલની વાસ્તવિકતા એની આગળ ગૌણ બને છે: સ્થૂલનું મૂળ બાંહેધર સૂક્ષ્મમાં રહેલું છે.

અથવા એની જ બીજી પંક્તિ “Voyaging through strange seas of thought, alone” વિચારના અપરિચિત

સમુદ્રોમાં એક વિચળો " વિચાળી ભૂમિકાની વિશાળતા, વાસ્તવિકતા અને એમાં મુસાફરી કરતા માનવ આત્માની સતતા એક પ્રકારના અનંત માનસિક પ્રવૃત્તિના મહાસાગરોમાંથી પસાર થતો એક ન માનવ આત્મા કોઈ એક સમય વ્યક્ત કરે છે કે દેવળ માનસિક ચેતનાના દાર્પણ પાંચુલામ નથી

શ્રી અરવિંદે પડેલુ તો એ સ્પષ્ટ કયું છે કે મનથી ઉપગતી ભૂમિકાઓ બધી એક જ વર્ગમાં મૂકવાની નથી એમની વ્યવસ્થામાં ચડતા ઊતરતી એવી ગ્રેડેલી છે એ ગ્રેડેલીની દૃષ્ટિ આ પ્રમાણે દોઢી શકાય ૧ ઉચ્ચતમ મન, ૨ અસંકલિત-મન, ૩ સંકલ્પશીલ, ૪ અધિ-મનસ, ૫ અતિ-મનસ આ ભૂમિકાઓ પ્રવૃત્તિની સામાન્ય માનસિક ચેતનાની પેઠે કાર્ય કરતી નથી ખરે જોતાં, એ ભૂમિકાઓ એટલે સામાન્ય અનુભવના પ્રદેશો કરતા ચેતનાના જુદાજ પ્રદેશો સમજવાના છે પ્રત્યેક ભૂમિકા વિષય-ચેતનાની જ વ્યવસ્થિત સિધ્ધિ અવસ્થા છે જ્યારે એ ભૂમિકાઓ માનવના મન, પ્રાણ કે હૃદય સાથે સંબંધમાં આવે છે, તથા તેનામાં અવતરણ કરે છે ત્યારે પોતાનો મહત્તમ પ્રકાશ વિશાળતમ ચેતના તથા આનંદ વગેરે તત્ત્વો પોતાની સાથે લઈને આવે છે પરંતુ એ ભૂમિકાઓ મહાન છે, ને વધારે સમર્થ છે એનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે માનવચેતનામાં એમનું અવતરણ થતાની સાથે જ એ સંપૂર્ણ સફળપણે પોતાનું કાર્ય કરે છે, અથવા તો, ખી શકે છે શ્રી અરવિંદ કહે છે, "આ સિધ્ધિની શકિતઓ એમની પોતાની ભૂમિકા ઉપર એમના પોતાના માધ્યમમાં જેમ સ્વાભાવિક રીતે સફળતા પૂર્વક કાર્ય કરે છે તેવી રીતે એમનાથી નીચે ગ્રેડેલી માનવભૂમિકાઓમાં અવતરણ કરતાની સાથે, સર્વશક્તિમાન પેદે, સફળ કાર્ય કરે એનું નથી હોતું પૃથ્વી ઉપર જડતત્ત્વમાંથી જે સમુદ્રકાંત થયેલી છે તેમાં એ સિધ્ધિ

ચેતનાની શક્તિઓને કાર્ય કરવાનું હોય છે,—એટલે કે પોતાનાથી હિતરતી અને વિદેશીય ભૂમિકાઓમાં પ્રવેશ કરવાની અને એમના ઉપર કાર્ય કરવાની એમને ફરજ પડે છે. અને એ કાર્ય કરતાં નીચેની ભૂમિકાઓમાં જે અજ્ઞાન હોય છે તે એમનો અંસ્વીકાર કે ઇન્કાર પણ કરે છે. અચિતના પ્રતિકાર્યનો અને બાધાનો પણ એ શક્તિઓને સામનો કરવો પડે છે. મોટે ભાગે એ બધી ઊર્ધ્વ ચેતનાની શક્તિઓનો વિરોધ કરનારી શક્તિઓ માનવપ્રકૃતિના નિમ્ન સ્તરોમાં તૈયાર જ હોય છે. તેઓ કાંતો એ શક્તિઓના કાર્યનો સહંતર ઇન્કાર કરે, કે પછી એના પ્રકાશને હાનિ પહોંચાડે છે, અથવા એમનામાં વિકૃતિને લાવવાનો, એમના કાર્યને પોતાની અજ્ઞાની અવસ્થાને અનુરૂપ બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

એ ભૂમિકાઓમાંની ચેતનામાં કલાસર્જન કરવાની શક્તિ પણ હોય છે. ભાં, ઊર્ધ્વમાં, કલાનાં રૂપો અસ્તિત્વમાં હોય છે જ. કવિનું કે કલાકારનું કાર્ય એ કલારૂપોનું પોતાની ચેતનામાં અવતરણ કરાવવાનું છે. સઘળી મહાન કવિતા એ પ્રમાણે સીધે સીધું ઊર્ધ્વમાંથી અવતરણ થવાને પરિણામે સર્જાયેલી જણાયે. અલબત્ત, કેટલીકવાર કવિની પોતાની પ્રકૃતિનાં તત્ત્વો સાથે તેનું મિશ્રણ પણ થઈ જાય છે.

આધુનિક જમાનામાં એ ભૂમિકાઓ પ્રત્યે સર્જકની ચેતના ખુલ્લી થાય, અને એમની ચેતના સાથે સર્જકની ચેતનાનો સંપર્ક સધાય એ મુખ્ય વસ્તુ છે. વગી એવો સંપર્ક થાય ત્યાર પછી ઊર્ધ્વમાંથી આવતાં સર્જનોમાં કવિની સામાન્ય પ્રકૃતિની હિતરતા પ્રકારની અસર થતી કેવી રીતે અટકાવવી, એ બાબે પ્રશ્ન છે. ઊર્ધ્વચેતના સાથે સંપર્ક સાધવા માટે કવિએ પોતાની માનસિક ચેતનામાં સાચા પ્રકારની નીરવતા કેળવવી પડે છે.

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મંદણ

રાજેન્દ્ર શાહ

અમુલ્યાલ શાહ

મુરેશ દલાલ

જવાબદાર અધિકારી

કવિલોક, ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

મિત્રો મેન, એચ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ રૂઢી, મુંબઈ ૨
શ્રી. વિશ્વાકર્ણ કલિંગ : મે. કલિંગ પ્રા. લિ., અમલ સોલર માર્કેટ
ફલપીણ, અમલપર

વિપ્રચારક : C/O મુદરત્ત મેન્ડે ૩.

૧૨, પોર્ટીંગીસ ચર્ચ રૂઢી, કલકત્તા ૧

મેલ ઓર્ડર મર્ચાન્ટ : નહેરુ રોડ, વિદ્યેપાર્ક, મુંબઈ ૫૭

જવાબદાર

દેશમાં વિપ્રચાર : પંડિતશ્રી કલિંગ મેન્ડે : કુદરત્ત અમલ સોલર માર્કેટ નવા પેલ

કુદરત્ત અમે પ્રકાશક : મુરેશ દલાલ

કુદરત્ત અમે પ્રકાશનશાલ : વિધિની પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

With best compliments

from :

Indian Plastics Limited

Industry House

Churchgate Reclamation

BOMBAY - 1.

Makers of :

JHANKAR RADIO

& Plastic Bestolite Domestic wares.

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

१८२०

१८३१

Registered office:

French Bank Building, Hornji Street,

BOMBAY - 1

A GREAT NATIONAL INSTITUTION

AT

NATION'S SERVICE

કવિ લોક

પુસ્તક ૪ : અંક ૨૩

કાગણી ૨૦૧૭

ગાથાઓનાં કાવ્યો

અકારણુ ગાન

મારું સ્મરણુ રહે ન રહે મુજને લવલેશ ન લાન;
પળપળ તારે દ્વાર આવીને ગાઈ અકારણુ ગાન !

હું યાત્રી, અહીં વસું એટલી ક્ષણ તો મનસર માણું;
તવ મુખ પર હું અહું નિરખવા ચકિત હર્ષનું વ્હાણું !

એ કાળે ભિકતી અંતરથી કોઈ સૂરીલી તાન !
પલપલ તારે દ્વાર આવીને ગાઈ અકારણુ ગાન !

કાગણુ વહી ચાલ્યો, હિપવનનાં ફૂલ ગયાં ફરમાઈ;
પલનો પાલવ સસર કરે છે સૌરભની શરણાઈ;
રૂંઝન આવ પરિપૂર્ણ : ખીનનાં શમશે સ્વર નોકાન;
મિલન હર્ષની મદુકીથી છલકાય અકારણુ ગાન !

ગોરવ

આજે એમ થતું કે મુજબા મળકે મગહળ તારાં ;
 પૂર સમા ધસમસતી જીવને વિશ્વતણી સૌ ધારા !
 નમણાં નાજૂક પુષ્પ ખાસે છે મારે અઝેઝેગ ;
 ધરા અને જળના યૌવનની હૈયે ધૂપસુંઘ !
 ખાંસુરીથી જમ ભડે છે સૌના શાસકુવારા ;
 એમ થંટાતી સૌને શાસિ માગે વિચારધારા !

*

વિશ્વ સૂત્ર છે ત્યારે તારં દ્વારે હું નો આપું ;
 મૂલ્યાંકન તારાની વિશ્વ હું કેમ કરીને ગાઉં ?
 નિશાઝરખેથી છાયા તવ પસાર થાતાં ન્યાયું ;
 ત્યાં સુધી બસ ભિલા રહીને હીપ નમનના બાણું !
 પાછા વળતાં હૈયે મારે છલકે કેવી પ્રીત ?
 પ્રભાતપોરે પંથ પરે હું માર્ગ ગુહું છું ગીત !
 વાડ કિપરનાં ફૂલ દઈ દે સૌરભકેગી લોકો ;
 સવારનો આ શીતળ વાયુ ધરે અવલુ મમ માન !
 પશિક અચિંત્યા થંબી જઈને નિરખે માગે ભણી,
 નામ દઈ ખોલાયા સૌને એવી થઈ લાગણી !

*

, જોય પશ્ચા ઝીલ્લે તારા રાજમહી અવ રાજુ ;
 નવા નિરંતર દુવારને તવ વાણું !
 જાને બસ એમ કરી વાપરિયે ;
 A GREAT NATION નહીં બાંધે ફૂળી હું દરિયે !

પ્રાર્થના

શિર મારું દિયો ઝૂકવી હે તવ
ચરણધૂલિ તલે,
સકલ અહંકાર મારો આવ
હૂબવી ઘો ચખજસે.

ગાનમાં રેહું વડાઈની વાણી,
કેવલ તે મુજ માનની હાનિ,
માહરી જટિલ જળમહીં જઈ
ભીંસાઈ પસે પસે.
સકલ અહંકાર આ મારો
હૂબવી ઘો ચખજસે.

ક્યારેય ના કલશોર કરું
મુજ વાતનો મારે કારણ,
તવ મનીષા કરો હે પૂર્ણ
જીવનને મુજ સાધન.

દિયો મને તવ ચરમ શાન્તિ,
પ્રાણમહીં તવ પરમ કાન્તિ,
હિરની આડમાં આંહિં રહો
મુજ હે દય-પદ્મ-દસે,
સકલ અહંકાર આ મારો
હૂબવી ઘો ચખજસે.

ગીરવ

આજે એમ થતું કે મુજમાં અગકે અગદળ તોરું,
પૂરે સમી ધસમસતી જ્યને વિશ્વતણી સૌ ધારૂ !
નમણું નાજૂક પુષ્પ ખીલે છે મારે અગેઅંધ,
ધરા અને જળના ચૌવનની હૈયે ધૂધુમંધ !
ખાંતુરીથી જંમ ભેડે છે સૌના આસહવાય,
એમ ઘંટાલી સૌને આસે મારી વિચારધારા !

*

વિશ્વ સૂત્રું છે ત્યારે તારે કારે હું નો આહું,
સૂપચાપ તારુની વિશ્વ હું કેમ કરીને ચાઉં ?
નિશાઝંબેથી છાયા તવ પસાર ચાતાં ન્યાહું,
ત્યાં સુધી ખસે ભેભા રડીને દીપ નયનના બળું !
પાછા વળતા હૈયે મારે છલકે, કેવી પ્રીત ?
મક્ષાતપ્પેરે પંથ પરે હું માર્ગ ગુહું છું ગીત !
વાહ કિપરનાં ફૂલ દઈ દે સૌરભકેગી દહાણુ,
સવારનો આ શીતળ વાશુ ધરે અવલુ મમ માન !
પંથક અચિંત્યા થંબી જઈને નિદ્રાએ મારી ભણી,
નામ દઈ યોગાન્યા સૌને એવી થઈ લાગણી !

*

બેબ પદ્મા ઝીલીને તારા રાજમહીં અવ રાસુ,
— વ્યા નિરંતરે દુવારને તવ વાસુ !
જને ખસે એમ કરી વાપરિયે,
A GREAT NATION નહીં વાહી ફૂળી હું દરિયે !
— તત નહીં કે નહીં ગંડાણુ નામ
— તને મેલી દઈને છોડું ચીજ તમામ !
નર્ભય જિયે ચીજ : હૃદયને ફૂલ સમું હું સહું,
એ જ મારું ચૌરવ કે તારો દાસ થઈને રહું !

પ્રાર્થના

શિર મારું દિયો ઝૂકવી હે તવ
ચરણધૂલિ તલે,
સકલ અહંકાર મારો અવ
હૂખવી ઘો ચખજલે.

ગાનમાં રેલું વડાઈની વાણી,
કેવલ તે મુજ માનની હાનિ,
માહરી જટિલ જાળમહાં જાઉં
બીંસાઈ પલે પલે.
સકલ અહંકાર આ મારો
હૂખવી ઘો ચખજલે.

કથારેય ના કલશેર કરું
મુજ વાતનો મારે કારણ,
તવ મનીષા કરે હે પૂર્ણ
જીવનને મુજ સાધન.

દિયો મને તવ ચરમ શાન્તિ,
પ્રાણમહાં તવ પરમ કાન્તિ,
હિરની આડમાં આંહિં રહો
મુજ હૃદય-પદ્મ-હલે,
સકલ અહંકાર આ મારો
હૂખવી ઘો ચખજલે.

સુધાંશુ

મળલખ અલખ પિયાસી

કેવો નિયતિનિયંતા—રૂશિ !
તોયે મળલખ અલખ પિયાસી !

ફૂલફૂલ ભરિયો જંગલ દરિયો,
રંગસુખધે ભરચક ડરિયો;
મધુકર નહીં એની તપાથી તરિયો,
મનભવને રથે ડહાસી;
કેવો નિયતિનિયંતા—રૂશિ !

નિજ કિરના આવેજે મળિયો,
કેસડો કેસરવર વરિયો;
નિજને નિજનો એકર નડિયો,
અરવ એકાંત કંકાસી;
કેવો નિયતિનિયંતા—રૂશિ !

સૌને સૌનો શુભમહોર મળિયો,
કર્મબલ આતમ ડોચ કેસરિયો;
મોતી મોતીને મોર જ ખરિયો,
રમેત—મલ્ય નવ ભાસી;
કેવો નિયતિનિયંતા—રૂશિ !

નકુલ દેસાઈ

ભમરો

ભમરો બેઠા સોનલ ચંપે !
હજવે એને સ્પર્શ, દાંડલી
બધી ' ખટકણી કંપે !
થડની ખરછટ છાલ અચિંતી
સળવળ થાવા લાગી,
ફૂંપળ સઘળી લાજ જઈને
નીંદરમાં થી જાગી !
હતી એટલી કળીએ કાચી
ખીલી મધુર અજંપે !

ભોંય મહીનાં મૂળિયાં ભીનાં
તે પલ્લુ ઝળકી જાગ્યાં !
ટોચ ઉપરનાં ફૂલ તે જાણે
ફૂંફે દઈદઈને ઢાગ્યાં !
પળમાં સમજ એકમેકને
રમી રહ્યાં એ સંપે !
ભમરો બેઠા સોનલ ચંપે !

ક્રમસ વેલ

આવશે હું

કોઈ દિ નો, પ્રિય, આવશે હું મુજ થગ્ની લાડી।

એટલા તાગ કોણને આધાર

અધીર હું અડખાડી

મનોમન નો ય ને વળી હજુ વળી ..કેઈ દિ

નેણી ઉપર નેજવું કરી

ફરો તે પણ હેતું,

આપણે બેઠી આડમા છેવો

અચલ - વિગડ - મેરુ,

ભમતા આશંકાના ઘેગ વાદળના દબે હાથી . કેઈ દિ

ફરો સુણું કાળવા

આવે નોખાનો અમર,

જાગ્યા જોણી આવતી ર પહાર

સોણ સાને સધવા,

મમથના હીરોરમા ખીલ્યા બકુલના ફૂલ વણી કોઈ દિ

રેણુ મરી બલ, નસના તાગ

લોહ લોહ બગરણે,

ફરો તે જતન અઘ્યા વિષ

તાગ લેને ગુસ્સે,

મેડીએ માર એક ગીણા જાનો દીપકમણિ કોઈ દિ

હિમન્ત દેસાઈ

વસંત

આહવાન ના દીધ તથાપિ જગાડી મૂકતી
કોઈ અબણુ લહરી સરી જાય અંતરે !
સંભારણે નહિ ટકે ચિર તોય સંચરે
આહલાંહતો અવણુને સ્વર કોઈ દૂરથી !

અંગાંગમાં યનગનાટનું પૂર પ્રેરતી
આવી, જવાન ઋતુની ચઢતી સવારી,
રંગીન વસ્ત્રશણગારથી સજ્જ સુંદરી
જેવી ઉમંગ રસ શા વસુધા વિખેરતી !

આ એ વસંત જહીં કોકિલના પ્રલંબ
સૂરે જૂલે હૃદય, મંજરીઝૂમખામાં
શુધાય ચિત સમરિ સળકી જીકંત
સ્વપ્ને છલોછલ શું પ્રાણનું ગાન કયાંકથી !

આલાપવા સભર આ મુજ કંઠ ખોલું તો
કો' ઝીલશે રવ ? !—હું મીનમહીં વિમાનું !

સિતાંશુ યશશ્વંદ્ર

કાલના તે અમરતની આશે...
આજનાં આ ફૂડાં કેં એર પી જવાશે...

સંત ! કાલના તે અમરતની આશે.
ઝાઝાં ખેંચાણુ કેવો મૂક રહી ઝીલતો

કોમલ એ વીણાનો તાર,

એના તે જોએલા અજગેર ફેલી ગઢે

મનમતા સૂઝે આકાર

સાવિત્રી સ્નેહ એક અનુલિ ચડતામા

જીવનની બીન મીઠું મારો ..

માથે ને અંત ! આજના આ જે પી જવાશે.

મૂંગામૂંગા રે પેલા વનના ફૂલોડ કરા

ગાલુ સમા પાદફૂલ અંતર,

કાંકણડું એકે રે આસુ ટપકાવ્યા વિના,

પાન પસે કાટા ચગચરતા.

બાણું બાણું દામ

ચાતો વર્ષાતગીત દમણાદો શાયે,

અધીરો ચગચરતો વારો

વાય ને અંત ! આજના આ જે પી જવાશે.

દુઃસ્વરચન્દ્ર ભટ્ટ

કામલ કોણે કીધું ?

રે મુને કામલ કોણે કીધું ?

પરશ અનેરો પન્થ કાને મધુર લાગે મી લાગી,

ભાન ભવી હું આતમપદ્મ ગ્દી મકી ન ઉદાસી,

રે મુને નેહનું આજણુ આજણું-કામલ

આતુર કુન્દી ધમક મળીને કેં બીજ કે કીધું,

સખદ અધારે સંગિત સમતા અસ્તુ કેં અણુકીકું

રે હું વલુરપાંખે બીજું-કામલ

અણુધ હની હું ના સમજ કે પ્રીતનું પાનું કીધું,

સખદ સમધિ સલિહ હની પણ ભાનું ભાણું લીધું;

રે મેં અમ-ત કિન્નું પીધું-કામલ

ચંદ્ર પરમાર

વચણી

હોજી મોરી ગોંઠણુ રે વધણી આલે રે વધામણી,
 હોજી મોરો માનેલ રે આવી હલકારતો સાંઢણી.
 માઝમ તે રાતના હલકારી સાંઢણી ડાબે ધરુજીને રાખશી
 પીઠ પાછળિયાં નાનેરો ખોલકો હળવે શુક્રનિયાં ભાખશી
 ચાંદો તે છતરછાંચો કરશી ને તારોડિયાં બાંધશે ચાંદણી-હોજી
 પાદરિયે લેલૂર લેંમડી લેરશી ને લળીલળીને લેશી ભામણાં
 સાયબાની મ્હેંદે રેલી બશે રે વગડે કે મ્હેંકનાં દેશી રાવણાં
 ચાંદણીએ લીંપેલ મારગડે સાંઢણી પગલાંની માંડશી છાપણી-હોજી
 આવડો તે વગડો મૂંગો શુરેય ભલા યીજરી કિસોલમાં ખોલશી
 સાંસો તે મોર ધોડી મારગ આંતરશી રેલ્લથી મૂંછું ચાટશી
 સાંઢણીને ગૂઢે ઘૂઘરા ધમકશી તમરાંઓ કરશી હજામણી-હોજી
 વાચરો તે મોર ધોડી ઓઢણિયું પાડશી રણુને રૂઢું રાલુગારશી
 હળવી તે ફૂલ થઈ સાંઢણી તરશી ને પિયુને પાર કિતારશી
 પાંદે હસીને પાનખાવણિયું ફાખશી રણુનીયે લીલી લાગણી-હોજી
 ગામને ગોંઠરે ગરવો ઝળુંજશી કે ગગન ચલાલિયાં હિડાડશી
 ડેલી ખોલીને અમું ભાજણાં તાંણી સૂરજ પગલાં પાડશી
 પગલાં ઝીલીશું અમું આંજેલ આંખમાં કે કરશો કળાયેલ ધાપણી-હોજી

વચણી-હેડગી   ખોલકો-મધિડું   ભામણાં-એવારણાં   આપ
 રાવણાં-મિચલણ   ગૂડે-મૂંદલે

(૨૦મી અંકની આગ)

મંડીનો રસાદિદ્ગ્રહીતો જાત —

સ કીર્તિ ગસાદિ અગ્રભૂત (થાય છે) જેમકે —

‘ક્ષિપ્તો હસ્તાન્નમ પ્રસમમમિહૂતોડ્યાદશનોડગુચ્ચન્ત,
યુક્ત્વ કેશેન્નવસ્ત્રત્તલચિરતિતો મક્ષિત સમ્પ્રતેન ।
આતિદ્રવ્ શાન્નવૃત્તિપુરુષવિમિ સ્થાનેશોભનામિ ।
કામીવર્ધનરાય સંદર્ભ કુરિત શમ્ભવ વ જરામિ ॥

ભય અથવા કોષથી આપુ ભરેલા નયનકમળવાળી ત્રિપુર
કુળની તરુલીઓ વડે ઉત્તરસ્પર્શ કરવાથી કાઢી મૂકવામાં આવે
છે અથવા તિગ્ધા કરવામાં આ વે છે, બસાતકાથી વચ્ચેને ઉઠે
પડતા હો કરવામાં આવે છે અથવા પ્રહાર કરવામાં આ વે
છે, વાળ પડવાની ધડેલી દીધે છે અથવા અપમાન કરવામાં
આ વુ છે, ચાણિયા પડવાથી અથવા મળ્યા કરવાથી ભય
અથવા વેગથી આમુ વે જેમુ નથી, અસંમિત કરતા અથવા
અપર્ક કરતા હો કરવામાં આવે છે અથવા સંકુલ કરવામાં
આવે છે એવો ‘પરિષ્ક્રીને તદ્દય મમર્ક કરવાવાળા અપ
ગાધી કામી પુરુષની જેમ ત્રિપુરગિ શકુને બીજા જાણુગિન
તમામ પુખ્ત, પાષાને બાળી નાળે

• મત્ર ત્રિપુરગિપુત્રમણિશય્ય શાકાષ્ટક રૂઢાંચિત્રમમય મ્હેદ
મતિસ્પદ્મમય દ્વચચિત્ર વવ રસવદત્તમસ્ય ન્યાયો વિષય ।

આ સ્વાસ્થ્ય ત્રિપુરગિને પ્રભાવતિતય વાચ્યાથે રેરાથી
મોદસકિત જ્યાં વિષય એલુ અમ કે જામ નાના
પ્રાપ્તના દાહવોર્ અમ નકાળના વા ચ વિસ્ય અને છે

अत एव चेष्ट्याविप्रकृष्टमकृणयोरङ्गत्वेन व्यवस्थानात्समावेशे ॥ दोषः ।

येथी જ (અહીંયાં) ઇષ્ટ્યાં વિપ્રલંભ અને ઠડુણુ એ ખન્નેનો અંગરૂપે ગણીને સમાવેશ કરવામાં દોષ નથી.

यत्र हि रसस्य वाक्यार्थीभावः तत्र कथमलङ्कारत्वम् ।

પરંતુ જ્યાં રસ (પોતે) વાક્યાર્થ હોય ત્યાં (રસવત) એ અલંકાર કેમ માની શકાય ?

अलङ्कारो हि चारुत्वहेतुः प्रसिद्धः । न त्वसावात्मैवात्मनश्चास्तव हेतुः ।

અલંકાર ચારુત્વનો હેતુ છે એ તો પ્રસિદ્ધ છે તેથી એ બાતે જ પોતાના ચારુત્વનો હેતુ બને એ અસંભવિત છે.

तथा चायमत्र संक्षेपः ।

સંક્ષેપમાં આ જ અર્થ નીચેની કારિકામાં દર્શાવાયો છે-

रसमावादितात्पर्यमाश्रित्य विनिवेशनम् ।

અલંકારીનાં સર્વાસામલકારત્વસાધનમ્ ॥૨૦॥

રસ-ભાવ વગેરે તાત્પર્યનો આશ્રય કરીને (ઉપમા વગેરે) અલંકારોના (કાવ્યમાં કરાયેલા) વિનિવેશ એ બધા અલંકારોના અલંકારપણાનો સાધક છે.

तस्माद्यत्र रसादयो वाक्यार्थीभूताः, ॥ सर्वे न रसादेरलङ्कारस्य विषयः सध्वनेः प्रमेदः । तस्योपमादयोऽलङ्काराः । यत्र तु प्राधान्येनार्थान्तरस्य वाक्यार्थीभावे, रसादिमित्रास्तवनिष्पत्तिः क्रियते स रसादेरलङ्कारताया विषयः ।

તેથી જે (કાવ્યમાં) રસાદિ પ્રધાનપણે જણાય છે તે સંપૂર્ણ (કાવ્ય) અલંકારનું વિષય નથી પરંતુ તે ધ્વનિનો પ્રકાર છે. ઉપમાદિ તેના અલંકાર (ચારુત્વમાં કારણભૂત) બને છે. પણ જ્યાં પ્રધાનપણે બીજો કોઈ અર્થ વાક્યાર્થ તરીકે હોય

અને રસાદિ નેના ચાતુલ્યને નિબ્ધન કરતા હોય તે તે કાવ્ય રસાદિ અર્થકારનો વિષય છે.

एव ध्वनेर्ह्यमाऽऽसीना रसवदन्तद्वारस्य चविभक्तविषयता भवति ।

આમ ધ્વનિ, ઉપમા વગેરે અર્થકાર અને રસવદ્અર્થકારનો વિષય ભિન્ન બને છે.

यदि तु 'चेतनाना वाक्यार्थीभावो रसाकलकारस्य विषय' अदुष्यत ।

બે એમ શંકા કરવામાં આવે કે જે કાવ્યમાં ચેતન વાક્યાર્થ તરીકે હોય તે કાવ્ય રસાદિ-અર્થકારનો વિષય બને છે.

तत्तुप्तमारीना प्रविरलविषयता निर्विषयता वाऽभिहितता स्यात् ।

તે! ઉત્તરમાં કહેલું બોધ્યે કે ઉપમા વગેરે અર્થકારનો વિષય વિરલ બની જશે અથવા સર્વથા નિર્વિષય બનશે.

समादचेतनवस्तुगतान्त वाक्यार्थीभूत, पुनश्चेतनवस्तुगतान्त बीजनया यथाकथयिष्यमित्यमम् ।

હારણકે જ્યાં અચેતન વસ્તુનું નિરૂપણ મુખ્ય વાક્યાર્થ હોય ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારે ચેતન વસ્તુના વૃત્તાન્તની યોજના કરવી પડશે.

अथ सत्यामरि तस्मा यत्राचेतनाना वाक्यार्थीभावो नासी रसवदन्तद्वारस्य विषय इत्युच्यत ।

(ફરીવાર શંકા કરે છે.)

એ ચેતનના નિરૂપણની યોજના હોવા છતાં જ્યાં અચેતનનો વાક્યાર્થીભાવ છે ત્યાં રસવદ્અર્થકારનો વિષય બનતો નથી એમ કહે-

तन्मदुन वाच्यप्रबन्धस्य समनिधानस्य नीरमत्तमभिहितं स्यात् ।

અથ—

તો રસના નિધાનભૂત મોટા કાલ્યામાં નીરસપણું કહેવાનો અર્થ થશે.

વથા જેમકે

‘તરજ્ઞ અમજા ક્ષુમિત વિહગશ્રેણિ રસના,
વિકર્ષન્તી ફેલં વસનમિવ સંરમ્ભસિથિલમ્ ।
યથાઽઽવિદ્મં યાતિ સ્થલિતમમિસન્ધાય વદુશો-
નદીરુપેભ્યં ધ્રુવમસહના સા પરિણતા ॥’

ચઢેલી છુકુટિના જેવા તરંગોને અને કંઠોરાની જેમ ક્ષુબ્ધ બનેલી પંખીઓની હારને ધારણ કરનાર, ક્રોધાવેશમાં સરી પડેલા વસ્ત્રની જેમ ફીણને ઘેંચતી એવી આ નદી વારંવાર અથડાતી પાંકીપૂકી આલથી ચાલે છે તે બાજુ મારા અનેક અપરાધોને ક્યાનમાં રાખીને સહન ન કરતી તે (ઉર્વશી) નદી સ્વરૂપે પરિણત થી છે.

વથા વા

‘તન્વી મેઘજલાર્દ્રપદ્મવતયા ધૌતાધરેવાશ્રુભિઃ
શ્લન્યેવામરણઃ સ્વકાલવિરહાદિધ્રાન્તપુષ્પોદ્ગમા ।
ચિન્તા મૌનમિવાશ્રિતા મધુલિદ્ધાં શષ્ઠૈર્વિના લક્ષ્યતે,
ચણ્ડી મામવધૂય પાદપતિતં જાતાનુતાપેવ સા ॥’

તન્વી - વર્ષાઋષ્ટ્રે પાંદડાં ભીંજ્યાં હોવાથી બાજુ કે આંસુએ હોઠ ભીંજવી નાખ્યા છે ! ઋતુ વીતી જવાથી ફૂલ જીવ્યાં નથી તે બાજુ આભૂષણ વિનાની છે ! ભ્રમરોનો શું અસ્વ નથી તેથી બાજુ કે ચિંતાએ મૌન જીભી છે ! હું પગમાં પડયો છતાં મને હડધૂત કરી ચાલી ગઈ એનો એ કોપનાને બાજુ કે મનમાં ગૂંબગૂંબ ઉઘાટ છે !

‘તેષાં ગોપવધૂવિલાસસુહૃદાં રાધારહસ્સાશ્લિષ્ણાં,
છેમં મદ્ર ! કલિન્દસૈલતનયાતીરે લતાવેદમનામ્ ।

विभिन्नै रसरत्नैश्च यनमृदुजोशेययोगैश्च।

ते ज्ञाने जरुषी मवन्ति विष्णुर्भक्तदिवः प-वा. ॥

હે ભદ્ર ! જોખીઓની વિવાસસઘી રાધાની એકાન્ત કીડાઓની સાક્ષી એની ચમુનાના ડીનારા ઉપરની છતાકુંબે કુશલ તો છે ને ! હમણું મદનસભ્યાની રચના માટે કામલ ઠળીએનો ઉપયોગ રઘો નથી તેથી ને પાંદડાંએ લીલા ઝંજને ફરે કરી પીળા પડી ગયા હશે.

इदं श्रुत्वा त्रिपुण्ड्रं चेतनां वाचस्पतिं भागवति चेतनं बहुवृत्तं नत
योजनमाप्स्येव ।

હંત્યાદિ કિહાહંચ્છેભા અચેતન વચ્ચુચ્છેનો વાક્યાર્થીભાવ
હોવા છતાં પણ ચેતન વસ્તુના નિરૂપણની યોજના તે છે જ.

अथ यन् धैर्यवस्तुतास्तवोज्जनास्ति तन्न सादिरुद्धा ।

જા એમ માનવામાં આવે કે ચેતનાપદાર્થનું નિરૂપણ ઉ
પ્પાદિ અર્થકાર છે.

तदेव मन्त्रमाऽऽद्यं प्रविरलविषया निदिषया वा स्य ।

તો એમ સ્વીકારતા હિંમત વગરે અક્ષરોને અવકાશ જ
નહીં રહે અથવા તો બહુ જૂજ મહેસે.

यस्मादात्ययसावर्धनवस्तुत्पन्नाः स्य च येनवस्तुत्पन्नप्रोक्तमा
नास्ति । अन्तर्भावविभावरयन ।

કારણ કે એવું કોઈ અચેતન વસ્તુવશાત નહીં મળે કે જ્યાં ચેતન વસ્તુવશાતનો સંબંધ ન હોય-હૈંદે વિભાવ તરીકે પણ હોય.

तस्मादङ्गारमयं च रण्यदीनामङ्गारता । यं पुनरङ्गी रमो भाषा वा
मर्षाङ्गारमङ्गार्यः स षण्मरायेति ।

તેથી સ્પર્શદિ અંગ દોષથી સ્પર્શદર્શનકાંડ થાય છે પણ જે
સ્પર્શ અથવા દ્વાર અંગથી કોય અને જ બધી જીને અક્ષકાંડપ્રાને
રોગ્ય છે તે ધ્વનિનો આત્મા છે. રંગમ :

६५१ :

૧ કાવ્યવાચનની કલા

પોતાના ‘ધ આર્ટ ઓફ રીડિંગ પોએટ્રી’ નામના પુસ્તકમાં કોલગેટ વિદ્યાપીઠના પ્રા. અર્લ ડેનિયલ્સ કાવ્યસ્વાદનો પ્રારંભ કરનારને પ્રત્યેક કાવ્યનું વાંચન નીચે પ્રમાણે છ વાર કરવાનું સૂચવે છે—

- ૧ કાવ્ય ઝડપથી ને મોટેથી વાંચો, આખાય કાવ્યનો અર્થ સૂઝવા માટે એ માટે. વિગતની માથાકુટમાં ન પડો.
- ૨ વિગતપૂર્ણ સમજ માટે શાંતિથી વાંચો. જરૂર લાગે ત્યાં શબ્દ-કોશ તેમ જ અનિવાર્ય સંદર્ભશીર્ષિકાની સહાય લો. નોંધ કરો; કાવ્યમાં નિશાની કરો તો થાણું સારું. માત્ર એક એક પંક્તિ તહીં પરંતુ એક એક શબ્દ વાંચો ને તમારા પરીક્ષણ હરમિયાન અર્થના અલ્પાંશને પણ તમારી પકડમાંથી સરકી ન જવા દો.
- ૩ કલ્પનો (imagery) માટે શાંતિથી વાંચો. અહીંયાં અલંકારો પ્રત્યે, મુખ્યતઃ ઉપમા ને રૂપક પ્રત્યે, વિશેષ લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક શબ્દનો તેની અંતર્ગત ચિત્રવ્યંજક શક્તિ માટે વિચાર કરવો રહેશે.
- ૪ પોતાના કાવ્યની રચના કવિએ કઈ રીતે કરી છે તે પ્રત્યે, એનાં સંવિધાન ને સ્થાપત્ય પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન આપી શાંતિથી વાંચો. કાવ્યના મુખ્ય વિભાગ કેટલા પડે છે ? એનાં અંગોપાંગ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે ? અસરકારક ક્રમમાં એ સંયોજનમાં છે ? એ સંયોજનમાં કેઈ ફેરફાર તમને શક્ય લાગે છે ? કાવ્યમાં પંક્તિ, શ્લોક ને વિચાર વચ્ચે શો સંબંધ છે ? ઉપમા, વિશાધ, વકોક્તિ કે અન્ય ચુકિત દ્વારા કવિએ પોતાના ભાવને કયાં ને કેવી રીતે બહારાવ્યો છે ?

૫ શાંતિથી માટે અવાજ વાચે. આ વખતે કવિના કસબ ને કાગી-
ગરી પ્રભે સ્થાન આપતું લેઈશે. વર્ણસચ્ચંદ્ર ને નાદમાલુર્ય બંદી
અન્ય યુક્તિઓ સાથે છંદ ને માસનો અંતર્ગત સંબંધે
અહીં રચ્ય છે.

૬ આગલા તમામ વાચનનાં પરિણામનો મમન્ય સાથે એવા
આખરી વાચન માટે માટેથી વાચે. અહીંયા વિગનો પોતા-
પોતાને સ્થાને જોડવાઈ જશે ને એક જોડસ અસર ઉપજા-
વવામા સહાયક નીવડશે. આ અસર વિચારમા ને ધ્વનિમા
કવિના મૂળ ભાવને વધારેમા વધારે નજીક હશે.

માટેથી વાચતુ એ કાવ્યવાચનનો અફર નિયમ છે. એમા કોઈ
અપવાદ નથી, છતાં એના પર અતિશય ભાર તો ન જ મૂકી
શકાય. કવિતા એ અનિવાર્યતા સાથે કલા છે. સંગીતની
કોઈ રચનાને ખજાતી કે ગવાતી સામ્રાજ્યા વિના માત્ર કામળ
પર છાંયેલા એના કાળા સ્વગાકનો વાચીને જ મુલ્યવાનો જેમ
આપણે વિચાર ન કરવો લેઈએ તેમ કવિતાને પણ સામ્રાજ્યા
વિના કદાપિ મૂલ્યવતી ન જ લેઈએ. જે કોઈ કાવ્ય માટેવી વાચે
છે, સામ્રાજ્ય છે તેઓ જ એનો માચે. આવ્યાદ માધ્યમ શકે
છે, પોતાને જ માટેથી વાચી સંભળાવે. તમ મુગજ વમાવી
લેડા છે એમ તમાગી આસ્થાસના કદાચ માને પણ ખગા.
પરંતુ અંતિમ લક્ષ્યની વધાર્થતા વિચાર્યો તો આવી આશ-
કાનો ખેડ પણ વડેવના જેવો લાગશે. જે કોઈ શબ્દ ઉચ્ચારી
શકે છે તે, કવિતા અંગેની પોતાની અભિમુચિમા ઠીઠીક
તદાવત આણી શકે એટલી સાગી રીતે માટેથી વાચતા, ધોડા
અનુભવથી જ રીળી જાય.

અવ અર્થ પાઠ્ય

હોડાં જળ વિનાની સરિતા

(શ્રી અનંતરાય સત્વળ સંપાદિત બોટાદકરની કાવ્યસરિતાનો પરિચય)

બોટાદકર પંડિતયુગના અત્યંત અદ્ય પ્રતિભાશાળી કવિ છે. પંડિતયુગના કવિઓની વાત કરતાં કાવ્યરસિકોને સહેલાઈથી થાક આવે એવા કવિઓમાં નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, કાન્ત, કલાપી અને ઠાકોર. ઠાકોર પંડિતયુગના હોવા છતાંયે માત્ર પંડિત-યુગના નથી. એમનો સંબંધ તો ગાંધીયુગ અને તે પછીની એટલે કે રાજેન્દ્રનિરંજનની પેઢી સાથે પણ ખૂબ જ થાક બંધાયો.

બોટાદકરની કવિતા પર અનેક પ્રવાહોનો પ્રભાવ પડેલો. એક શકાશે. બોટાદકરે જીવનમાંથી સીધી જ નહીં પણ સાહિત્ય-માંથી પ્રેરણા લીધી છે. એટલે એમને કવિ કહેવા એના કરતાં ઉપકવિ કહેવા એ વિશેષ યોગ્ય છે. ઉપકવિની કવિતા એટલે ઉત્કૃષ્ટ કૅવ્રિટની કવિતા નહીં જ એમ કહેવાનો અહીં આશય નથી; પણ બે ઉપકવિમાં પોતામાં નહિવત્ કૌવત પણ ન હોય તો એની કવિતા તદ્દન નીરસ અને નિષ્ફળ અનુ-કરણમાં સરી પડે બોટાદકરની કવિતા આવા અનુકરણમાંથી ભાગ્યે જ સફળતાપૂર્વક માર્જ કરી શકી છે.

એમની કવિતા પર સંસ્કૃત સાહિત્યની તથા પંડિત-યુગના પુરોગામી કવિ દલપતરામની છાયા પડી છે. આ ઉપરાંત આપણાં લોકગીતો, ન્હાનાલાલનાં ગીતો તથા નરસિંહરાવ, કાન્ત, કલાપીની છાયામાંથી પણ એમની કવિતા મુક્ત રહી શકી નથી. સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્ય તો એટલું બધું સમૃદ્ધ છે કે બે એનું આકેંઠ પાન ન કરે અને એનો એકાદ ઘૂંટડો પણ ગળે ઉતારે તો કવિત્વશક્તિથી ભરેલીયો કોઈપણ કવિ સાર-

૫ શાંતિની માટે અવાજ વાગે. આ વખતે કવિના કમળ ને કાગી
ગરી મત્વ મ્વાન આપતુ લેઈશે વર્ણસંગાઈ ને નાદમાલુર્મ જવી
અન્ય કુકિતઓ સાથે છદ ને ગ્રાસનો અંતર્ગત સંબધ
અહીં સ્પષ્ટ થશે.

૬ આગલા તમામ ગાયનના પરિણામનો સમન્વય સાથે એવા
આખરી વાચન માટે મોટેથી વાગે અહીંયા વિગતો પોત
પોતાને ધ્યાને ગોઠવઈ જશે ને એક ચોક્કસ અમર ઉપભ
વવામાં સહાયરૂપ નીવડશે. આ અમર વિચારમાં ને ધ્વનિમાં
કવિના મૂળ ભાવને સ્પષ્ટરૂપે સ્પષ્ટ નહીં હશે

મોટેથી વાગતુ એ કાવ્યવાચનનો અમર નિયમ છે એમાં કોઈ
અપવાદ નથી, છતાં એના પર અતિશય ભાર તો ન જ મૂકી
શકાય. કવિતા એ અનિવાર્યતા થાય કલા ઉ મગીતની
કોઈ ધ્વનિને ઝળતી કે ગવાતી સામળ્યા વિના માત્ર મગજ
પર છાપેના એના કાળા અંગકનો વાચીને જ મૂલવવાનો જેમ
આપણે વિચાર ન કરવો લેઈએ તેમ કવિતાને પણ સામળ્યા
વિના કદાપિ મૂલવી ન જ લેઈએ જે કોઈ કાવ્ય માટેની વાચે
છે, સામળે છે તેઓ જ એના સાથે આસ્વાદ માણી શકે
છે. પોતાને જ માટેથી વાચી સંભળાવે તમ મરજી મુમાવી
મેડા છે એમ તમારી આસપાસના કદાચ માને પણ ખુબ
પરતુ અતિમ લક્ષ્યની સમાર્થતા સ્થિતિઓ તો આવી આશ
ક્રમો ખોડે પણ રહેના જેવો લાગશે. જ કોઈ શબ્દ ઉચ્ચારી
શકે છે ત, કવિતા અંગેની પોતાની અભિરુચિમાં કીકટીક
તકાવત આવી શકે એટલી સારી રીતે માટેથી વાચતા, થોડા
અનુભવની જ શીખી જાય

ઊડાં જળ વિનાની સરિતા

(શ્રી અનંતરાય સવળ સંપાદિત ધોટાદકરની કાવ્યસરિતાનો પરિચય)

ધોટાદકર પંડિતયુગના અત્યંત અદ્ય પ્રતિભાશાળી કવિ છે. પંડિતયુગના કવિઓની વાત કરતાં કાવ્યરસિકોને સહેલાઈથી થાક આવે એવા કવિઓમાં નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, કાન્ત, કલાપી અને ઠાકોર. ઠાકોર પંડિતયુગના હોવા છતાંયે માત્ર પંડિત-યુગના નથી. એમનો સ્ખંધ તે ગાંધીયુગ અને તે પછીની એટલે કે રાજેન્દ્રનિરંજનની પેઠી સાથે પણ ખૂબ જ ગાઢ બંધાયેલો.

ધોટાદકરની કવિતા પર અનેક પ્રવાહોનો પ્રભાવ પડેલો. એક શકાશે. ધોટાદકરે જીવનમાંથી સીધી જ નહીં પણ સાહિત્ય-માંથી પ્રેરણા લીધી છે. એટલે એમને કવિ કહેવા એના કરતાં ઉપકવિ કહેવા એ વિશેષ યોગ્ય છે. ઉપકવિની કવિતા એટલે ઉત્કૃષ્ટ કોટિની કવિતા નહીં જ એમ કહેવાનો આડો આશય નથી; પણ એ ઉપકવિમાં પોતામાં નહિવત કૌવલ પણ ન હોય તો એની કવિતા તજન નીરસ અને નિષ્ફળ અનુકરણમાં સરી પડે ધોટાદકરની કવિતા આવા અનુકરણમાંથી દાગ્યે જ સફળતાપૂર્વક માર્ગ કરી શકી છે.

એમની કવિતા પર સંસ્કૃત સાહિત્યની તથા પંડિત-યુગના પુરોગામી કવિ દલપતરામની છાયા પડી છે. આ ઉપરાંત આપણાં લોકગીતો, ન્હાનાલાલનાં ગીતો તથા નરસિંહરાવ, કાન્ત, કલાપીની છાયામાંથી પણ એમની કવિતા મુક્ત રહી શકી નથી. સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્ય તો એટલું બધું સમૃદ્ધ છે કે એ એનું આકંઠ પાન ન કરે અને એનો એકાદ ઘૂંટડો પણ ગળે ઉતારે તો કવિત્વશક્તિથી ભર્યોભર્યો કોઈપણ કવિ ત્યાર-

હોત તો આપણા માટે એ જોછા સંતોષની વાત નહોતી. કાવ્યમાં
 પ્રકૃતિનું અલેખન કવિને જાદવે એમને વિશેષ રસ પડ્યો. પ્રકૃત
 તત્વો વચ્ચે કૌટુંબિક સંબંધો આપનામાં (શર્વજી, શુભ્રુ જય
 વગેરે) કાન્તની કાવ્યકલાને લક્ષમાં ગણીને આ કવિને ખંડકાવ્યોએ
 લખ્યા. કાન્તના ખંડકાવ્યો જેવું આકાસ્મિકવ છે કાન્ત જેવા
 કવિસહજ દર્શનની યોટાદક પાસે અપેક્ષા ગણીએ તો તે વધુ
 પડતું કહેવાય. અતિશય ઉતાવળને લીધે તથા કલા અને
 કસબનો નહિ જેવો પણ ખ્યાલ ન હોવાને લીધે એમના
 ખંડકાવ્યો કમળી ગયા. એમના ખંડકાવ્યોમાં પાત્રોનો સ્વાભાવિક
 વિકાસ થતો હોય એમ લાગતું નથી. મથન પગકાપ્કાએ
 પહોંચતું જ નથી. ઘણું વાગ એવું જ લાગે કે પાત્રોને મુખે
 યોટાદક ગાળી ગયા છે. ખંડકાવ્ય જેવા જલક્ષી કાવ્યપ્રકારમાં
 પણ “ધન્ય ધન્ય તને દેવી ” આનુ આનુ કહીને એમનું
 નાગીમહિમા ગાવાનું આશ્ચર્યજનક ધ્રુવ મહેતું નથી લાગી
 વાત નો એ છે કે જલક્ષી કાવ્યપ્રકારમાં સર્વેવા પાત્રોની
 વચ્ચે કવિએ પોતે આવીને આડખીલી નેથી કંપી બેઠાંએ
 નહીં, એમના ખંડકાવ્યોમાં ‘એલવવાળો’ ખંડકાવ્ય બેઠાંને
 વાચકની આજ કૈંક દેરે. બેઠાં એવાવ કવિતા કમળા કથાનો
 અંગ વધુ મજા. આપણને દ્રવિ માટે માન થાય એવા એમણે
 દેવદાસે કર્યા છે મૂળ કથાના ચમત્કારને મધ્યમ બનાવે છે.
 એમના અન્ય ખંડકાવ્યોમાં ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ સહેલું જુદું તરી
 આવે એવું ‘એલવવાળો’ અવશ્ય થયું છે વિષય અને વલણમાં
 ક્યારેક ક્યારેક કલાત્મકીની ગીતે પણ યોટાદકે લખ્યું છે
 (‘વિદ્ધ અગને’ કવિરે) પણ મલાપી પાસે જે નિર્મિતી શક્તિ
 અને સાહ્યની ગંજતા ગાથે રણાવેલી ગચોટતા હતી એને
 નો યોટાદક કયાથી લાવે ?

લોકગીતોં તથા ન્હાનાલાલનાં (આમેય ન્હાનાલાલનાં ગીતોં પર પણ વિશેષ અસર તો લોકગીતોની જ હતી ને!) ગીતોની અસર તળેયે આપણા આ કવિએ પોતાની કાવ્યપ્રવૃત્તિને સારી રીતે બહેલાવી છે. છંદોબદ્ધ કાવ્ય કરતાં એમને આ પ્રકાર વિશેષ કાવ્યો હોય એમ લાગે છે. એમનાં છંદો શુદ્ધ નથી હોતા એમ નાહીં પણ સફાઈથી લયોલયોં તો ક્યારેક જ હોય છે. આમેય એમની કાવ્યપ્રવૃત્તિનું એમનાં અન્ય કાવ્યોને મુકાબલે સવિશેષ કળામય અને પ્રમાણુમાં સંતોષજનક રૂપ આપણને આ ગીતોમાં જ મળે છે. ગીતોમાંયે ગૃહજીવનનાં ગીતો એમની કવિતાની ઉજ્જવળ બાજુને પ્રકટ કરે છે. કેટલાંક ગીતો વધુ પડતાં લંબાણને લીધે વણસી ગયાં હોવા છતાંયે એના સ્વાભાવિક ઉપાડને લીધે ગમી જાય એવાં તો થમાં જ છે. જનની, માતૃશૃંગન, લાઈબીજ, લાબી, બેધવ્ય જેવાં કાવ્યોને લીધે એમની કવિતાનું સૌન્દર્ય જળવાયું છે.

ઔચિત્ય એ કલાનો પ્રાણ છે એ કહેવાની સાગ્યે જ જરૂર. ખાટાદકરનાં કાવ્યોમાં ઔચિત્યનો અભાવ પૂરેપૂરો સામે છે. એક તો એમની પાસે કલાકાર પાસે હોવી જોઈએ એવી સમતોલ દૃષ્ટિ નથી. નારીમહિમા ગાવામાં એમનો જીવ એટલો બધો રચ્યો-પચ્યો રહે છે કે કાવ્યકલાને બોગે પણ તેઓ નારીમહિમાનું પોતાની રીતે પારાચણ કરી જાય છે. ખાટાદકરની કવિતામાં આ નારી-મહિમાની સ્તુતિઓ કાઈને કાઈ રીતે આદિથી અંત સુધી છવાયેલી હોય છે. નર અને નારી એમને મન એકમેકનાં પૂરક હોવાને બદલે એકમેકનાં દુશ્મન હોય એમ લાગે છે. દા. ત.

“મૃત્યુ છે હા પુરુષમણ ને નારી સંહવના છે!”

સમતોલ દૃષ્ટિનો અભાવ તો ખટકે એવો છે. નારીનો મહિમા નરને બોગે, ઊર્મિલાનો મહિમા સીતાને બોગે, શત્રુજયનો

મહિમા ઈન્દ્રના પૈભાને મેલે. આ બધામા મદલાએ સુખદ અપરાદરે ગેલા 'પિયર' કાવ્યમા પિયગ્ની મહતા મરાઈ પણ સામગને મેલે નહીં. સાસુગમા ગેલેતી અને પિયગને ઝંખતી નારિકેલી ઝંખનાનો ચિત્તા આપનાનો કવિને પ્રયત્ન ખરેખર પ્રસંગીય છે. એને મન તો પિયર અને આસરું 'મોધા અર્જુન' છે.

'શર્વંગ' કા ચમા કુવલુવતી શર્વંગને જેકે ભાનુ છે. આ એક પંક્તિ જન લેવા જેવી છે.

“પ્રાચી કેન હૃદય પદયા કૃતો બધુ આરે”

સૌથી પ્રથમ નો પ્રકૃતિના તત્વો વચ્ચે એમણે જે ભાવના સંપ્રદાયા આપી હીધા છે એ જ અકાવ્યમય લાગે છે. પણ ભાનુને એક વખત શર્વરીના જેકે તરીકે આપ્યા પછી એને કૃદતો બતાવેલો એમા ભાનુનું જે તરીકેનું મૌગ્ય કંપુ ? આવા ને આવા ઔચિત્યના અભાવને છાંધે તો સીતા જેવી સીતાની મહતાને ગમેણી મહતા બિટાકકુગ્ની કવમને સહેલે આપકો પણ નથી લાગેલો.

બિટાકકુગ્ના પ્રભુચકા વોને *greatest love poem* માયા પ્રભુચકા વો કોર્પસુ અંદોગેમા કહી મકાલ એમ નથી. પ્રભુચ વિષેના વિચારોનું પદમા માત્ર આવેખન કડી દેવારી કોઈ પણ પદ પ્રભુમકાવ્ય સર્ધ જનું નથી. એમના પ્રભુચકાવોમા પ્રભુચ વિષેના વિચારોનું પોષ્ટિકુ ઉચ્ચાલુ આભાવા મળે છે.

શ્રામજનનના દા વોમા આદર્શ મામડાની કવિતા બિટાકકે અપવત મન મકીને ગાં છે. પણ શ્રામકાના સુખ અને દુ:ખ, હર્ષ અને શોક—આ બંને, જનનની વેદના અને એ વેદનામયી

જન્મતું કલુષ એ વિષે એમનો કવિતામાંથી આછો અણસારો
 પણ સાચે જ મળે.

એકનો એક એકઠો એકની એક રીતે છૂંટયે રાખવાની
 એમની રીત અકળાવી મૂકે એવી છે. દા. ત.

હાલરો લાભહાનિથી હૃદય રામ્યું અને રોપું,
 હાલરો યસમા નહિં અંતરે ઉદ્ભવની રહ્યા,
 હાલરો કદ દૈયાનાં ને ચિન્તાની પરપરા,
 હાલરો આશિષો લેતા પ્રણામો કોટિ ઝીકતો,
 હાલરો વૈયને પાથી, હાલરો લીર્ષ્યામાં મધ,
 હાલરો બાળને ઝીલે વાર જેમ વંપુવડે,
 હાલરો વંચનો દેષ ને કાયે કૂર ચે કર્યાં,
 હાલરો હસ્તના ટેકા ચઢી નિત્યે ગતિ કાંધી.

જૂનો જરીપુરાણો થઈ જાય એટલી હદે 'નવલ' રાખ્ધનો

ઉપયોગ-

નવલ તેજ મહી હસતું હતું,
 નવલ દુઃખ રૂંધે, શયલે પડ્યું
 નવલ મર્જવળી જુદિણી સમી,
 નવલ જગનાં કેળવેનાં નવે. કમ દેખવા,
 નવીન પય પૂરતી નવલ વિશ્વ ઉદ્ભવપતી,
 કહી નવલ જાતુઓ તુલ્ય પ્રશ્નસિંચે ભભુરો,
 નવલ જાતની કને બેઠ મરતી,
 મહુર પરિહાસનો નવલ જય પ્રમદતા,
 અંચળા નવલ કો' અંગમાં ચમકતી,
 દેકે અનુદિત નવલ ચીત ગુન્જન વડે,
 નવલ નૂપુર તણા રમ્ય રજુકારથી.

ઉદાહરણો આપ્યે પાર આવે એમ નથી. છંદોમાં પ્રમાણમાં
 એમને સૌથી વધુ હાથતાળી આપી જાય છે અનુપદ્ય તથા

દુર્તાવિસર્જિત, 'અણુઅણીયુષ' અને 'લઘુઅણીયુષ' એ મળે. એમની કાવ્યસંદિમા બટવાતા અધારનવાર નજરે પડે. 'અમર' અને 'દિવ્ય' આ શબ્દો કાવ્યની સમાપ્તિ વખતે ન આવે તો જ નવાઈ કહેવાય. 'દિમાન્નિવિઠ્ઠવિષદ' જેવા સાશ્વત્શબ્દ અપ્સરોગો પણ આપણી હૃદયેટમા આ આ કરે. આપણી દેવતાને પશ્ચુ અવધ આપનાર એમને સોજ છે એ જણાઈ આવ્યા વિના ગેરેતું નથી. 'તપરડો' કે 'હકપરો' જેવા સરોવ પ્રયોગો પણ એ કી પ્રેમે છે, નો ક્યારેક નેમનાથી જવારે છંદને પડોથી નથી વળાણું' સાંને તેઓ સુગન્ધનું 'સદગન્ધ' કરતા પણ અચક્રતા નથી. 'કર્તવ્ય' કા યનો ધાવ જ એવો છે કે એને નો સજન જેવો પ્રકાર વધુ કિપકારક નીચે. પણ સજનને બહારે તેઓ હાથી બેકા મજબૂ, યોગ્ય માવમગ ન સજમા એટલી આતમ્બૂઝ યોજી, જીજુ' થું' ?

અનવચન, કોસ, જનની, બાણી, સ્ત્રોધતા, માનુરુજન, સાઈબીજ, પિયર, પુત્રવિઠ્ઠ, વૈધ-ય, ગમાશ્વેધ, એક ક્ષતિ, કુન્તુરીશ્વરને જેવા કાવ્યો આપણને એમની પામેથી મળી શક્યાં એ અત્યાસન આપનારી મટના છે.

'પિયરની પાવથી' જેવો સ્વસ્ત અવકાશ અને આવી કાવ્ય-મય તમા કુણને કલાત્મક ગીતે પ્રકટ કરતી પકિતઓ.

"હાથે જે ક કલ પુ જનન વાપણી" ?

કેમણે સુખમાં મદક કાલ મળા એ ?

દેશમાં તો એ દેશમાં કેમ જિવતા

કેમ હાથાણા જે નદિ નિદિય હાથ એ ?

આપણને મળી એને એક સુખદ અને વિવ અકસ્માત કાશિ' ?

Cotton grass

The cotton-grasses, waving in the evening,
pose a problem :

The marsh corrupts to dust and dies; the marsh
yields sevenfold again,

Humbly, in the wind that swirls about me from
the crown of pines,

I bow my head, acknowledging

That mud which came to manhood in my soul.

J. M. N. (sweden)

મુંદર રંગ માટે

એશીઅનની બનાવટો

- અફેરો
- બેશતેલ
- ઇનેબલ
- વૅલનીસ
- લાસ્ટેમ્બર

બનાવનારાઓ :

એશીઅન ઓઇલ 'એન્ડ પેઇન્ટ કં'. (ઇન્ડીઆ)
પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

૧૦ M

દાસ એમ્બર્સ, ૧૬૬ માળે, દલાલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧.
તા. : રેલ્વે : ફોન : ૨૫૫૬૮૬

ધિ. રજીસ્ટ્રેશન ઓફ ન્યુઝ પેપર્સ (સેન્ટ્રલ)

ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬ અન્વયે

કવિસ્રોક પત્ર અંગેની માહિતી

ફોર્મ નં. ૪.

(જુઓ ફોર્મ નં. ૮)

૧ પ્રકાશન સ્થળ : ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨.

૨ તેના પ્રકાશનની સામયિકતા : દ્વિમાસિક

૩ મુદ્રકનું નામ : સુરેશ દલાલ

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

સરનામું : ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨.

૪ પ્રકાશકનું નામ

રાષ્ટ્રીયતા

ઉપર મુજબ

સરનામું

૫ તંત્રીનું નામ : સુરેશ દલાલ, રાજેન્દ્ર શાહ, જસુલાઈ શાહ.

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

સરનામું : ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨.

૬ જે વ્યક્તિઓ અખબારના

માલિક હોય અથવા કુલ

ધાપણના એક ટકાથી વધારે

ધાપણ રોકનારા ભાગીદારો

અથવા શેરહોલ્ડરોનાં નામ

તથા સરનામાં.

કવિસ્રોક

હું સુરેશ દલાલ આથી બહાર કોઈ હું કે ઉપર આપેલી વિગતો મારી વધુમાં વધુ બાકી અને માન્યતા મુજબ સાચી છે.

તા. ૨૮-૩-૬૧

સહી : સુરેશ દલાલ

પ્રકાશક

With Best Compliments of
HAFATLAL GAGALESHAI & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies.

With Best Compliments of
MAFATLAL GAGALBHAI & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies.

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મ. રા. રા. રા.

સામેન્ટ રોડ

અમુલપાલ રાજ

મુરેશ કાલ

અમારું ધારવાનું સ્થળ

કવિલોક, ૩૮૦, અમરનાથ રોડ, મુમ્બઈ ૨

મહારાષ્ટ્ર એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ, મુમ્બઈ ૨

શ્રી પિનાકિન્ ઠાકર : મે. ઠાકર પ્રા. લિ., અમરનાથ રોડ, મુમ્બઈ ૨

રવિપાલ, અમરનાથ

રિવડુમાર બેંક : C/O મુમ્બઈ એન્ડ કં.

૧૨, પેટ્રોલિયમ ચર્ચ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

મેન એડર્સ મુમ્બઈ નેશનલ રોડ, વિલેપાર

કવિ લોક

પુસ્તક ૪ : અંક ૨૪

વૈશાખ ૨૦૨૭

ઉશનસ

કોણે કહ્યું ?

કોણે કહ્યું : જગત આ અતિશે વિશાળ ?
મારો અનુભવ જૂદો : જગ નહાતું છેક,
નહાતું મૂઠી હૃદય-ખેંક-શું- સ્પર્શ એક;
ચારેક આંખનું જગત્-અસ એક તાર !

ક્યાં છે વળી અહીં જગે ભીડ ને ધમાલ ?
મારો અનુભવ જૂદો જ :
મે પામની પૃથિવીઓ નરતંત તાણે,
મે આંખના પરિચયે બધી ગિર્દી-વસ્તી,
બાકી બધું વિજન; કેં દગની (ન ખ્યાલે)
મે આપણા પરથી બાય અ-રોધ બળ ?

કોણે કહ્યું વળી અતાજ-અમાપ સિંધુ ?
મારો અનુભવ જૂદો જ :
એ તાકરા નયનના લઘુ અશ્વિનિંદુ
-થી તો અમાપ-વણુતાગ નથી જ; નિંદુ
જે મોતી-રૂડું; જીડું સિંધુતણું ય પાત્ર !
મેં મોતીમાપ ખીજું બેયું ન સિંધુપાત્ર.

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મંડળ

મહેન્દ્ર સોહ

અનુભાઈ ચાહ

મુરેશ દલાલ

સંપાદક મંડળના સભ્ય

કવિલોક, ૭૮૦, ગિરમાન રોડ, મુંબઈ ૨

મયર્સ કોન એમ. વિપારી પ્રા. લિ., ક્રિસ્ટીય રહીડ, મુંબઈ ૨

શ્રી. પિનાકિન કાકિય : એ. કલિંગ પ્રપર્સ, બરખન સીકર પારકેડ

રતનપોલી, અમદાવાદ

સિદ્ધાન્ત ભોળી : C/o મુરેશ મહેન્દ્ર ૩.

૧૨, પોર્ટુગીઝ ચર્ચ રહીડ, કલકત્તા ૧

મેલ એડ્રેસ મયર્સ નહેરુ રોડ, વિલ્લેપાર્ક, મુંબઈ ૫૭

સંપાદક

દેશમઃ રૂપિયા ચાર : પરચેસર્સ સિલિંગ આઈ : છૂટકે નકલના સિપોર નવા પેસા

મુદ્રક અને પ્રકાશક : મુરેશ પરચેસર્સ દલાલ

મુદ્રક અને પ્રકાશનસ્થાન : વિલ્લેપાર્ક ક્રિસ્ટીય, ૭૮૦ ગિરમાન રોડ, મુંબઈ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૪ : અંક ૨૪

વૈશાખ ૨૦૧૭

ઉશનસુ

કોણે કહ્યું ?

કોણે કહ્યું : જગત આ અતિશે વિશાળ ?
મારો અનુભવ જૂદો : જગ નહાતું છેક,
નહાતું મૂઠી હૃદય-ખેંક-શું- સ્પર્શ એક;
આરેક આંખનું જગત્-ખસ એક તાર !

ક્યાં છે વળી અહીં જગે ભીંડ ને ધમાલ ?
મારો અનુભવ જૂદો જ :
ખે પાત્રની પૃથિવીઓ નરતંત તાલે,
ખે આંખના પરિચયે બધી મિઠી-વસ્તી,
બાકી બધું વિજન; કૈં દગની (ન ખ્યાલે)
એ આપણા પરથી બાય અ-રોધ બળ ?

કોણે કહ્યું વળી અતાગ-અમાપ સિંધુ ?
મારો અનુભવ જૂદો જ :
એ તાહરા નયનના લલુ અશ્રુખિંદુ
-થી તો અમાપ-વસુતાગ નથી જ; ખિંદુ
જે મોતી-રૂઝ; ભીંડ સિંધુતણું ય પાત્ર !
મેં મોતીમાપ ખીજું બેયું ન સિંધુપાત્ર.

ધન્વરચન્દ્ર ભટ્ટ

નિજલિપા

કાઈ મધુર રાગે,
શિશિર રમે વાસંતી ફાગે,
જીવન નભતું આશાધાગે;
ખીજાંકુર ધરતીને તાગે,
ફૂલ હસી ખાગે.

ઘાવ ગભીરા રહે શાને ?
દુઃખ પર હૈયું ફૂટે શાને ?
સૂકા કાળે ફૂળ શાને ?
નિજલિપા પ્રાણે.

હરીન્દ્ર દવે

૫૬૨૫

અધારી નિશાએ
જનહીન પથ પરે
નિયત અંતરે તમે ઢીલા.
વૃક્ષોની ફેલાઈ છાયા
અસ્તવ્યસ્ત.

એકાકી હું ?

નહીં..

રાહ પર વાહેનોના ચીલા,

પદચિહ્ન,
 આકાશે તારાઓ
 એક આંખે મને ન્યાળે
 બીજી આંખે ભાળે સસર વસ્તીને
 પૃથ્વી ઠેરાં કંઈ કેટલાંય સ્થળે અને
 સહુનોય લહી રહું સંગ
 જનહીન પથ પરે
 ભગે પદરવ
 જેનો મને, અહો, જીવજૂનો પરિચય !

સુરેશ દલાલ

વિવિધ સ્વરૂપે

ઝીણી ઝીણી કાળજીમાં માતાતણી વહી જતો,
 મૂગી, મૂગી જોડાંડીમાં શબ્દવિણ કહી જતો.
 ચમકી જતો રે વળી સિશુઓની આંખમાં,
 ચિહ્ન રૂપે સોહાગના ચમકતો ભાલમાં.
 મીઠા ઉપાસંબે કદી સ્મિત અને અશ્રુમહી;
 પ્રણયને ભાગ્યે મેં તો વિવિધ સ્વરૂપે અહીં !
 ઇર્ષાની આગે કદી બળતો નિહાળ્યો એને,
 વિરહની વાટે વાટે મળતો નિહાળ્યો એને;
 કેલિમહી કદી કદી ઝૂરી મરે તરસે;
 હેતની હેલીને ઉર વિરાગીતું વરસે.
 ફૂલ-સમરા ને વળી પારિવાંની બેડને
 બેઈ બેઈ બાણી લઈ નેહના નિયોડને.
 બાણી લઈ, માણી લઈ : રાગનું એ રૂપ :
 ગાવે નહીં હાથમાં ને ભીડી રહે ધૂપ !

રાજેન્દ્ર શાહ

વાક્રીકું વક્રીસવન

કંઈ માત્રી ભૂડી ગઈ છે ક્યાય .

આ ગમિને પ્રહર

અનંત અવકાશમાં દષ્ટિ પરવતો કુટિંગની છત ઉપર હું સૂતો છું.

મારી દક્ષિણે છે ક્ષીણુઓતા સાળરમતીનો વિશાળ પુલિન પટ.

પેલી બાજુ મિલના પુમાડાથી ગસત અવકાશના ઓછાયામાં

ઝંખાય છે મહાનગ્નતા હીના

—દીપ્તિ જેની છે કેવળ નિજમગ્ન હીના

ઉપનના આકાશના ટલમય ચતા તાન્કથી વધુ વિશ્વ

તંદ્રામય

હજી તો કાલની વાત છે, નિહાસ છે,

પનપનાની કે પુરાણની મ્હા નથી.

આ જ આરેથી માધીની તેમજમલ સ્વતંત્ર વાણીની

શત શત ધાગ વહી નહીં હની

ઉરોધનના તન્મે હિલ્લોલિત હની પગ્મ શાન્તિ,

યુગયુગને અવજડ અધાર એમાં એમણી મ્હો હને,

હિંગનના આનન્દોને એણે પગિવાવિત કરી મૂક્યા હતા,

ઘાટે ઘાટે નિકુંજમાં નવજનનની બહાન આવી હની,

ખંડિસ ન હની,

અનંતમાં અવાહત મોકળાશની મુક્તિ હની.

પણ પ્રદોષની ઝેલૂલિજેળાએ

બ્યારે તપસ્વી તપને પશ્ચિમની ક્ષિતિજ સાણી સગલુ ધર્મો તરે

એના શ્વેત સમુજ્જ્વલ સગલ કિંગ્લેબને

લહીં ઘેરાયેલ શ્યામલ વાદળે

દઇ દીધો કુટિલ વળાંક.

શ્વેત નહીં, ભેરે કંઈ કેટલાયે રંગ...

સત્ય નહીં, વાણીમહીં અગણિત વ્યંગ !

નહીં આશોક, ન ઉખા; ઘનતમ ભાર.

નિરર્થક ધોવાટ ને મૌન હાહાકાર !

હિંમી-હંકૃત આ નિઝુમ નિશીથની ગહન મહુવરે

લયની શૂન્યતામાં સહુને નિઃશ્લેષ થવા દે.

અલંબ રાગિના બ્રાહ્મમુહૂર્તને આરે

વરેણ્ય તેજની ઋચાનો મંત્રધ્વનિ જાગે ત્યાં લગી.

સિતાંશુ યશસ્વંદ્ર

આ બધુંયે.....

આ બધું યે ખાંતિમય છે.

ને કશે બે હોય છૂંધું સત્ય

તો એ સત્ય સઘળું શોકભર ને કલાંતિમય છે.

સૌ કહે છે; બે ય છે એ તેજ;

પણ રંગધનુની કેડી પર ચાલે જતાં

હું કોઈ વેળા આસને છેડે નથી પહોંચી શક્યો.

ને વીજળીના મારથી મુજ ખાગમાંનું વૃક્ષ

સાચેસાચ રે સળગી ગયું.

સૌ કહે છે; બે ય છે એ તેજ;

પણ એ બધું યે ખાંતિમય છે

ને કશે બે હોય ધ્રુવ મત્ય
 તો એ સત્ય સપત્તું શોકસત્ત ને ક્યાતિમય છે.
 છે ફૂલ આઃ ખીને ન ખીને, સ્વપ્ન જેનું, ત્યા જ એ કુમાય.
 ને રૂબ આ જે એ જ કાળે બેસી
 પેલી શિશિગ્ના વાયુવસન દિનગત ચીર્વ બય
 એ ફાટવાનો શબ્દ પણ મુજ ડહું પગ ભટકાય
 પણ જના દે.
 એ બધુયે બ્રાતિમય છે
 ને કશે બે હોય ધ્રુવ મત્ય
 તો એ મત્ય સપત્તું શોકસત્ત ને ક્યાતિમય છે.

ગુણ પટે દેખાય છે મગજળ
 છતાં એથી દ્રઢ મુજ કંઠની ઊંડી તગસ છીપી નથી.
 ને કોણ બધું
 જનની બધી વે નદી, ઝંણા, સરેવર, માગરો બધુય
 બધુય મગજળની ગમત

મુજ પ્રાણ તગસ્યા તન્કડે
 ને એ તન્કડની બચન વોગ અશ્રાતિમય છે.
 આ બધુયે બ્રાતિમય છે
 ને કશે બે હોય ધ્રુવ મત્ય તો એ સત્ય સપત્તું
 શોકસત્ત ને ક્યાતિમય છે

નસિન રાવળ

બપોર

ખડ ખડ

હસતી ખડ ખડ

ખિહામણી આ ભિટે બપોર

મસાણુમાં ભડકે આભોટે

રાખ ધૂળના ભરે ફાકડા

વાંભ ઉછળે શીષ-જંટીયા

ખડ ખડ

હસતી ખડ ખડ

ખિહામણી આ ભિટે બપોર

ભિભેલ ફૂંઠાં

ભૂત થયેલાં

વૃક્ષોએ ભેંકાર કારખી પાડી ચીસ

ખંડાડ તણાં હૈયાં હાલી ગયાં પડવાએની ભીંસાભીંસ

ખડ ખડ

હસતી ખડ ખડ

ખિહામણી આ ભિટે બપોર

આભ ભિગેલાં વાદળ ખાળ્યાં

નદી, સરોવર, ખેતરનાં હૈયાં સળગ્યાં

ખાળ્યા પગ-રસ્તા

ખાળ્યા કેવિલના ટૂંકા

કવિ આંખની દોહ-કીકીઓ એક ન ખાળી

ખડ ખડ

હસતી ખડ ખડ

ખિહામણી આ ભિટે બપોર

ક્રમસ વંદ

હિરનું ગાન

શૂરતું એકલ હિરનું મારું ગાન :

મન મેલી મુજ સંગ, રે પઠ્યું

હર દેસે અણબણ.

ભમતું રે' તવ પાછળ પાછળ

તોય તને નવ ભાળે,

પ્રાણને પુકાર સકલ તે દિગ

ભરાય વારે વારે,

સૂર મારો અવકાશમહી' લવમાન.

આપણું આ ઘર, આપણું આ વન, વડની ઢળી છાયા;

સમસમે સૂનકાર, ન જાણે કોઈ પરિવલ માયા.

આપણે સોચન આવરી લીધી

નિઃસીમની ગદગદ,

એના જ તે સિંડાણમાં અતલ

આજ રહી અઢળાઈ;

પુનઃ ને કવ પામણું રે સંધાન ?

કેલિ

તરસું ના મુજ છીપી !
કીધ નહીં કીધ પાન રે કાં દીધ અધરને તવ ચીપી !

કુંજકુંજ આજ કેલિ, હળી એવી
મોસમની કરી માયા,
દૂર પછે દેર, અવનિ ઉપર
સૂકી સૂકી મેહછાયા,
અધવચે લહી, ચાલી અરે કચડી
આમ સંકોડીને કાયા ?
હરીભરી અમરાઈમાં ગિલતો જપીઠો એ હજી 'પી પી' !
તરસું ના મુજ છીપી !

ક્યાંય ઠરે નહીં ચરણુ આ તવ,
ચોગમ લમતી રે'તી,
જેમ આ જકુલ કૂલની સોડમ
સુમીરણે બચ બેતી,
મુખ થકી નવ વેણુ વહે તોય
બણે કશું કશું કે'તી !
ઉકસે ને અણઉકસી તારકનેણુની તાહરી લિપી !
તરસું ના મુજ છીપી !

ભજન

જેણ તારા મનોરથના મોહને ઉછાળ
સાગર છુલ્લોત ઘેર
વીગ ! માતની ઉઠાકુંભા જૂડત બેડલી સંભાળ

જે જ ભેટી રે આપણે ફીજે ફેડી
જગ એડુ પૂમતું જણાય,
પમની નીચેની મગતી રે જતી
અડવડ ઠાવા રે અટવાય,
વીગ ! આપણી મિત્તાનો આપણુ એક રે આધાર.

જે જ આજ રે જુએ ને ખીજુ કાઈ ના
આયને આપણુ જ ૧૫,
જુદી રે ભાત ન, જુદી કાઈ ના,
ઠરીએ તહા થાય ચૂપ,
વીગ ! નિજની બોળખાણે બમની લાય રે જ'નળ.

જે જ સુવન જેવો આ સાગર લાયસે,
હોયુંમા નમસે પૂમન
ઘેર આ મમસાણુ મેળે હાગસે,
બમસે ઝીણુ મ્વનું ગાન,
વીગ ! મનહું વાળ્યુ તો વળસે કાળ આ કાળ.

હાઈકુ

(લાયન અને રેખીની સરળતાને લીધે જાપાનના સાહિત્યમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ ગ્રંથો વિશિષ્ટ પ્રબંધરૂપે.)

તાપ :-

નહી પર
પૂલ છે ને નોય
મારો અથ તો પાણી ડહોળી જાય છે. (શિકી)

પ્રતીક્ષા :-

રાત્રિ;
ને ફરીથી ગાહ તારી બેઠું છું ત્યારે
કંઠે પવન પલટાય છે વરસાદમાં. (શિકી)

એકલતા :-

કેવો ચળકતો ઊડનો આ આગિયો !
બેઠું હ્યો; બેઠો ત્યહી ?
કોઈ નહીં ! (ટેઇગી)

ગરીબનો દીકરો :-

ગરીબાઈનું સંતાન
દેખે ચાંદ, દળતું ધાન. (ખાશો)

સૌન્દર્ય :-

રાજનો કકળાટિયો રે કાગડો;
એય પણ આજે સવારે બફે થર. (ખાશો)

અનુ : સુરેશ દલાલ

ફ્રેડરિકા ગાર્સિયા લોરકા

સાગરનાં જલકુંઢ કથાગીત

સુરેશી કરે મિમલ
સાગર અતલ,
ફેનિવની હંતપંક્તિ
આકાશના અધરૈયડ,

વેચે છે શું, ઊઝી !
ફેણ ખોલી વહેતા વાયગામા ?

વેચું છું છું સાગરનાં જળ
કાળા આ બેબનિયાના
છવકેતા રૂક્ત મહી
અમકે જ, એ છે કૃષ્ણ સીજ !

છવકે જી માગે એ જોઅંચ મહી
સાગરનાં જલ

ખાન ખાગે આસુડા આ
કયાથી રે આવે છે તારા નયનને તલ ?

રુદનમા માગે ઝગી વાલ
જી, આ સાગરનાં જળ.

તારું આ હૃદય
—અને કેવો કટુ સ્વાદ ?
કયાની આત્મો ?

સાગરનાં જલની શું તને નથી યાદ ?

સુદૃશી કરે સ્મિત

સાગર અતલ

ફેનિલની દંતપંક્તિ

આકાશના અધરોષ

નાનો અબોલ બાળ

ખાવાયો સૂર એના શોધે છે બાળ

(લઈ બેઠો એ તમરાંનો રાબ)

જળના દીધે એ ધારી ધારી જૂએ છે

કયાં એ મળતા અણસાર એના અંખા.

મરે એ સૂર સંગ કરવી ના વાત

મરે ઘડવી છે એની એક વીંટી,

નાની એની આંગળીમાં ખેંચે પળવાર

મારી નીરવતા કેરી અંગુઠિ.

જળના દીધામાં અંખી અંખી જુએ છે

બાળ પોતાના સૂરનો અણસાર,

(ખાંધાયો સૂર ઓહ્યો, દૂર ને સુદૂર

ખેંચી બેઠો છે તમરાંના વાલા)

આલોક : હરીન્દ્ર દલ

૧. કવિતાનું ઘરતર

અદેશ શાનીઓનું કથન છે કે કિયાને નેચ આપનાર હેતુ કિયાવડાંથી હોયો લેઈએ, એટલે કે સર્જનની પ્રક્રિયામાં જ; નર્સ કે પરિણામરૂપ કૃતિ-ગીત કે ચિત્રમાં. આ પ્રક્રિયામાં રહેલો નેચર્ગિઃ આનંદ એ જ એનું કારણ હોયું લેઈએ. આપણને કૃતિ ગમે છે અથવા લોકમાં એ દ્વારા આપણી ચિરસ્મૃતિ રહેશે એવી આકાંક્ષાથી આપણે પ્રેરાયું લેઈએ નથી. જાતુએ જાતુએ રસનાની બન્ને બાજુની ચાકાપર ખીસી ડોલતાં પૂજની જેમ સ્વાભાવિક જ કાવ્યનું પ્રાગલ્ભ્ય થયું લેઈએ. અને એ ઘનાં એનાથી એટલા જ નિસ્પૃહ બનયું લેઈએ. સખી સાંજનું એકસરી જતું સૌન્દર્ય કેવા અનાસકત ભાવે આપણે નિહાળીએ છીએ ! રહસ્ય તે જ છે કે નવું સૌન્દર્ય એ જ કાવ્યે પ્રગટનું આવતું હોય છે.

કવિતાકસળની પ્રાથમિક મુશ્કેલીઓને પાર કર્યા પછી મારી યુવાન લંબરે આવી જ સાહજિક રીતે હું કવિતા લખતો હતો. સર્જનની પ્રક્રિયામાં જ હું આનંદ લેતો હતો. આવની કાસની કે પ્રકાશનની કોઈ ચિંતા મનમાં નહીં. પછીથી માત્ર એક મિત્ર આ કાવ્યો એમાં કરી પુસ્તક તૈયાર કર્યું. આથી હું અભાન બન્યો. માત્ર લખાણ લોકો વાંચશે એવું વિચારે અને આવજ લાગ્યા. કાવ્યનાની સ્વાભાવિક નિર્માળતા આથી કુપ્ત થઈ. એને કપારેય હું કરી પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી. અને હાલે છે કે કવિ પોતાના વાચકવર્ગને આવ ભૂલી જાય એમ નહિ પણ એનાથી કંઈક અંકેશયક્ષીય, નિરાળે રહે એ જરૂરી છે.

સેફાની એક કવિતાએ મને હમેશ વિચાર કરતો કરી મુક્યો છે. જેના ઉલ્લેખે એમાં આવે છે એમાંનું કશું જ હયાત નથી, ને કવિઓ, રસિકો કે સ્વપુણ્યોની યાચા એમાં અવાઈ છે એમનાં

નામ પણ રહ્યાં નથી. જે અનુષ્ઠાન સૌન્દર્યને પોતાના હૃદયમાં એમણે
 જોયું માણ્યું છે તેને જગત ક્યારેય ભૂલી શકશે નહીં એવી એમની
 માન્યતા માત્ર એક જ પંક્તિમાં મુદ્રિત થઈ છે.

I think men will remember us, even here-
 after.

આપણા જ હાથે રૂપસ્થ થયેલું સૌન્દર્ય ચિરકાલને માટે
 લોકસ્મૃતિમાં રહે એવી અપેક્ષા આપણે શા માટે રાખવી જોઈએ ?
 માનવીએ ક્યારેય સંન્યુ હોય એના કરતાં અનેકગુણુ વિશેષ સૌન્દર્યના
 વિપુલ રાશિને, ખર્ચું, કળા ને કૂલ દ્વારા રસ્તાની વાડાએ વેચું છે.
 નીલકમલ કે ગુલાબ હળાર ધણું મોટું દેખાય એવું આપણે કરીએ
 તો એના રચનાર જાદુગરની રચનાકૌશલનું આપણને કંઈક જ્ઞાન થાય.
 વસંતનાં ફૂલનો વિલાસ, સંધ્યા સમયની લહરીએ પાણી પર પ્રગટાવેલી
 મોરપીંછના રંગની શોભા કે ફેનિશ તરંગનાં ઉત્થાન પતન, આ કે
 આવું મનોહર ધણું જ બીજું આપણે નિહાળ્યું છે; માયાવિની
 પ્રકૃતિ આવું ઉપજાવે જ જાય છે. જોટલું સહુ જ એ પ્રગટે છે
 જોટલું જ ઝડપથી વિસ્મૃતિમાં વિલીન પણ થઈ જાય છે. પણ આમાંથી
 કોઈ એક અંશનો આપણને સ્પર્શ થાય છે, આપણે એને વાણીમાં
 વણી લઈએ છીએ—અને એ જ કારણે આપણી રચના ચિરકાલને
 માટે લોકસ્મૃતિમાં જળવાઈ રહે એવો કુરુણ મતોરથ સેવીએ છીએ !

George Russel (A.E.)

The End

If I could have put you in my heart,
If but I could have wrapped you in myself
How glad I should have been!
And now the chart
of memory unrolls again to me
The course of our journey here,
here where we nurt

And oh, that you had never, never been
Some of your selves my love, that some
Of your several faces I had never seen!
And still they come before me, and they go;
And I cry aloud in the moments that intervene.

And oh, in love, as I rock for you to night
And have not any longer any hope
To heal the suffering, or to make request
For all your life of asking and despair,
I own that some of me is dead to-night

D. H. Lawrence

સવારે

પર્ણું ધ્રુવયું એક
 ને સંચાર...
 સ્વપ્નનાં પગલાં વળ્યાં પાછાં અને
 ખેલું ફિરલું તીણું છૂટકું ત્યાં
 નીડની દિવાલમાં જુપ્પું ?
 આલિંગને દહ
 પોપચાં પારંવડાં કેરો થયો વિશ્લેષ
 ને સર્વત્ર ભમવાનો લઈ ઉન્મેષ
 છિડી પાંખ...
 રે મુજ આંખ ઉઘડી.
 ઉકુચન આકાશના
 ને વિશ્વના દર્શન તણા સારે
 ખીડાયેલી ફરીથી આંખ ઉઘડી.
 પાળેલ ખિલ્લી શી
 બધી એ ચિરપરિચિત ખોરડાની ચીજને
 ફફેસતી ચૂમી વળી ચૂમી.
 (પછી તો પહારનાં
 ડું કેટલાં સ્થળમાં એ સંચરશે
 બની ખિસકોલી શી ચંચલ
 દિવસભર એ)
 ક્ષિતિજની સાથે મારી આંખ ઉઘડી.
 એ જ તજવું આંગણું ને એ જ યાત્રા
 એ જ દુનિયા

એ જ પ્રસરેલી હવામાં વીંઝતું વેણું સદાત
 એ જ અવશોષણ સ્હેલુ
 એ જ નમણું ગીતનો લલકાર...
 (ને હા ! એ જ અંતે આવશે અંધાર !)

નેા ચે આ નવા સૂરજ કનેથી નન્ય આશિષ લઈ
 કછિંકુલુને કછિંકુલુને ચણી સેવા, ચણી સેવા
 તલસતી આજ ઉઘડી..

દિમાંશુ બહેરા

દર્પણ

જે નયનોના દર્પણ
 એને રૂપ તથા આકર્ષણ !
 આકાશી લજ્જાના રંગો
 અહીં થતા પ્રતિબિંબિત,
 હોડથી છટકી મહાત્મ્ય બાતું
 મુગ્ધ રમ્ય હો સિમત;
 ગીતે મહનમાં કોક ઉભી તડપન !

રાત તણી કાયાનુ કામલુ
 પળભર એને કારે,
 પરીઢનો નાચુક સીનો લાં
 નિઝની છવિ કંકારે;
 મચી રહે જ્યાં ધૂપ-છાંવનાં નર્તન !

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

પ્રતીતિ

અહો ! મનોહર તમે કેટલાં એક જ મન આ બાંધે;
શરથર કંપે ફૂલો અજંપે મમ અંતર તવ ગાને !

પ્રભાતપહેરે વાહળ સાથે તડકે માંડવો એલ;
ને નદિયુંની લહર લહરમાં ફિરલું ફિરલુંની વેલ.
ન્યાળી તમને નયન સરોવર છલકંતાં નવ તાને !
અહો ! મનોહર તમે કેટલાં એક જ મન આ બાંધે !

ફૂંપળ ફૂંપળ, ફૂલ ફૂલમાં - અંકાયું વન-સ્મિત;
હલહલથી મખમલ પરિમલ લઈ પવન થયો પુલકિત.
સુનીલ નલ લોચનિયેથી તવ ધરે સુધા મમ પ્રાણે !
અહો ! મનોહર તમે કેટલાં એક જ મન આ બાંધે !

અનુ: સુરેશ દલાલ

ગહન

કેમ સખિ મુજ દ્વારે આવ્યા
બેગી એક લિખારી રે !
કુરુલુ સૂરે ઝંકારી વીણા
વીતી રાત અંધારી રે !

આવતાં ને જાતાં નજરે પડતું
મુખડું એનું ન્યારું રે;
બાલાલું કે પાછા વાળું
ચિતડું વ્યાકુળ મારું રે !

આવણીની ધનધોર દિશાએ,
 શરદચંદ્રની હેલી રે !
 વસંતનો મધમધતો વાયુ
 ઉપવનની હરિયાળી રે !
 વિધ વિધ સાથે વિધવિધ માનો
 નિતનિત ગાય મજાના રે,
 ચિત ચોટે ના કયાં ચે કાળે
 નયને નીર ભરાણાં રે !

અનુ. ૪૫૦લીલાસ આધાર

લવાજમ

આ અંક સાથે આપનું મવાજમ પૂરું થાય છે. આપને આવતા
 વર્ષનું મવાજમ મ. એ. દ્વારા અગર લવાજમ ભરવા માટેનાં જે
 અરજીને નિર્દેશ કરેલો છે તેમાં મોકલી આપવા વિનંતિ છે.

સીમાડાપારની યાત્રા

(સ્વ. 'શાહજાહ' કૃત 'પાલવકિનારી'નો પરિચય.)

ફારસી કાવ્યરસિક પ્રત્યે અકારણ સ્વ ધરાવનાર આપણે ત્યાં એક વર્ગ છે. આ સ્વરૂપને ગાણી શકવાની પોતાની અસક્તિને લીધે આ વર્ગ જેની આ સ્વરૂપને માણવાની આભરણ ધરાઈ છે તેની અભિરૂચિને પણ નિંદે છે—અને તે પણ પોતે જ દલીલોથી... .. કે આવા સ્વરૂપોમાં એવારી નહીં એવું તે શું હોય છે—માત્ર શબ્દોની આતશબાજ અને અર્થહીન પ્રાસો સિવાય ?

આપણને નિરૂપન કવિના સાથે હોવી જોઈએ. કોઈ પણ સ્વરૂપમાં કાવ્ય મળે તો એને વિના સંદેશ સ્વીકારી લેવાની ઉદારતા આપણામાંથી ધણીએ હજી ફગવી નથી એ આપણું કુર્ભાગ્ય છે. એટલે જ સ્તો આવી પરિસ્થિતિમાં 'શાહજાહ'ના કાવ્યગમ્ય 'પાલવકિનારી'નું સ્વામન કરતાં સવિશેષ આનંદ થાય છે.

'શાહજાહ'નાં કાવ્યોનું સંપાદન એટલી જમી ચીવટપૂર્વક ધણું છે કે સંપાદકને કોઈ પણ કૃતિમાં વાંચકને દોષક ને દોષક આકર્ષક તરત જ સંપાદક એવું લાગ્યું જ નહીં. ફારસી કાવ્યસ્વરૂપની વિશિષ્ટતાનો ખ્યાલ આપતો અને એમની કૃતિઓનો રસાસ્વાદ લેવામાં રાહાયભૂત થઈ પડતો શ્રી. હસીન્દ્ર દવેનો નાનકડો પણ નમર પ્રવેશક "શાહજાહી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા" સિર્ષક હેઠળ આપણને આહ્વાન મળે છે.

સાવર્નિક અરબીના એ શાહજાહની કવિતાનું નોંધપાત્ર લક્ષણ છે. 'શાહજાહ'ની વાહી સરળ છે પણ સરળ નથી. આસ્થકિતમય ભક્તિ એ એમને કાવ્યવિષય છે. પ્રતિભાશાળી કવિ પોતાને આવડતી સાધના શબ્દો પાછોથી એવી સિક્કાથી કામ કરાવી લેતો હોય છે કે વાંચક એની આ કલા અને કલા ઉપર મુગ્ધ થયા વિના રહે નહીં. એની ખૂબી એ પણ હોય છે કે વાંચકને રહેજ પણ આપાત આપ્યા વિના જો જુદી જુદી સાધના શબ્દોનું સુખદ સંયોજન પણ એ કરતો હોય છે. 'શાહજાહ'ની આ લક્ષણિકતા તે

ખાસ ધ્યાન જે રે એવી છે સઝડન અને ફરસીયાવાના સમો આવી દેખી
સ્વાભાવિકતાથી હાજીમણી મધા છે એને માટે નીચેનું ઉપદેશન પૂરતું થઈ પડશે

મૂકીને સરહદો જાંઘિયાના ઘણા મહાસુખની
તરફને આકર્ષતા મનના બધા જમ્બી જરહાવની,
નિહાળી આખરી મંજિત જે માણના સુખાવધની,
ભરી 'સાહજાઝ' જાણીમાં દંણા એક મહેકતા મધની
મમય ફેરા સીમાડાપારે ધાત્રા આદરું છું છું.

માન આપદખિજે જ નથી પછ આર્થિક કષ્ટિજે જે વિચાર કરીને
તો 'સાહજાઝ'નું કવિ વર્ણનુ આકર્ષત્વ કિંદના વસ્તુજ્ઞાન અને માત્રી-કર્મ
કવિતાના મહાકાવ્યો પડાયેલું છે એમ ધ્યાનમાં વિચારવું રહે તમનું માન્ય
નમનને ધરતે હજીથી (રીડી જેમ)ના રનથી રચાયેલું છે

નિવાસી રેખીતી, જાણકાર નખિજે જે 'પતન' કાવ્યે જે ~ 'પતન'
સીમાડાપારના આગ્રાણને-કવિને-ઉદ્ધવ કાવ્યે એમના નવાજ નથી નેમને જ આ
મિ પ્રતીકાત્મક વાણીમાં નાઈ ઊઠે છે

કબૂતરથી ધવાદ આપને સાહજાઝ' પરજાવો,
હવું જે ઉદ્ધવ જાણે, બહે જાન્યું જાન્યું જેનું

કબૂતરને પ્રેમના અને સાહજાઝને શકિતના પ્રતીકારો વિના આ કબૂતર
મહેકાવ્યો મને ઉઠી ભલે મેંદા છે ઉદ્ધવ જાણે રહે મેંદા આવા પવનને આ
કવિ રહીશકીને કવિ છે એવી પ્રખ્યાત નીચેની જાણિએમાં આકાર ધરતી
રેખાઓ

ઉદ્ધવન કાળેને રહે નહીં જાન આપેા અને
૩

હવું જાનને કવિજ્ઞ મિંદા છું મનાવી જઈ છું.

મનને એ ધ્યાન છે એમના ખાસ જ ને સરગ હોય છે પદ મર્યાદા ધ્યાનને
(સારથી પદ મર્યાદા) આવી કમળાવ વાણીમાં ઉપરવાર મિલે: વિરમ
હોય છે

હવુંને સુખાવધા વિના હરતી નહીં જડે,
મઝપાઝમાં હવુંના વિના કિરતી નહીં જડે,

જાંઘનમાં વીંટાયા વિના સુકિત નહીં જડે,
 આંખો મીંચી ગયા વિના જ્યોતિ નહીં જડે,
 ઊંઠાણે ઊતર્યા વિના મોતી નહીં જડે.

વાનાવરણને અનુકૂળ અલંકાર એમને કેટલી સાહજિકતાથી હાથ લાગી ગય છે.

સુરાહી-શી નમેલી આપની ઝંરદન નિહાળીને,
 ફરી એક જમ ફેરી સોપમાં પાછો ફરે 'હું' હું'.

તથા એમની અભિવ્યક્તિ કેટલી જમી માર્મિક હોય છે એના માટે શું
 આ એક ઉદાહરણ પૂરતું નથી ?

પરંપરદિમારે છબ દઇ બોલતો કયો
 ત્યારે પૂછ્યું એ છબથી પરંપરદિમારે કયાં ?

શબ્દ પાસે માત્ર અર્થ નથી-અવાજ પણ છે. સારો કવિ શબ્દ પાસેથી
 અર્થ અને અવાજ સરસ રીતે તારવી લેતો હોય છે. 'સાહબાગ'ના કાવ્યમાં
 પહેલી વચની હીલા પણ માણવા જેવી છે. હાજ ઉપર એક પછી એક રંગસુગંધ-
 ભર્યા ફૂલો ફૂટતાં નય-અને આ દરમિયાન આપણી આંખને મહે, એને નેધને
 અંતર હરખાઇ નય અને આપણું અસ્તિત્વ એ સીરલથી તરબતર થઇ નય
 એ રીતે અર્થ રાંગીનભર્યા શબ્દો એક પછી એક સફર્યને વસ કરતા ફોરતા
 રહે છે. હા, ત.

અમારા જમને દિનરાતભર બરજે પૂરે, સાહી !
 અમારા પર કેરુણી નજર કરજે જરે, સાહી !
 અમારા બાગ્યે આવી છે સુરાસ્યતા ધરા, સાહી !
 સુરાહી કાલવી બાગી રહી દઇ દે સુરા, સાહી !
 હસે કે ના હસે રવજે સદન તારા સદન જેલું.

કવિની કવિતાનો આ સંચય 'પાલવકિનારી' એ કવિના વિશાળ કાવ્ય-ગમનની
 એક દિલચસ્પ કિનારી જ છે. પણ આ 'પાલવકિનારી' ભેતાં કવિના કાવ્ય
 આકાશની વિશાળતા કેટલી જમી છે એનો વાચકને ખ્યાલ આપવા વિના નહીં રહે.

કવિની કૃતિઓ પ્રકટ કરવા બદલ પ્રકાશક શ્રી ચલ્લવંત દોશીને કાર્તિક
 અભિનંદન.

૭-૧૦-૧૯૬૦

સુરેશ દસાલ

પરિશીલન

આજ આ નાપનો રહે છે આજ ચિરહે કાફકાર,
આજ મારું (દલ બન્યું) છે આજના વિષ્ણુ ધિક્કાર,
આજ તો હૃદયે વહે છે એ અનાદિનો કરાર;
મારી દુનિયા જરૂર મથારે હું 'બિચારું' નજમહાર;
રાગભરે સામિધ્યનું એક જ મથન આપો અને !

નમન દોઢે નથી બીજું ગુનાહીના નમન લેહું

તારતે મહેલ આસમાન જોઈ, ફાઇને
આપના પાશવની કાળના તો ઘાવ કે નહિ !

અને ખાતરી અને છે હૃદય વિશુદ્ધિ આપમનપાથી
કે સર્વનહાકતું હૃદયું હૃદયે છાકથી તર છે.

આ મથન કંઈ જો, બીજું મથન આપો અને !

મહેલ આખ જરૂર જોઈથી કોઈ 'સાતેબાજ' પૂરે છે,
અતી' આસમાન છે કે ફોણની પાશવકિનારી છે !

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered office :

**French Bank Building, Homji Street,
BOMBAY-1**

**A GREAT NATIONAL INSTITUTION
AT
NATION'S SERVICE**

❖❖❖❖❖ ❖❖❖❖❖ ❖❖❖❖❖

‘कविवोक्त’ नुं कैमासिक प्रकाशन

સંપાદક મંડળ

राष्ट्रिय सभा

कर्मकाण्ड २३७

ਅੰਕ ੧੫

ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଉତ୍ସବ

विद्योत, ४६०, विरगावम रोड, अमरावती

मिसस जीन जेफ. निपाये MA. डि., प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुम्बई २

શ્રી. પિનાકિનું ઠંઠાર : મે. ઠંઠાર ગ્રુપર્સ, બરમન સીલ્વર ખારકેડ

सद्वैद्यः सुखदायकः

સિવજીભાઈ નેશી : C/o અરશીન એન્ડ કં.

૧૨. પોર્ટુગીઝ અર્થે રહી, સ્થાપના ૧

મેન ઓફ ધ સર્વિસ નહેર રોડ, વિવેકાનંદ, સુવર્ણ ૫૭

091422

વેસમાં રૂચિયા આવે - પરીણામ શિલ્પિય ગમ્યાહ - છત્રક નકલના સિત્તેરે નવા પેના

પ્રશ્ન અને અભિપ્રાય : મુરેશ પાસેનામવાલ દાખલ

મુદ્રણ અને પ્રકાશનસ્થાન : વિધિની પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ચિરમામ હોલ, અમદાવાદ

કવિ લોક

પુસ્તક ૫ : અંક ૨૫

અષાઢ ૨૦૧૭

બાલમુકુન્દ દવે

વડલો

સરવરની પાળે એક વડલો વેણૂર જીભો :
ખાંદે પાંદે લીલો રે કુંવર :
દહાડે રે ઢાલે, વડલો રાતરે ચડતો ઝાલે :
ડાળે ડાળે પંખીના શુંભર !

ભીતર ગોપાયાં, એનાં મૂળ રે રોપાયાં ચોગમ :
ભેદી રે પાતાળી છાંડી ભોમ !
નીચો રે ફાલ્યો, વડલો ઉચ્ચો રે ફાલ્યો, એની
ઢોચે રે તોળાયાં સારાં વ્યોમ !

વેલા વડવાઈએના એવા રે ગૂંથાયા, શીળા
મમતા કેરા માંડવા સઘન !
કવિ ને કવિતા આંહી એવાં રે ખેંચાયાં, એનાં
ઘડિયાં રે લેવાયાં લગન !

ઝીણાં રે બીજાજાંતર વાળે અદીકાં આંહી,
મૃગલો રે ઢાલે વાંકે શિંગ :
ધનગનતો આવે મીઠા માણીગર મોરલો ને
ભૂલો પડી આવે રે બોરિંગ !

શિવજીએ ઝીંઝી અહર ધીંગી મંગાની ધારા,
 રમતી રે મુકી ધરતી ચોકે ;
 વડલે ધરતીની મંગા જોતી રે હિમળી, છેક
 હિમાલે પહોંચાડી રાખ્યો નોક !
 મળેનાં પાણી જ્યારે ફળવસે દુનિયા સારી
 ધાસે રે જગજગમાં બંધોળ !
 ભેગંદર વડલો ત્યારે અડખ્યે અડાલે ઝીમે,
 અનમે થે કરમે રે અંધોળ !

ઉશનસ્

ત્રીજનો ચંદ્ર

પ્રતીતીની સીમે
 કૂળે ધીમે ધીમે તિમિરભરતીમાં ત્રીજતણું
 —ચતુર્થાંતું વા હો-શશિચર તણું હોડકું તણું.
 મૂળે વાંકું, મેલે વાણ નમ્મું, ભરણું જળ કંઈ,
 પડયું નીચે કાણું પલ્લુ કંઈ હશે —આશ ન રહી.
 ત્યજયુ ટંડેલે, પવન ઘસડાયુ, (સૂક નહીં,
 સુકાને ના કોઈ) વિજન અણબાણે તટ અહીં.
 હવે ધીમે ધીમે, —શમી સૂઈ ગઈ આંધી—
 પ્રતીતીની સીમે તિમિર તળિયે
 શાંત સેતું સુમાધિ.

ગ્રીષ્મે વર્ષા

આકોશમાંથી ઊછર્યો
 ગુસ્સો, અથા ઉધકા ખર્યો.
 ને ચંડ છે આ તમ સ્પષ્ટિ-ચંડિકા
 મારી પ્રિયાનાં ફૂસકાં !
 શુ' સૂર્યે રાતો-આંખ મારી ?
 વાહળાં ઘેરાય ત્યાં અંકાશમાં
 મારી ઉઠાસી લે ઉછીની, કેંક તો ડંકાસમાં.
 પ્રાચી દિશામાં તાપસી-આંધી ચડી,
 ક્ષણ અન્તરે જ્યાં તું હસી...
 ને હા...શ
 ખસ, વૂટી પડયો ગુસ્સો નભેથી
 ભૂમિ પે ફેલાવતો ક્રાન્તિ ખધે -
 શાન્તિ ખધે,
 વાહુ શીતળ.
 છાં કયાંય ના અવસાહ !
 રે ! જોયો અહીં મેં ગ્રીષ્મનો વરસાહ !

ક્રમસ વેગ

વિચોરિની

તને કંઞી કેતુ

પ્રિય ! હૃદય આ વિહવલ કણ !
વનની વનગાથને ભરી
ટહુકે કેદિય આ મુહુર્મુદ.
અમલું નર્મ નેમ તે વધુ
જાગે, રે સહુ લાય ના જરી.

તને કંઞી

કંઞી પવ પવ આવી આતક મને
સ્મૃતિ શા વિખરેલ જણને
લઈ વટોળા ભમે છ શીખને,
દુઃખોલ વિશેષ ધીખતો.
અવ અંગાર, ન મેહ વર્ષસે ર

તને કંઞી ...

કંઞી, પ્રિયતમ ! હવાના અસનમાં
નગરો સુનકાળ કેવલ,
દિન જેવી વહી લાય ભગિની .
તાર અપર્શની ગમ ગણિણી
મુજ આ જંતુ રેલશે કવ ર

તને કંઞી

કંઞી નિધન મહીં સંજવન શ્રમ

પ્રિયકાન્ત મણિયાર

કવિજ્ઞાને પરિપત્ર

(પહેલો રવાના પ્રિયકાન્તને કર્યો)

ગોપી કને દાણુ હવે લઉં ના,
ખાલી પડી ગોરસની મદકી,
વર્ષો થયાં ગોકુલથી ગયાને,
સ્ખંભી ગઈ કચારની રાસલીલા,
ના એની એ તો યમુના વહે છે,
કદંબના વૃક્ષ સમું વિલાયું
બહાલું હતું જે મજ લીલું લીલું;
મીરાં દયારામ અનેક તે પછી
ભજી ગયા ભાવ પ્રચૂર્ણ કિન્તુ
વિચિત્ર છે સાંપ્રત ચિત્ર કેંક.

મારી પ્રીતે ગીત તમે કર્યા કરો,
પ્રીતે તમારી કશું ચે કરો નહીં.
પ્રતારણા-પ્રીત-પ્રવેશના છતી
મારા થકી દ્રાજ વિશેષ ગાળો
દીડી નહીં તે સહ સધિકાની.

વર્ષો થયાં શબ્દ ન એક બોલ્યો:
હવે પછી, ગૂર્જર ગીતકરો,
કયાંયે કર્યું કાવ્ય કશુંય કૃષ્ણનું-
એકેક ગાનો કૃતિ દીક લેશ છું.
(ખીસ્સે તમારે અદિ લખ્ય હોય તો !)
ગોપી કને દાણુ હવે લઉં ના..

કહે છે કે

કહે છે કે

મધરાતે આવીને પ્રભાત, ચેલ્લી

નિર્જરિષ્ટીને કિનારે યેસે છે :

અબાણી ભાષામાં

તુવારની ઝીણી રૂપકા રજની પંકિઓ શૂંધી

ગિરિસ્થાને મડજ કહે

આનંદ જાન કહે છે.

ત્યારે

શત સહસ્ર પડદાઓ ખોલીને

ઠાંઠ નિરાટ વીણા અલગથી ભેંડે છે..

અને ઘાતાવરણથી

અણુદીકે આવી પ્રમત્ત ઝંકાર ભળે છે.

મત ધાપીને પનસોર

ભરે છે દિહકાલને.

મેઘિની મધરાત

સર યોવન સજની સાંભળે છે,

પ્રભાત ગાય છે.

રાજેન્દ્ર શાહ

કાળવી કીકી

કાળજિયા અધારથી ચે કંઈ કાળવી તોરી કીકી !

કોઈ બહુઈ શય જે બેઠું

રાનવેરાને

રમતી

રે મનગમતી

ફડી રાત-

-ની તે શી કીજિયે કુડી વાત ?

ફાગણના સૂરજની આરી રોશની લાગે કીકી !

તારી કાળવી સાહે કીકી !

પાંપણને પલકાર શી ખેલે !

દૂરનાં તે કંઈ બેઠુંને રહે !

કેમ રે મારે પામવો એનો તાગ ?

દુઃકડી લાગે શીતલ

આઘી હોય તો છિની આગ !

હાય રે સરજ

સળગ્યાં મારાં નેણલાં એને બેઠુંને ટીકી ટીકી.

નલિન રાવળ

મધ્યરાત્રિએ ભરત

ધુતિ લકીર નર્મદા
પ્રલંબ કદવ દષ્ટિ પાર વિસ્તર્યા
અમોમ આલમ્બા ઝમત
શાત ગીત પંકિત શી ક્ષિતિજ
અબ્ધ ડોલતા
સઢો વહાણના તરંગ

૨૦

તારકો સરેલ વૃક્ષ-ટોચ
પોત્તી ટેકરી ધીમું અસંત

ચંદ્ર

ધુમ્મસે બીનો થયેલ
અર્ધં લેનમા સગત

પૂલ

મંદ વાયુ શો
વહંત

ભાગલું ભરત,

નીંદના અસીમ પ્રાતમા,
લસત લોલ સ્વપ્નમા જૂલંત.

મારી બારી

પેલી નાની ચકલી ઠેરી પાંખમહીં ધૂપાઈ
અહીં આ ભીડી રહી —તે સાંજ.
ખિસકોલીની પૂછડીએ થઈ ભીંચી
પેલી મોડી રહી —તે સાંજ.

મારી આ નાનકડી બારી,
ફર ફરતું આસ બતાવે,
હંગર ઠેરી હાર બતાવે,
ઝૂંક્યાં ઝૂંક્યાં ઝાડ બતાવે,
શેરીમાં રમતાં બાળકની આતુર નાની આંખ,
સોનાનાં નળિયે જઈ ભેઠો સૂરજ,
એ ય બતાવે.

મારી આ નાનકડી બારી
ભાત ભાતના રંગથી આ ખીલી એની ચાર ખૂણાની ક્યારી.
હવે અહીં આ પાંદ પાંદની આંખમહીં વેરાતી બતી રાત.
અને મારી આ બારી હળવે
ગાતી ઓણા હાલરડાના સૂર.
સાવ નાનકો થઈ બતો ફૂ.
ઉઘ ભરેલી હઉં ખીડી
ફૂ નાનકડી મુજ આંખ.
પેલવેતરી ગાયસમો આ પવનહરનો સ્પર્શ —
મારી વહાલી મા જેવી આ બારી બાજે

હળવે એની આગળીએ

મુજ વીંખાયેલા વાળમઢીં શી રહી ફેરવી !

અવ અમૃતિનું એ જ હેતુર સ્પર્શમઢીં

એ શમી ગધું આ માન.

હેડ પરે સ્મિત થઈ પેહી રહી

કપાળ પર હળવેથી હીધી ચૂમી

ખારી કેરી મીઠી ચૂમી

•

જયન્ત પાઠક

ઉવાડ

ઉવાડ નીકળ્યો, અડાળીડ ધનેની ઘાટી વચે
મશાન્ત સુ સો હવે મનમશાન્ત પુલ્લો થયો,
સપાટી પર બેની હૂણ શદ શા ધવલ વાદળા
સરે અહીંતહીં સર્થ ધવન હોળી પાળમા

લગીન ધનસૈલ અંતરથી તેજનુ જલ અમે
સુવર્ણ તરુપર્ણના વદનમા જિલ્લાઈ ગમે !
સુન્દરિત સ્વષ્ઠે જટામૃત વિશે લપાયેલ તે
મૂગા મૂશળધાન શરિરુ ચડલા હવે ચેરીમા
લિધે સુખથી સનાન મૌજ નીકળામણના જલે
વહેમી જન કાગડાચ ભયમુકત કા કા કરે

ઉવાડ નીકળ્યો, હવે નયન નીતર્યા ફોટુકે
હેરકે ચીજ તેજમા નિજ -હવાયથી નીરમે

પ્રસન્ન મન ઈન્દ્રચાપ થઈને તણાવા ચહે
કશે જીવન રંગનો ઘુતિ ઉઘાડ હૈયું રમે !

રવીન્દ્ર-સ્મૃતિ

નભગંગામાં શુભ કમલદલ ખૂલે
સૌરભ એની હિસરતી શી ચા કૂલે, ઓ કૂલે !

ઈન્દ્રસલામાં ઉર્વશીનેપુર ઝળુકે
ધરતીના આછાઆછામાં ઉન્મદ રાગ ઘૂઘરી રળુકે.

મંદ પવનમાં ઠોલે પારખત
ફૂલની ઉર ઉર પર શી ખૂલે માળાઓ આલિખત !

અરુણધવલ શાં ચળકે આકળ-પ્રેતી
કોમળ તૃણઅંશુલિઓ જેને તેજતારમાં પ્રેતી !

જલકલકલમાં ભળતું નાવિક ગીત
પાગલ ખાહિલની ખે-કાઠે છલકાતી શી પ્રીત !

ફૂરફૂરથી આવે વાંસળી સૂર
મળ વૈકુંઠની વચ્ચે રચતો પ્રીતનો ખૂલતો પૂલ.

ચરણ કમલરંજિત શો પૃથ્વીપંક
લસમધવલ ભાલે અર્ચાંતો નીલ ગગનનો અંક.

હે કવિવર, તવ પગલે, વાંસે વાંસે.
ધરા સરે નિત સ્વર્ણમિ પાસે પાસે.

અમૃત વાયલ

નથી ૨૬

તને કોણે કીધું હું રંક છું નથી રંક રામનો રામ છું !
મને તોળ સત્યને છાજે છે હું સત્ય લોકનો ન્યામ છું.

યદિ તું ગરીબ નવાજ છે તો ગરીબનો હું ઉપાય છું !
તુમ જેમ તુંથી સિવાય છે હુમ તેમ હુંથી સિવાય છું.

રંગરંગ મહા જે વહે સદા ખની લોહી એજ હું લાય છું !
નથી એક દિલની પુકાર પણ હું ઉભર દિલ્લતણી લાય છું.

હું સમગ્ર ખાખનો ગાસ છું, છું ઉમંગ છું, છું હુલસ છું !
કે વસંતની હું વધાઈ છું અને જાનજરની વિદાય છું.

હું મને વિસારી નહીં શકું, તું મને નિવારી નહીં શકે !
કે નથી જગતથી કદી જુદો હું જગતની સાથ સદાય છું.

હું અસલમા તો નહીં ભલું, ચળ્યા મેં છો હું નહીં ચળું !
કે સહાય પણ નહીં એકએ વાલે સાવ હું અસહાય છું.

નથી વટ દીઠા હજી 'વાવલે' મને ઉપદ્રવીઓ શું ડારશે !
કે સમક્ષ જેની ઢળી પડે બધી પાવડી જે હું પામ છું.

કવિલોક

માધ્યમિક શાળાઓ માટે ખાસ યોજના

સાહિત્ય પ્રત્યેની અભિરુચિ અભ્યાસકાળ દરમ્યાન જ ઘડાતી હોય છે; કવિતાને માટે તો તે સવિશેષ. આથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ઘડતર સમય દરમ્યાન સર્જતા સાહિત્યના સંપર્કમાં રહે એ જરૂરી છે. આ દૃષ્ટિથી પ્રેરાઈને અમે શાળાઓને ‘કવિલોક’ ઓછે લવાજમે આપવાનું વિચાર્યું છે. અમને આશા છે પ્રત્યેક શાળા આ યોજનાનો લાભ થઈ એને સફળ બનાવશે.

શાળાઓ માટે લવાજમ રૂા. ૨-૫૦

ખપે ન ખોટી ગીજ

(ગી ગય'ત પાકે કુલ 'અર્ધ' કાવ્યસ મદનો પરિચય)

અર્ધ પદ્ય કવિ સર્ગોએ ધૌલિક હોતો નથી દરેક કવિ એના પુરોગામી કવિઓનાં મઠકે ને મઠકે પાછો જલ્દી હોય છે, એટલે જ કાવ્ય દી એક ઇલિમ્બ જેવા કવિ-વિદેશ જેટલા પાકેલા કાવ્યોની પ્રસ્તાવનામાં આ અત્યુપિધાન કર્યું હતો “The Poem which is absolutely original is absolutely bad” આ વિધાનનો અર્થ તારવવો હોય તો આપણે આપણો તારવો સુકીમ જાઈ પણ કવિને એના પુરોગામી ને સમકાલીન કવિ એના વારસો તો લેવાનો હક છે પણ એ માત્ર વારસદાર થાય એટલું જ બધું નથી એ વારસામાં એણે પાતે પણ મજાક પેલાડી ઉમેરેલ છેકથી થાથેલી કૃતિઓના સફારોને ખખેડીને અથવા તે એને આત્મસત્તા જીતે એણે મેઘ નંબા, ચિત્રિંગ, સ્વપ્ન ને અન્ય સ્વપ્નચર્ચામાં પણ પડવો પડે

શ્રી અર્ધ પાતળી કવિના માટે સામર્થ્યમાં લાગતા એ માન્યતા બધાઈ હતીનો માન્યતા ‘અર્ધ’ એણે દર્શાવે છે એમની કવિતામાં અનેક કવિઓની કવિતાના કમારેક સમાન તો ક્યારેક આકાશવર્ણના પદ્મા સગળ માળગયા મળે છે એમની મેહાભાગની રચનાઓ લાગતા અવગા એક લાગણી થતા કરે હા આજુ તો કયાકે લલિતુ’ હતુ સુજીતે કટોલવાની પણ જરૂર નથી મોરે મોરે જાણુ પ્રકટ થતુ આને મેઠકે ગીતનો કીર્ણ, મેઠકોના કામ અને ‘હેન’, કોઈ કાવ્યકુ વરતુ તો મેઠકે કાવ્યની માવજત -આં બધામાં આપણને રોષ ઉભાજી મે, સુન્દરમ્ પ્રવચાદ પારેજ રાજેન્દ્ર શાહ, નિર્મલ ભગત ઉચ્ચરેલ અને પ્રવચાજી મરેલી કવિતાના પદ્મા માળગયા મળે તાલેવરમાં જ પ્રકટ થયેલા આ કવિના બીજા કાવ્યસત્ત્વ ‘અર્ધ’ ના કાવ્યોમાં મ્હાકે કમાકે શિવકાન્દ મહિમાર અને ગીતના પરીખની રચનાઓની પણ ઘાવા અણવા પિના રહેલી નથી એવું પણ નથી કે એમણે ઘેર ગૂંથાવેના કવિઓની સિદ્ધિ જ અત્યંતરણ કર્યું છે ક્યારેક થેલુ પણ જન્યુ છે કે હિતમ કવિઓની કવિતામાં પાકુ-ચોખ્ખાની લાગીયા અવાચની તોડાની મેખને-એમણે સીધા પોતાની કવિતામાં જીદી દીધી છે કવિના પંચર કાળ રમવાન એકાદ-એકુષ્ઠ અને ચહરરવા કવિઓની કવિતાની અચર તમે કવિ આપ્યા હોય અને

એ અસરમાંથી મુક્ત થઈ અનિવાર્ય હોય છતાંયે કવિ મુક્ત ન થઈ શકે એ કવિનું સ્થાન પણ જોણું દર્શાવતું નથી. બ્યારે અહીં તો ‘કુંવારીના સો વર’ એ રીતે એક નહીં પણ અનેકની સારી વરસી અસર તબ્બે એમની કવિતા આવી છે. કવિતાને પણ પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોય છે. જ્યારે પાઠકની કવિતાને પોતાનો સ્વેચ્છાસિદ્ધિ પણ નથી. ખેલો તો ઉદાહરણો આપવાનો વિચાર હતો. પછી લાગ્યું કે આ વાત એટલી સ્પષ્ટસ્પષ્ટ છે કે એમના કાવ્યસંગ્રહને લઈને ઉપર અગ્રાવેલા કવિઓના કાવ્યસંગ્રહોનાં પાનાં ફેરવો કે આપમેળે ઉપર કહેલી હકીકતનો તાલો મળી જશે.

સંગ્રહમાં સૌ પ્રથમ ધ્યાન ખેંચે છે એમનાં પ્રાચીન-વર્ણનનાં કાવ્યો-ગીતો વસંત, ગીમ્, વર્ષા, શરદ- અને એમણે પાછી પ્રભાત, મધ્યાહન, અને રાતની સ્થિતિને કવિની કલમ સ્પર્શે છે. આર્તની વાત એ છે કે એમની લાપામાં ઉરાનસની સંસ્કૃતપ્રચૂરતા અને પ્રભરામની વાણીનો આડંબર નથી. કાળ-ઉનાળાનું એમણે ઉપસાવેલું ચિત્ર વિકરાળ લાગે છે એમાં જ એની સાર્થકતા છે.

“એના ફૂકા હોઠ પશકમાં સાત સચુન્દર પીતા,
એની આંખો સળગે જાણે સળગે સ્મરણ ચિતા.”

તથા

‘ગીમ્’ કાવ્યો આંતર અત્યંત કાવ્યમય છે :

“આકરો તાપને અંતે રાત્રિ રી સૌમ્ય ને રીત !
આકરો તપને અંતે જાણે પાવર્તીનું સ્થિત !”

‘હિર્નિલા લક્ષણ’ કાવ્ય સંવાદથી આગળ વળતું નથી. સંવાદો પણ ચાતુરીભર્યા; અને નાટ્યાત્મક નહીં પણ નાટકીય. ક્યાંક ક્યાંક તો વળી સંગવાદીમાં સ્વવાતા નાટકોના સંવાદની છટા છે દા. ત.

“મૂઝાઓ નાથ ના, જાલો હિર્નિલા તો તમારી છે;
તમારી પીર્ષકી પૂજ, બની એ વીર નારી છે !”

કે

“તમારા સહવાસે તો વનવાસે સહેલ છે;
ને તમારા વિના શૂન્ય વન રાજમહેલ છે !”

કેમણે કરેલી એવી ધાયા હોય તમામનું કૃતિ "બુદ્ધ સાગિ" માં કવિત્વશક્તિના સમકારી છે. પણ કવિતા ઉપાવલિયા આક્રોશનને લીધે અત્યુ કાવ્ય સ્વરૂપી ભવ છે કાવ્યના અતે સ્વીચ સાધ્યમણના બે યોગ એણે છે નથી મેલવા-ત્યા તે। યુષ્મિશિના સંવન હેરે શક્તિ મળી ભવ છે ઉનામને અમેદવાની દહાવમા ને દહાવમા કવિએ યુષ્મિશિરના સંવન આરમઆમરે ઝીલ્લી અર્પી શક્તિની કણ્ઠી મોહાવી દીધી પણ વાચકને કેમે કેમે કરીને શાંતિ મળી ગઈ।

છાયા પરવર્ણી કાવ્યોને બદલે દૂંઠા પરવર્ણી કાવ્યની એકાદ પરિવસ્થા પણ કવિ ક્યારેક ધાવળી વેદનાને મૂર્તિમત્ત કરી શકે છે "શમનો પદ્માત્મા" સોનેપી ના પકિત પરથી જ્યાં જ્યાં વિના નહીં રહે

"મન દુરદય કદરવા કદની દગ્ધ સ્પર્ધિ ચક્ર"

કાવ્યના કવિતામાં અનુસૂચીએ કવિને મેળી અનુસૂચી અનુસૂચી નથી અનુસૂચી, છતાં ભવત પાકતી કવિતામાં અભિનયની એકવિધતા નવી મેલ નહીં હા ન

શી અહાલે છે મનમેલી/અ શા માનવમેલા
શી દીર્ઘ આ સમય-
શી કુંભાળે રિત / સાવજના શી કામ ૧-મે મેલ
શા વિચારૂં મન-
શુ ઉત્તમ ઉદયિતું વિરલ ભાવ,
મે શી કામલજ, ઉત્તમ શુ શુ મમે માકુપ્પર ?
મે શા રેવાજા વણી રસાં-
શી ખોલી કરકની રાત્રિ ?
શુરે શી ઉરમા માદા-
શી ખોપાખોષ છે બરેલી ધત
શા તિમિરના અંદ શાં ભરજી રજા મંજી
બેઠ તો મે શી બહુ.
નથી સમન શી સામી વમેરે

કદમા એકાદવા "સાર" શબ્દને બદલે "સાર" શબ્દ પણ એક બે રેકાળે મળી દીધો છે

‘દેશાનું વાચણ કાણું’ એ ભજનનો ઉપાક ન એટલો જોયો વિશિષ્ટ અને અકાન્યમય સામે છે કે આપણને એમ થાય કે કવિની વાણીને ભજનનું વાતાવરણ જમાવવાની અને એ કાળમાં બેવાની અમ પડતી નથી. આપણી આધુનિક કવિતામાં ‘ભજન’ના પ્રકારમાં વેણીલાઈ પુરોહિતની સિદ્ધિ નોંધપાત્ર છે.

૧૧૮ પાનાંમાં છપાયેલાં ૧૦૧ કાવ્યો વાંચીને વાચકને કાઈ ન સારું વાંચનનો આનંદ નથી મળતો એમ તો ન કહેવાય, એ ચાર સારાં સોનેટો, એ ચાર સારાં ગીતો, અને પાછળેથી ચુકતકો એ આ સંગ્રહને અતિ મજાતી ફલશ્રુતિ છે. જ્યંત પાઠકના ચુકતકો વાંચતાંની સાથે ચિત્તમાં વસી જાય એવાં થયાં છે.

કાવ્યસંગ્રહને અતિ સ્ત્રેમ કવિ કહે છે એમ એમની કાવ્યશક્તિમાં ફસાઈ ગયેલો વાચક એમ તો કેમ કહી શકે કે “આનંદ છે.” સાચી કવિતા એ જુદી ન વસતુ છે. એનો એમને પોતાને પણ ખ્યાલ છે કે માત્ર ગાંભીર્ય અને રંગોની રમણા હોય એટલું ન બસ નથી. અલકમલકની અલબેલી કવિતા કોણ જાણે કેમ પણ જ્યંત પાઠકને એકઠે અને મ્હાલતી હોય એમ લાગતું નથી. અને કવિતાએ જો કાંઈ એમને ફરિયાદ કરવાની હોય તો તે આટલી ન.

“જપે ન જોડી ચીજ

મનને જપે ન જોડી ચીજ,

આતક ચહું પરેસાદ અનનથી, નહિ ગરજન, નહિ વીજ

કંઠે કરેનો હાર ચહું, ના આઠજિયાં તાવીજ

મનને જપે ન જોડી ચીજ !” (મખંદર)

પરિશીલન

૧

આવળી ફોફો વમનને
આરે આગલિયે કુલકાળ કાલ
આવળી ફોફો વમનને,

એ તો આગળને આગલિયે ટલુકો કહે,
આવી મિલકતુ ઉર આરુ દીવામાં ભરે
કોઈ હેતત્તુના હેવાની ઘણ
આવળી ફોફો વમનને

શાને સીધી સમીપ બની જાએ મહે !
આત મનતા છવન સાથ રહે મહે !
એની વેણમાં પેદનાતુ ખલાવ
આવળી ફોફો વમનને !

૨

આવળીનાં બધા તથે 'આવળી, આવળી' કહી
એકાદા ઉરને કાલ આવ કહેનાર છે નથી

૩

આવળીનાં કહોતથી ક્રીયા રાજાએ બધા તથા
મહાત્મા બીનને વાધી, મીનિના મર્યાદાથી

૪

એને (મન) ને મરેલી બળદ છે,
મરેલ પડે કૂલો ને કૂલો પડે કૂલો છે

મર્મ 'મર્મ']

૧૯૫૫ ૫૫૫

અન્દ્રવદન મહેતા

આમાર હૃદયે ગ્લાનિ

હે કવિવર !

આ છે તોમાર, શતોત્સવ સંવત્સર

પ્રસાતે પ્રસાતે, તવ કાવ્યગંગાજલે અમે કરીએ અવગાહન
હસિત હૃદયે, પાન કરીને થઈએ અમે પાવન
ચિત્ત આમાર ધાયે પ્રસન્ન,
અંતરધ્વનિ થતો ધન્ય ધન્ય.
જલધિજલ, કમલકલ, તરુવર પાને કોટિલગાને
સચરાવરે શકલ
સ્પંદન મહીં, નવનર્તનમહીં, તમે કયાં છે
મંગલમય કુરુભિય મનમોહનનાં સુભગદર્શન.
ધન્ય ધન્ય તોમાર જીવન.

કિન્તુ જ્યારે તવ આસેખિત રમણીય ચિત્ર
સાથે સાથે દેખીએ અમે અમાર આધુનિક ચરિત્ર
થાતી ત્યારે આમાર હૃદયે ભારોભાર, ખારાવાર ગ્લાનિ.

સૈંઈ માનુષ, આ જેણે સૂર સ્વતંત્ર ગાયો ?
એ જ આ માનવ, જેણે ઉલ્લસ શિર છે ધાર્યો ?
સૈંઈ આ માનુષ, જેણે વિરાટ દર્શન પાવો ?
એ જ આ માનવ, જેણે યુદ્ધ અહિંસક માણવો ?
સૈંઈ આ માનુષ, જેણે અક્ષર એક પ્રમાણવો ?
એ જ આ માનવ, જેણે એકોડહ મનાવો ?

રં એ માનવ ! કેવો ચંચલ !
 મન જેનું આજે ગદ્ય નથી નિર્ભય,
 એરે હૈયે હાલાકવ,
 મમત્વના ઝાંકણદલ,
 ચતુર્વિહિન, અધારપટલ,
 કુંકિત મીત, ભર્યું સહી દુઃખે કળગલ
 પથેપત, તને મને, ઘઈ ગદ્યો એ દુર્ણસ

એજ એ માનવ ?

માની મનાવે ખાગ્યા કિન્દુ, કેવલ મુશવમાની
 ઉત્તર કાળે વિધવિધા લાલે જુદા કિસ્મતાની
 નહીં નહીં એ અખંડ સાગતનો, નહીં નહીં એ અસિમાની
 કિન્ન ભિમ, માનવ માનવથી ઘઈ ગિમ,
 એથી આખા હૃદયે આજે ભારેભાર, પાગલાં ગ્યાનિ.

હે વિષ ભાગતી સામ્બવિધાતા !

બનો તુમિ કિ ? શેમા એ મવકાતા ?

અખિલ વિષ વિચાર એનું છેડી કીધું શગલ

માનવ માનવ, પ્રથમ પ્રથમ, એનું કરે ફરી પ્રથમકંઠ

અલ્પ હલ્લેવે, વિરમગી મહતો મળીયાન

સતત કરે ગટલું કેવલ, અગોચરિયાન

આજે થકી થલું સધું ખનાવે નિજ મન માનવ આ અસિમાની

દેખી એથી આજે થાતી આખા હૃદયે ભારેભાર, પાનનાં ગ્યાનિ,

એક જ ભાગતી ભૂમિ ઉપર ભિન્નતા અગના દાલા

પુણ્ય પશ્ચિમ વિસ્તરતાતા ભાષાના વાલુતાલા

નમદરૂપને હદ હતી નહીં, એના રે અભડકેટા,

મેક જૂમિના બેટા આજે, જુદી કરે છે જનેન

એથી આમાર હૃદયે આજે પારાવાર ગ્લાનિ.

કથવા આમિ સમરથ નાહી, નિર્મલ આમાર જાની.

સારત માતા રોતી આજે, નહીં રે છાની છાની,

છલકાતી ઉલસાતી રેલે, ગ્રોધાર આંસુપાની

આમાર ખુદિ જડ હોયે છે, શંખલા થકી ગાંધી,

આમાર હૃદયે ફિરે આજે પ્રચંડ ભીષણ આંધી.

જાય છે વેળા વીતી આજે

વેળા વીતી જાય એ જહેલાં

આઢીં પધાર, પુનરૂ જનમ ધાર !

કવિવર ગુરુ ! તું, નહીં નો મોહનદાસ ગાંધી.

સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર

ગીત

૧

તમે નવે નવે રૂપે આવો પ્રાણે;

આવો 'જ'થે વર્ણે આવો ગાને.

આવો અંગે પુલકમય સ્પર્શે,

આવો ચિત્તે સુધામય હર્ષે;

આવો મુગ્ધ મુદિત મુજ નયને,

આવો નિર્મલ ઉજ્જવલ કાન્ત !

આવો સુંદર સ્નિગ્ધ પ્રશાન્ત !

આવો, આવોને હે, વિવિધ વિધાને !

આવો દુઃખે સુખે, આવો મર્મે

આવો નિલ નિલ સહ્ય કર્મે;

આવો સર્વ કર્મઅવસાને.

વિમલ હાથે આ પ્રસાને હીર ચો પ્રગટાવતા !
 વાહ શા આયોકના ગરિમ કડા રેલાવતા !
 આ પ્રસાને આ નજે, આ પુષ્પમાં પૂલતળા,
 કેવો વિમલ, કેવો મધુર મહિમા તમારો ઢાળતા !
 અંધારછાયા વાઢળોમા આપ એકલ ભરતા;
 કેવો કડા આયોકનાં આ ગરિમનો રેલાવતા !
 ઝંઝાતણા વિધુત કડાકા, અગ્નિમાળા દુઃખની,
 આ મુક્તિમા આ હીસિમા ચૈતન્યને પ્રગટાવતા !

અતઃ જન્મલીલાય આચાર્ય

કોણુ ?

રાજ રાજ કોણુ મળી ! આવે ને જાય ?
 કોઈ કવાધી જાણે મારે પ્રાણે શું થાય ?-રાજા
 આવે કે દેજે મારી વેણીવું ફૂલ,
 પૂછે તો કહેવાની કરતી નહીં ભૂલ;
 જોને આવે નહીં મંધ,
 તને મારા સોગંદ.
 “ફૂલ કેણ્ણે હીધું ?” તો નહીં નામ વહી જાય !
 રાજ રાજ કોણુ સખી ! આવે ને જાય ?
 તપરની છાયમણીં જાય જોગી ધૂળમાં,
 એ ખેલા તું આસન બિછાવી દે ફૂલના;
 એના સોચન ભીના
 જાણે કહેલુ ધણુંય નોથે કીધા વિના
 કનલાની વીણા ગમાડીને જાય;
 રાજ રાજ કોણુ સખી ! આવે ને જાય ?

અતઃ સુરેસ દલાજી

ફ્રેડરિક ગાર્સિયા લોરકા

પ્રાતઃકાળે મૃત્યુ

ચાર ચન્દ્રની રાત
વૃક્ષ એકે ભિલું એકલવાયું
એકલ સૂની છાંય
વિહંગ એકાકીએ ગીત ગાયું.

મુજ વદને શોધું છું તારા
અધર તણી એ રેખા
ખરચ્યા વિણ જળધારાએ
ધુંખન વાયુને હીધાં.

મારી હથેળી મહીં રમાડું
તેં આપેલ નકાર,
મીણુ તણા લીખુ શો ?
સ્વેતસ્વેત ઉપહાર.

ચાર ચન્દ્રની રાત
અને એક એકલવાયું વૃક્ષ
સોય તણી અણીએ
કાંતે મુજ પ્રેમ.

વિશ્વજન્ય સભા

અર્ધચંદ્ર થીજી જઈ
નિંદરના ઘેને જરા થંભેલો
ઘેરી રાત કેરા વાલવૃન્દ મહીં
કેવો અંતરાય

ઘાસથી વીંટાઈ ખાઈ કેસે બાગે
 નીરવ વિરોધ;
 અંધકાર કેરી વાણી રોજ જે હિચ્ચરતા
 એ મેડક છે કેવલ અખોલ.

ગામની સરાઈ થકી સંભળાતું
 ગમગીન ગીત હવે બંધ;
 પ્રાચીન તારાએ વેગી લીધું
 તેજ કરું આખરી કિરણ.

કુગરની કંદરામાં
 થંભી ગયો સાવ સમીરણ.
 એકાકી એ ટોપ-પાથવાગોરાસ
 પેલા મેદાનેથી-
 ઊડાવે છે એનો વૃદ્ધ હાથ
 ચન્દ્ર પરે કરવા આધાત.

અનુ - હરીન્દ્ર દવે

Nine Tentative (First Model)

Definitions of Poetry.

- (1) Poetry is a projection across silence of cadences arranged to break that silence with definite intentions of echoes, syllables, wave lengths.
- (2) Poetry is the harnessing of the Paradox of earth cradling life and then entombing it.
- (3) Poetry is a series of explanations of life fading off into horizons too swift for explanations.
- (4) Poetry is a sky dark with a wild-duck migration.
- (5) Poetry is a search for syllables to shoot at the barriers of the unknown and the unknowable.
- (6) Poetry is a pack-sack of invisible keepsakes.
- (7) Poetry is a phantom script telling how rainbows are made and why they go away.
- (8) Poetry is the achievement of the synthesis of hyacinths and biscuits.
- (9) Poetry is the capture of a picture, a song, or a flair, in a deliberate prism of words.

Carl Sandburg

With Compliments from

The Jayabharat Insurance Co., Ltd.

Regd. Office : French Bank Building, Hornji Street,
BOMBAY 1.

**A. GREAT NATIONAL INSTITUTION
AT NATION'S SERVICE**

With

MAFATLAL GROUP

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

અંપાદક બ.કળા

સાહેબ રાઠ

અમુલ્યારાં રાઠ

મુદ્રેશ દલાલ

સંપાદક બ.કળા

કવિલોક, ૩૮૭, ગિરમાલ રોડ, મુલક ૨

પ્રેસર્સ બેન બેન ગિરમાલ રોડ, મિન્સેસ રૂડિ, મુલક ૨
બી પિનાકિનુ કલિસ બે, કાગિત ગ્રામર્સ, અપન સીલ્કા ગ્રામર્સ
રતનપિલ, અમદાવાદ

સિવગુપ્તા બેન C/O મુન્સેસ મિન્સેસ ૨.

૧૨, પેટ્ટીંગીસ મર્સ રૂડિ, કલકત્તા ૨

બેન બેનર્સ સર્વિસ નેટર રોડ, વિવેપાર્સ, મુલક ૫૭

સંપાદક

દેશબંધુપિયા બેન : અસેસર કલિસ ન ગાડ કૂટક નકલના સિલ્કર બપા રેસ

મુદ્રક અને પ્રકાશક મુદ્રેશ બેસોલમદાસ દલાલ

મુદ્રક અને પ્રકાશક : વિવિધ મિન્સેસ, ૩૮૦ ગિરમાલ રોડ, મુલક ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૫ : અંક ૨૬

ભાદ્રપદ ૨૦૧૭

મુરેશ દલાલ

લીલા તારી

તહારું ખેલું રુદન સ્મિતની છાળ થેને છવાયું !

મ્હેરોમ્હેરો, ધવલ તન ને ઓઠની પાંદડીઓ,
ખીડાયેલાં નયન નમણાં : પોપચાંની સુવાસ;
તહારા ખેલા ખરિચક થકી અંતરે લાગણી શી !
જાણે મારું ખચપણ અહીં પાસણામાં પધાયું !

ઓચિંતાયું વદન ભરીને હાસ્ય તારું સુહાસ
ને તું જેતા પવનમહીં શા પાય તહારા ઉછાળે;
આકેદોધી પલકભરમાં ખંડ ક્યારેક આજે
ને ચિંતાના મન ગગનમાં વાદળાંઓ છવાય !

ટીકી ટીકી કશી નિરખતી કાળવી કીકીઓ બે;
કાક્ષીવેલી કદિકે સરતી વાણી તારી અગમ્ય.

(લીલા તારી અભિનવ નિહાળી થતાં નેણુ ધન્ય !)

ધામે ધામે ડગ લથડતા ધારતા સ્થૈર્ય તેમાં
બેઈ છું હું નજરભરીને મ્હાલતું ભાવિ મારું !

હરીન્દ દવે

કાનુકાને

કાનુકાને ખાંધ્યો છે હીરના દેરે
ખાનુકાને ખાંધ્યો છે હીરના દેરે.

કોમળ આ જાંજ પેરે કાપા ચડે છે નેવા
આંજળીથી માખણમાં આંક્યાં;
નાનકડાં નેલુ થકી ઝરમર ઝરે છે નેવાં
હળતાં શીકેથી હલીં હાંક્યાં;
એના હોઠ બે ખીડાયા હલ તોરે
કાનુકાને ખાંધ્યો છે હીરના દેરે.

માથેથી મોરપિચ્છ લેડે સપું ને સરી
હાથેથી મોગરાની માળા;
આંખેથી કાજળ બે ગાથે જઈ બેઠું
કાનકુંવર છું ઓછા હતા કાળા ?

કોઈ જઈને જસોદાને કહેા રે
કાનુકાને ખાંધ્યો છે હીરના દેરે.

•

અરે, એ મહેરાઓ !

અરે, એ મહેરાઓ ક્ષણ ચમકીને ચાલી જ ગયા !
તમેરાઓ ! સામા પ્રભુતરની ના'વી જ દયા,
-થયું એ સૌનું ને મુજ વળી અહીં કયાં મળી જવું,
-ચલા તારાઓનું મીટ મુજ રુકાવી ચળી જવું ?

અરે, કોઈ કોઈ પથપર મળ્યા ને બિછડિયા,
ગયા કે સામેના સદનતણી ખારીથી ચમકી,
ઝલાયા કોઈ તેા ભિપરી જતી ગાડીથી ઝબક્યા,
અરે, કોઈ કોઈ કચહીં મળી ગયા'તા, સ્મૃતિ નથી.

નમેરા મહેરાઓ ! નયન અણીથી અંતર ખણી
અળાણ્યા, ના જાને : કચહીં અતલ ખોવાઈ જ ગયા ?
હંહં છું મેળાઓ, પણ પછી કહીયે નથી મળ્યા.

ખધા થોડું થોડું મુજ નજરનું દૂર હણીને
ગયા નિદેં મારાં નયનતણું નિયોવી નમક;
હજીયે આ ઝાંખે નયન, સ્મૃતિથી ભીની ચમક.

‘આદીલ’ મનસુરી

ગઝલ

વહેલી સવારે બાગમાં ફોકાય ■ પવન :
ખુશ્ખુની રોજ ચોરી કરી બાય છે પવન.

ડાહી ઉઠે છે મસ્તીમાં આવી તમામ બાગ,
સાડી બનીને જ્યારે સુરા પાય ■ પવન.

ખીજ તો કોઈ રીતથી કોઈ નહીં શકે
દષ્ટિ વિકાસ પામે તો દેખાય છે પવન.

શૂમે છે જ્યારે આપની સેહરાતી ખૂલ્લેને
તારે નિરાળી શાનથી સેહરાય છે પવન.

હું એ ઘડીએ એમને રોકી શક્યો નહીં
દુનિયામાં ક્યારે કોઈથી રોકાય છે પવન.

એ વાત છે જુદી કે તમે સાંભળ્યા નથી
નહીંતર રસીલાં ગીત સતત ગાય છે પવન.

“આદિલ” ન ખોલ બારણું દિપક જુગી જશે
ઘરની બહાર કોરથી ફૂંકાય ■ પવન.

પુરાણ ગીત

મારા જ કો' પ્રણય ગીતની પંક્તિ જેવી
કોઈ અબણ પણ ઉત્સુક આંખડીમાં
આજે વસંતઋતુનો ભરપૂર ઉત્સવ
માણ્યો અને જલની છાલકથી કૃતાર્થ
ઘાતા ઠંઠોર તટ જેમ થયો હું આર્દ્ર !
સદ્ભાગ્ય : આ જીવનના મુજ અંધકારને
ના ખોટ જ્યોતિતણી આંહી પદે પદે જડે
એરે પડે અમકતી ચકચૂર પ્રણીમા !

મત્યેક પુણ્ય મધુતું પ્રતિરૂપ ધારી
ઉદ્ધવીય છે સદાય એવું નિમંત્રી રહેતું
કે સર્વ પાનખરના પરિતાપ કેરી
એ ફૂલ દષ્ટિ પડતાં શમી બાય વેદના !

કો અક્ષુમાં નિમિષ માત્ર નિહાળું પ્રીત--
ગાળ ભડે ફરીથી એ જ પુરાણ ગીત !

જ્યોત્સ્ના 'મિલન'

પૈર પૈર ઓર દિશાએ

આજડન મેં અકસ
ધુટનો પર ફૂંટી ટેક
અપને ઈન રો નન્હે પૈરાંકો
નિહાગ કુતી હું
સહસાયો કુતી હું
ક્યોકિ શાયદ વહુ પુઠારી ચાહ હૈ
ઈન હર્જિઓકે પૈરાં પર
હરો દિશાએ શુપ ચાપ,
પુઠારે અરોષ રૂપોકે પ્રતિબિ બોકો છોડ બાતી હૈ
ઔર વહુ ચલ્લુચુમ
સ્વયં હી ભીજકો શુલ બાતો હ
રો હુસેલિયો કી આકાશી અર્જલિ
ઈન્હે સમેટ લતી હૈ
તપ ઉજલી હસી કે ઢોસે તુમ
ઈન પર હલક બને હો
જિખર બતે હો
તો લાજ કો સમેટ કો
તુમ્હે જોને હી
મેં તુમ હો બાતી હું
તુમ ખન બાતી હું

હર સુનહરી પાંખુરી પર

પાટલ કે ફૂલ સી ,
ઈસ અંગૂઠી કી
હર સુનહરી પાંખુરી પર,
કિતની ગુલાબી સુખહે,
ખીલ જિંતી હૈ એક સાથ...?
કિતને સૂરજ નિકલ આતે હૈ...?
ઔર અન્તહીન દિશાઓં કી
કિતની દુનિયાઓં મેં
કિતને જીવન જ લેતી હું,
મેં તુમહારે સાથ...
એક હી ક્ષણમેં
પાટલ કે ફૂલ સી
ઈસ અંગૂઠી કી
હર સુનહરી પાંખુરી પર...?

ચાકી

ਥਾਈ ਰੇ ਕਾਨ

હવે મેક્ષ તાગી માર્શ્વિને હર,

એના સુગને જેંચાણ સમી થાડી..

भोत में कीधी रे ओभा पणवे पुं छटपुं ?

મુને જાવરી જના સવામા કાઈ નહિ જાણી. રે કા'ન૦

ટાકુકા રેલાય અહીં ઉગમણી મુજથી

૬ એને સંધાન આણું હોય.

દા.કે રૂ. ૧૦૦૦ થી ૨૦૦૦ આયમજિ બચતો

૬ બેઠક ત્યાં, આહિમી વિભાડી,

ॐ ये पाशु मुने वामवे यद्दी यद्दी रे

ਆਧੀ ਨੇ ਆਧੀ ਗੱਲੋਂ ਐਕੁ ਤਾਰੀ ਆਯੀ. 'ਤੇ ਕੁ'ਨੰ

છિડતા ખતંગિયાને ઝંઝે રૂ વેણ તારા

આને, છતાં નેણ ખાલી !

કાળી કાલિંદરીના બેલુ બિંમ થાય મને

જાડે તે નીચે બાઉં ચાલી

કેવું નહીં, નહીં મોટું, ન ખાસવું

ન ગ્રીક્સનો જ આખરો સૂર ઢોલ કપાઈ ગયો. જે કા'નં

ધૂલિ

ગતિમાન છે રથચક્ર

પથરાઈને પડી રહી છે ધૂલિ અચલા

ચક્રને કિંચિત સ્પર્શ

સહસ્રા ભીંતને ભગી

પડે છે પાછળ...

અક્ષુણ્ણ છે રથનું ભ્રમણ

કેઈને મ કાળ નહીં રોકાય બે ક્ષણ

ધૂલિ રહી બચ સંગઢીન

આકાશમાં હિછળેલી, નિરાધાર નિઃસત્ત્વની જેમ લથડતી

પથરાઈને પડે પાછી ભોંયપર ઢીન.

યદિ-અંતરીક્ષથી ઝરી ઝરી બચ કદી કંઈ ઝરમર

આણું આણું આલિંગને બને રજખિંદુ

સીમે સીમ હેલે ચડે રે આનંદ

વહે વાસનાને પૂર પરિમલ.

-આખાઈની આવે જલખાઈ

પરિખાવને ચિકિલક

...એકમય ને અગાધ.

કણકણની અંતરતમ ધડા ધરી રહે મોહિની સ્વરૂપ,

જરી જરી વિનયને ચૂકી મંદ મલકંત નીલિમ સુખમા:

રંગને ભીડી રહે કલરવ

કંઈનહીંનો ધરા-અંબરગાદી અનુષમ વિલસે વિભવ.

ફરી ફરી બચ રથચક્ર...

એલિઝાબેથ રીડલ

વૃદ્ધ ખલાસી

(એલ્ફ્રેડિયન કવિતા)

વિશાળ ને સુરા સાગરમાં ઢંઢળડતા ફળ જેવો;
વૃદ્ધ ખલાસી ઝંખી રહે છે નાનો ટાપુ એવો !

નાનો અમલો ટાપુ :

જેને એ તો રાષ્ટ્રે જુકડી મનભર શકે રમાડી,
આમનેમ એ કુળે રહે જ્યાં તન્મર શકે ઉગાડી !

ખારા ખારા સાગર જેવું નહે લોખી - લા લગી
આખી જિંદગી કુળે છે એણે દરિયા સહ દિલ્લખી !

નેયા

એની હતી પત્ની ને પ્રિયા !

વાંકાચૂકા તટ કિપર શી ધોળી ચળકતી રેતી,
ને ત્યાંના ટાપુને નિરખી નજર થતીતી વહેતી !

હવે કિંતુ આ વૃદ્ધ ખલાસી,

એથી નો ફળ સમા ટાપુને ઝંખે એનો પ્રાણ;
જેને એ નો બેઠ રહે ને જુકડી લૂંટે દહાણ !

અનુ : સુરેશ દત્તા

સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર

અસિનવ છંદે

ક્રિયા સૂરમાં અસિનવ છંદે બળે સિતારી મારી ?
અખિલ વિશ્વના કિર સ્પર્શન સહ અંતરમાં કુંપારી !

કે કોણ તરુણ એ ચંચલ જેનો ભેડે અંચલ છેડો ?
કિરણ કિરણનું નર્તન વનમાં ઉમંગ સંગે મેડો.
નભને પ્રાંગણ નીરવ વૃષ્ટિની ભેડતી સૂર-હવારી !
ક્રિયા સૂરમાં અસિનવ છંદે બળે સિતારી મારી ?

વન પશ્ચાત્તા પુંજે બળતી મધુરમધુર કર તાળી;
ચરણ સ્પર્શની આશે હૃદયે હરખથકી હરિયાળી.
સૈવમહી સૌરભની અનિલ આ આઘોટે અલગારી !
ક્રિયા સૂરમાં અસિનવ છંદે બળે સિતારી મારી ?

અનુ: શુદેશ દલાલ

૭

દુષાર

ચાંદની

પવનની સાથે વહેતી આવતી આ ચાંદની
એની સહે તુજ અંતરે ધબકી રહેલી
સ્વપ્નની સૌરભ અહીં મહેકી જતી.
આખણી વચ્ચેનું અંતર
પલ મહી

તારા દિયા પર ફરકતા પાવનસરું
 બસ પારદર્શક થઇ ગયું.
 ને અહીં લિહી રંગેની
 કેશની ઘેઘી લગે
 પવકાઈ રહેતી મુગ્ધ પેઢી પાપણી
 ને મત એ કીકી રહેતી ગાઇ
 બાણે મોરસાના કંઈથી ટહોકી લિડતી ગોક !
 તારા હેઠકેગી હોર પર
 સોજી રહેલી ચાદની
 મુગ્ધ અંગુલિને સ્પર્શ હું ભાણી રહું

તવ સ્મરણની સાથે વહેતી આવતી તું મદભગી
 આ પવનની સાથે વહેતી આવતી શી ચાદની !

બંગલાની આરંભિક કાથ પર

બંગલાની બાગિકરા કાથ પર આવી
 અહીં આ સૂર્યે ભિગેલ,
 રેડિયો જુલુ રહેલ પ્રભાતિયાં.

આ બંગલા કેરી પછીતે
 ઝૂપડાં બાધી વરમા કંઈ લોક
 બણુ તેમણે, કે સૂર્યે ભિગેલ,
 ને ઠણી હલચલ મચીતું પલવારમાં !

ઊંઘી રહેલા છાકસને ગાળતી માતા જવાડે.
 રસ્તા ઉપર સિગરેટનાં જોખા ગમેલાં ગાતવા
 ને છાકસ ઝવડી પડ્યાં.

રોજની માફક અહીં કોકે
કરી શરુઆત શી લલકારવાની !
પેલું છોકરું જગી પડીને તાલ પૂરે રુદનનો.

આ ગટરની પાસે જિગેલા ઘાસમાં
સૂતેલ કૂતરું, જગતું--
ને ખાંગ ફૂંકી-

ખપેરિ ખાલું શું તે ના નકી
પણ આ કઠી વીસરાય કે ?
એક ખાસે આંખ ચોંટે આક,
પણ સૂકવેલ કપડાં આડશે માણી રહી કો'સ્નાન.

ગટરના પાણીમાં
એ વર્ષની છારી કરે નાની હથેલીથી છખાછખ,
-એ પાણીની નીકે વહી આવે બધું આકાશ-

તૂટી ખાટ પે બેઠેલ ઠાસો
કચારનો ખાંસી રહ્યો.
સૂકાં ડાંખળાં બાળી કરેલા આ ધુમાડાનો
ગળે ખાઝી જતો ગુંગળાટ.

આમ જિગ્યા ઘાસની પત્તી પરે
ખાઝમાં ગટરનાં પાણીનાં ટીપાંમહીં
નિજને નિહાળી
લાં પવનને બેર હલતી ખારીકેરા કાચ પર
કંપી જિઠંથો શું સૂર્ય !

સીતાંશુ યશસ્વિંદ્ર

ખોવાયલો છું

ખોવાયલો છું હું

મને હું ક્યારનો યે ખાળતો.

ધીજલ તારુનાં ડાળખાંથી હસકે પછો પડે.

આ શિશિરની પીળાશના સુકા બધા કમલા રહે.

તેની નીચે બસ ક્યાંક

કુંજ કુંજ કુંજ વસંતલહાસ

માની,

ખાવરો વાસુ બનીને પુંજ પછી રે પુંજને

કંદોળનો.

ઝળઝળ ઘલી આ શેશનીનો

દટ્ટિમાં મુજ ગાઢ શો અંધાર છે.

ન્યાબ્યા નથી તે સૌ નિસાસે સલર

વાયુનો અસહ મુજ ફેફસામાં ભાર છે.

મુજ જીવનના સંગીતનો રે લય કયો

એમ પૂછતો,

દિન રજનીના ઘિલાલ આલાપે

સંજેસણના સુનેલા શબ્દને કંઠોળનો..

ખોવાયલો છું.

“આપણે મોતને જીત્યું છે”

(સ્વ. પ્રહ્લાદ પારેખને અર્પણલિ.)

પ્રતિભાશાળી કવિઓની હરીભરી કાવ્યસૃષ્ટિ વચ્ચે ટાઈ પણ કવિની કવિતા પોતાનો માથો ગૌરવપૂર્વક કરી શકે એ નાનીસૂની ઘટના નથી. ઉમાશંકર, સુન્દરમ, મનસુખ લાલ ઇત્યાદિની જામેલી પ્રતિભાની વચ્ચે પ્રહ્લાદ પારેખે પોતાની કેડી તે જમાનામાં પણ ટારી કાઢી હતી.

પોતાના પુરોગામીઓ જે ચીલો પાડી ગયા હોય એ ચીલા પર જ માત્ર ચાલવામાં કેટલાક કવિઓ શૂરપૂરા હોય છે; જ્યારે કેટલાક પોતાના સમકાલીનો જે વશણ પ્રકટ કરતા હોય છે એને જ વળગી પડી લોલમાં લોલ પ્રશવનારા હોય છે. પ્રહ્લાદની કવિતાને આવા કસા ઊંટા નહોતા ઊડ્યા એનો ખ્યાલ તો ‘બારી બહાર’ અને ‘સરવાણી’ની કવિતાઓ માણનારને સહેજે આવી જશે.

પ્રહ્લાદની કવિતા એટલે પ્રકૃતિ અને માનવપ્રકૃતિની કવિતા. ઝાલીએ ત્યાં તો છટકી જાય એવી નાજુક અને ચંચલ ઉર્મિઓને પ્રહ્લાદે કવિતામાં દંડારી છે.

એક ટુંબીના બેઉ તાર જેવા—બીતર અને અહારને કવિ છેડે છે. કવિ બારીની બહાર જુએ છે પણ બીતરને જલતા નથી એટલું જ

કહેવું પૂરતું નથી. જારીની બહાર એ બીતસ્ત્રાં ચમુથી નિહાળે છે.
બીતસ્ત્રી એમને પૂરી પિછન છે. એટલે જ કહે છે :

હૈયાની બલો હો ભત્રી
કેવા હોયે કંઈએ વાત,
તોયે કંઈ ન ના કેવા
—બને કરવાં એક સાથ !”

બીતર અને બહાર એકમેકના પૂરક છે એની એમને પાકી
પ્રતીતિ થઈ છે. એટલે આ પ્રતીતિની વાત એમની કવિતામાં પ્રકટ થા
વિના રહેતી નથી. બીતર અને બહાર—આ બંને વચ્ચે સુમેળ હોવો
લોઈએ, સંવાદ હોવો લોઈએ. અને સંવાદ ન હોય તો ? કવિના જ
શબ્દોમાં લોઈએ.

“શું દે કંઈ હું શામા જમાવો, મજાથી જોડું પેર દે
શું કંઈ સામર લાવો, કંઈ એ નેન નહીં નિપુર દે;
શું દે કંઈ હું બીન બાવો, અંતર તાર બસુર દે;
અંજ-મરેડ હું કેમ કંઈ એ નાચી કોડે નય ઉર દે !”

હૃદય એ નાચતું ન હોય તો અંજ-મરેડ અર્થ જ કેમ રહે ?
હૈયું એ રંકે હોય અને પ્રેમનાં પૂર ન વહેતાં હોય તો વાણી પ્રવાહ
વહી જ કેમ રહે ?

કવિ એ પણ જાણે છે કે કુનિયામાં બંને સમ્યક્ નથી.
વહેવારની મહિન મચીએ જુએ છે ત્યારે જેને કંઈની સૂઝ હોય એ
જન સમજાયા વિના રહે કેમ ?

“નવા નવા વેશ કાઢી ગાલેલ આવે રોજ,
હસવામાં એકે હૂણું હોર ત્યારે ચતો ચોખ્ખું.”

-છતાં પણ આ ઝેરનો દોરો પી જવાશે. પણ માણસનો જીવો છવ માણસથી દૂર નહીં રહી શકે.

“અને સાદ આવે, કાંઈ કવિ તણું માણું છે :
‘માનવીની સાથ રે’લું, રે’લું, એ વ દહાણું છે.’

પૃથ્વી ઉપર સર્વગ ઉનારવાની જે જમાનામાં તારસવરે વાત થતી હતી એ જમાનામાં આ કવિએ તો જવાંથી વેગળા નર્મને એક આટલી જ વધાર્થ વાત કહી-

“કહે પૃથ્વી પૃથ્વી, સુજ મન વસે એ આધક છે.”

જે કવિએ આપણને ઊંચિથી લયો લયો અને ‘ઉત્તંત્રીને છેડ્યા વગર છેડે નહીં’ એવાં કાવ્યો તથા સરળ અને હૃદયવેદક લયોન્વિત ગીતો આપ્યાં એ કવિ આપણી વચ્ચે નથી એનું દુઃખ આપણને સતત સાક્ષી.

-પણ એક વાર સહદયને એમની કવિતા સાંથે ‘શુભદષ્ટિ’ થઈ કે એ કહ્યા વિના રહી શકે નહીં :

“એક વાર અમે જન્મે સામસામે હરયાં, અને
પિછાન ખૂણું એ લાગી અમારાં જીવનાં મને.”

અને કવિતા સાથેની આ ‘ખૂણું પિછાન’ને મોત પણ તોડી શકે એમ નથી. એમણે પોતે જ માયું છે :

“આપણે મોતને છતવું છે !”

- સુરેશ દલાલ

પરિશીલન

બનાવટી કૃષ્ણને

તમારે રંગો છે,
અને આકારો છે,
કલીકારે હીપો તમ સમીપ આનંદકષ્ણ છે,
અને બાગીમાંના કુકુબ થઈ જાયું સખન છે.

ચરોળો ચોલામાં
કદી અંબાલામાં,
રહેા છે ત્યાં ભેષ ઘટીકબર હેતુ' હરખતુ',
પ્રસાંસા ફેરાં એ કદીક જણો રેલિા જીવરતુ'.

પરંતુ બહુતું છે,
કદી વા ખાવતુ' છે,
સારીતું, ભાતુતું, સિતિજ પરથી કાચ ઉમતું ?
જશતે વાહતું રચિત અહીં વા અતુભતું ?

ન અલિ નિંદુ છું,
પરંતુ પેણું છું,
તમારા હૈયમાં બહનમણી' રે આતુ' વસતું :
દિનાન્તે આજે તો સકલ ભિજ આપી કદી જતું.

ગામની વિદાય

હે હ મારા નાનપણના ગામ !
 મારા બાળપણના ધામ !
 તને કરું રે પરજામ,
 તને કરું રે પરજામ ! -મારા

તારી આ માઠી, તારું પાણી, રે ગામ મારા !
 તારી આ ઝાડવાંની ઊંચા;
 એની લાગી છે મને માયા :
 છાડવો નેતાં એને છાડવો આજે :
 જણે હૈયાનાં જિંથાથિ છે ગામ. -મારા

ના રે કળાયા કહી નેહના વેલા એવા
 ભોથે આ તારી પથરાયા :
 જાયા ઉપાડું મારા પાવને ત્યાં તો, એમાં
 હમલે ને ખમલે એ અટવાયા :
 ક્યાં રે મને બાંધી લીધો તો ગામ ? -મારા

દિવંગત ગુરુદેવને

મૃત્યુ તો તમને લેવા આબું; માનું, લખ ગયું.
 તેણે જાણી જતી સુઠી ત્યાં તો ભોલું પડી ગયું.
 આબું'તું જિંદગી લેવા, આપી ગયું અમરત્વ એ !

પ્રજ્ઞલાલ પારેખ

નલિન રાવળ

કવિતા

ક જ ગ ઘ કાણી બચે
કવિતા વાંચી બચે
મોપાટ પૂરવાટ બાકી બચે

કવિતા વાંચી બચે
ધડધડ ઢાઢર ઉતરી બચે
કવિતા વાંચી બચે

કવિતા વાંચી બચે
જાંબોળિયું લેતાં લેતાં,
લાસલુસ ખાતાં ખાતાં,
વિનાકામ ઇંધર ઉંધર હુથે જતાં,
કંડા ખેલે એકાંએક બેઠે જતાં,

કવિતા...
આમ તમે કવિતા શું વાંચી જશો ?
કવિતા તો પડાંકી !
પાસલે તો લગાવો
નહીં તો પેલા છાપરે જઈ પતંગને ચગાવો.

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered office :

French Bank Building, Homji Street,
B O M B A Y - 1

A GREAT NATIONAL INSTITUTION

AT

NATION'S SERVICE

*with
best
compliments
of*

**MAFATLAL
GROUP**

ਮਾਯੇਸ਼ਿਨ ਕੋਰਿ ਅਰਜ਼ ਸੋਲਾਥ

કવિલોક

માધ્યમિક શાળાઓ માટે ખાસ

સાહિત્ય પ્રત્યેની અભિરુચિ અભ્યાસકાળ દરમ્યાન જ ઘડાતી હોય છે; કવિતાને માટે તો તે સવિશેષ. આથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ઘડતર સમય દરમ્યાન સર્જતા સાહિત્યના સંપર્કમાં રહે એ જરૂરી છે. આ દૃષ્ટિથી પ્રેરાઈને અમે શાળાઓને ‘કવિલોક’ ઓછે લખાજમે આપવાનું વિચાર્યું છે. અમને આશા છે પ્રત્યેક શાળા આ યોજનાનો લાભ થઈ એને સફળ બનાવશે.

કવિ લોક

પુસ્તક ૫ : અંક ૨૭

કાર્તિક ૨૦૧૮

રાજેન્દ્ર શાહ

ઉંખર ઉપર

ઈહ ને અવર બેઠે લોક મારાં લહે છે નયન
એક સંઝ

એકની લીતર લગે અવરનો રંગ
- સંગમને તીર્થે જાંડાં જલને પ્રવાહ મંદ મંદ વહે મન.

સામે દ્વારને ઉંખર બેઠી ત્રિયા મારી તુણી રહી જીર્ણ ચીર
નહિવત છાયા દુમની લંબાઈ સીમ લાણી
એને અડી બચ ન લગીર.

શ્યામલ કુંતલે લાલ ખીલતું મુકુલ... ..

ખીલતું શુકલ... ..

નાલકુંજ મહીં મધી મધી રહી ધરવાને ઊંડવું કુદૃશ
મથમ નયર

લાગે નયર

અનિમેષ તણે અભિચાર ઝીલી ઝીલી રહે નિમોલિત રૂમ
ચિમકિત સહુ રંગે રૂમ

નીરવ ક્ષણની મંથરતા હિલોલિત કરી બચ કેા પિહંન

આડે : રિખાની પામે હવલ મે ૧૯૮૦ તે બન મ
 ન કોઈ સ્વ કોઈ પિતૃતરુ
 આનંદનું નવ અભિનવ રૂપમણી નિલ પ્રવૃત્તિ
 નહીં આમ એની કોઈ યોગિને રુકુલ આદુ દુઃખ મળ

પ્રત્યેષ પ્રહર

ઉજન ઉપર નહીં કોઈ નિલગ્ન જલસાય પુનઃ
 વલુવીની પાખને આધાર અલુલી પ તરે કોઈ પિન્દ એક
 એક પારન્દ - હું તે ભઈ અમે અનવને દેશ
 હું એની પિતૃનાથેની મળી વહુ આદુ નૂનન નિરેત
 (અહીં તુ ન અપણી આવરણ ત્યહી દેહ મારો કેવલ તેજસ
 કેવલ અરુપ એક યજ્ઞ

મહાકાવ્ય ભરી એક પદની પિકવા
 એક ચરણા આરે અનંદ)

હાલમણી એના વાલુમ મને લી-
 પામું નવોન સારી-

આદુ આભાની મણી કડુ ઉતરણ
 ચિરના શિખર નહીં વન જનપદ મને કથુ ન અનંદ
 અલગ્યુ ન પામે અહીં કોઈ
 અહુની અમાય રડુ એઈ
 પ્રસન્ન નેવનો આવકાર

ઉંઠની પ્રસાન્ન ઉજાવત વડુ સાર
 ને મા મદન
 કાવને કિલ ૧૦૪ એ ૧ પરિચિત છે પદન

કથાની હું મગી ગી સાદ
 તમારું ને મન, હાલ જીવે કોઈ નાદ
 ધરમા ને ધરમા જ બન છે જોવાઈ
 તમાન તા ગીત ન માઈ
 કડાઈમા તપી ગ્યુ નેલ
 આદે વીની બાય વાલુવેજ

વિષય

હા,
એટલું તો થાઉં છે
કે પંથ પર આ હું કદી ચાલ્યો હતો;
- તે ચે તમારી સાથ!

પણ આજ જ્યારે
અહીં છિલા છીએ મિલાવી હાથ
ત્યારે મતું
કે એ જ છે આ હાથ
જેને હેતથી ચાલ્યો હતો ?

હા,
એ જ.....
હું.....અને આ પંથ.....
.....પણ.....? ! ? ! ? !

અદીક

અદીક તું કયહીં ? અગાધ કરુણા તણે સાગર
 અહોનિશ અહીં કયહીં ? હૃદયને મહાદાન તું
 પ્રસાંતિ તણું અર્પનાર હિર-ચેતના હે કયહીં ?
 અનંત પણ પદ્મ શું ફિરલું - સ્પર્શથી ખીલતું
 સહું, મધુર સૂર્ય - ચેતન અદીક સંકારણું
 જડીભૂત હિરો - ત્યહીં તવ નિવાસ તેજોમય ?
 નવન તવ કરાવતાં તિમિર - નેજ લીલા મહીં
 ઘડીસર મને શું દર્શન અદીક સૌંદર્યનું !
 પ્રકાશ ઘડી આજ હું છું વીંટળાયેલો - સ્નેહલ
 પ્રેમા તવ મને વળી વળી લતા સખી વીંટલી.
 કષ્ટિકણ મને કષ્ટો તણી મુદા મહીં આવરી
 લઈ તુજ મહીં વિસર્જન કરે અહો ! માહુડું,
 અદીક ! તવ દર્શને જીવન સૌરભે શું ભર્યું !
 ઘણુ જડ જણું સચેતન, અનંત હૃદય સધું.

વિરાટ ખુંદ

હેમંતની પ્રાચી દિશા દૂખી હતી કેં ઘેનમાં,
ભ્રમી ઉપા હેલા ગહીં લાક્ષી વિખેરે વ્યોમમાં.
વૃક્ષો પરે પીછાં ખીણે, આભે ચઢે ને ભિતરે,
આસે ભરી તાજ હવા કે કાકડૂં ચુંજ રહે.

શી ચેતનાની સંસ્કૃતિ !

તીર્થોદકે હિલ્લોળે છેતી સ્મૃતિ માટે લે'રખી
નર્તાવતી એ ખુંદ કુણા પત્ર પે.
તાજું સઘણું મૌખિક, ઐશ્વર્ય બાણે ભૌતિક.
કે જિ'દગી ક્ષણની અહીં હસ્તી સ્મૃતિ કાંઈ નહીં ?
કે લે'રખી ત્યાં પત્ર ને સ્પર્શીં ગઈ,
કંપી રહી ને ખુંદ તે નીચે ઢળી,
આકારની લીલા લજ્જા સોણા સખી
રે શન્યમાં બાતું ભળી.

ભોભે રહેલું ખુંદ એ,
ઝીલી રહી સીના પરે, આકાશના
ઊંડાણને, સંધ્યા ઉપાના રંગને,
રાત્રે ડરેલા મૌનને, બગી ભેટેલા
ગાનને, ભૂમા મહીં રે'તું મળી.

કમલ વૈધ

તાગી યાદે

હંગીસગી આ કુદગત બોઈ
 સાગ સર્વા દિવથી હું રોઈ
 છંટાયવ પથ ખુદ ખુદ છે
 ઝગી જતી તવ ઘનવન ચાટે

ઘોગ ગત્રીના અધકાગ મહા
 ચળચળ હું ઝળકંત ભાગી ઝી,
 જુઝલુતા મુજ રોમ-તાગ
 મુનકાગ મહા તર નીગલ સાદે .

ચુખન

અધથી પીધ અધગ મધુ
 ધુખને મીઠ તૂટડે મે તે
 અર્ધમિના નિન્ન્યા નિમ્ન મુગ
 મૂગતા કિના આકુલ જ્યા નહીં સાદ,
 ઝીલતા આપણ નીચતાનો નાદ,
 સાજની ક્ષિતિજ સોફી ગહીતી
 મને કેવલ સૂગ

ક્ષણની નાની ક્યાસીએ મોયું ફર,
 મેકતા એવી અધથી અસીમ કુલ,
 જિંદગીના સોફાગનુ પૂર્ણ
 સંધિયે રે સિ દુગ

સીતાંશુ યશશ્વંદ્ર

?

જ્યાં લાખ લાખો તારલા પલ્લ

સૂર્યના ગુહ તેજકિરણોની અપટ કૂંટે

સદા ગુઝાય છે,

તે આસની નીચે કહો, ચિર સત્ય કેં છે કે નથી ?

આ છાતીને માટે કહો શું સલ છે :

રે શ્વાસ કે નિશ્વાસ ?

મારા કંઠ કાળે મૂળ શું નિર્માયું છે :

રે વૃત્તિ કે ચિરખ્યાસ ?

અમૃત ઝર જે કંઈ હોય

- જે કંઈ હોય તે કહી દો

હવે અકળાયલો છું જીવનસાગર મથી મથી.

જે ફૂલ તે કરમાય છે; કરમાય ના તે કાઢી ફૂલો

ખરેખર ફૂલ ના.

આ જિંદગી વહી જાય છે અલુમ્બ ને રહી બાય છે તે

આયખાનાં

તો કશાંચે મૂલ ના.

મુજ ગાનના ચિરખમનો ઘડૂલો તમારા કર્ણના -

- દેવામણીં રૂપી જશે.

કેમકે એનો, તમે કોઈ કદિ ઉત્તર કચી શકતા નથી,

આ આસની નીચે કશું ચિરસલ, રે, છે કે નથી ?

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

કાગળ રાતે

રે આ કાગળકાળી રાત !
એકલી મને ખૂરતી મેલી કયાય જસો નહી નાથ ! - રે આં

તિજન પથે તિમિત સઘન
કાનન ગહન લોગ,
કોઈનું રુદન બાથ વીંધી આ
રાતનો મૂનો પેાડ,
અથ ધરા-ગગન પ્રૂણે પાનને સૂસવાટ ! - રે આં

માડ જસાવો દીપન મેં ને
મૂળી છે ફૂલમાલ
કેટલાં દિને દગ્ગ પામી
નયન થવા ન્યાલ,
હવનનાવે લીધી આજે પ્રેમસાગરની વાટ ! - રે આં

અનુ સુરેશ દસાલ

કવિ કાર્લ સેન્ડબર્ગ

નવોદિત કવિઓ પોતાની નવી રચનાઓ સેન્ડબર્ગ પાસે લઈ જઈ પછી સલાહ માગતા ત્યારે તેઓ કહેતા : ‘લખવાનું’ ચાહુ રાખો પરિશ્રમ કરો. હા, ઘણીવાર નિરાશ પણ થશો. ‘અધુ’ વ્યર્થ પણ લાગશે તોય લખવાનું મૂકતા નહિ. જે વ્યર્થ-ભાવ જાગે છે તે તે સૂક્ષ્મ રીતે તમારી નમ્રતા ફેળવાય છે તેનું ચિહ્ન છે. ઘણું લખો. રોજ લખવું. એ કૃતિઓ રહેવા દેજો. પછી વખત જતાં બુઝો તેનું શું થાય છે !’ તેઓ માને છે કે માર્ગદર્શક અથવા સલાહકાર નવોદિત કવિઓની શક્તિ પ્રીત્તિમાં ઉતાવળ ન કરવી. કૃતિ જો સ્વતંત્ર હશે કે નિજત્વ ધરાવતી હશે તો તેમાંનું તત્ત્વ પારખતાં વિવેચક કે સલાહકાર ઢીલ પણ કરશે. અસંખ્ય ઉત્તમ કાવ્ય કૃતિઓને સમયની કપરી કસોટીમાંથી પસાર થવું પડ્યું છે. મેકડોનાલ્ડ ક્લાર્ક નામે અમેરિકન કવિ એ વિશે કહેતા :

“‘Tis vain for present fame to wish
Our persons first must be forgotten
For poets are like stinking fish
They never shine until they 're rotten”

૮૯ વર્ષના કાર્લ સેન્ડબર્ગ અમેરિકાના મેક્સબર્ગ (ઈલિનોય) ખાતે ૧૮૭૮ માં જન્મ્યા હતા. માતાપિતા સ્વીડનના મૂળ વતની. સેન્ડબર્ગે બુદ્ધિ બુદ્ધિ શાળાઓમાં થોડું શિક્ષણ લીધું હતું. નાનપણથી જ કુટુંબને મદદરૂપ થવા તેમણે વિવિધ પ્રકારનાં કામ કરેલાં. કૃત્તમની દુકાનમાં, છટો બનાવનારને ત્યાં, હોટલોમાં એણે વાસણ સાફ કરનાર તરીકે, ખેતરોમાં મજૂરી કરીને, દરવાન તરીકે ય નોકરી બજાવીને

એગણે જીવન-સંભાષે ખેલ્યા હતા. રોનીસ-અમેરિકન મુદ્દા પત્રી નોકરી કરતાં કરતાં કાર્યોમાં અગ્રણ્ય કર્યો. પત્રકાર તરીકે પણ કામ કરેલું. નવનખતિના મંત્રી તરીકે પણ નોકરી કરેલી. આ દરમિયાન વિવિધ સામયિકોમાં કાવ્યો પણ મોકલ્યા.

તેમનાં 'યુડોનિંગ અમેરિકા,' 'અર્થી મૂન' 'ધ પીપલ યસ' 'કોન-ફરસ' વગેરે અનેક કાવ્યમંથોમાં અમેરિકાના શ્રમજીવિઓના જીવનનું આલેખન છે. તેમાં અર્થકારિકતા કે વાદ્ય નથી. જ્યાં વર્ણન-વિવરણો અનુભવજનકાર તેમાં સંભળાય છે. અને આમનનાના રૂઢ પ્રયોગોનો તેમાં એમણે ઉચિત ઉપયોગ કર્યો છે. સેન્ડબર્ગે રૂઢિપદ્ધતિઓ, કદિ ઉપયોગ કર્યો નથી. અને એમનું પણ ક્યારેક તો તાત્પર્ય ગંધની વધુ સગીપ હોય છે. જ્યાં પણ તેમની બધી કૃતિઓમાં ખર્ચ અને ઊર્મિનું નવ અનુક નજરે પડે છે. તેમાં જે સ્વર અને ક્ષય રહેલાં છે તે કવિના વ્યક્તિત્વનાં ઘોનક છે.

એમની નમામ સ્થનાઓનો પ્રધાનસ્તૂર એક જ છે; માનવીનું બંધુત્વ. તેઓ હંમેશા કામદારો, ખેડૂતો અને આમસમુદાય વિશે જ લખે છે. એમની કૃતિઓને વિરુદ્ધ અને વિરુદ્ધ તેમ જ તેમની પ્રયોજેલી ભાષાને બદલ અને અસ્થિત કહેનારા લોકો પણ અમેરિકામાં રહે છે. પરંતુ અકાદમી નારિયેળ જેવા કોર કામચલા પાળી એક પ્રકારનું માર્કવ અને માનવપ્રેમ પ્રચલ સ્વરૂપે રહેલાં છે તેને આ નીકાસને પ્રીકી કાઢ્યા નથી. વસ્તુતઃ સેન્ડબર્ગ જીવનને, જગતને અને જનતાને હૃદય-પૂર્વક અને સંપૂર્ણતયા ગ્રાહે છે. ગિંદગીના અતિશયાન્ય જતાવોમાં તેમને કાવ્યત્વ લાગે છે. ખીજા પચાતનામ અમેરિકન કવિ વોલ્ટ વીટમેનની જેમ તેઓ પણ માને છે કે જગતમાં અગણિત દુઃખ

છે. પરંતુ ઉલ્લંઘન લવિષ્ય પ્રતિ હંમેશ તેઓ મીટ માંડે છે. આથી તેમનાં કાવ્યોમાં એક પ્રકારની ઉખા અને તાજગી જોવા મળે છે.

અમેરિકાના ગાયક તરીકે ઓળખાતા આ કવિએ 'એલવેઝ ધ યંગ સ્ટ્રેન્ગર' નામે આત્મકથાંત પણ લખ્યું છે. પોતાના જીવનની એકવીસ વર્ષની અવસ્થા લખીને સમય તેમાં એમણે આવરી લીધો છે. કવિ હોવા છતાં અધ્યાત્મ લિંકનના ચરિત્રકેન્દ્ર તરીકે તેઓ વિશેષ જાણીતા છે. વળી મહાકાવ્ય જેવી નવલકથા 'રીમેમ્બ્રન્સ ટૉક' પણ તેમણે લખી છે. તેમાં અમેરિકાના પ્રથમ વસાહતીઓથી માંડીને છેવટ સુધીનો ઇતિહાસ અને પ્રગતિગાથા મૂંઝવેલાં છે. આ પીટ સાહિત્યકાર પ્રત્યે સાદાસીધા અમેરિકનો જ નહિ પણ વિદ્વાનો અને કવિઓ પણ આદરની નજરે જુએ છે. અમેરિકાનાં લોકગીતો અને લોકકથાઓનો સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત લોકગીતોના તો તે ગાયક પણ છે. વોલ્ટ વ્હીટમેન જોડે સરખામણી કરતાં એક વિવેચકે તેમની પ્રતિભા બિરદાવતાં કહેલું : 'તેમના કરતાં ય અમેરિકાને કવિ સેન્ડગર્ગ વધુ જાણે અને સમજે છે.' અને સ્ટ હેમિંગવેને જ્યારે તોળેલ પ્રાર્થક મળ્યું ત્યારે ૧૯૫૪ માં એમણે તે માટે કવિ સેન્ડગર્ગને પોતાના કરતાં વધુ લાયક ગણાવેલા. એમની અન્ય રચનાઓમાં 'રમોક એન્ડ સ્ટીલ', 'રમેન્સ ઓફ અનખન્ડ વેસ્ટ' ઇત્યાદિ રચનાઓનો સમાવેશ થાય છે.

- સુનીલ કેહારી

“પીવાથી ઉણો થાય નહિ એવો આ જામ છે!”

(શ્રી હરીન્દ્ર દેવે કૃત ‘આસન’નો પરિચય)

આપણે ત્યાં મજલસોનો કાફલો ખાસો મોટો છે. ચોક્કસ મજલો (??) લખાય છે. જાણવારે મુશાયરાઓ પોજાય છે. મજલના સ્વરૂપની સાચી અને સુદૃઢ સૂઝ વિનાના હલેવાના મજલકારો કેંક એવી ખુમારીથી હરે છે કે એમના શરીરમાં લોલી નહિ પણ મજલ પડે છે. મુશાયરા બાવા મજલકારો અને શાપરીના રોષખોગથી જ ભરવક થઈ જાય છે. મુશાયરાઓએ મજલકારોને અને લોકોની કુચિને બન્નેને બગાડ્યા છે એ સર્વમાન્ય લોકીકૃત છે.

પ્રવર્તમાન આ પરિસ્થિતિમાં મજલનો મુશ્કે આપણે માટે અમનપથો જ રજા છે. પણ ત્યારે ત્યારે આપણી નજર ‘મરીજ’ અને હરીન્દ્ર દેવે, બદ્દલ વીરાણી, ‘ચાવક’ અને ગની હર્તિવાસા જેવાઓની કૃતિઓ પર મંડાય છે ત્યારે આપણા હૃદયમાંથી “કેવા અજાણપો મુહુરમાં ઊગતી સવાર છે” એવા લેહ્યાર ગરી પડે એ સ્વાભાવિક છે. અને જો આવા ચોક્કસ પણ નિઃશ્વાસ મજલકારો આપણને સંપ્રિયા હશે તો મજલનો મધ્યાહ્ન અવસર નષ્ટ.

‘મજલ’ એ અરબી ભાષાનો શબ્દઃ જેનો મૂળ અર્થ પ્રિય સાથેની વાત્સલ્ય આ સ્વરૂપના વ્યક્તિશર આથે એના નામના અર્થને લીધે એક એવી માન્યતા અંશાર્થ અને પોષાર્થ કે મજલમાં પ્રેમ વિષયક જ અભિવ્યક્તિ હોય. આંખ મીચીને (પ્રેમ આંધળો એટલે?) પ્રેમની મજલો લખાઈ. (કેમ જણે, પ્રેમ વિષયક મજલો લખવી એ સૌથી સહેલી વાત ન હોય!) આ જનના વચ્ચે પર અમરથી મે આંખ ફેરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે પ્રેમને નામે ટાવણો બદ્

થયાં. ઊર્મિની સવ્યાઈની ખાલી જગ્યા અર્થહીન શબ્દોના ઘોંઘાટથી પૂરવામાં આવી. કળાએ વિદાય લીધી. કારીગરીએ અકુરો જમાવ્યો. ગજલોમાં આસમાની વાતો થવા લાગી. આને લીધે ફેટલાક ગજલકારો શાયરો દુરનાં રોખવહલીઓ જેવા લાગવા માંડ્યા.

ગજલના સ્વરૂપનો વિકાસ થયો ઈરાનમાં. સુપ્રીવાદનો એક નવો સૂર ઉમેરાયો. આમ, ગજલો દિઅર્થી ખનીઝ-ઈશ્કે હકીકી અને ઈશ્કે મિન્નહ. આને પરિણામે કૃતિઓમાં ધૂધળું વાતાવરણ પણ પેદા થવા માંડ્યું.

શ્રી હુસૈન દહેલી રચનાઓ આવા ગદ્યા દોષોમાંથી સિદ્ધતથી ઊગરી ગઈ છે એમાં એમની નિપુણતાન સૂઝે જાડું મોટો સથવારો આપ્યો છે. “શાહખાઝ”ની જેમ આ કવિએ પણ ઉર્દૂ, સંસ્કૃત, ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોના સંમિશ્રણથી એક નવી જ અને જરાપણ અતડી ન લાગે એવી આગોડવા જમાવી છે. દા. ત. :

હેથાનો લગાવો ખાત તમે કંઈ થે ન ખબર, કે ક્યાં માલ્યા,
થ્યો, ફૂલ ખાલ્યાં, ખાળી બિચુ એનાં લાલનપાલન ફોણુ કરે ?

કોઈ ન વચ્ચું તથ અંતરમાં એ દઈ હવે દિલ સંધર મા,
(એ) અંહ્યાં નીરે તેણીં હિંસાણે જઈ અવમાહન ફોણુ કરે ?

સંપ્રદમાં પ્રેમની ફેટલીક અત્યંત સ-રસ ગજલો તૃતમે હોવા છતાં માત્ર પ્રેમની જ રચનાઓ આ સંપ્રદમાં નથી એ ઘટના કવિના રસનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત નથી એની સાક્ષી પૂરે છે. ‘તું’ માન કે ન માન માત્ર પ્યારે જિંદગી’ એમ દહેનાર કવિ એમ પણ કહી વિના રહી શકતા નથી :

છવન પુસ્તક મહીં પ્રેમ પણ અંતિમ વચન ક્યાં છે ?

ખખી હોવાનગીના મૂળમાં લયલા નથી હોતી !

અભિવ્યક્તિની નમતભરી ડાઘ એ દરીન્દ્રની ઇંદિની ખામ
બાદશિક્કના છે થોડાં ઉદાત્તભોથી પણ એનો ખ્યાલ નહિયો
આત્મા વિના નહિ એ

વિદલની રાત્રી ' વર્ણન મને રહેલો તે કહું,
કહું. જે હોય છે આવશ્ય તમે ન હો તે, કહું.

નભારી યાદના નંગીન ચનની મહેકના સોષદ,
બહાર આને છે ઉપવનમા ઇલા, શીલા નથી હોતી

આ અંધકાન્ધા તમે પેહારતો રહો,
ખીલું મરી શકેલું ન મને ચારનીયું નામ

તમામ નામ લઇને લાખી એ જે મલ્લો,
તમે શીલાયા કે લિખા તમારું નામ નથી

હરીન્દ્રનો ફૂલોમા ન્યાડે આતમના વાત આવે છે ત્યાં એ
રૂપનાં કેવું રમણિય એ નહને પ્રાંત થાય છે એ નેના જેવું છે

શત થઇ બધા પાવન કોઈ રૂપનો,
ભાત નંગીન એની મિતાત બને,
આવવા મિલનનો કોય દિવ પાવને
સૂઈ ને ચંદ નાગુક ઇશામ બને

• જો આંખ કહી ગઈ તો અંધર પ્રાસવા નથી '
એવા મન્યાન્ય વજલ નમ્મ જે રૂનિતો જોડ છે એ દિવિ જોડ
દેકામે પણ ન્યાડે

ચારા પ્રણયમા ક્યાય ફરી છે કામ નથી
તારી જ જૂવ લાગે ■ આન વિસાખમા

એવી સ્થૂળ અભિવ્યક્તિમાં સરી પડે સારે આશ્વર્ય અને
આઘાત ન લાગે તો નવાઈ.

દષ્ટિના ફેરથી જ્યાં દરેકે ફરી મયાં,
જ્યાં જ્યાં નજરે ઠરી ત્યાં નઝારા મળી મયાં.

કૃતિઓમાંથી પ્રકટ શ્રુતી દર્શનની દીપ્તિ એ આ સંમહની સૌથી
મનોહર ફલશ્રુતિ છે. એકાંગી નહિ, પણ કલાકારને જાગે એવી
સમતોલ દષ્ટિથી એમણે ક્યું છે જીવનનું સર્વાંગી દર્શન. વધુ નહિ
તો એ એવાર દૃષ્ટાંતોથી પણ આ વિધાનની યથાર્થતા સમજાવવા
ધિના નહિ રહે.

આસમાને નજરે જાય ખાદી છતાં
પાંચે ખાદી રહે છે જ મીને;
કોઈ પણ રાગ છેડું, છતાં અંશુકિ
જેમ ફરતી રહે માત્ર જીને.

ખાદી તો ખોલે હતી પિથતું હર એક અરણ્ય
લીધું યાત્રા પછી સાગરતું ન મહોતાશ રહે.

સમપાદ જાયે કોઈની શરમિન્દગીની લાજ,
મિયો, શમા પિનાની સભા હોવા બેધર્મ.

તું પ્રેમ બનીને છલો, હું પરિત્યાગ બનીને છડું છું.

સંગ્રહને અંતે આપણને દરીન્દ્ર તરફથી ઉર્દૂ કવિતાઓના પાંચેક
અનુવાદો મળે છે. આ અનુવાદોને લીધે આપણને ઉર્દૂ કવિતાની
અત્યંત આછેરી ઝલક જોવા મળે છે. કવિ આપણને આ પ્રકારના

વધુ અનુવાદો આપે એવી માગણી અહીં અસ્થાને નહિ મળ્યા. ઉર્દૂ ગ્રંથોનું સંસ્કૃત ઉર્દૂમાં કરેલું કૃષાંતર એ અનુવાદની દૃષ્ટિએ સવિશેષ નોંધપાત્ર છે.

ગજસના આ અગ્રણ્ય મુદ્દામાં પણ હરીન્દ્રના દ્વંદ્વ એવી સાહજિક રીતે ઉપડે છે કે તમને એ પોતે આ ભૂમિથી પરિચિત સુપરિચિત હોય !

‘આશ્વ’ એવો સંયત્ આપવા બદલ શ્રી હરીન્દ્ર દ્વે અભિનંદનના અધિકારી હરે છે.

—મુરેષ દલાલ

૧-૬-૬૨

આપુનો જનમદિન

માન આપુનો જનમદિન
તપારથી સરકાર પામે છે રબ
તપારથી કેમે થ બૂઝાતો નથી,

ધાર્યું' ઘોડા ગીતાના મલોક ?
'ધોઈસ ગોડ પ્રન્કયા' એવા જુલું છે,
ક્યાં સમય રહેશે ?

ને ઉપવાસ ?
ના દે એમ દુબળે છવ
બાપુ તે કવી રાછ રહે ?

રાજવાડ મથું ?
મલો, મુંદર જમા છે,
રહેલમું' ઘોડું
અને જે ફૂલ બાપુની સમાધિ પર મૂકી
કર્તવ્યનિધા તો બનાવીયું.
ક્યાં બિચારાએ સદન ઘોડું કયું
જે ફૂલનો તો હક આદા કરવો પડે.

પ્રાર્થનાના તો ન રાખ્દો યાદ
પણ બાપુ સદા કહેતા હતા
કે દુદય જે પ્રાર્થનું' હોયે તો સાચી પ્રાર્થના

આ ફળનો દિન
 હશે આકાશગણી પર વધારે પ્રથકમ.
 આખ્યાન કોઈ રાખનેતાનું—
 ત્યાં હો,
 આમ પર મૂકો નથી દેહોડ.

આજ બાપુનો જન્મદિન
 ને રત્ન,
 કેરોડો જાદી દિવસ વીવી ગયો,
 એમ બાપુનું જન્મ.

‘આમનેઆંધી’]

—દશીન્ટ દયે

ચોગેશ કૃ. પંડ્યા

બીન

એ આમ તો મૂની પડીતી કથારની
 તેં આવીને
 મુજ ખીનના
 તારો સળંગ્યા
 ને ગ્રહી કરની મહીં
 છીડી રહી સરમમ અનેગી . .

એ સ્પર્શને સ્પર્શન કશું જીવન હવે રસમમ !

‘આદીલ’ મનસુરી

ગાઝલ

દુનિયાના અધકારને ધોતો ફરે છે ચાંદઃ
પોતાના દિલના ડાઘને ક્યારે જુએ છે ચાંદ.

ચોરી કરે છે સૂર્યના કિરણોની એટલે
રાત્રિની ઓથ લઈને છૂપાતો ફરે છે ચાંદ.

માનવોએ એને ભેટવા દેડે છે પ્રેમથી,
સરદારોએ જે થડીએ નહાવા પડે છે ચાંદ.

આ કોના ઇન્તેઝારમાં જાએ છે ચાંદની ?
એ કોણ છે કે જેની પ્રતીક્ષા કરે છે ચાંદ ?

રાત્રિના અધકાર સર્વાં જંગલો મહીં
તારાઓ સાથે આંખમીચોક્કી રમે છે ચાંદ.

વરસે છે ડંડી ચાંદની બળતી ધરા ઉપર
“આદીલ” બરફની જેમ નભે ઓગળે છે ચાંદ.

નેસેં વાન આઠકેનહોઈ

મારા શિશુના મૃત્યુ પર

મોડી મગિને પ્રહર,
પડતા ટકોગ ફૂંચી - ટાવગતણા !
ટપટમે ઝીણા દીવો
તાગી પધારી જાસ

ધન્ની આજુબાજુ
માત્ર વાયુ કંદનો પૂર્તી ગહે,
એનેય સુણ્યા વિણ
મેહા અમે બહી એકલા
(ગમગીન !)

અમને એમ કે
ગજબાટથી થાકી જઈ પાછા નકી તું આતરી,
દારને
હંમણા સુવાળી આગળીનો અર્પણ
ટકે ટકે

પણ અમે જાગ્ય
નહીં તું
રે અમ આજેય આ અંધારામાં ગજબી નહા.
ક્યાગને
તું તે ત્યાહી
તને ધન્યહીં !

અને મુરેશ દલાવ

હેનરીક હેઈન

આપો મને

કેવી રૂપાળી આ ધર
ને આસમાની આસની કેવી ઘટા !
શી હૃંદાળી વાય છે હજવાશથી અહીંયાં હવા,
ને છટાથી લહેરતાં કે' સ્નેહથી
લજ્જતભરેલા ફૂલની અહીં આવતી છાની નજર !
બોરતું બિંદુ અહીં ઝાકળતણું
આનંદથી ચમકી અને યજ્ઞકી રહે,
મત્ત થઈને ભિછળી ડેવાં રહે -

- કિલ્લાસની કેવી અસર ? -

- સરતું રહે આકંઠ મારે અંતરેથી બેખબર :
કેંક કુગથી ચાહતો બેને રહ્યો :

એવી પ્રિયાની સાથમાં
નિરાંતથી અવ પોઢવા આપો મને મારી કબર !

અનુ. : સુરેશ દલાલ

શશિશિવમ્

મન્ય

ગતભજ હુસમ ઉપ હુસકા
અને ચીસો ઉપ ચીસો હમ ફાટી મઠ જા બાબ
જે સાલણી ઝસેન પેવો પૂર્વિમાનો ચન્દ્ર પણ ફિક્કો પડી નાહ
ને ફૂકડાની મેલુપોત
પૂર્વિમા ત્યાં જ પેચી સિતિજ કેગ આગલે
હોહીના બાબોચિમામા ધ્વસ્ત ઠોકુ સૂર્યેય
ને ઢિગ્લુના ડાહુઓ મેઝ્યા
રે અરે ગાવી પુગ્યા
આહી જ મારે આગલે
દીધી જ ગાવી વ ચિતા

ભડભડ બજે !

આવગી છીકુ સમળ જવાળા મહી પણ જે પળે

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered office :

French Bank Building, Homji Street,
B O M B A Y - 1

A GREAT NATIONAL INSTITUTION

AT

NATION'S SERVICE

અમેરિકન કવિ રોબર્ટ ક્રોન્ક

કવિ લોક

પુસ્તક ૫ : અંક ૨૮

મે ૨૦૧૮

પ્રિયકાન્ત મણિયાર

અલસ બપોર

મૂળ સરીખાં મૂંગાં છાનાં
પાન અવાચક ટોઈ થકી ના ટોઈ હસે નહીં વૃક્ષ ઘટાનાં

વાદળ નભથી લસકું લસકું
ઘાકી ભિતકું
ભીતર લહરે ભોંય લઘાનો ભાવ -
જલ થોડાંથી સૂનું શાંત - તલાવ;

મૂળ સરીખાં મૂંગાં છાનાં
પાન અચાનક ટોઈ ટોઈ તે સ્હેજ હસે તહીં વૃક્ષ ઘટાનાં
ભાંગું તૂટવું પગલું ભરતી છાંય -
સહ સ'કેલી હોય લીધોને એમ સમીરણ વાય;
મોરપગાંની રમત માંડી ના - વિહંગ ઉડતાં લાગે
જલમાં બાણે ઢળે ઠાચળા - સૂરજ નમતો આભે.

વચ્ચે

મવલ ખીલ્યા તાજાના ફૂલ આણું આસ સગીને
સક્ષ-કેષ્ટિક કે અધિક :

એ તાજાના જૂથ મહીયા

એક પલુ લાણે નહીં કે ફૂલ ને શું ચીજ છે !

કુંજ કુંજે ફૂલ ધવલા એટલાં મળસખ ખીલ્યા-
આસના તાજા ન લાણે ઠોસતા આ વાલુમા-
ને આટલા ફૂલો મહીયા એક પલુ લાણે નહીં
કે તાજા ને શું હશે !

ત્યા અચિતી વાતમા વચ્ચે ટૂંકી
આખરી માગી હસે !

હરીન્દ્ર દવે

ત્રિધર ગીત વિના નહીં માને,
કેમ વહાણું કડ એની બહુલ મુશ્કીના તાને.

એક અલુ તેા મહડ ચાલુ

જીજી સમદે મુજ સાન,

એ મુશ્કી સાબગતા કયાથી

ગહે કોમને બાન;

બાહુલ મીન તણી પીડા એ કેમે નવ પહચાને.

શોષ પડે કંઠ, સુકાયે અધર
 અરવ છે હૈયું,
 હેઠે આવે કેમ ગીત જે
 પ્રીત ખનીને ઠારિયું;
 અરવ ગીતનું શું જન મનમાં જાગે છે અણબણે.

સુરેશ દલાલ

શાબ્દની સાથે

આ હીલા ચાલ્યા ફરે છે કેટલાંયે કાળથી !

શાબ્દની સાથે મને રમવું ગમે છે !

ક્યારેક મારા હાથ એ ગાલી લિયે;

ક્યારેક એની આંગળી પંકડી પડું ભૂલો

છતાં સંગાથમાં એના સદા ભમવું ગમે છે !

પ્રત્યેક એની વાતને હું સાંભળું છું ધ્યાનથી !

દિગ્ગજારનું અમૃત લઈ

તરસ્યા કને જઈ રાતદિન ધરવું ગમે છે !

મારી તરસ છીપી નથી :

એથી જ તો હું બાણું છું એનો અજગો હોય સો !

વિંદા કરંદીકર

શુભ કૃત્તર

મનમાં મારા હિઆ મિનારા

જેનું એ જર કૃત્તરખાનું :

સપનાનું સહ ચણીચણીને

શુભ કૃત્તર કૂલ દિવાનું !

શુભકૃત્તર આ શુભ કૃત્તર

જન્મનું કપારે, કોને કહે ?

દિવસ કેટલા કૃત્તર એનું ?

અર્થહીન રવ સ્વર્થ ન ગાલે !

પ્રભ પૂછે છે આવા કોઈ :

આપે છે કોઈ અમમ્મ કિત :

ચક્રર ચક્રર ઠગીને પાછુ

કૃત્તર કૃત્તર શુભ કૃત્તર !

મગધીમાંથી અનુવાદ : સુરેશ દાશ

જયોત્સ્ના મિલન

એ આંખનો ખૂણો

એ આંખનો ખૂણો,

અધિકે ઉજળો,

અધિકે ભીનો

કેટો ગમતો મને !

એનો જ સૌ અજવાશ

લઈ આવેલ હું,

ઓ ખીજ ચંદ્ર

ને અખિલનાં શુભ કેવલ સ્પર્દનો,

તારલાના આ સમંદર શાં,

ઝગમગી બિંબાં,

હંસી બિંબાં !

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

અપાઠ

કેંકે યુગોની પારણી મને અપાઠ આવે થાદ :
ઝરતી ધારે ઝરમરે ક્રિયા દેવિતણે। છંદનાદ ?

ધૂળમાં મળી ધૂળ તઈ નઈ મિશ્રનરૂઝની માળ્ય,
સજલ સમીરણમાં એની ગંધ વહે ચિરકાળ।

એ દિને પણ આમ દેવાને તટ વાદળનાં દળ
ભ્રમતાં'તાં ને ઝરતાં રથામલ શિખરે અનર્ચળ !

મારગભણી મંડારી રૂઢે જે માથવિડાની આંખ :
દષ્ટિ અનિમેષ રે એની આવની વાદળ-પાંખ !

અ.૧ શ્રુતિશ કામ

વસંતે (ખંડ હરિગીત)

દૂર ઊભા લીમડાની ગંધ
મારે અંગ
લીલા સાપ શી વીંટળાય છે,
હું કેમ એની ચૂડથી છૂટી શકું ?

હું... ..
આમ પોતાનો જ આમી ભીંત પર
નિર્જીવ પડછાયો
જરાક હલાવતાં
જને ઠચૂડતાં ખારણાં શી વેદનાં,
ખારી ય તે શી રીત હું વાસી શકું !

આ
લીમડાની ગંધની
ઠંડી, સુંવાળી ભીંસથી
હું કેમ રે છૂટી શકું ?

ચોસેક મેકવાન

એક સવારે

હોં સવાર ! નમણી નવયૌવના શી
છુટી કરે મગનથી નિજ ખાચ વેણી !
દેખે સમીર તરુડાળ પરે વિરામી
થો મંદ મંદ હસતો ! હલતી જ છાંય
સૂએ જરૂર વિઠંગમ મીત રસે
શી મીતના ! લય સરી સમી જામ હેમે,

-હૈયાતણી સળવળી જીતી શી સૃષ્ટિ:
ને આર્દ્ર જા નવનને જલ આજ સહેજે
ખીલી રહે દલદલે પ્રસરી રસીને
એ આસ્ય - ઉત્પલ...સુરમ્ય સુગંધ ખીની
ગહેકી રહે પલકવાર ગણુંગણુંમાં
-ત્યાં અમુએ દડી ગયું સુષુ એક ઠંપી !
રેખા કપોલ પર માત્ર કરી ગયું એ,
મારે અશબ્દ હરે; ગીત છલી મધું કેં...

ધીરે ધીરે ઢળી જાય રાત
પરસાળ મહીં ઘરમેળો -

ગપસપ, મેળવતી યાય વાત,
કહે પારુ.

‘આ સંસલ ચારુ
જડ હોયા જેવી નહિ હાથે નહિ ચાલે
જરા હોય એ અંધારુ,’

સોડમહીં એવી તો લપાય
અંજવાશ વિલુ પછી કેમે કરી અગગી ન થાય.’

એ જ એક સરલ ઉપાય
કેવલ અંધારમય, કેવલ અનલુ એનો મનમહીં રહે કંઈ ભય.

શિશુવય તણી કહું વાત

વર્ષ હરો બહું તો છ સાત.

મેડીની દક્ષિણ બાળી કને મારી નિત્યની પથારી
પહાર સાવ કને પારિજાતકની મૂકી બાય ડાળી

ક્યારે કે એ ઝરે ફૂલ ફૂલ

ક્યારે કે ત્યાં જાણે ખુલખુલ

પવન ન વાય જહીં જિનો

આજે ય તે ઘરમાં તો ગમે એ જ ખૂણી
મધરાત હશે એકવાર

જિંઘ મારી જિડી ગઈ અસિંતની ક્યાંય
પાંપણુ ઉપર એનો મનમમતો ન રહ્યો સુકોમલ ભાર.

લહું પહાર

આમેની શ્યામલ ઘટા એ તો નાણે તરુ

કંઈકે ધવલ ઝોળા જેવા, એની ફેકળ, બિ. જણ
સોધી રહ્યા છાના ચરુ ?

ગુપ્તગુપ્ત

ઓશંકાના ઝાળેખાય રૂપ

ત્રમ ત્રમ સહુત્રમ મૂમ ઝિલ્લિલવ
આપી આપી બાણે કેઈ મોંડી રહ્યું ડગ
હવા હવે એની લઝોલગ

કંઈ ગુપ્તગુપ્ત

એઠવા ચહું ન તોય એઠવાય બહુલ
આવે નહિ નિંદ

પડીધડી અધળીડી બળી થઈ ભેઈ રહ્યું. કેણુ હશે
તરકર કે હશે કોઈ નિંદ ?

પ્રાણમહી પડકાર કાજ મૂર ભડત આવેશ
વિકૃપિત જાન, હોઈ ઉશડે ન બેશ.

આખમોઈ અંજાય જલન

(વાતનુ તો અહી જ વલણ ?)

પાછલી ગરિબો ભિજે ચાદ

ઉધાન તિથિએ સ્વેત શિશીવના દુમ

(કેઈ મોર, કંઈ રયામ ચડ

નહિ કેઈ માથું નહિ ધડ)

એના નિમિત્ત હું લહું માંદ પાદ

આલોકિત અંધકાર

રેખાએ રેખાએ ઉ સાકાર

બેઠનો હું ખાત્રુ પરિચય

રહે નહિ ભય

પાપલુ ઉપર શીળો વાય ત્યાં -પવન

નહિ

ગહનથી હાથ માગી કને આવી રહી એનું આડકે વપન.

કવિતામાં અર્વાચીનતા

લેખક : લૂથ ઉન્ડરમેયર

‘અર્વાચીન’ શબ્દનો અર્થ ‘કવિતા’ના જોડેલો જ પરિવર્તનશીલ છે. ‘કવિતા’ની જેમ એની વ્યાખ્યા બાંધવી પણ અશક્ય છે. કવિતાની મેં જસો કરતાંયે વધારે વ્યાખ્યાઓ એકઠી કરી છે. એ વ્યાખ્યાઓ વિદ્યાનિષ્ઠ (Academic) શાસ્ત્રીય, કંપનામૂલક અને ધ્યન્યાત્મક હોવા છતાં એમાંની એક પણ કવિતાના સત્ત્વને તથા એના અર્થને અહણુ કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકી નથી. આ અસંભવિત પ્રશ્નને ઉત્તર આપવાનો પ્રયાસ કરતા એક વ્યાખ્યાતાનું મને સ્મરણ થાય છે. એ પોતે કવિ પણ હતા. “કવિતા એટલે શું?” એમણે પોતાના વ્યાખ્યાનનો આરંભ કરતાં કહ્યું: “હું! કવિતા એટલે...” એમણે હટનાપૂર્વક આગળ ચલાવ્યું. પણ પછી એ જરા અચકાયા. મંજાયા. “કવિતા...!” અને એ અટક્યા. અંતે એમણે કંપલાવ્યું: “કવિતા એટલે જે કવિઓ લખે તે!” હું બાહુ હું ત્યાં સુધી કવિતાની આ સર્વશ્રેષ્ઠ વ્યાખ્યા છે.

એવું જ ‘અર્વાચીન’ અને ‘અર્વાચીનતા’નું છે. એનો અર્થ શો? અર્વાચીન કાળનો આરંભ ક્યારથી થયો ગણાય? ન્યારથી થોદાઓએ અન્ય થોદાઓને વ્યક્તિઓ તરીકે હણવાને બદલે ઘેરાનિશાના પીડાળબધી નાગરિક વસ્તીઓનો તથા ગિનલશકરી જનોનો લાગોની સંખ્યામાં સર્વનાશ કરવા માંડ્યો ત્યારથી. અર્વાચીનતાનો આરંભ થયો છે? અલગત, આ તો એક વાગાડંજર. ભર્યો જ પ્રશ્ન છે. પરંતુ ‘અર્વાચીન જગત’ એટલે અનેક તંગદીલી, ભય અને ત્રાસથી ઘેરાયેલું તથા પોતાના સલાનારના કારમાં દુઃસ્વપ્નથી રેતેરેજેન થયેલી રહેલું જગત એમ કહી શકાય.

આવું જગન આજની આ પરિસ્થિતિઓનું પોતાના આદિત્વમા તેમા એ ક્ષતિભાગ્ય તો અવિશેષ ।-પ્રતિબિંબ પાંચા સિવાય રહી જ ન શકે રાત્રી કે દિવિ, બીજા કોઇ પણ લેખકે કરતા વધારે પ્રમાણમા, માત્ર અશ્વમેનો કે કલ્પનાસંહિતો ગૂંચનાર જ નથી પણ સનાતન સત્યોનો નિગલાર્થો પુસ્તકતાં છે જગત એ અર્થે છે એનું એને પ્રતિબિંબ પાડવાનું છે શીઘ્રપિયરે કહ્યું છે તેમ, “મૂર્તિની સામે એને તો અરીમો ધરવાનો છે ”

આજના કેટલાક દિવિઓ અતીતના પોતાના આડંબૃલને વિવાદ-પૂર્ણ રૂપે આલેખે છે જૂનાગની કંપના પ્રદર્શિત કરે છે જૂનાગની એ દુનિયા જેવી હતી તેનું કે એ કેરી બની રાજી હોત અથવા તો ભવિષ્યમા એ કેવી રીતે થકે તેનું આલેખન કરે છે પરંતુ આપણા મોટાભાગના દિવિઓ દુનિયાને એ જેવી છે તેની જ, સ્વીકારી લે છે એમણે એનો સ્વીકાર આનંદથી કે ઉત્સાહથી ન પણ કર્યો હોય-પણ એનાથી એ વિમુખ તો થતા જ નથી એનાથી ભયમા માટે, ભાગી જવા માટે, એ વેગભર્યો સ્વ કે ભદુર્ધ ગતિમાને શોધવા મંડી જતા નથી અર્વાચીન દિવિ આજની દુનિયાના યાત્રિ અને માનસશાસ્ત્રીય ગ્રંથકાવ્યોનો સ્વીકાર કરે છે આજના રોગિષ્ઠ જીવનના સાધનો એના સાધનો બને છે એના રાગે એની ભાષા બન્યા છે તાલમી યંત્રોનો આ યુગ એને ભય મમાડતો દેહી, પરંતુ એનો સમનો દરવામા એ થાકી જાતી નથી કરતો કિરદાનો એ એને પોતાનો વિષય બનાવે છે, એટલું જ નહીં, પોતાની આર્ષદંદિમા એ એનો વિનિયોગ પણ કરે છે

ઉદાત્તાર્થે અહીં એક સમજાવીત દિવિ સ્વીકૃત રખેન્દની એક કવિતાના અપરબનો વિભાગ બોધ્યો

More beautiful and soft than any moth,
 With burring, furred antennae feeling its huge path
 Through dusk, the air-liner with shut-off engines
 Glides over suburbs and the wings sat trailing tall
 To point the wind. Gently, broadly, she falls,
 Scarcely disturbing charted currents of air...

Beyond the winking masthead light
 And the landing-ground, they observe the outposts
 Of work: chimneys like black fingers
 Of figures straightening and mad: and squat buildings
 With their strange air behind trees, like women's faces
 Shattered by grief.

કવિએ અહીં માત્ર વિમાનના જ નહીં, પરંતુ વિમાની મથકની
 પથાદ્ભૂમિના દૃશ્યને, એના વૈચિત્ર્યને, અરે ! એ અંગેના શબ્દપ્રયોગોને
 પણ વાણીમાં ઝહીને એ સૌને કાવ્યનું વૈશિષ્ટ્ય અપ્યું છે. એમાં
 વાસ્તવિકતા છે. પ્રત્યેક પંક્તિમાં, પ્રત્યેક શબ્દગુચ્છમાં અર્વાચીનતા છે.
 આની પહેલાંની ૩૬ કાવ્યજ્ઞાનીને બદલે રપેન્ડર નવાં પ્રતિરોપ દ્વારા
 ભયપ્રદ, અજાણ્યાં અને ક્યારેક તો લુગ્નપ્રોત્પાદક એવાં અને છતાં ય
 ચિત્તમાં ફરી જાય એવાં પ્રતિરોપ દ્વારા-આપણને આંકાવી દે છે. આ
 કવિતા વાસ્તવિક છે અને છતાં એ એનામાં રહેલી માર્મિક વેધકતાને
 પરિણામે, કદાચ અજાણ્ય કુટુણાને લીધે પણ, એ કાવ્યમય બની છે.

અર્વાચીન પ્રતિરોપોના વધુ અસરકારક ઉપયોગ એક બીહ
 અંગેજ કવિ ડબ્લ્યુ. એચ. ઓડનની એક કૃતિમાં જણાશે. જે કાવ્ય
 હું હમણાં વાંચવાનો છું તે સોળ પંક્તિનું એક ગીત છે-ક્રિમિંગીત
 છે. એક પ્રભુચકાવ્ય છે. અને છતાં એ એક સુવર્તીએ પોતાના મૃત

પ્રભુપીને વાળની રજ જેમે આપેલી શદ્ધાનુવિને જાહેરે અર્ધાં ૨૫
 દાખમા કેરી વિચિત્રવટનાઓ આકાર લેતી હોય છે તે નિદાઓ એ
 યુનની - એટલે કે સુવનીને મુખે ખોલતો ક્રિ. ૧ - અલુ અને અવનની
 ખોટ, વિષાદ અને વેદનાનું આવેશન કન્યા પહેલા એના એ
 પુનપરાગત નામ પ્રયોગોનું પ્રદર્શન નથી કુત્તી અમલ-વેદના-વગમમ
 પેનડાભરી અમલ વેદના - અર્ધાં અન્યત્ર જાહેરાવેલા પ્રમાણન
 પ્રતિષ્ઠાના યગત્તરોમા જગતને નીરમે છે દુનિયાનું અર્ધાં વફદગન
 થયુ છે-અને જાણ એ ને તો અર્ધગીન જગત ૨૧ એ જગતમા
 વાદન-પદ્ધતિનું નિવમન કન્યા પોવિમેને પણ, (પ્રિની કપનામા)
 નાવિત્તના પ્રભુપીના મુકુતી અનન્ને લીં, હાથ ૫૬ દાખા મોત
 પહેલા ૫૬ છે કમૂતરોને (પામેલા નહીં એલા, નગરમા વસના
 વગતમેને પણ) પોનાની મ્વેન મીવામા કાળા 'કેપ' વનની 'ગો'
 (પટી) પહેલી ૫૬ છે અને વિમાન પણ આકાર આસીને પોનાની
 મુકુતરોમા વડે એના મળના મમાવા આરેમે છે પહેલાની હર્ષ
 દિતામા આત્મ-વેખનું મોઝિમાર તરીકે પ્રતિનિધાન થઈ રામુ
 હોન? નિદાહના પેચનુ જ એ ક્રી- છે ૧ એ ઉપરાત, મીધા-માદા
 મગમગ આમાન્ય હર્ષ શાપ એલા નિધાનો પણ અર્ધાં હાંમમ
 પ્રિનિયા માથે દેશ જાણી રાધા છે, તે પણ જ્વાલમા તમે ધા
 અસભરિતના એટલી અગાવીન છે વેટલી ૨ અર્ધપૂર્ણ છે મલનુ
 અને હાંમમ, આમાન્યનુ અને સુદનુ એમા એમીદન થયુ છે
 ૧ એમ એનિયટે જે તરવેને "અવાન, હાંમમનક અને જા ૫
 તરીકે એજાળા યા છે તેમનું અર્ધાં એજા મધાપુ છે અંગત
 એ હાંમ નેરમે

Stop all the clocks cut off the telephone

Prevent the dog from barking with a juicy bone,

જાગડ તરીકે એને અગ્નિની જનવનદિયામાં પૂજા રસ પડતો હતો.
 કાન્ય રમ્યું સાર પહેલા મેં એને સમજાવ્યું કે અવશે પહેલાં તે
 એક ઝવંત વસ્તુ હતો—વૃક્ષ હતો. સુર્વની મરખી, પહેલાં તે, એ
 શ્વેત સમદર્શી હતી. પછી એ પ્રધરણમાં જનવર્ણ રહી અને અતિ
 ઉધિયુ તરીકે એને જાગવામાં આવ્યો ત્યારે એ મરખી મુક્ત થઈ
 આદ્યુ મમજાવા પછી મેં દલિતા રહી આમ દેખીતા કાન્યરૂપિ
 વસ્તુમાંથી પણ કવિતા કેવી રીતે ઉદ્ભવી શકે એનું આ એક
 ઉદાહરણ ગણી શકાય.

COAL FIRE

And once, in some swamp forest, these,
 My child, were trees
 Before the first fox thought to run,
 These dead black chips were one
 Green net to hold the sun
 Each leaf in turn was taught the right
 Way to drink light,
 Each little twig was made to learn
 How to catch flame and yet not burn,
 Branch and then bough began to eat
 Their diet of heat
 And so for years, six million years, or higher,
 They held that fire

And now, out of the splinters that remain,
 The fire is loose again
 See how its hundred hands reach here and there,
 Finger the air;

Then, growing bolder, twisting free,
 It fastens on the remnants of the tree
 And one by one,
 Consumes them, mounts beyond them, leaps, is done
 And goes back to the sun.

આમ, તત્ત્વન:- જેને હું મારી પોતાની જ એક કાવ્યકૃતિના સાર-
 લાગતો એક પ્રકારના કૃષ્ણાન્મક ઉદાહરણ તરીકે, ઉપયોગ કરીને કરીને
 કહું તો - અર્વાચીન કવિતા પણ એ જ કાર્ય કરી રહી છે. અર્થવા
 કહો કે એ કાર્ય કરવાનો આદર્શ સેવી રહી છે. જ્ઞાંથી ઉપલબ્ધ
 થઈ શકે ત્યાંથી - ધર્મીમાંથી, રહી કાટમાલના દમલામાંથી કે પછી
 દોલસાની ટોપલીમાંથી થ - એ પોતાનું વસ્તુ ઉપાડે છે. એને પ્રકાશિત
 કરે છે. અને પ્રત્વલિત કરે છે. અતે એ પોતે પણ પોતાના પ્રભવસ્થાનમાં
 અનંત અને સદા એ પ્રેરણાભર્યા પેલા સૂર્યમાં વિલીન થઈ જાય છે.

અત્ર : રમેશ ભટ્ટી

રોબર્ટ ક્રોસ્ટ

તેમણે કવિતા રચવાની શરૂઆત યુવાન વયે કરેલી. પદ્ય સાહિત્યસંગે કવિ તરીકે તેમની ચલ્લન્ના કંઈક અંશે પ્રાકૃતિકી રાખેલી વેતના મને છે. ચાર ચાર ચાર ‘એન્ડ કવિતા’ માટે અમેરિકન પુષ્કિન્દ્ર પ્રાચીનના વિશેષ કવિની કાદશીદિનો પ્રારંભ ખેલ્યો, મેસેચુસેટ્સની મિશનમાં ‘એંગ્લીન એજ’ અને જોડા તૈયાર કરનાર કાદખાનામાં જોડા રીપનાર મજૂર તરીકે થયો હતો. ૨૧ વર્ષની વયે ખેલ્યો તરીકે કામ કર્યું શરૂ થયું ત્યારે જ એમનું હૃદય નો કવિતાથી જ તરંગાત કર્યું ! અનેક પ્રતિભાસંપન્ન એમક કવિઓના પ્રારંભના વર્ષો જેનાં આ ધટના કંઈક મોંઘવાન લાગે છે. રોબર્ટ બર્ન્સ હજી લોકના હતા. બેન જોન્સને છંદ તૈયાર કરવાનો વ્યવસ્થા અપનાવેલો. કવિ વાલ્ડેમરોયને પણ મળ્યું કદી પડી હતી. વિવિધ મુદ્દાને સુધાર તરીકે અને હોટલોમાં રક્ષાથી ધોનાર તરીકે પ્રણાં વર્ષો લખી કામ કરેલું.

રેલિફોર્નિઆમાં જન્મેલા આ કવિને ત્રી પ્રથમ પોતાના વનન અમેરિકામાં નહિ, જણ, ઉલ્લેખમાં તેમનાં બે પુસ્તક પ્રગટ થયાં ત્યારે, પરદેશમાં પ્રસિદ્ધિ મળી. ૧૯૧૬ માં તેઓ જ્યારે ઉલ્લેખ ગયા ત્યારે કેટલાક સામયિકમાં તેમનાં કાવ્યો પ્રગટ થયેલાં હતાં. જણ તેમનો પ્રથમ ઉર્મિ-કાવ્ય સંગ્રહ ‘A Boy's Will’ જ્યારે ૧૯૧૫ માં પ્રગટ થયો ત્યારે તેને લેખિ તેમજ વિવેચક તરફથી સારા આવકાર મળ્યો. તે જ વર્ષે અમેરિકા તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે તો ત્યાં પણ મોહપ્રિય કવિ તરીકે તેમને ખ્યાતિ પ્રાપ્ત થઈ.

તેમની કવિતાનું આગળ તરી આવતું લક્ષણ તેમાંની સાદગી છે. કાવ્ય પંક્તિઓમાંની તેમની સંજ્ઞાપણ સૈદ્ધી રામક છે. માર્ક પેલ પ્રારંભે તે વિશે લખ્યું છે : ‘શું સંવાદમાં કે શું ઉર્મિ-કાવ્યમાં, તેમની

રચનાઓમાં લોક હૃદયના ધગકાર અંશભાગ છે. સંક્ષેપમાં શું કહેવું તે કવિ ઘણી કૃશળતાપૂર્વક કહી શકે છે. પણ ફોર્સ્ટ પ્રધાનપણે ઊર્મિ-કાવ્યો રચનાર કવિ છે. ‘The Hill Wife,’ ‘The Witch of Coos,’ ‘Loneliness’ અને ‘Smile’ જેવી તેમની કેટલીક રચનાઓ વસ્તુતઃ ઊર્મિ-કાવ્યો જ છે. અને તે તરવ તેમાંના કારુણ્યનેવેધક બનાવે છે. ‘Storm Fear,’ ‘October,’ ‘My November Quest’ અને ‘Wind and Window Flower’ જેવી કૃતિઓ ઉદાસ કરી મૂકે તેવા સૌંદર્યગાન અને ઉલટ કદપનાઓને કારણે નોંધપાત્ર છે. ‘The Hill Wife’ ની કેટલીક પંક્તિઓ જુઓ.

“As we are too sad for the other here—
With birds that fill their breasts
But with each other and themselves
And their built or driven nests.”

એમનાં ઊર્મિ-કાવ્યો વધુ પડતાં આત્મસંદેશી છે. આ કાવ્યોની જે અપીલ છે તે ફોર્સ્ટની નિશ્ચ વિશિષ્ટતા છે. આ નવા અનુભવથી ભાવકને આશ્ચર્ય થયા વિના રહેવું નથી, જેમ કે ‘Country Things’ માં તેઓ કહે છે :

“Yet for them the lilac renewed its leaf,
And the aged elm, though touched with fire,
And the dry pump flung up on awkward arm
And the fence post carries a strand of wire.”

ફોર્સ્ટ હૃદયકંતને ઉપાદાન રૂપે લઈ કદપનાને બળે તેમજ અનુભવને પ્રેરણાના બળે કાવ્ય દેહ થકી સુંદર કૃતિઓ સર્જે છે. ‘Gathering Leaves’ અને ‘A Hillside Thaw,’ આવા સમન્વયનાં

વિરલ ઉદાહરણ છે. જ્યારે અન્ય ઘણાં વસ્તુઓની દરોગમાં બેસી શકે તેટલા સમર્થ આ કૃતિનાં વર્ણનાત્મક કાવ્યો એટલાં સંગ્રહ નથી. તે કે ફોરેસ્ટને કાર્થ નિશ્ચિત ઘટના પ્રત્યે કે ફિલસૂફીના જ મહિમા ઉદ્દિષ્ટ નથી. છતાં તેમનાં વર્ણનાત્મક કાવ્યો એક જ ધારીએ કાળાએલાં લાગે છે અને હાલકમાં કાર્થ વિશિષ્ટ સંગ્રહ અંવેન જગ્યાએ નથી. તેા તેમની નાટ્યાત્મક તરવેથી સ્પષ્ટ કૃતિઓમાં વાતાવરણ અને જ્ઞાતી ઘટનાના સ્વરૂપ પર આધાર રાખતી દોઢ દલા ચેરનાં કાવ્યો જેમ ધારી અસર ઉત્પન્નવે છે. 'The Fear' માંની પંક્તિઓ જુઓ :

"This is a very, very lonely place
Joel" She spoke as if she couldn't turn,
The swinging lantern lengthens to the ground,
It turned, it struck, it clattered and went out."

ફોરેસ્ટનાં પ્રકૃતિ કાવ્યો વિશિષ્ટ દૃષ્ટિનાં છે. વર્જનરૂપની જેમ પ્રકૃતિના સ્વરૂપને સ્પર્શતાં કે સૈદ્ધાંતી વિચારથી બૌદ્ધિક પ્રતિભાની અપેક્ષા રાખનાં તેમનાં કાવ્યો નથી. છતાં કેટલાંક પ્રકૃતિ કાવ્યો સ્પષ્ટ અને સ્મૃતિયાળ દોવાને કારણે પારિણામજનક છે. જેમકે, 'Hyla Brook' માં કવિ ગાય છે :

Its bed is left a fader paper sheet
Of dead leaves struck together by the heat
A brook to none but who remember long,
We love the things we love for what they are."

આમ ઊર્મિ-કાવ્યો, વર્ણનાત્મક કાવ્યો, નાટ્યનાત્મક અસર સ્પન્નતાઓ અને પ્રકૃતિ કાવ્યો તેમના એક નિશ્ચિત ગુણ નિશ્ચિત પ્રકાર કરે છે.

તે છે એમની નિષ્ઠા. ઔર્થ સુજાતીય કે ફિલસૂફીઓમાં પ્રશ્નોને તે છેડતા નથી. તેઓ નિઃશંક અમેરિકન કવિ જ છે. એક કાળે અમેરિકન સાહિત્ય પર કુદ, એન્ડરસન હૂમ્ફ્રેડ, ઓ'નીલ અને રોબર્ટ ફોર્સ્ટ જેવા કવિ-લેખક ઘંટની પ્રગળ અસર હતી. આ સૌએ સુખ સુખ તરવે અને નાલુકાઈ-ખેમલાવેકનો ભારે વિશેષ કર્યો અને પ્રત્યેક પેતાની આગવી રીતે વિવિધ ત્રિપયોને કાવ્યદેહ આપ્યો છે.

પ્રાદેશિક પશ્ચાહલુવાળાં તેમનાં કાવ્યોનું વિશ્લેષણ તત્ત્વ તેમાં રહેલી સાર્વજન્યનીનતા છે. સત્યની શોધ માટેની તેમની જાંખતા The Black Cottage માં કેવી સુંદર રીતે પ્રગટ થાય છે !

“Most of the change we think we see in life,
Is due to truths being in and out of favour,
As I sit here, and often times. I wish
I could devote and dedicate for ever
To the truths we keep coming back and back to.”

પોતે આંકેલી સુરપાટ કેટી એ અનિવાર્યપણે કવિના વિશ્વાસની આડે આવતા અનેક અવરોધો ને ટાળીને તેઓ મુક્ત રીતે પ્રવાસ બેટી શકે છે.

એ હજારથી વ વધારે કાવ્યસંગ્રહોના કર્તા, ૮૫ વર્ષના વયોવૃદ્ધ આ કવિ આજે પણ વેશિંગ્ટનમાં ‘પોએટ્રી ટુ ધ સાયબેરી ઓફ ફ્રાન્સિસ’માં શિક્ષક, લેક્ચરર અને સલાહકાર તરીકે અવિરત એવાઓ આપી રહ્યા છે.

— મુનીલ કેઝારી

With compliments of,

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered office :

French Bank Building, Hornji Street,
B O M B A Y - 1

A GREAT NATIONAL INSTITUTION

AT

NATION'S SERVICE

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મંડળ

રામચંદ્ર શાહ

અમુલાઈ શાહ

સુરેશ દલાલ

સામાજિક વાર્તાવાર્તા સ્થળ

કવિલોક, ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

મિત્રો! જો તમે જાણો છો કે, પ્રિન્સિપલ રીટર્ન, મુંબઈ ૨
શ્રી. પિનાકિન્હા ઠાકર : મે. ઠાકર ગ્રુપ્સ, વરમન સીટવર મારકેટ
સ્તનપોળ, અમદાવાદ

મિત્રો! મારા જોડા : C/O સુરેશ મેન્ડે ૬૦,

૧૨, પોર્ટુગીઝ ચર્ચ રીટર્ન, કલકત્તા ૧

મેલ ઓર્ડર માર્ગે : નહેરુ રોડ, વિલેપારા, મુંબઈ ૫૭

સામાજિક

દેશમાં રૂપિયા આર : પરદેશમાં શિલ્પિય આઈ : છૂટક નકલના ચિત્રો નવા પેસા

મુદ્રક અને પ્રકાશક : સુરેશ ખરસોતમદાસ દલાલ

મુદ્રણ અને પ્રકાશનસ્થાન : લિપિની પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

With Bes

MAFATLAL GAGALJAI & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies.

कविलोक २६

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મ. રાજ

રાજેન્દ્ર રોડ

અમુખાઈ રોડ

મુરૈયા કાલણ -

જાવાજમ જારવાનાં સ્થળ

કવિલોક, ૩૮૦, મિત્રમાય રોડ, મુખ્ય ૨

મિત્રમં કોન એન. ત્રિપાઠી પ્રા. કિ. , મિત્રોસ રફીદ, મુખ્ય ૨

મી. પિનાકિન્ કામેશ, એ. કામેશ પ્રપર્સ, અમલ સોલ્વર આર્ટ્સ

રતનપોલ, અમદાવાદ

સિવકુમાર એન્ડ : C/O મુન્શીન એન્ડ કં.

૧૨, પોર્ટુગીઝ નર્સ રફીદ, કલકત્તા ૧

મેક્ષ એડર્સ મર્ચન્ટ નહેરુ રોડ, વિરોપાલેઈ, મુખ્ય ૫૭

જાવાજમ

રેસામ રૂપિયા આરે પરિવેશમાં કિલિંગ આઈડ કૂટક નમણા સિમેન્ટ નવા પેશા

મુદ્રક અને પ્રકાશક : મુરૈયા જાસોલભાઈ રસાલ

મુદ્રણ અને પ્રકાશન સ્થાન : ગિરિપત્રી પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ મિત્રમાય રોડ, મુખ્ય ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૫ : અંક ૨૯

કાગળ ૨૦૧૮

સુરેશ દલાલ

સ્વીન્દ્રનાથને

હે ઠવનસૃષ્ટિના વાસવ !

પલના ત્હેં આ હેમપાત્રમાં દીધો યુગનો આસવ ! - હેં

નિતના નંદનવનમાં ખીસે પારિજાતનાં ફૂલ;

ગીત-વિહંગમ છિટે ગગનમાં લઇ ધરાની ધૂળ.

રવિના કિરણ કિરણથી કેવો ઠંકુવણો કાઢવ ! - હેં

ફૂલોને પાંખો દીધી ને પતંગિયાને મહેક,

મળી પાંખ કે દીપકજ્યોતિ થઇ આગિયો એક.

અહો ! ભવ્યતા હિમગિરિવરની : કશું તુહિનતું લાઘવ ! - હેં

મખમલ જેવા દીધા બિછાવી શરણાર્થના સૂર;

અનંતની ખંસીને ત્હેં તો છેડી ઠરી મધુર !

સુહૃદી વાંસળી ગેભી તો શું ? - દોઝો આવે માધવ ! - હેં

શશિશિવમ્

રાગ

શ્રીખના મધ્યાહની આ આગ
તે મુજ પ્રેયસી કેરા હૃદયનો રાગ !
લખલખી ધરતી રહી ઠેવી ય ચારે પાસ !
ને ફર ને દેખાય જળ,
એ ધરાના લેજની જ વરાળ !
આખી ય ધરતી પર અકેસા
હોડનો ને હાંકતો
જ નૃપાન્ધ્યાકુલ પેમે મૃગ,
શું એ જ મારો પ્રાણ મૂર્તિમંત !

ગીતા પરીખ

“કોણ”

... પૂરે ઘણે મલુ મિનિટમહિં જ ‘કોણ’ !
જુલે જરૂર રણકારથી એહના ને
આ રાત્રિનું મૌન અનંત તાને,
સર્વે અશબ્દ હરણાવ અદ્ભુત બેશે
શા ઘૂસ્યા ઘડિકે — ને પડવા અંતે
મજ્યા દરે પડી ય રાત્રિમહિં સમસ્ત...!

પિતાકિન્ન ઠાકોર

ગલ નાખ્યો

એવો ગલ નાખ્યો

કાળજમાં કાંટો આ કેવો ચાખ્યો

એવો ગલ નાખ્યો,

પ્રીતિની તે દોરીએ

રૂપ કેરા દૂકડા

કાંટો કરમનો જેવો ચાખ્યો,

— એવો૦

વજ્રયોગે વીંધતા

મૃગજા આ રુધતા

અમરતમાં મોતનો મરમ દાખ્યો

રે ભરમ દાખ્યો.

— એવો૦

જસુલાઈ શાહ

હાલ ના હીધી

હાલ ના હીધી !

કીકીયું મારી નાયતા થાકી,

સાલ સુરિલે થરડ ખાકી,

અમથા જમી અલુસારાથી, તોય ને ભુંડા !

હાલ ના હીધી ?

શ્વાસથી તારા, આયના જેવી

આજ બે ચક્રી, ફાખવી છળી,

ને જ વેળા તેં પલકું ફાળી, ભોંય ચેં, ભુંડા !

ખોતચી કીધી ?

હાલ ના હીધી.

રોષથી કેવા હાલ મેં ભીંડ્યા ! ?

તોય ના ખૂલ્યા હોલ બે ભીંડ્યા,

કંઈતી કામળ કાચની કાચર ! કામનાને તેં

ખાધ ના હીધી !

હાલ ના હીધી.

ચાસેદ મેકવાન

સરિતને તટ

સરિતને તટ મૂક ભીમો રહી
નિખિલ આ નલ ઘૂમટને લહું;
અગણુ તારક તેજ ઝરી ઝરી
તિમિરને થર ક્યાંય કરી જતું !

નજર ચંચલ, આકુલ વ્યાકુલ
વિહરતી; પલકે નહિ પાંપણ !
ગતિ-અશબ્દ વહે જલ, માત્ર ત્યાં
પવન પંક્તિ લખે લહરો વહે !

તટપરે તરુ ઝૂંડ વિષે મગે
વીજળી - હીપ અસંખ્ય, અને દ્રવ્ય
વિટપ છાંય તટે ઢળતી કશી
તરલ ! આપણુ જ્યાં મળતાં ત્રિયે !

અરબ આ તટ, રાત્રિ અને તરુ
મન અવાક મૂકી અહીં, -હું સરુ.

અસુભાષ શાહ

દાદ ના દીધી

દાદ ના દીધી !

કીકીયુ મારી નાચતા થાકી,

સાદ સુગિસે થગડ ખાકી,

અમથા જરી અલુસાગથી, તો ય નેં શૂડા !

દાદ ના દીધી ?

આસથી તાન, આમના જેવી

આજ બે લૂછી, હાખવી છળી,

તે જ વેળા તે જવકું કાળી, ભોલે શેં, શૂડા !

ખોતર્યાં કીધી ?

દાદ ના દીધી

રોષથી કેવા હાલ મ બીડ્યા ! ?

નો ય ના ખૂલ્યા હેઠ બે બીડ્યા,

કેંપતી કોમળ કાયની કાયડ ! કામનાને તેં

ખાથ ના લીધી !

દાદ ના દીધી

થામેક મેકવાન

સરિતને તટ

સરિતને તટ મૂઠં ભીભો રહી
નિખિલ આ નભ વૂમટને લહું;
અગણ તારક તેજ અરી અરી
તિમિરને થર કંઠાય કરી જતું !

નજર અંચલ, આકુલ વ્યાકુલ
વિહરતી; પલકે નહિ પાંપણ !
અતિ-અશબ્દ વહે જલ, માત્ર ત્યાં
પવન પંક્તિ લખે લહરો વહે !

તટપરે તરુ ઝૂંડ વિષે અગે
વીજળી - દીપ અસ્પંધ, અને દ્રવ્ય
વિટપ છાંય તટે ઢળતી કશી
તરલ ! આપણ જ્યાં મળતાં મિત્રે !

અરવ આ તટ, રાત્રિ અને તરુ
મન અવાક મૂઠી અહીં, -હું સરુ.

જયંતિ પાર્શ્વ

એ દેવિના

૧

મસલું ઇંગની માલીયા ૫૦
મૂલી છે રવામ મર્વગી -
ભૂમધ્યની દ્રાક્ષના આસવથી તગ્જત
એના ધૂસર રૂપેગી વસ્ત્રે સગી જઇને
છતું કપું છે ચંદ્રાકાંત મન.

જોડસલીના ફૂલની મહુલાથી
હ એની ડોડ ૫૦
આ દર્કે હું માગ વાચાળ ટેવા.
એના કસ્તુરી ઠેસ સૂઈને
ચટચટાણુ છુ એના જોડો મિગમી વમ.

જેથાં અરુદે શમ્ભુ દુઃખાન્તા દુઃખાગતા
માગી વાહળ હથેલીમા હું ગોપલુ છુ
એણે ચંદ્રાકાંત મન
ને લખલખ તાગલાના રખમમા શુભ છે
એની રંખનાના મન

મને પોતાનામા સુમાવી લેવા એ ગાઠ ગાલિંચન ટે છે
ને અમે બંને અન્યોન્યમા લય પામી
સગીએ છીએ મૃષ્ટિના જન્મ પડેવાના હું કાળા અંધકાળમા

ને નયનો જન્મ

કાળિયાર રાત અભિસારે નીકળી છે

ને એણે છેડી છે -

પોતાના પ્રિયતમના આણુએ આણુને

અંકુત કરી દે એવી મૌન સરગમ

પિયુના સંવનનસુંવાળા હાથનો સ્પર્શ

એ પામે તે પહેલાં જ

જેટની ધ્વન્યાતીત અતિએ

કાઈ ચીરી નાખે છે

એનું અનાધાત મૌન

એમાંથી રેલાય છે લોહીરાતો ઘર્ષરાટ

ને આકાર ધરી એમાંથી જિલ્લા થાય છે

ભાવિની અસંખ્ય પ્રસવવેદનાના ચિત્કાર.

રાત્રેન્દ્ર શાહ

અનુરાગ

પ્રગલ્ભો અનુરાગ આમ શેઠ
કિન્ને કાનન ડાળ ડાળને
સખ ઝાળની લાગી મંજરી ;
અર્ધાં ત્યાં વણુ જંપ વેદના
સિડની પચમ સૂર જલ્પની.

જલ્પનાં પલુ લેણુ એ જ ને
ઠંધડીં કિલ્લોલ ઠગંત ખંચલ,
ઠંધડીં શ્વન્ત ગભીર નિસ્તર ;
રામતી જયડી પ્રાણુની વૃધા
ગમીએ જ્યાં સુખને નિમજ્જન.

પરિર ભણુ ખંધને બાડી
હરી સે રે સુધશુંચ ગિહતું ;
પલુ અંતર પૂર્ણુ રે ભરી.
સય આહિ વિભિન્ન ભાવનો
આડીચી મંચૂતિ મ્હોગતી ફરી.

પ્રમટે નવ પ્રાણુ પ્રાણુ માં ;
હળવી કાય બને હવા થઈ
અવકાશની માર્હિ, સંવર,
તરીએ આપણુ હસનુગમ શા
નિજ નાદે ગત કાલવી પર.

એડગર એલન પો

બર્નાડ શો તેમના વિષે કહેતા : 'ઉત્તમોત્તમ કલાકારોમાંના ઉત્તમ કલાકાર.' પણ અમેરિકન સાહિત્યના આ ઉમદા કલાકારનું જીવન હૃદયવિદારક કુસુતાથી ભર્યું હતું. જીંદગીભર જેની જાંખના સેવી તે શાંતિ આખરે તેમને મૃત્યુમાં જ સાંપડેલી. એટલી દુઃખભરી જિંદગી એમણે વીતાવી હતી.

વિશ્વભરના સાહિત્ય પર તેમની કૃતિઓની અસર પડી છે. તે કૃતિઓ પણ એટલી જ મહત્વની છે. કવિ, વિવેચક, લઘુકથા લેખક, રહસ્યવાદી એમ વિવિધ પ્રતિભા ધરાવતા આ અમેરિકન સાહિત્યકારે સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ પ્રદાન કરેલ છે. કાવ્યની જ વાત લઈએ તો એમની વીસેક જેટલી રચનાઓની ગુણવત્તા વિલક્ષણ જણાયા વિના નહિ રહે. પ્રતીકવાદ અને શુદ્ધ કવિતા હેતુે તે એમને અમણિ ગણવા પડે.

'The Raven', 'The Bells' અને 'Ulaluma' કૃતિઓમાં આ સિદ્ધહસ્ત કવિએ પોતાના કાવ્યવિષયક સિદ્ધાંતોને અમર ત્યાં છે. 'The Raven' બ્યારે ન્યૂયોર્કના 'Evening Mirror' માં છપાયું ત્યારે ભારે તરખાટ મચી ગયો અને એમને શ્રદ્ધાપી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત થઈ. તેમનાં અનેક લઘુ કાવ્યો તે અંગ્રેજી ભાષામાં સર્વત્ર આદર પામેલી કૃતિઓ છે.

કવિ તરીકે જાણીતા આ સાહિત્યકારનાં ગદ્ય અને લઘુકથા તો ૧૮૬૦ના ગાળાના અમેરિકા માટે ચમત્કારસમા ધ્યાં હતા. માધુનિક ડીટેક્ટિવ વાર્તાઓના પિતા તરીકે તેઓ કવિ કરતાં પણ

તમકો રડ થયો, આ દારુણ આર્થિક બીંસ અને આશાથી જે
ગાંધી થઈ ગયાની અણી પર હતા ગાંધીજીના એ સત્તન બંધી
પોતાની જાતને ખાગતા, પો દારુની લોને ચળા પછુ તેની અંદર
આસર થી આ દુષ્કાળથી જીવનું જીવું એ માત્ર
સાધન કવિતા હજુ એ જ્ઞાન અત્યુષ્ણ આ કવિએ નિ દર અદિષ્ટુષ્ણ
મન સમજ પોતાની નયનાઓ લલિત કરના માડી

જે લખાન- રજવાદી વખાણુ જે લખના તેથી પોતે
મંદિર બૌદ્ધિ દગાગુમા ખુલ્લા ગયા શીમની સેગન, અને પોતાના
ખાખરપના પ્રેમથી શીમતી જીમને જોડે તેઓ વચ્ચેથી પાળાથી
જોડાય હતા એ મિલાય બીજી બે સીમને જોડે પછુ તેમની વિચાર
કરના જે ના જોના દિવસો અત્યંત રુચ દતા વચ્ચેના ગામ કોવા,
પીધેન આ કવિને નૂટણીયોર રાજાચ પહાના લોકોએ ઉમેદવાર
તરીકે દેરેર મસકાયા અને અંતે એ ગરમા પડી તે અંધ પામ્યા
હારે કોઈએ તેમની દા ૧ મુદ્દા કરી નહિ।

- મુનીશ કોહાંગી

ભામહનો કાવ્યાલંકાર ,

વિષયાનુક્રમ

કાવ્ય શરીર (પ્રથમ પાર્શ્વઃ : ૧-૫૬)

મંગલ અને પ્રતિશા (૧). કાવ્ય પ્રયોજન (૨-૮). કાવ્ય હેતુ (૯-૧૦). કૃતકાવ્ય (૧૧-૧૨). કાવ્યમાં અલંકાર (૧૩-૧૫). કાવ્ય ક્ષણ (૧૬). કાવ્ય પ્રકાર ચાર રીતે (૧૬-૧૮). સર્ગબંધ કે મહા-કાવ્ય (૧૯-૨૩) અભિનેયાર્થ (=રૂપકાદિ) (૨૪). આખ્યાયિકા (૨૫-૨૬). કથા (૨૭-૨૯). અનિબદ્ધ (૩૦). વૈદર્ભ અને ગૌડીય ભાગ (૩૧-૩૬). અર્થદોષ (૭) (૩૭-૪૬). વાચ્યોષ (ચાર) (૪૭-૫૩) દોષોની સાપેક્ષતા (૫૪-૫૬).

શુભ (દ્વિતીય પાર્શ્વઃ : ૧-૩)

શાકુન્તલ, પ્રસાદ ને ઓજસ (૧-૩)

અલંકાર (દ્વિતીય પાર્શ્વઃ : ૪-૯૬; તૃતીય પાર્શ્વઃ : ૧-૫૭)

આકરશિષ જેટલા અલંકારોની (કેટલાકના પ્રકારો, દોષો ને પ્રાયઃ સ્વરચિત ઉદાહરણો સાથે) વ્યાખ્યા.

દોષ (ચતુર્થ પાર્શ્વઃ : ૧-૫૧)

દસ દોષોની વ્યાખ્યા ને ઉદાહરણ

ન્યાયદોષ (પ્રથમ પાર્શ્વઃ : ૧-૬૬)

વ્યાકરણ શુદ્ધિ (૫૪ પાર્શ્વઃ : ૧-૬૩)

સમાપન અને અંતિમાણ (૫૪ પાર્શ્વઃ ૬૪-૬૬)

કાવ્ય રચના માટેની માર્ગદર્શિકા રૂપે જામહે અંથની યોગના દરેલી હોવાની જાણ પડે છે. ક્રમ, અર્થ, ક્રમ ને મોક્ષના વિષયમાં તથા કલાના વિષયમાં વિચક્ષણતા - એ એક, આનંદ-એ એ, અને

પ્રાપ્તિ-એ ત્રણ ૧ એમ કાવ્ય નિર્માણના ત્રણ કળ અણગ્યા છે
 શાસ્ત્રજ્ઞાન અને વાક્યાતુરી કવિત્વ વિના નિર્દેશ કલ્પ છે કાવ્ય
 વાચતા કીર્તિ અપાવે છે, નવર છેડે પડ્યા પણ સ્ફુર્તિનું દમનીન
 કાવ્યમય વધુ નિર્માણ રહે છે, માટે સુત્રેએ કાવ્ય સ્વચ્છતા પ્રવલ-
 માન રહેયું - તે કે શાસ્ત્રાખ્યાની એમ કાવ્યનિર્માણ ગુરુતર હિપેશનું
 નર્મ પણ પ્રતિબાનુ કળ છે

કાવ્ય-આ માટે વ્યાસ, ૭૬, મન, દત્તિદામદ્વય, ૮૫ ને
 મોખપદ્યજ્ઞાન અણગ્યા નાકવડ છે નાદાર્થનું સાન મેળવરા હિપત
 કાવ્યસાની હિપામના અને હિસમ કાવ્યોનો અભ્યાસ કર્યા પછીજ
 કાવ્ય વર્યા પ્રવૃત્ત થયું એક પણ દોષિત મન કાવ્યમાં ન આવવો
 જોઈએ અત્યંતિવધી અધર્મ, વ્યાધિ કે શિક્ષા માત્ર થાય, પણ
 કુદવિત્ એકમે નો સાદાત મૂલ્ય જ અણગ્યા

કવિ એકે અનેક કાવ્યના અવકાશે કરેવાયા છે-વનિતાનું
 મુદ્દ વદન પણ વ્યૂત્પન્ન વિના નથી મોલતું, કે અર્થવ્યુત્પત્તિ અને
 મોલદાય - એકમે કે અર્થ નેમજ શાસ્ત્ર જાને પ્રકરના અવકાશે
 કાવ્ય માટે હજી છે

શાસ્ત્ર અને અર્થ આરે મળીને એરી ન્યાયના આપી / ભામન
 કાવ્યના ગદ્ય અને પદ્ય (અભિવ્યક્તિના પ્રકારને અનુસરીને સંગ્રહ)

- ૧ અર્થાદિ કામમિદ્વેષુ, દૈશ્વલ્યુપાં ક્યાધ્યુપાં
- પ્રાપ્તિ'તનોગિ પ્રાપ્તિ'મ કાષ્ટકાલ નિષેધનમ્ (પ્રાપ્તિ'ત : નિષેધનમ્)
- ૨ અકલિતમધર્માય વ્યાધયે દણ્ડાત્તથ વા
- કલિત' પુન સાક્ષ-મૃતિમાદુર્મનીપિલ્
- ૩ ન કાન્તમધિનિર્મલ' રોગમતે વનિતામુખમ્
- ૪ રાજદાર્થ' સહિનો કાન્તમ્

પ્રાકૃત તે અપભ્રંશ (ભાષાને અનુલક્ષીને), ઐતિહાસિક, પૌરાણિક કે મૌલિક (વસ્તુના મૂળને અનુલક્ષીને) તથા કલાશ્રય ને શાસ્ત્રાશ્રય (વસ્તુના સ્વરૂપને અનુલક્ષીને) એવા પ્રકારો પાડે છે. વળી કાવ્ય-સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ સર્ગબંધ (મહાકાવ્ય), અલિનેયાર્થ (રૂપકાદિ), આખ્યાયિક, કથા અને અનિબદ્ધ એવા ભેદોનું વિવરણ કરે છે.

અવારનવાર લામહે વર્ણકિત ઉપર કાવ્યના એક વ્યાપર્તક લક્ષણ તરીકે બાર ચક્રો છે.^૫ કાવ્ય સ્વરૂપે ગણાવતાં તે કહે છે કે સર્વ પ્રકારે વર્ણકિત તેમ જ સ્વભાવોક્તિથી યુક્ત હોવા જોઈએ. વૈદર્ભી રીતિ સારી કે ગૌડી રીતિ એની સંતુલિત ચર્ચામાં તે કહે છે, એ શૈલીભેદોનો અનુકૂળતા પ્રમાણે સ્વીકાર કરી શકાય. તેમાં નિર્ણાયક જો કશું હોય તે માત્ર વર્ણકિત છે. વર્ણકિતથી રહિત વૈદર્ભી કે ગૌડી બંને નિરર્થક છે. વૈદર્ભી પણ અપુષ્ટાર્થ હોઈને પછી ભલે પ્રસાદ ઋજૂતા અને કોમલતા યુક્ત હોય, તે માત્ર અતિ પેશલ લાગશે. ગૌડી પણ અર્થ, ન્યાય ને અનાકુલ હશે તો આદરણીય ગણાશે.

લામહની ઔચિત્ય દૃષ્ટિ અન્યત્ર પણ અનેક સ્થળે પ્રતીત થાય છે. વાણીના દોષોની ચર્ચા કરતાં અર્થદુષ્ટ, સ્તુતિદુષ્ટ, સ્તુતિકાષ્ટ વગેરે શબ્દો વર્જવાનું તે કહે છે, પણ સમાપન આ રીતે કરે છે; સંદર્ભવશાત અમુંદર શબ્દ પણ મુંદર બની જાય છે - જેમ ફૂલમાળામાં વચ્ચે ગૂંથેલું લીલું પાન. લામહ શબ્દના કાવ્યશ્રમત્વની વાત કરતાં કવિને માલાકાર સાથે સરખાવે છે; આ સુગંધી પુષ્પ લેવું, પેલું ગ્રામ્ય ગણાય તે વર્જવું, આને ગૂંથવાથી શોભા વધશે,

^૫ યુક્ત' વર્ણ-સ્વભાવોક્તિ-અર્થમેવૈત સ્થિયતે (૩૦)

વર્ણાભિપ્રેયશબ્દોઽસ્તિવાચ્યામલ'કૃતિ : (૩૬)

પેલાને અમુક જ સ્થાને જુલાવ - આમ દરેક પુણ્યની યોગ્યતા વિચારીને જેમ માલાકાર માલા જુએ, તેમ કવિએ સાવધાન રહી કાવ્યમાં શબ્દ જોગવા.^૧

અતિશયોકિત અર્થકાંક્ષા નિરૂપણને અતિ તો સામઢે વહેકિતનું મહત્વ સ્પષ્ટ સંગ્રહમાં દર્શાવ્યું છે. એક રીતે તો સર્વત્ર અતિશયોકિત વહેકિત જ પ્રવર્તે છે. અર્થ એનાથી જ વિશિષ્ટ ભાવ ધરાવતો થાય છે. એટલે કવિએ એને જ સાધવા ચત્ર કરવો. ક્યેા અર્થકાંક્ષા તેનાથી સંદિત છે ?^૨ અભિનવ ગુપ્તનું 'વહેકિત' એ સંસારનું વિવરણ (વહેકિત એટલે કે સજ્જની તેમ જ અર્થની વસ્તુ - લોકોત્તર સ્વરૂપે અવસ્થિતિ), તથા કુંતકની વ્યાખ્યા (વહેકિત એટલે વૈદ્યધ્વજમિ ભણિત - કોશદમની ઘટાવાળી ઉક્તિ) પણ આ સંબંધમાં લક્ષમાં રાખવા જેવા છે.

આપણી કાવ્યમીમાંસાની ધરંધરામાં દંડી સાથે સામઢ અલંકાર વાઢી ગણાય છે. પણ અહીં અલંકાર એટલે કશુંક બાહ્ય, શોભાનું સુશોભન રૂપ એવા અર્થમાં ન જ સમજી શકાય, કેમકે સામઢે વહેકિતને કાવ્યવસ્તુ હાદ ગણ્યું. કાવ્યસાધક અન્ય તત્ત્વોનું તેનું વિવરણ સ્પષ્ટ ને મિતાકરી અને સમગ્ર તથા તેનો અભિરામ સંતુષ્ટિ છે. રસધ્વનિવાદીઓનાં મુદ્દમતા ને ગદ્યતા અહીં નથી, તો દોષોની ને તક વ્યાકરણની વધારે પડતી ગ્રીણવટના અવવાદે તેના વાક્યમાં ન સ્વીકારી શકાય તેણે પણ કશું નથી.

૧ માલાકારો રચયતિ અથા સાધુ વિગ્રાથ માત્રા
યોગ્ય' અભ્યેખવલિતપિયા તદુપદેવાભિધાનચ.

૨ તેવા સર્વત્ર વહેકિત અનવાર્થો વિભાજ્યતે
ચત્તોદશાં કવિના કાયે કોક્ક'મનોનથા પિત (૨,૮૫)

દિલીપ ઝવેરી

મધરાતે

રાતરાણીની મુલાયમ ગંધથી ખેંચાઈ
હું દીવો જુઝાવી બહાર આવું.

આમ,
વડવાગોળ કેરી આંખથી દેખાય એવું, સાવ ઝાંખું આભ.
ચાંદ્ર પાસ આ થીંછ ગવેલી, મેજ બીની, પાતળી, કાળી હવા,
(મુજ નાક પાસે ઓગળેલી
એટલે તો શ્વાસ ખાલી લઈ શકું.)

પણ કોણ જાણે કેમ
પેલી રાતરાણી કેરી આછી ગંધ
થીંજેલી હવાને સોંસરી વીંધી હજીયે આવતી.
(થીંજ ગયેલા કાળને વીંધી હજીથી આવતી કો' યાદ
ને અકળાવતી.)

હળવે અહીં વધતો જતો અંધાર
(ને તેથી કદાચિત)
કમળમાં પૂરેલ ભમરા જેવું મુજને લાગતું.

હું
અને
મારી જ આ અકળામણી.

રાતરાણીની મુલાયમ ગંધ કેરું સ્વપ્ન લઈને
હું અહીં... ..

કો' ટાવરે પૂરાયેલો ઘડિયાળ દેશે સાતમો ડંકો...
રહ્યો છે બેઠે સૂર્યની રાહ.
ભમરા કમળમાં પૂરેલ...

- ત્યારે કાવ્ય શાથી બને છે ?

Leaves falling

Lie on one another

The rain beats the rain.

આ પંક્તિઓમાં એવું તે શું છે કે તેથી એ 'કાવ્ય' કૃતિ બને છે ?

આ ત્રણ લીટીમાં પરસ્પરપ્રેરક અને સુસંગત એક દર સંબંધ છે, તે તો સ્પષ્ટ છે. હા, એમ દલીલ ખાતર કહી શકાય કે કાવ્ય-માત્રમાં સંગતિ તો હોવી જ જોઈએ. કાવ્ય એ તત્ત્વ 'કાવ્ય' પદાર્થની વ્યાખ્યાનું અંગબૂત તત્ત્વ છે.

(Walls) પોટસે કાવ્ય વિશે એક રસપ્રદ વિધાન કર્યું છે. જે કૃત્રિમ 'દાઢક' રચના હોય છે તે સમય વિષયમાંથી બળે કે છૂરી પાડી નાખેલી અથવા જાણી જોઈને તેનાથી અલગ પાડેલી છવનના દૂકા જેવી જાણાય છે. જ્યારે સત્ત્વી દાઢક રચના તો સ્વયં, સદા રીતે મોખી પડેલી અને જતાં પ એક બાવજગત કે વિચિત્ર પોતાનામાં સમાવી શકે તેવી હોય છે.

આ કવન 'દાઢક' અથવા કાવ્ય માનવે કાણુ પાઠ્યમાં મુખેમ ગળેા તો તેમ. જાનુ અર્થપૂર્ણ કવન તો છે જ. સૌ પ્રથમ એક વાન ચોખ્ખી, દીવા જેવી, સ્પષ્ટ છે કે પોટસ 'સંપૂર્ણતા'ની વાન કરે છે. બીજી ચીજોથી અલગ, સ્વતંત્રબળે, સાચી દાર્ઢક રચના અસીત્ય ખરાબી શકે છે. જ્યારે પ્રયુત્ત-પત્ર કે મદદ માટેની આજીજ, તેને

લગતા સંદર્ભ કે પરિસ્થિતિ પર અવિશેષ આધારિત હોય છે. પ્રયોગ સારુ વિશેષાભાસ માટે નીચેની કૃતક હાઈકુ રચના તપાસીએ.

Coming down on the train

I encountered a man,

Who greeted me very cordially.

મને લાગે છે કે આ કાવ્ય નથી. એનું મુખ્ય કારણ એ કે તે ફેટલાક આ પ્રકારના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરે છે : 'કાણુ ? શા માટે ? શા હેતુથી ?' જ્યારે હાઈકુ વિશે આપણે આવું નથી પૂછતા : 'ક્યાં પાંદડાં ? કઈ જાતનું ઝડા ? વરસાદ ફેટલો વખત સુધી વરસ્યો ?' વોટસ ને 'સંપૂર્ણતા'ની વાત કરે છે તે તો વોટસના કથનમાંના સમગ્ર વિશ્વ કે ભાવજગત જોડે અવિનાશાવિ સંબંધે સંકળાએલી 'સંપૂર્ણતા' છે અથવા તો હાઈકુમાં જ તેનું પોતાનું એક નાનું વિશ્વ હોય છે. મારે મન તે પ્રતિક્ષેપ અથવા વિભાવનાના તાર્કિક કે કેમાનુસારી સંબંધ પૂરતું મર્યાદિત નથી. તેમાંથી ઉદ્ભૂત થતા પ્રતીકાત્મક અર્થનું બીજું સ્તર તેમાં જોવા મળે છે. હદાય માડું આમ કહેવું અસ્પષ્ટ અને સંદિગ્ધ લાગશે. પણ આ બંનેો નાનુક વિષય છે. જ્યાં હું જણાવું છું, તે હકિકત છે.

બીજા એક પ્રયોગ રચના વિશેષાવવા માટે જોઈએ.

Leaves falling,

Pile up in the yard,

Some one will have to rake them.

આ ખરેખર ક્રમ હોય તેવું મને લાગતું નથી. એને એ
તરફનિઃ અનુમાન ગણાવી શકાય. અક્ષત, સંગતિ તેમાં પણ છે
(પણ તે 'સંપૂર્ણ' નથી. કદાચ તેમાં ક્રિયા 'rake'નું મુખ્ય છે!)
કદાચ કોઈ દલીલ ફરી શકે કે 'rake' કરવાની ક્રિયા 'પ્રતીક્રમક
ક્રિયા' સંભવી શકે. તેનાથી જે થઈ રહ્યું છે અથવા જે નથી થઈ
રહ્યું તે પરત્વે આપણું ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય છે અને આ પ્રતીક્રમક
અર્થની વિવિધ લાક્ષણ્યો વિશે આપણે વિચાર કરવા પ્રેરાઈએ છીએ
પણ ખસ! પણ આ જાતનામાં હું માનું છું કે આમાં સચિત
lawn-rakerની પરિસ્થિતિ પેલા 'Solitary Reaper'માં
થતી નથી!

The Journal of

Aesthetics માંથી

મૂળ : Monroe Beardsley

અનુ : મુનીશ ઝાગરી

સિતાંશુ યશસ્વંદ્ર

કેવી મઝા !

કેવી મઝા છે !

ધૂળમાં કુબુરાઈ બે પાંખો પસારીને નીરાંતે

કોઈ કાબર નિરવ બેઠી હોય ના

- હમેશાંની ત્યજી કલખલ

તેવી ધરિત્રી

માણી રહી છે સ્નાન આ મધ્યાહને જલ,

જેની કરું છું વાત તે જલ એ જ છે

જેના વડે પક્ષીહિષ્ટ આકાશ પણ ભરપૂર લાગે છે !

જે ગટગટાવી થોર ઉપર થોર શા બેઠેલ

કાચીંડા તણી આંખો ચ

સ્વપ્નિલ ઘેનથી ચકચૂર લાગે છે !!

એ સ્વપ્નમાં

ભાગેળનાં ઘરનાં બધાંયે લોહ પતરાંને

તરલ બેઠેલી જતી ચમકંત ચાંદીનાં ચવાનીયે રજ છે !!!

કેવી મઝા છે !

કોઈ અદ્ભૂતી કમણીને બેઠેલ પદ્મા બળદિયાના પાંચ કેરા

દડમણી કુળી ગયેલા લુધરાનો અલ્લુગજ્યો રલૂઠાર

શેા ટમકી જતો.

તથા હરિત બેતે સુતેલા પવન કેરો કાનપણ

આનંદથી ચમકી જતો.

ને ખૂંછડી પર ચટકતી માળી પકડવા
 જાળ ચક્રર ફરી રહેલા શ્યામ શો
 આ કાળ પલ્લુ અડધી ઘડી થ'ણી
 જરી કમકો જનો.

ચોગાસ,
 સેસરાયા વિના સ્તિબરુ જતાં આ સર્વ -
 કાબરની નિરાંત,
 કાચીંડા તણી આંખે સ્તિબરુ સ્વપ્ન,
 ચાંદી ગમક ચળકાટ,
 પ્રધરાના તાલ પર સ્પંદી રહેલ પવન,
 થ'બી ગથેલો શ્યામ, -
 આ સર્વ બેઠ
 સાવ સુકી માગ મનની ભૂમિના સૌ શંખરાં ડાહી હેં.

ને કર મુગજળની પીછે દોડવે જતું
 મુજ હરણુ ટોળું
 સહસ્રા બેઠી હેં
 કે શંખવાના જલ તણા
 એ સાત સુમદર પાર,
 સા સા નહી મોચાર,
 કે કહીવે કેહને મળતું નથી
 તેને જ તે જાણવે જવાની કે મળેલી છે સખ...

એમાં મ લ્યો !
 કેવી મચા, કેવી મચા, કેવી મચા છે !

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

ઉન્મત્ત હવાને

ઉન્મત્ત હવા ! તું શાંત થઈ આવ ધીરે ધીરે વાઈ રહે :
મધરાતની મોરલીના મધુરા મધુરા સૂર અહીંયાં છાઈ રહે !

હું કીપશિખા ભયભીત થઈ તવ દાજ અડેલી નતંગી રહું :
મનની ગૂઢ વાતના અમૃતને તું હળવે હળવે પાઈ રહે !

કથની દૂરની : વનવાણીને ઘરને જ ખૂણે તું આણુ અહીં :
હહેવાને પ્રભાતે તારાને કંઈ વાત રમે મમ પ્રાણુમહીં !

ઉન્મત્ત હવા ! એ ગંગામાં તું ઝુપઝુપ ઝુપઝુપ નહાઈ રહે :
મધરાતની મોરલીના મધુરા મધુરા સૂર અહીંયાં છાઈ રહે !

અનુ અરેશ દલાલ

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered office
French Bank Building, Horni Street,
BOMBAY - 1

A GREAT NATIONAL INSTITUTION
AT
NATION'S SERVICE

With
MAFATLAL
GROUP

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક જી હળ

પાલેન્ડ રોાડ

અમુઆઇ રોાડ

મુરૈયા કપાલ

સંપાદક જી હળ

કવિલોક, ૩૮૦, મિત્રમામ રોાડ, મુમઇ ૨

મેસર્સ જીન જીન વિપાસી પ્રા કો, પ્રિન્સિપલ રીટ, મુમઇ ૨

મો. વિપાસીનું કામો મે કોલેજ ડાયરેક્ટ, અમમ રોાડવા માટે

૧૦૦૦૦૦, અમમવાડા

મિત્રમામ સો. : C/O મુમઇન મેન્ડ ૩

૧૨, પોર્ટીંગીય મર્ચ રીટ, કલકત્તા ૧

મેલ કોર્ડર સર્વિસ નહેરુ રોાડ, વિલેપારે, મુમઇ ૫૦

સંપાદક

દશમી શિપિયા માટે શરિયાતી શિલ્પિયા માટે : મુદ્રક નકલના સિતેર નવા પેસા

મુદ્રક અને પ્રકાશક, મુરૈયા ખરસોતમવાડા કલકત્તા

મુદ્રક અને પ્રકાશન સંપાન વિપિની પ્રિન્સિપલ, ૩૮૦ મિત્રમામ રોાડ, મુમઇ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક પં : અંક ૮૦

વૈશાખ ૨૦૧૮

હરીન્દ્ર દવે

સાવન

સાવન વરસ્યો ગલી ગલી

એક મારું આંગણુ કોરું;

નીતરે નેવાંધાર મલકમાં

અહીં એકે નવ ફોરું.

શતધારાએ વાઢળ વરસે

એકે જિન્દુ ઉર મારું તરસે

અ. : ગજળને પાર મજલ એક

કંખી રહે મન મોરું;

સાવન વરસ્યો ગલી ગલી

એક મારું આંગણુ કોરું.

ગગન ઘટા ઘનઘોર છવાઈ,

આ પથ ના છાલકે છલકાઈ,

એના રાહ નીરખવા જળખળ

નયનદીપ સંકોરું;

સાવન વરસ્યો ગલી ગલી

એક મારું આંગણુ કોરું.

એ પ્રથમ મિલનનો અવસર,
 ભૂલ્યો નવ ભુલાય, માદ પલ ક્યાં આવે છે તલસર !
 કઈ ક્ષણ એ મધુમુખ નીરખ્યું
 દેહી કુંવટના પરદા
 દરસ પામી જેના પળમાં
 વીતી અણી આવરદા,
 કેમ કરી શ્રીશ્રી સૌ પડેલા મુગ્ધ નજરની ઝરમર,
 એ પ્રથમ મિલનનો અવસર.
 આ હોઠ ઉપરનો રંગ
 પ્રથમ કંઈ જોઈ હતો ઉપસાડ્યો,
 એ મનમમતો-મૂંડવતો ભાર
 હૃદય ॥ જુ કયારે આપ્યો !
 કેમ નવ ગમ પડે, મૂંડવતું રહેશે કું ઉવનભર !
 એ પ્રથમ મિલનનો અવસર.

હેમન્ત દેસાઈ

વિરામ નથી

અહીં સ્વીય તોય કેટલું - મુકામ નથી !
 હે યા ! ચાલ ક્યાંય આપણે વિરામ નથી !
 સહાનુભૂતિ નથી, જ્ઞાનરાત્રું, પ્રાપ્ત નથી !
 અહીં તો કોઈનાય દિલમાં વસ્યો રામ નથી !
 તમારી માંગ મુજબ લાગણી વહાવું, હૃદય -
 હૃદય છે, કોઈ આ જાનરનું વિલામ નથી !

ખુશી પડે તો મળે, યા ન મળે, આંહીં તો
 વિનયનું સૌને નમન, કોઈને સલામ નથી !
 ભરોસો કેમ કરે સુસ્ત મારા ભાગ્ય ઉપર.
 જરાય એનો સમય પર રંભો દગામ નથી !
 કહે છે પ્રીત સમે કોઈ નથી આસવ ને
 નયનના જેવું કોઈ બેરહાર બામ નથી !
 હવે જરૂર નથી રંગની કે મસ્તીની
 ધરાવી જિન્દગી છે, કલ્પનાનું કામ નથી !
 ક્ષિતિએ સ્વચ્છ રહે કેમ કરી જીવનની ?—
 અપેક્ષાઓની આ વણચારનો વિરામ નથી !

નલિન રાવળ

સાંજનો તડકો

વન્ય ચિત્તા શો ભલુકર્તા
 સાંજનો તડકો,
 હવામાં દેહ તોળી ગારીમાં ફૂધો
 તીખી છિંડી તરસથી
 ઓરેઠે ધૂમી;
 છટામાં ડોલતો ઓરેર પથરાયો.
 ફરી
 શો તંગ સ્નાયુથી તણાતો પીક વસતો,
 ધૂધુરાટી ધૂંટતો,
 છિક્કયો;
 નજર ચૂકવી ફૂધો લપકયો
 ત્વરામાં બહાર;
 ખારીની અને (અંદર) ઝીઠે પથરૂં રહેલા
 ગાઢ વનમાં ત્રાડતો ચાલ્યો ગયો.

અકલ તવ લીલા કુંજવિહારી

નગર ઘેર સુરિયામ પંથ પર
 પીગળતો, ચંપતો હામર
 ત્યાં જ આજ આંકેલી દીઠી
 મધુવન પરિમલ સિકત સિકત રે સુંદર છબિ તિહારી.
 આકાશે નવ મેઘ : મીલના ધૂંવા.
 નવ રામા-રામાંચ : ભરેલી ફાસ્ટ ટ્રેનની ગતિ મુજતા પાટા
 આંહી એ જ ધરાનાં રૂંવાં.

પલ્લ સાજ પ્રાણની જિજ્ઞવિષા-ઓપીને મેંશે
 એવી બદલાતી પાળીની ભેર વ્હિસલમાં
 ઠંદબ્બ લેડે મજમૂમિમાં વણ્ણ હતી, તે
 તે જ, તે જ રે વેણું અધરે ધારી

એક સુમે
 પાદર કોડે ગાધૂલિ.
 તવ આગમ એંધાણ ઘંટડી મંજુ સૂર ટંકાર રહે રે ગૂંધ
 ને આજ,
 રે આજ એક વેરાન મઢી
 મહમત છિછળતા મહિષવેગના પદ્ધતિમાં
 તું આખ્યાના પડંત રે આખડંત પડવા કારી.
 અકલ તવ લીલા કુંજવિહારી

સોગંદ

સુરેશ દલાલ

ઓ કા'ના ! તારા કેટલાં કીધાં છે અછોવાનાં !
આજથી બે સપ્તાહ તારી આવી તો ખેર નથી :

હીધા સોગંદ જસોદાના !
વરનાં શું દૂધદહીં ઓછાં પડે છે કે ફેડે તું ગેાપીની માટલી ?
તારા ઉધામાને છોડે એથી તો તને રમવાને હીધી છે વાંસળી.
આડે પડખે છું થાઉં એટલી જ વાર :

તારાં લખખણ એકેય નથી છાનાં !-એ!૦

વાહ રે ગોવાળિયા ! રાંક જીવ ગાયોની કરવી દહીં ન દેખલાજ !
ઘેર ઘેર જઈને તું વરતાવે કેર વહેરે આખા ગોઠૂળિયાની ગાજ.
સુણી સુણીને મારા ફૂટયા છે કાન :

તને કાળાને ડાઘ લાગે શાના ?-એ!૦

અંદકાન્ત શેઠ

મનનાં ખીલે રૂપ

અહો ! કેં મનનાં ખીલે રૂપ !

અહો ! શાં મનમાં જોલે રૂપ !

ધીમું ધીમું પમચાં કરતો મનની દોગમ ધૂપ.-
નીલ ગગનની ધવલ વાદળી

ખીતર બાજે તરતી !

આછી આછી ફેર સુધાની

હળવે ચીં અરમરતી !

કેઈ ગુલાબી શમણું-તે છું ચૂંચા જ કરતું ચૂપ !

નેણ કુમુદનાં મદમટાવતી હવા ચાંદની-સીની,
 બીવર બહિ ભરી દિવે એ તે જ-શિખરચી ઝીણી !
 પલ પલ પોતે ફૂલ બનીને ફાયો કર અનૂભ-

નક્ષત્રજાનાં વહેણ બહિ મનને ભીંજી વે'તાં !
 તારકે શું જાણેત બની મન પાસે રમતા રે'તાં ?
 નેહસીનાં શું જનરત મનમાં ભાગ્યો ડાઘ મધુપ.

‘આદિલ’ મન્સૂરી^૧

મારી આબુઆબુ

મારી આબુઆબુ
 મારા આગવા વિચારોનું
 ગાદ લેવાનકે જંગલ
 પથરાયેલું પડપું છે
 જેના પેસે છે
 હું...
 સિલી સિલી
 અંદર પ્રવેશતાં હરે છે.
 હું મારા જંગલની બહાર
 પ્ય નથી મૂકી શકતો
 એ મારી મર્યાદા છે.
 આખું મિલન શકે નથી.

ચિતુ મોઢી

ઘર તરફ જતાં

વળું છું હું સાંજે

ઘર તરફ ત્યારે

કિરણનાં

પિંછાઓ

શાહુડી

સમ

સૂરજ

સંકેલી લાઇને

ભરાયે છે બિાડે

-તિમિર બઢના

ખંધ કમરે.

ભર્યાં રસ્તાઓ છે

ગડમથલમાં કંક

નભને

વિહંગોની પાંખો ઉપર ભિડતું બેઠ,

અરધે

મૂકી ચાલ્યા જતાં મધુરલયના ગીત સરખી

હવા,

પછોડાં વચ્ચે...

ચોસેર મોકવાન

તવો જન્મ

અપાઠની સુખ જયોરવેળા
ફેલાવલાં જેતર પે પડેલી !
સુદર ત્યારે અણુનણુ ઠેઠ
અંધાર ઝીઠે અતિમંદ, મારી
દૃષ્ટિભ્રા તંતુપરે લદાને !
—ને તંત્ર મારું મન થાય એવું
નૂટી જશે તો નસ નોડી દેશે !
...ત્યાં તો અર્ચિતી હલકી હિંદોળે
નાના કશ્મ આ વન વાઢળા પે
આવી પડયો સૂર્ય ! ભયો ભયો શો
ધારે રહીને તડકો ખર્ચો તે...
મારાં અધીરાં નયને કંઈ આ !

રમેશ જની

વિદેશ

ના આ મારો દેશ નથી,
રહેણી કરણી, રીતિ નીતિ, ખાલચાલ
ને વેપ નથી !
ભણે આ મારો દેશ નથી !

બધું રધું બદલઈ
ને કંઈ રહ્યું સહીઈ જાડી
ને એ હાલે

આંહી અનાદ્યું કોઈ હતું નવ
આજ ખની અખિલાઈ પરાઈ !
ના-આ મારો.

“હાલસયું” પુરાણું મારું ચિરપરિચિત
આ ગગન નથી
ધરતી પર હરિયાણું પેલું
ફૂલ ફૂલની ભાત ભરેલું ગવન નથી
આ જુઠાં ઝરણાં, જુદી સરિતા, જુદી યે
વનરાઈ

દૂર દૂર કોયલ પણ જાણે
ચીખ પાડી ઊઠી અઠળાઈ !
ના આ મારો.

કોની કને જાઉં ?
પહેલાં જેવી
ભોળી ભોળી
ઊરની હાવે
મીઠી મોઘમ વાત નથી
એ દિવસ નથી—એ રાત નથી !
આ ચંદ્ર, સૂરજ ને તારા કેરાં
તેજ રહ્યાં છો મથી મથી:
રે, એની એ પિછાણ હવે તો
નયન મહીં લવલેશ નથી !
ના આ મારો દેશ નથી.
રહેણી કરણી, રીતિ-નીતિ, યોલચાલ ને વેષ નથી
જાણે આ મારો દેશ નથી !!

રાજેન્દ્ર શાહ

વર્ષા

(ખંડવણ)

મેઢનાં વ્હાલની એવી તે વરસી હેલી,
પાણી પાણી ઠરી મેલી કે તરસી બોલને.

કંકને સોષ ન દુઃખ, હૃદય અટવાયુ,
સુખને સૂર તે ગાયુ કે ગેકતા મારલા.

ઘોળી ઘોળી મં તો બેઠીતી મોતની છાયા,
(ત્યાં) રંચની રેશમ કાયા ને મેકેતો વાથરો.

ચીતળ ને અજવાળે મીઠો સહુ સ ૧,
રેલુને ઘન ગોરંબ મીઠી હું સેજની.

ધાટો મારા કૈંઠની આવન બાવન,
સોયામણ એક સાવન નીતર્યાં નીરને.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

વસંત

કેટલો વ્હાલવડી આવેજો ધૂળ પર પોતીકા મીતને વસંત,
વેશમડાં નવાનવા એથી તો હસી જોડે ધરણીની ધૂળને ઉમંગ!

કાળજડે કોડ કેવા કોળે કે હલકે છે આપમેળે રૂપાળી કાળ;
લાગ્યો છે એવો ને એવો વરસ મારા અંતરમાં છિદિ રસાળ.

મોટી કિંટ છે મારે આખો અવતાર એવી અમરતની વાણી અનંત !
કેટલાંયે વહાલથકી આલેખે ધૂળ પર પોતીકાં ગીતને વસંત !

વારવાર આનંદે પુલકે છે અંગ, કોની જાગે છે પ્રાણમહીં માયા ?
વલ્લુગાયા ગીત આજ ભ્રમટે છે કંઠમાં, કાણુ પીયૂષ એવાં પાયાં ?

કામળ કંઈ કળીકળી ફૂટે છે ગીતની ને વેરે છે વનમાં સુગંધ !
કેટલાંયે વહાલથકી આલેખે ધૂળ પર પોતીકાં ગીતને વસંત !

અગ્ર : સુરેશ દલાલ

સુરેશ દલાલ

સપનાં

સપનાંને હોય નહીં માઝા !

રે તોય મારાં સપનાં ઓછા છે : નથી ઝાઝાં !

મળે નાનકડી ટેડી

હાઉં શિશુસખ તેડી;

આપણું જ રાજ અને આપણે જ રાજ !

—સપનાં૦

પ્રાણુલસી પ્રીત મળે,

જાવાને ગીત મળે;

હોડ પરે સ્મિતતણાં ફૂલ ખીલે તાબાં !

—સપનાં૦

ચંદ્રવદન મહેતા

એ સારત લાગ્ય વિધાતા

એ સારત લાગ્ય વિધાતા !

તું તું એ જ જનેતા માતા

જેણે દેશદાઝ ચિંનગારી-

એની એતમ જ્યોત પ્રસારી

પાંચ દાયકા જવલંત રાખી

આખર, દોઢ દાયકે ઠારી ?

એના પુત્ર પનેતા પાઠ્યા પુત્રપુત્રના વડનારા,

નૂતન દૃષ્ટિ શક્તિ થકી નળી સ્થાવિ સ્થર કરનારા :

એકાડં યા તત્ત્વમસિ વા તત્ત્વ સત્ મંત્ર અનંતર,

પ્રાણમુહૂર્તે સત્ત્વ શોધવા લેળી પીધાં અંતર,

જામત થઈને જાગત રાખી જ્ઞાન જ્યોત નિરંતર,

અઠંઠારનો રાક્ષસ છુટો નાશ કરી સઠંતર,

લોભ મોહ મદ મત્સર ટાળી,

અંતરમાં નિજ અખણ વાળી,

ત્યાગીને ભોગવનારા એ વિરાટદર્શન કરનારા

સમર્થ સમૃદ્ધ, ધીર વીર એ, પંથ નવો દાખવનારા,

એના વંશજ, છુટાં કેવળ હવા લરીને મલકાના

એની પણ છું એ જ જનેતા ?

એ સારત લાગ્ય વિધાતા

વંશજ એના રોજ પ્રભાતે

સૌ મળી સંગથે

વહેલાં વહેલાં, દોઢ દાયકા પહેલાં

જન્મભૂમિ છે, સ્વર્ગ સુખી આ,

એક અવાજે આતાં :

ભારતકા હિત આહેંગે

ભારત માટે

કુછ ન કુછ, તો નિશ્ચય હમ કર-જાવેંગે,

વતન અમારા, સખસે પ્યારા

સર જાવે તો ભલે અમારા

નસેનસોમાં, લોહીખુન્દમાં વતનતણા જસ હતો પુકાર

મુસિબતોને પાર કરીને કરવાને એનો એનો ઉદ્ધાર.

ગીત ધૂનમાં એક ભિર્મિ તે તાલ તાનમાં હિસારતી

દેશદાઝને લગી લગન તે દશે દિશામાં લહારતી.

ઉત્તર દખ્ખણ, પુરવ પશ્ચિમ ચોગરદમ જસ હવા ખડાલ

ખુમારભારી. ઉન્નત મસ્તકે, દિલ તમન્ના, ખુશ ખુશાલ

પ્યાર ભરાધા, ઝહર નહીં કચહી, હાથ દિલ જે ખિલકુલ સાફ

દૂર દૂરના ભારતવાસી મળી ભેટતાં આપોઆપ.

એક ભોમ તું એક સાવના, મંગલમૂર્તિ તું ન્યારી.

સ્વાર્થ માત્ર તે જનમભોમનો; સૌ થકી અઢકી પ્યારી.

એના વંશજ આજ હવે બેબે કરે ભાતભાતા

હું પઢડું પઢ વિસ્તારીને ફરી રહ્યા છે મદમાતા

ઓ ભારત ભાગ્ય વિધાતા, એની પલ્લુ તું એ જ જનેતા માતા ?

દોઢ દાયકા પહેલાંની જે દેશદાઝ તે અત્યારે

ઓસરતી થું જાય ભુલાતી, અંશ નહીં રહેશે જ્યારે

માતૃભૂમિને વિખવા પીંખવા વિખવા દોને વિસ્તારે

કણ કણ માટે કરે કુકડા, કડ્ડ વેણ પણ પડકારે.

વેરઝેરનાં વધવાં એનો અંત કદી છે ના જાણ્યો

ભૂતકાળમાં એક ખીલને ઉઝેલો છેડો આણ્યો.

કોરવ પાડવ બદલવા હલ્લી હલ્લીને કાઢવો સા-
 કરેલુ હોય તો કરો નિકદન ધરતીનો કંઈ ઉતરે સા-
 ધીમે ધીમે વિષ' રા પીવા, કવો તો પૂરો સંહાર
 કરો નહીં તો ફરી પાડકો આવીને સૌ કચે હા-
 અરે મને જા કચાથી લાખી ભૂડી આ ભુતાવળ અજ
 વિચાર આવા વસમ કાયર હજતા આવી કંઈ નહીં હાજર
 આ તે કેવા સલ્લી લેવા પામર મન મર્કટના નામ
 બીમરી આવી મુધાન્વાને બોલો નથી શુ કસો હતાજ ?
 અનેક બહાના હેડળ સોધે જામર અખિ આપ્યાસન
 અને બળી ઉપચી મોગ વગસાવી દે સંભાષણ
 કુદગત ફટી, લસે ફટી, માનવ આગળ શી મગફ-
 ભન વિસારી કરો એકડો, ટાળી હલ વુપદને ફ-
 લાજ અંશ ઠેગ્યો આટલો અંતરમાં એ શુભ નિદાન
 પ્રભજનોમા હશે જીવતુ દેશદાસનુ બિંદુ જાન.
 તું મા' ભજત કરી ઇશારો સગયાની દે સૌની જ્ઞાન
 અમે બધા નરનારી ભેળા ફરી કરીશુ સાગ્ર વિધાન
 અમે ફરી ઘનગનતા બશુ, અમનચાગશુ સગ્યા આય.
 બેદલાવને ખૂલી બેળા એક પ્રભજન ઘર્ષને સાથ
 કુસ પ ટાળી કરવા ધાણુ મગળ તારુ' એ નિગ્ધાન,
 મૌ મળી સંગાયે માથું તહારો એક જ જલજલકા

ELIZABETH JENNINGS

Absence

I visited the place where we last met
 Nothing was changed, the gardens were well tended
 The fountains sprayed their usual steady jet,

There was no sign that anything had ended
And nothing to instruct me to forget.

The thoughtless birds that shook out of the trees,
Singing an ecstasy I could not share,
Played cunning in my thoughts. Surely in these,
Pleasures there could not be a pain to bear,
Or any discord shake the level breeze.

It was because the place was just the same
That made your absence seem a savage force,
For under all the gentleness there came
An earthquake tremor : Fountain, birds and grass,
Were shaken by my thinking of your name.

બે અનુવાદ

નહીં સજન ! તવ સાથ

અહીં માણ્યું, તું મિલન મધુરું : એ જ એ જ આ સ્થાન ;
કાંઈ કશું પલટાણું નહીં : આ રમ્ય એ જ ઉદ્યાન !
અહીં કશાનો અંત ? મળે નહીં એનું કંઈ એંધાણું ;
અને કશું નહીં એવું કે જે સુલભે મારું ભાન !
ધીર ગતિએ ભિડે કુવારા જલનો એ હિલ્લોલ ;
ડાળડાળથી ભિડી પંછી મચવે શો કિલ્લોલ !
ભિડતા એ આનંદછંદને નહીં શકું હું માણી ;
ચિત્તે મારા સાવ અચિંતી દિશા લીધી અણુનાથી !

આ આનંદે મને ન કનડે , કેાઈ વેદના છાની ;
પરિમલનું અમીયાન કરીને વહે હવા તોફાની !

એનું એ આ સ્વળ જતાયે નહીં સાજન ! તવ સાથ,
 એથી તો વસનો લાજે છે જોડેસ આધાત
 પછી ને તાવુને હૈયે એવી મતી ધુલંગી,
 કપી કપી જોડી ગદી આ જલનો ઝીણી ફુવાંગી
 અહીં ભૂંડે કપી જોડી સવળી લીલા લગમ,
 રહાગ રહેજ વિચારે જેવું આપ્યું હોદ નામ !

અનુ સુરેશ દગમ

તું ના સાથે

અહાં માણ્યું છેલ્લું મિલન, પ્રિય છૂટા અહાં પડ્યા,
 બધું એનું એ છે ઉપવનની એ ગમ્ય ગચના,
 ફુવાંગની ધાગા ગચતી બહુડી ધનુષ અ,
 સુમેટાયું છે કલા કણ્ય અહિંયા ? ને વીસન્વા
 મને પ્રેરે એનું નવ ચડતું કાઈ નજગમા
 હજી મ રૂઝિયા પવન ઝડપે જોડી વિહંગો
 જો માતા, એનું સુખ અનુભવાતુ નવ જરી
 વિચારોમા નોખા પથ પન્ ચડે ચિત મહસા,
 નહીં આ આનંદે ખટકે લવલેશે ગદી ચડે,
 સુગંધી લે બોલી અનિલહરીની કરી છટા !
 હંતુ જેવું એનું મિતનસ્થલ આજે મ મનુ
 જતા તું ના સાથે-સિતમ વસમો આ પ્રિય, હવે
 સુપાટીની આ સુદગ ધગતીની શીતગ થતો
 કડકો ભૂકે ઉપનન, ફુવાંગ, વિહંગ સૌ
 થતુ જેવું તારુ સમગ્ર, તળિયે ગડ બનતા

અનુ હરીન્દ્ર દે

‘અનેકો પંક્તિઓમાં છિન્ન વેરાતું કવન એયું’

(શ્રી હુમંત દસાઈ કૃત ‘છંગિત’ના પરિચય)

‘મારી કવિતાના અને મારા પ્રથમ તથા પરમ સુહૃદો’

વસુધા-અર્પણ-સુન્દરમ્

‘મારા અને મારી કવિતાના પ્રથમ અને પરમ ગ્રેહક...’

તને નયન હોત એ સુખ, અને હતે ન્દહાબ્ધુ’ તે’

નિહાબ્ધુ’ ક’ઈ તે’ નહીં કદય નેનથી માહરાં;

પરંતુ તુજ નેનથી નિરખી હું શકયો હોત તો ?

મ. ઝવેરીની કાબ્યસુખમા-તો !] મનસુખલાલ ઝવેરી

અરે, સમજ એહું સહેજ અમથું તને હોત ને-

અરે સમજ એહું સહેજ અમથું મને હોત ને !

આશુચબ્દી વિાધ લખી સુજ પોથી ફેરું

આલે રહું લીધલી તૂતન એક પાતું :

રે ! એક માથું મટકું બસ એટલામાં

પૂરાય તે થઈ પચાસ ગયાં જ પાન !

મ. ઝવેરીની કાબ્યસુખમા-એકાવનમે]

વીત્યાં, વિતાવ્યાં ક’ઈ વર્ષ, મિન્દગી

એક લીધી મોહી શું સુખ ભાષે !

વર્ષો-વીત્યાં-ની ગણના કરી કરે !

-પૂરી થઈ પોથી પચીસ પાકની.

આ શાશ્વતી તદપિ નિત્ય [વપર્ત]શીલ

સ’ત્તદ્વિમાંહી શત્રુએ શત્રુએ વિભિન્ન

ધારી સ્વરૂપ, પ્રિય ! સ્ત્રી સ્થિતિમાં પ્રસન્ન

ખીલી રહ્યાં કુસુમ આપણુ એ પ્રકુલ્લ.

ધ્વનિ : આપણી બારમાસી] રાજેન્દ્ર સાહ

આ આપણા પ્રણયતું શત્રુચક ચાલે,

વૈવિધ્યમાં વિકસતાં ઉરપન્ન પૂરાં

તાં મિત્ર મિત્ર દલ કોમલ નિત્ય ખૂલે

એકાએક રસ સનાતન આજી રહેતાં !

રેણુથી ઝાઝો દિન ૨ કે ૩

૧૧મી ઝાઝી રાત

કૃતિ ઝરે ૧૧] -રાજેન્દ્ર સાહે

દિનથી મમે છે અને ઝાઝેલી રાત ને
ની દરથી બગરજ ઝાઝુ

અકાસ પશુ પોરનો મહીનીમાદિ આમરૂઠાને
પથે જાણુ નરાગરે સિચિલકાથ સ મી રીમે

કૃતિ ૧૨] -રાજેન્દ્ર સાહે

સ વી-સા થાજકા બતીના
જાઇ ઝોકા રહ્ય તે કહી રહેજ ચમકી જતા !

આલો મનુષ્ય કેટ કેટલા-પદેપદે જણાય ચાવમાં સુખ-સુખ
ન હોય સુખેઆ શુ એમણુ હવનચવન ?
કહે વચ-હોનાર્થી રોક] -મિત જન/જમલ

મે છતાંય સુખેઆજ આપણી રહ્યા સુખેઆથી ધ/યા
મનુષ્ય કિત-સા નર્મી ?

દિનની ૪ કિતની આધે પ્રાસ રાચિતકો મમે,
દિનનો જીવરસ તે રાજ સ મા મા દવ ?
૧૬૧ નેવ] -અમરસ રાવજ

દિનની હૈયતા સવ રાગમય થાય છે જીન,
પલિના કોયલુ બલે કરે ૩૩ પત્ની સાવન

આકર તાપને અને રાત્રિ રી સૌમ્ય ને રીત
આકર તપને આ તે જલે પાઈલીનુ રિખત ?
મર્મર કોચ] -જય ત પાક

હીમના તપને અંતે વર્ષાનું સીમ્બ-સુ' સિમત !
—આરતી આસના લીધા પાણીથી ચરણામૃત.

આપે વારંવાર આપેલા ફોલ મળવાનો મને,
મેં ક્ષતિને આભ ધરતીતું [મલન બેઠા કહ્યું].

આશય : બેઠા કહ્યું] હરીન્દ્ર દવે

ક્ષિતજ પર આભ ને ધરતીતું આભાસી મિલન બેઠું !
હાલકતથી કંઈ છુટું ન જિવાતું' છવન બેઠું !

આપણે ક્યારે મળ્યા'તા?... યાદ કંઈ ના !
ફેનમાં, રક્તમાં પરે કે કો સભામાં ?
ક્યાંપ નહીં ! ક્યારે નહીં !
... ..તો તો કુમા

કવિલોક-૨૦-આપણે] ક્યારે મળ્યા'તા ? —રમેશ ભાની

ક્યાં મળ્યા'તા આપણે—
બસરદે-ક પર ? બલરમાં ?
ફલપાથ પર સાથે ચંદ્યા'તા ?
કે કરી'તી એક હબ્બામાં કદી મુસફરી ? ના યાદ કે

વિલંબ અથ ના ખપે ચરણ દે, ચલો અંચલ !

કવિતા-૧૬૫૫; ચરણ દે, ચલો !] —મુરેશ દલાલ

વિલંબ નહિ પાલવે; પણ પ્રલંબ સામે પડ્યો,
ચલો ચરણ, દૂર જો સિખર ઉચ્ચ આદ્યાન દે.

સામસાળી સરખામણી કરી લેઈ શકે આ તો પહેલી નજર
આટલું આવે છે જેમ વધુ ઊંડા ઊંડાંમાં તેમ તેના મૂળ દાખમાં
આગા વિના નહીં રહે ત્યાંકે ઉમાસંજના લાગને તો ક્યાં પ્રિય-
કાન્તની છાંને અનુભવને કવિનો પ્રવલ અચૂક અનુભવ આવશે

ખીમ દુશ્વળા નહીં તો છેવટે કમળા કમ 'અર્પણ'માં તો
પેનાનો અવાજ આવે એટલા માટે તો કવિએ સમગ્ર રહેતું જોઈતું 'તું' !

મિલનની સજ્જત વિસ્તરેને ફરી
ફરીથી આવવાની ખાલી સખીય થા
સરી જઈ હતું 'રવિ' મતની બધી

ઉપની પદ્ધતિમાં જ કવિનો મુખ્ય હવનવિષય વર્તાઈ અંતે
છે કેન્દ્રીય કાવ્યોમાં હૃદયને સ્પર્શી જાય એ રીતે પ્રભુવતી અનુ-
ભૂતિનો ઉદ્દગાર પ્રદાન થયો છે, પણ કવિ ક્યારે એ અનુભૂતિના
પૃથક્કરણમાં ઊંડરી પડે છે કે તર્જણીના અદવાય છે ત્યારે એ ઉદ્દગાર
સહજ નથી લાગતો.

આ ઉપનાત 'પરપદ્ધતિ'માં લખાયેલા કાવ્યોમાં મનના મિલન-
નની મુદ્દા ઊભી કરવાનો કવિનો પ્રયત્ન આકર્ષક છે 'સંસાર' કાવ્ય
ખાસ તોલવાન કે અમરના જે એન્ડર સાગ કાવ્યો છે એમાં એ છે

કવિને પદ્ધતિ પર જો કે ખાસ કાવ્ય નથી. જાણતું જાતર
અને આપ્તાંતુ અપ્તાંતા નહીં તો એમને કરવું પણ નહીં. આની
નહીં જેની મુદ્દેનીઓ કવિ આપમેળે નિવારણ કેમ નહીં કરી
સક્યા હોય ?

મજામાં તો કવિ કેંક પણ વાતાવરણ જમાવી શકે છે. પણ
ગીત જેટલે તો એમને આવેલો હોય એવું લાગે છે ગીતના રમવાના

લયને કવિ સાધી શક્યા નથી. આ પ્રકારમાં તો એમને સરિયામ નિષ્કળતા જ સાંપડી છે.

‘અઠ વદાન્તે જે રહી મૂડીને
સાચવીને શું કરશે ?’

‘મૂડીની મૂડી’-શબ્દોના આવા ભારથી ગીતની સુક્રમલ કાયા ખૂંધી થઈ જાય છે. એક ગીતમાં તો કવિ હરિવરને રુમજુમ રુમજુમ આવવાનું કહે છે. સંધાને માટે આવું કહેવાયું હોત તો ગમત. કોઈ પણ ગીતની, અર્ધી સફળતા એના ઉપાડ ઉપર છે. કવિને કોઈ (એમણે ગીત લખવાનો ઉપાડો લીધો જે છતાંયે) સાહજિક-વાંચતાની સાથે કાયમને માટે કંઠમાં વસી જાય એવો-ઉપાડ મળ્યો જ નથી.

નયન, દષ્ટિ, મૌન, પ્રીત, સ્મિત, હાસ્ય, કશારા, ઈર્ષ્ય, ઊર્મિ, મિલાપ, પરસ્પર, હિપ, સ્વપ્ન, નૂપુર, વેણી, કંકણ, પાલવ, હોડ .....આના આ શબ્દો આપણી આંખે અવારનવાર અથડાય. કંઠમાં કવિના ભાષામાં બહુ ઓછા શબ્દો છે અને એકના એક શબ્દો ધાધુ નિશાન પાડવામાં ધણીયે વાર અસમર્થ નીવડે છે. ભાવ અને વિચારની પુનરુક્તિએ લીધે જ આ શબ્દોને કદાચ અવારનવાર આવવું પડ્યું હશે. શબ્દની આ દરિદ્રતાને બહલે જો કરકસર વરતાતી હોત તો કવિને અભિનંદન આપતા થાકત નહીં.

વિસ્તરું વિસ્તરું, ખિસકોલી ડોલી, ગરિમાતણી-મધુરિમાતણી, ચલંત છલકંત, જલલોલહિલ્લોલ, તુડ્યોરુડ્યો, ભીંભીંભી, પાકું, -આધું, છેલ શા ખેલશા, એકલતાની વિકલતા...આવા શબ્દ જોડકાંએ કવિએ નાદમાધુર્ય પ્રકટાવવા માટે કદાચ સોધી કાઢ્યા હોય પણ એમના આ પ્રયોગો શબ્દ રમત સિવાય બીજા કશાની સાક્ષી પૂરતા હોય એવું ખાસ લાગતું નથી.

“૧૧”
કવિ ક્યારેક છંદ સાથે અસલ છંદ સર્જ લે છે તો ક્યારેક સમ્મના બહુવચનનો અભુજનો ઉપજાવે એવો ઉપયોગ કરે છે. “નીસરી ઉમરેથી તું, દષ્ટિ મથા દગથી સરે” એવી પંક્તિમાં દરિયોની મતિને કવિએ સુધી નાખી છે તો સાજ ને જાદ્યે સાજે કે ઉત્તુ ઉરો કે અનેકનું અનેકો જેવા પ્રયોગો જ્ઞાના નથી.

ઋગુ કાવ્યો પણ મન્નરામ, ઉત્તમસ આે જ્ઞાત પાંડત્રી સીસાયાણુ હમે લખાયા છે. આ પ્રકારનાં કાવ્યો લખવા માટે આ કવિમિત્રોએ એક formula તૈયાર કરી છે. મોટે ભાગે આ કાવ્યો અનુક્રુપમાં લખાયા. એમાં પણ અનુક્રુપની પહેલી પંક્તિમાં ને ઋગુનું આવેખન થતું હોય એના દિવસ વિશે ઉલ્લેખ હોય, બીજી પંક્તિમાં એ ઋગુની સતતું આવેખન હોય અને ત્રીજા મુજબ ત્રીજી પંક્તિમાં કવિ ઉપમા કે ઉત્પ્રેક્ષામાં સરી પડે. જેઃ “નામના ઋગુ કાવ્યમાં હેમંત લખે છે.

“જોખા હો મનના પીચો હીસે છે દલ તાપમાં !”

આપણે કવિને એટલું જ પૂછીએ કે તાપમાં દિવસ પીચો શાને ?

હેવાને જાહેરે ક્વિય સજ્દ વાપરવાની સુચ્છેન્દ્રશર્ચ ફેરાનનો ‘દિગિત’માં અતિરેક થયેલો દેખાશે.

લાકમાં દિવાનો અથ એ જ આશરો !

જિંદી ભરી દિવાનો

જિંદગીમાં કુપવા સખવા એ !

તારા દિવાનું મુઠ્ઠું પંજી છિદા ગરુ ને.

શદખ તણને એડાં, ચેડાં જાદ્યે અમ લોસથી

એના હોથે હજી મેંભવ,

મારી દિવાનો મુઠ્ઠું-

હરુ દિવ ગુ”

માંદે હિયે જાગી રહેલી ઝંખનાને તોપનારું,
 પુરાણ-મીતના પ્રચંદ જલધોપ માંદે હિયે,
 મધુર સુખમાં દીપ્તિ તેવી હિયે રસની સ્થિતિ,
 ન્યાયે હિયે પ્રણયનું અમીળનું ઝીલું,
 કોઈ મધરાતની મિરાત અણમૂલ હિયે,

‘મૌન’ રાખે પર તો કવિ ઝૂલતી મચી પડ્યા છે.

કે મૌનની જીતરે લીન આત્મને,
 હું મૌનની માધુરીમાં ડૂબી ગયો,
 માન ફેરી ત્યૂંછ દઇને, છલના,
 અવ્યક્તરૂપે રહું ફેરી મૌનમાં
 ને સાંજ, પદ્મ-સુખ મૌનમહી ગિલાય
 અનંત માનમાં

યદ્યપિ લીન...
 અપૂર્ણ મૌન તુલિય નથી મિતિ,
 અપારીને મૌનની રૂપરસને જરા,
 મૌનના ભારથી કાંઈ મૂળમતું રાગતું મન,
 મૌનને અંતે થતા પ્રસ્પંદ,
 અને ન કંઈ છેક મૌન પછે એ રથમાં તો પૂતાં,
 કંઈ દુષાતા આજ ફેરી વળી મૌનની છાયા
 બહુ મૌનમહી જ અહાલયુ.
 વાણી વધુ મૌનથી મૂર્તિ નિશ્ચય,
 મૌનના કંઈ અંધનો,
 મૌનમહી અંધન માણસ,
 હું મૌનમહી વિમાયુ,
 ને સુજ રંક પરતું મૌન આ,
 મૌનનો તણ ભાર,
 ક્યારેક મૌન, કદી સુંજન કોઈ ગીત,
 મૌન ના ધરશે
 આ મૌનથી તો છે બતા રસામણાં બતા.

કવિ હિતાવગમા ને હિતાવગમા કવિતાને પાઠ્ય મૂકીને આનંદનોને
આધારે એટલા બધા આગમ નીકળી ગયા છે કે હવે જો કવિતા
સાથે એમની દૃષ્ટિની ગોઠિએ થાય તો કવિતા માન નાના ન
ઉગિતે બહુ પતાવે કે -

"અહીં આ સૂચનો નીચે નહુ કૈયે નથી જતલુ,
જતાં ત્રિ સૂચનો જગમ નિત નથી અપનાત 'માથુ છુ' "

૧૧-૮-૬૨

સુરેશ દલાલ

પરિશીલન

સંસ્મૃતિ

પ્રભાતના કામળ રશ્મિઓ સમા
સદી રસાં સફરવેળા શું ચિત્તમા
કે પુત્રની આગમની નાજુક
કળી સમા જે કીચડી ૨૬૬ થા
એલી રહ્યા રહિ સમસ્ત નાનકા
શો બુલકાની જગમ આપતેમ !

ના, છું જ આજે રખડેલ જાત રો
કરી રહ્યો છળછળિયાં અહીં આ
આનિચિયામા-પુજ ભૂતકાળના-
અને રીઝી, બી ઇ જલેથી, પ કળી
ચિત્તાર ને મરૂબ નિષ્પ્રયોજન
માત્રી રહ્યો કોઇ અનોખી મોજ !

‘ઇ મિત’ માથી]

હેમંત દેસાઈ

With compliments of

The
Jayabharat Insurance Company Ltd.

Registered office :
French Bank Building, Homji Street,
B O M B A Y - 1

A GREAT NATIONAL INSTITUTION
AT
NATION'S SERVICE

With Best Compliments of
HAFATLAL GAGALBHAI & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies.

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મંદળ

સામેન્ડ રાહ

જુનાગઢ રાહ

મુરેશ રવાળ

સંપાદક મંદળના સભ્યો

કવિલોક, કલમ, ગિરગામ રોડ, મુળક ૨

મુખ્ય મંત્રી, કોમ, ગિરગામ રા. વિ., પ્રિન્સિપલ રૂઢીદ, મુળક ૨

શ્રી. પિનાકિન્દ્ર કાંડિય : મે. કોલેજ જામનગર, જામનગર સીનિયર માસ્ટર

રતનપોલી, જામનગર

સિદ્ધકુમાર ભોષી : C/o મુળક ૨, મુળક ૨.

૧૨, પાદ્મીનિવાસ રૂઢીદ, કલમ ૨

મે. કોલેજ જામનગર - નહેરુ રોડ, વિલેપારા, મુળક ૫૦

સંપાદક

દેસાઈ રામિયા બાઈ • પરચેસર્સ સિલિંગ બાઈ : જૂઠક નકલના ગિરગામ રા. વિ. પેટા

મુદ્રક અને પ્રકાશક : મુરેશ રવાળ

મુદ્રક અને પ્રકાશક : લિપિની પ્રિન્ટરી, કલમ ૨ ગિરગામ રોડ, મુળક ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૬ : અંક ૩૧

અષાઢ ૨૦૧૮

આદિલ મન્સુરી

ને

ખાગમાં
આંખ મીંચી ચાલતા વાયુની
ઠોઠર વાગતાં,
ભરનીંદ્રમાં
કોઈ વસંતી સ્વપ્નમાં
ખોવાયલી,
નાજુકે કળીની આંખ ઉઘડી
ને.....
અચાનક
પાનખર આવી ચડી.

હવા

ચોટ પગલે
ભાગીથી ઘરમા પ્રવેશી,
મેજ પગની
ફૂલડાનીમા
બધા મુરઝાયલા ફૂલો નિહાળી
જગ પછાડી,
બાળકા મખડાનતી
ચાલી ગઈ.

શશિશિવમ્

રાગ

ગીઝમની મધ્યાહની આ આગ
તે મુજ પ્રેયસી કેળ લઈવનો ગગ ।
લખલખી ધગતી ગહી કેવી ચ ચારે પાસ ।
ને હૂઠ જે દેખાય જળ
એ નો ધરાઅંતર રહેલા દેજની જ વગળ ।
આખી ચ ધગતી જગ અકેયો
દોડતો ને હાડતો
જે તૃષાવ્યાકુલ પેલો મૃગ,
શુ એ જ મારો પ્રણ ૪ ।

ज्योत्स्ना मिलन

पागल लौ

मेरे आंगनके डोने
जलते छस दीपकी
यह पागल लौ
तुम्हारी लगनमें कुणी
तुम्हारी ही आइटका ओहसास पाकर
पुलक से सिहर उठती है
और झुक कर
सज आसोके डलका देती है
यह जानकर भी
कि तुम नहीं आओगे...!
भगवती है न,
मेरे आंगन के डोने,
जलते छस दीप की यह लौ...?

तुम्हारी पाती

प्राण !
तुम्हारी पाती के,
ये अक्षर...!
छत्रियों के चोरोंसे,
मुझको छू जाते हैं.
पातीकी ये शक्तियां
अनन्त लहरोंका सागर बन
हर...हर...तक लहरा उठती है !

હસ અવાહ જલગરી પા
 મેં સુનતી હું આવાહન
 માનો દિશા દિશા સે
 તુમને મુગે
 પુકાર હે મોહન ।

રાજેન્દ્ર શાહ

તું નહીં તો

તું નહીં તો   પ્રિય !
 નિખિલ સૃષ્ટિ આ નેજાયાનુ કુર્બાન અવશ્યમ
 રેખા નહીં, આકૃતિ મેં નહીં, ન પિછાન
 છુબ મહેમલુનો યોગમ અહીં વ્યાપ્ત
 મક લેરો ઘુમવાટ,
 સખ્ત નહીં, ટહુકોમે નહીં, નહીં ગાન
 નયન કેવલ તને સહે   ફંદી ને,
 હૃદયે કેવલ તવ નામ   ખૂન રહે.

કહી છે તું ?   પ્રિય !
 રણરેતની લહરમહી નહીં કેડી
 અહીં મન અટવાય,
 સૂન્ય સૂન્ય સિતિજની હિજગાય
 ક્યારેક તો
 આશંકાની ઝનન કરીને લોગ કમરીયે વાય.

આત્મ હિર-

-કેરો તવ કલ્પમહી શુંજરે છે સુર ?
હે સુહર !

તને પામીને તો

ફરી પામીશ હું ખોવાયેલ મને
ખોલ મુદ્દુ સ્વને

કહી છે તું ?...પ્રિય ! કહી ?
કહી ?

નિંદર ભૂલ્યાં નયન

મારાં નિંદરભૂલ્યાં નયનઃ
તિમિરની તરુડાળથી કરે
અગનકુસુમ અયન...

વેદનાઝીણી કાંટ રે કંઈક વાગે,
મરમે એની પીડની જલન બાગે,
મન વીણું પરિમલની પાંખે
ફરનાં કરે ડયન...

મારાં નિંદરભૂલ્યાં નયનઃ
સ્વપનમય કો પરશ વિહિન
વિકલ એને શમન...

એકલને એકાન્ત અજોલ રાગે,
પલકશિથિલ પાંપણુ કને બાગે,
વલખે જેને કાજ, ન એતું
જણાય એતું અમન...

પ્રધુમ્ન તના

વિજન કહેા

આવનજાવન જહીં રે ઝાઝી

ધોરી એવે મારજ બાવા મનહં મારું લેરા ન ગાલ
હાલ્યને વાલમ !

સૌથે આપણુ દૂરની ઓલ્લી કોતર કહેા વિજન કહેા !

ધાણીય વેળા જૈ'લુ ન્યાથી, એકલ્લી ને સૈ' સાથ
કળણ વળણુ ઓળજુ' એવા જેવો નિજનો હાથ
ને ઘાઇ એવી નથ નેસ બાવાની હજી તો અરધો દન પડે હો !
હાલ્યને વાલમ !

સૌથે આપણુ દૂરની ઓલ્લી કોતર કહેા વિજન કહેા !

આવળ, ખાવળ, ખડચાપાના ફૂલડાંને નહીં પાર,
મહામ તે ભરજે ચૂલ, હું'વે તે ગૂંથીશ તું'ને હાર,
જંધની મોડી છાજ મંહી કાઝ રમશે ઓલ્લો વાવરો ઘેસો !
હાલ્યને વાલમ !

સૌથે આપણુ દૂરની ઓલ્લી કોતર કહેા વિજન કહેા !

આક્રોડા ભીડી કુન્દા કે સાવ સોડમાં સરી હાલું,
કાનની ઝાલી બટ ચૂમી લઉં યુજકું વાલું વાલુ,
કોઇ નહીં તકીં જળનારું રે નીગળી આપણુ નેહો !
હાલ્યને વાલમ !

સૌથે આપણુ દૂરની ઓલ્લી કોતર કહેા વિજન કહેા !

લેકળ વેંતા જળ આછા ને માથે ગૂંજતું રાન
વચલે કહે હાલતા માગ કડથી સરે જાન,
એકલાયે આમ ગોડતું તકીં, પણ બે પિયા દોય તુ બેળો-
હાલ્યને વાલમ !

સૌથે આપણુ દૂરની ઓલ્લી કોતર કહેા વિજન કહેા !

અન્દ્ર પરમાર

જિડે ગુલાલ કુમ' કુમ !

આજ હું તો નાચું છમક હુમ હુમ !
મારા તે પાચના વાજે શું લુધરા,
વીણતો ચવન હુમ હુમ !

આજ હું તો.....

લીલાં પીળાં ધરણીનાં ફરકે પાથરણાં,
કંકુ વરણા પગલે હું છાપું ચાંદરણાં;
જિડે ગુલાલ કુમકુમ—

આજ હું તો.....

છાપ મારાં ધગલાંની ફિરલોથી ચૂમતો,
રંજ પી ને લાલહુમ સૂરજ આ ચૂમતો;
વધી રહે તેજ રુમ ગુમ—

આજ હું તો.....

સુરેશ દલાલ

આ શહેરમાં

ક્યાં સૂરજનું ઝગવું ને ફૂલવું
જિંદગી ગુજરી ગઈ છે બેખબર :
એવી સિક્કતથી
શબ અમે ઢાંકી દીધું
કે ખબર પડતી નથી

કે કાચ આ કે છે કબર ?

આયુષ્યનો તો અંત અહીંયાં ક્યારનો આવી ચૂક્યો :
ક્યાંકથી વર્ષો કિછીના લઈ અમે જીવી (? !) રહ્યા !

નાથ હે . . .

નાથ હે ! કશી સરળ તવ વાણી !
લોક આપની કરે વાત એ બાપા નહીં પિછાણી !—નાથ હે०

તારસિયા તવ સાદ કરે તે પ્રિયતમ ટે ! પહેચાનું :
તરુવરે કેરા મૌન વૈભવે દિલકું બને દિવાનુ,
પુષ્પ સમું જિલ્હીને અંતર દેશે સૌરભ લહાણી !—નાથ હે०

અખિયા અણદીક રહીને કોણ કરે છે વાતું ?
મૃમ્મ કરામાથી સર્જને જગ જીવન છલછલ થાતું.
પલપલ એના અમૃત જેવા રહે નીતરવા પાણી !—નાથ હે०

હિમધુમિના પંખી શા તવ ગીત ફંફની આસે
નીક બોધવા આવે જિહ્વી બા અંતરની પાસે,
પાગલ પાગલ થઈને ઝંખુ મોહમને મસ્તાની !—નાથ હે०

અતઃ શુરેશ રસાલ

સ્વાતંત્ર્ય પછીની કવિતા

આ વિષય એટલો જાણે ગવાઈગયાર્થ ચૂક્યો છે કે એના વિષે બોલવાનો ઉત્સાહ થતો નથી.

પ્રકાશકના સૂચિપત્ર જેવું ન લાગે તો ૧૯૪૭થી આજ સુધીમાં પ્રકટેલા વિશિષ્ટ સંગ્રહોની નોંધ કરીએ તો એમાં હરિસંહિતા, વિશેષ કાવ્યો, સ્વપ્રપચાણ, જારીગદ્યાર (સંવર્ધિત આવૃત્તિ), પુનરુપિ, યાત્રા વસંતવર્ષા, અનુભૂતિ, વિશેષાંગલિ, તુલસીદલ, ધ્વનિ, યુતિ, ઇંદોલન, પરિક્રમા, સિંજારવ અને દીપ્તિ, પ્રતીક અને અશબ્દ રત્નિ, નમેલી સાંજ અને ઉદ્ગાર, પ્રસૂન અને મર્મર, આસવ અને પ્રત્યાયાતે (બીજા કોઈ ૨૬ કરે એ પહેલાં ખુદ એના સર્ગકે જ ' ઉપગતિ ' ૨૬ કર્યો છે એટલે ગણાવતો નથી) મૂકી શકીએ. આ ઉપરાંત અંશરથ નહીં થયેલી પણ છૂટાંછવાયાં સામયિકમાં પ્રકટ થયેલી નામી-અનામી કવિઓની કેટલીયે રચનાઓ; આ જવાંની-જુલોની ગણતરીમાં બનશીનું ' સૌન્દર્ય ' જોવા વિનાનું રહી જાય એ બીકે યાદી આપતો નથી.

આજને તમકડે 'હરિસંહિતા'નો વિચાર કરવાનો ન હોય; કવિની આ મહત્વાકાંક્ષી રચનાનું પ્રકાશન મોહું થયું એટલું જ; બાકી એને અદ્યતન કવિતા સાથે સીધા કે આડકતરો સંબંધ નથી.

સ્વાતંત્ર્ય પછીની કવિતાની વાત કરીએ એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ અદ્યતન કવિતાની આંખ જોવા રાજેન્દ્ર અને નિરંજન સાથે સૌ પ્રથમ દષ્ટિ મળ્યા વિના રહેતી નથી. ઉમાશંકર-સુન્દરમ્, યુગના કવિઓની કેડી પર આ કવિઓએ કદમ માંડ્યાં ન માંડ્યાં ત્યાં તો તેઓ પોતાની કંડારેલી કેડી તરફ વળી ગયા. જાલમુકુન્દ, વેળીઆઇ અને મકરંદ; ત્રિવક્રાન્ત, હસમુખ અને નલિન; ઉશનસ,

આજ લગીનો વિકાસ છે એવો વિકાસ એ યુગના અન્ય કવિઓએ હજી લખવાનું બાક નથી ક્યું તોયે કાષ્ઠનામાં દેખાતો નથી.

રાજેન્દ્ર-નિરંજનની કવિતામાં જ આજની કવિતા સમાઈ અને સમેટાઈ જાય છે એવું કશું નથી. આ જાને મુખ્ય કવિ હોવા છતાં પણ એમની સાથે સાથે જાલમુકુન્દ જેવા સાચા કવિ છે. આજની કવિતા પર ભલે જાલમુકુન્દ છવાઈ ગયા ન હોય પણ એમના જેવા pure poet (એટલા માટે કે એમની કવિતામાં કવિતા સિવાયના પદાર્થની બેળસેળ નથી થતી અને જો કદાચ થતી હોય તો અન્યના મુકાબલે નહિવત્)ને પામીને કાઈ પણ યુગ ધન્યતા અનુભવે.

એમની ખાસે પૂરતા વૈવિધ્યવાળાં ગીતો ધણાં છે એવા વેણીભાઈની વાણીનો છાક, નિરંજનની જાયા ઝોઝીને પગલીઓ પાડતા હસમુખ અને નલિનની ઉદ્ધિતનું લાઘવ; વર્તમાન પરિસ્થિતિને તાગ લેતી પ્રિયકાન્તની દષ્ટિ તથા નવાં નવાં પ્રતિરોધ અને પ્રતીક દ્વારા થતી અભિયાણી રજૂઆત; સાવ સૂકું પાન પણ ન ભાંગે એવી હળવી ચાલના નળકતાલયાં હરીન્દ્રનાં પ્રેમકાવ્યો તથા નવીનતા માટે અત્યાગ્રહથી ઝૂંઝટી અને ઝૂંઝમતી શેખ અને સુરેશ જોષીના બુધની કવિતા—આ સર્વથી આજની કવિતાનું વ્યક્તિત્વ ઘડતું જાય છે.

ભુદા ભુદા પ્રવાહોથી પુષ્ટ થયેલી આજની કવિતા વાચાળ વિશેષ છે પણ આગલા યુગની કવિતા જેવી ભાવજોર નથી. આજના કવિ પર ગાંધીજી, રવીન્દ્રનાથ, અરવિંદ ઈલિયટ અને ફોઇડની વત્તી-ઓછી અસર હોવા છતાંયે એના પર સવિશેષ અસર તો કવિતાની જ છે; અને એટલે જ સમાજે નક્કી કરેલા આદર્શોનો ready made મંડો ઝાલવાને બદલે કવિતાને ઉપકારક થવા માટે એ વધુ પ્રયત્નશીલ રહી છે. ગાંધીયુગના કવિએ ગાંધીવાદ-સામ્યવાદ-એવા કોઈ કોઈ

વાદની મોડીઓ નહોતે નાનકા બસઠે આજનો નિ એ પણ
આવળોને અથવા કીને પ્રમાણમાં વધુ ને વધુ અનન્ય, સ્થાયત્વ
અને કવિનાર્થિય થયો છે પંક્તિઓનો પથારો આ પટેલાના કવિઓ
કળા આજનો નિ પ્રમાણમાં એછો ફરે છે આને પરિણામે
રમનાઓ ધૂંટાપની, આયુષ્ય અને દન આનંદશાળી પ્રાપ્ત થાય છે
તેકે આજના કવિમાં નાના હોયે સખવાની સુનંદન નથી અને
મુકુળુ તો એ આગણમાં ઘોડો દોડાવી જાય છે એના આમપે
પણ અવગનસાર થી આની ચર્ચાચિત્રણાઓમાં થાય છે પણ
નાતિથી વિચારીને એમ નહીં સુખીએ કે મેદાનમાં ચડાવતા ઘોડ
દોડતુ એના કળા આગણમાં તો ભરે આગણમાં પણ આવ્યા ઘોડા
પરની સવારીની મોજ મનોજી છે

આજનો નિ prescribe કરવાને અર્થે dramatic
ફરે છે

ખેલી ઉછ મે ઉછરેલ માનવી

હું માનવી માનવ થાઉં તો થણ

સાલન ફળ મ ભરે સકડી રાહિયા બીજથી

ન એક અનુભવીએ કવચ જ પાડે માનવી ?

અથવા

થરે થરે જીત આપી વળાવે બાકી માનને જુદ -

આયું બધું prescribe કરવાને મદદે આ સુખના પિના
અભિવ્યક્તિની કળા શુભો

જુદ ને મદદેમદ

ઇશુ મેદાસ ને મદદી

આવવા ને તથા અજાણિત પાડી

અને તોયે આપણે તો દોડતા કા

સૈકાઓ મુખીના

પ્રજાઓના પરિભ્રમથી અને તપથી

પ્રજાદેહી મહામૂલી સંસ્કૃતિની

કથારેલ સર્લસે ખરી ચિરંજીવ સલામતી ?

મોહી રાતે-

મોખાયલા વાસણને રીપે જેમ કંઝારે

એમ-

સો સો હથોડીની શિશોવેદના સાથે

પડતો હું પધારીમાં,

મૌ મધુ' જ'પી !

રાત્રિના નીરવ એકાંતમાં

માત્ર બેજ રહ્યાં કંપી :

હેલુ' ને ઘડિયાળ !

ધબક... .. ધબક... ..

કટ... .. કટ... ..

ધબક કટ ! "

બાલમુકુન્દ દવે (કવિના ૫૭-૫૮-૫૯)

‘પ્રેરણા’ને નામે આજનો કવિ હેતરતો પણ નથી અને હેતરતો પણ નથી. આજના કવિની કવિતા પ્રત્યેની સાધના સજ્જાન છતાં એ આસાધના હંમેશાં યાંત્રિક નથી બનતી એ ખુશનસીબીની વાત છે. આ કવિ એટલું તો પાખા ગયો છે કે કવિતા એ રહસ્ય છે તો પણ એ ગુપ્ત રહસ્ય નથી; ઉઘાડું રહસ્ય છે. આ સજ્જાન અને અજ્ઞાન એતનાના સંગમતટેથી જ કવિતાનો જન્મ થતો હોય છે.

આજના કવિને કવિતાના પ્રાણ સાથે ઝગી નિસ્ખત હોવા છતાં એ કવિતાના દેહતા સૌન્દર્યની અવગણના નથી કરતો. આજની કવિતામાં ‘રૂપની શોભા અને શબ્દગાર’ પણ છે અને ‘અંતરની આરાત’ પણ છે.

આમ, આજની કવિતા અભિમાની ધરતી પર આગેવાનને મહેલે વિષમે છે ત્વજનાના ઓમમાં ।

—તો શું આજની કવિતાને કોઈ મવાદા જ નથી ? એનું તો છે કેમ જ દોષ ?

જુલુ પછી ૨૧ જાણ મિત્ર દર-પામાં નહીં પણ આજની કવિતા દુભેધિ સર્વ જતી હોય છે નખરા સુધી હોય ત્વજ એટલી દરે બાલ-દાષનીય પણ થતી હોય છે ‘સન્દેહની ચોતારા’ની મિત્ર નીચે’ કવિતા કચ્છાન પણ જતી હોય છે

ત્યારે કૌંસમાં મૂકાયેલી જ કવિને ultra modern poet નું label મળે એની કેવળની માન્યતા અને એને પરિણામે કૌંસમાં નાંચની પદ્ધતિની fashionને અનિરૂદ્ધ જવા મળે ?

—મીનને નામે ચારનો પણ જણાવવાના રહે છે

પરંપરા અને ચતુસકરીના અવનવીન પ્રયોગો થયા તેના છતાં ભાષા માટે કોઈ ભગીરથ કાર્ય થયું છે ખરું ?

નવી કવિતાને વલુઆવામાં કેટલાક ‘એકાધારે’ જન્માવેલી અમન-પમય આગેવાનને પણ ભાગ ભજવે છે હૃદયની છાતને પરિણામે નહીં પણ હૃદયની અભ્યાસને દાદરા કેટલાક કવિઓ થામક થઈને નામે prose poem નું પણ પળા કે નવીનતા અને કવિતાની સમગ્રતા નથી મચસાની ત્યારે કેટલાક પ્રયોગો લાસ્વા-સ્પદ પણ થામે છે

આ મંદી નથી કવિતાની મર્યાદા હોય છતાં ૧૯૪૭ પછીના પ્રશ્નોને આગરા મર્યાદા કુશળ ન થઈ હોય એવા વિવિધતાભર્યા અને બરી બરી અન્યઓવાળા છે

આ બધાં પ્રસ્થાનો પરિપક્વતા તરફ પહોંચ્યાં છે કે નહીં-કે
કયું પ્રસ્થાન પહોંચશે અને ટકશે-એનો નિર્ણય કરવા માત્ર પંદર
વર્ષનો ગાળો બહુ દૂર છે પડે.

પણ સ્વાતંત્ર્ય પછીના યુગને કાંઈ કહેવાનું હોય તો તે કાંઈ
પણ પ્રકારની અતિશયોક્તિ વિના આટલું તો નિઃસંકોચપણે કહી શકે:

બર્ષમાં રહેલા બાળકની બાંહેલી આંખો
ખાતાના ચહેરામાં રબડે,
મારા અસ્થિતત્વમાં એમ કાળ્ય ચમકતું તમે
એણું છે !

૧-૧૨-૧૨

(ઉપાસાગર કવિતા-૫૭-૫૮-૫૯)

સુદેશ દલાલ

‘પ્રેરણા’ને ઉપક્રમે યોગ્યતા સંવિધાદમાં વધેલું.

સુરેશ દલાલ

ઝરખે

સાજને ઝરખે જ્યાં જુકે છે ગત
ત્યારે મારે ઝરખે હું તો જુકું.
આવે છે થાક મને એવી ગી વાત
કે આપોમા ખુદ એક જુકું !

વડી લાતા વાધરે પલ્લવગ્યા આસુના
બેજનો દાગે છે ભાગ ભારે,
ચંદને હતાગ માગ બેઠલા ગમણને
કનકે જી કંમ વાર વારે ?
આપે રહીને મને સાજન સતાવે
જગ આવે તો દાઈ પૂછ !-સાજને૦

દેગ અંધારકેગ પડદા હળે ત્યારે
નીકર પણ એવ નહીં આપે,
(નીકરને ઝાઝું શું કહીએ જવા પોતીકા
આપેલા વેણને ઉમાપે ?)
લાતી વેળાએ તમે બેસુ છું એમ
કે હીસેલ કાલ નહીં જુકું !-સાજને૦

તારી મહેક

વહાલા તારી વગડે વને વાય રે મીઠી મહેક :
 મહેકથી સરાય છાતી,
 બે કલવાય રે ગાતી ગાતી,
 ને કંઈ દલેરની સેવાય ટેક :
 વહાલા તારી વાય રે મીઠી મહેક.

આયજી લેતી આવરી ને તોય કેટલે રે બેજન ?
 પણ મળ્યાંના લહાવ
 ને પાછળ વિરહની કંઈ રાવ
 માયાણુ હરખે રહે મન :
 ગોરી તોય કેટલે રે બેજન ?

નેણુની પાંપણ પાંદડીને જીલ્લ-શમાજી અડી બાય;
 સાવ મુંવાળે હાથ
 બાણિ કે પાયરે લીધી પાથ.
 ઝીણિરા કંપમાં ફાળે કાય :
 ગેલું જીલ્લ-શમાજી અડી બાય.

સુરેશ દલાલ

ઝંખે

સાજને ઝંખે જ્યારે ઝૂંકે છે ગત
ત્યારે મારે ઝંખે હું તો ઝૂંકું.
આવે છે યાદ મને એવી શી વાત
કે આપોમા ખુદ એક મૂકું !

વડી બાતી વાયરે વલુવગમ્યા આસુના
બેજનો લાગે છે ભાગ ભારે,
થઈને હતાશ માગ બિહલા શમલુને
કનકે છે કેમ વાર વારે ?
આધે રહીને મને સાજન સતાવે
જગ આવે તો કાઈ પૂછે !-સાજને૦

ધેરા આ ધાગડેગ પડદા હશે ત્યારે
નીંદર પણ બોધ નહીં આપે,
(નીંદરને ઝાણું શું કહીએ જ્યાં પેલીકા
આપેલા વેલુને ઉઘાપે ?)
બાતી વેળાએ તમે બેપુ'ણું એમ
કે દીધેલ કોલ નહીં ચૂકે !-સાજને૦

તારી મહેક

વહાલા તારી વગડે વને વાય રે મીઠી મહેક :
 મહેકથી સરાય છાતી,
 બે ફલવાય રે ગાતી ગાતી,
 ને કંઈ હરેરની લેવાય ઠંક :
 વહાલા તારી વાય રે મીઠી મહેક.

આયખું લેતી આવરી ને તોય કેટલે રે બેજન ?
 પણ મળ્યાંનો હોવ
 ને પાછળ વિરહની કંઈ રાવ
 માયાણુ હરખે રહે મન :
 ચોરી તોય કેટલે રે બેજન ?

મેલુની પાંપણ પાંદડીને જીઈ-શમણું અડી જાય;
 સાવ સુંવાળે હાથ
 જાણે કે વાયરે લીધી ખાય.
 ઝીણેરા કંપમાં ડોળે કાય :
 એવું જીઈ-શમણું અડી જાય.

ગુલાબ

સુલખનું રૂપ સુખંધ કર્પુર...
 લેવા જતા કંટકડંખ અંગને
 લાગ્યો, અનુકંપનમાંથી વેદના
 વહો ગઈ રોમ્પિલોમ' સત્વર.

વીધાયેલી ને રગ ખિંદુ રકતનાં
 રંગી રહી, ને કર સ્હેજ પાછો
 જો ત્યહી સ્વૈર સમંત વાણી
 વાજે ઉપાલંભની હસ્ય-મર્મર.

ગુલાબ મારી રતિનું પ્રતીક તે
 ઉત્કૃષ્ટ ન્યાયે અનિમેષ આજંવે.
 ને વેદનાથી પરિવૃત્ત, હું સુધું
 અનાંદનો અમૃત ઘોલ માહવે.

રહી લઈ કંટક-સંગ-ડંખને:
 ખામી રહું પ્રુષિત રૂપમંધને.

મધમાખીની

જેમ

સંચય કરો

વેડાણના પ્રકારો	વ્યાજનો દર
૧ ૧૨ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય યોજના	૯.૩૧
અથવા સર્ટિફિકેટો	૫.૪૧
૨ ૧૦ વર્ષીય દ્રેબરી અથવા	
કોર્પોરેટ સર્ટિફિકેટો	૪.૦૦
૩ ૧૫ વર્ષીય એન્ડ્યુઇડ સર્ટિફિકેટો	૪.૨૫
૪ ૮૫૦ સેવિંગની અથવા બેન્કના ખાતા	૩.૦૦
૫ કમ્યુનિટીવ ટાઈમ	૫-૧૦ વર્ષીય ખાતું ૩.૩૦ ૧૧-૨૦ વર્ષીય ખાતું ૩.૮૦ ૨૧-૩૦ વર્ષીય ખાતું ૪.૩૦
કોર્પોરેટ યોજના	

તાની બચત

યોજનામાં નાણાં રોકી સમૃદ્ધ બન્યો

(સુજ્ઞાત રાજ્યના માહિતી ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત)

MAHAILAL GARGALSHAI & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies.

કવિલોક ૩૨

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મહાશય

રાજેન્દ્ર શાહ

રમેશ ભટ્ટ

અર્ચન પારેખ

મુરેશ દલાલ

સામાજિક જવાબદારી સંસ્થા

કવિલોક, ૩૮૦, ગિરમાળ રોડ, મુંબઈ ૨

મેસર્સ એન. એમ. વિખાવી પ્રા. લિ., મિન્ડરોલ રૂટીટ, મુંબઈ ૨

શ્રી. પદ્માવતી કોર્પોરેશન : શ્રી. કોર્પોરેશન પ્રા. લિ., ૪૨૫૫ સીબીઆર માર્ગ

સુવર્ણપુરા, અમદાવાદ

પ્રિન્ટર શ્રી : C/O મુદ્રાણ અન્ડ કં.

૧૨, પી.ઈ.વી.સી. રોડ, કલકત્તા ૧

મેલ કોડ : સર્વિસ નંબર રોડ, વિવેકાવર્ધી, મુંબઈ ૫૭

સામાજિક

દેશના રાષ્ટ્રીય જ્ઞાતિ પાસેના જ્ઞાતિ : જૂડક નડલના સિતેર નામ રેલા

જુડક અને પ્રકાશક : મુરેશ પરચેસમણસ દલાલ

મુદ્રણ અને પ્રકાશન સ્થાન : લિપિવતી પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ગિરમાળ રોડ, મુંબઈ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૬ : અંક ૩૨

ભાદ્રપદ ૨૦૧૮

નલિન રાવળ

એ

એ

ફૂંધે ફૂલ થઈને ફૂટે

એ

એ જ ફૂલના પ્રાણ મહી હજી ખીલતી કળીના મુખને ચૂમે,

એ

એ જ ફૂલમાં ફરતાં મરણ મહી જઈ પોદે,

ફરી

તારકના છંદ મહી લય પામ્યા ગીતના પડવાઓ પહેરી;

એ

ફગી સુવાણી એક સહવારે ફૂટે.

સિતાશું યશશ્વંદ્ર

મળે તો મળે

દેમમાં મહેલા ફોટોગ્રાફ જેવો
હું અપાયલા સ્મિતમાં સદાવે મગ રહું છું.
ખંડમાં તો ઠેંક ઠેંક ચામ છે
વાર્નિશનું ભીડી જડું ને ફર્નિચરનું મોં પડી જડું,
ધોળાશનું ટચુળ ઘઈ આકર્ષક અળકડું ને ધોળાશનું ગરોળી ઘઈ
પૂર્વે વેદજિત ત્યાં લપકડું.
સેકંડના કાટાનું કામલના ફરેક આકાને ફેફાળવું
કેં થે ન પામવું - આજળ વધવું - ને પાછું એ જ

આંકડાઓ પર

ફરી, ફરી, ફરી, ફરી, ફરી .. ..

જસ, રે જસ, રે જસ.

મારી એક પણ મુખરેખા સ્વેચ્છાએ ફરફી જ નથી શકતી.
ને, કો ઠે વિવિધ રંગોથી ચીતર્યાં મઈ છે,
છતાં માત્ર આખે એક જણ રંગને પરખી જ નથી શકતી.

હવે તો,

શૂખી જિંદગીના પ્રજળ રેહરસના બળે ?

જગીક નવી ચિંતિ

જરીકે નવો આકાર

મળે તો મળે

પાણીડાં

સૂનાં નેણુથે તે સોણુલાં જગાવો રે
 પાઓ રે તરસ્યાંને પરજે પાણીડાં.
 સૂનાં સોણુલાંને સોને તે મઢાવો રે
 પાઓ રે તરસ્યાંને પરજે પાણીડાં.

તડકે નીતરતાં જોવડ નેવલાં રે,
 ઘેવાં વેઢનાનાં આભલાં વૈશાખ...
 સૂને તે સીમાડે નાખી ટેલ રે
 ઘેના પડઘા વેરાયા લાખ લાખ...
 વેરાતા પડઘાને હળવે સાંભરે રે
 પાઓ રે તરસ્યાંને પરજે પાણીડાં :
 ઢેબનીરે નેવલાં છલકાવો રે
 પાઓ રે તરસ્યાંને પરજે પાણીડાં.

આદિલ મન્સૂરી

ગઝલ

જવાની તો ઘડી કે જે ઘડી છે
 છતાં ડગલે અને પગલે નહીં છે.
 કદી મંજિલમાં જોવાઈ મથે છું
 કદી રસ્તામાં મંજિલ સાંપડી છે.

સવારે ફૂલ ભીંના બોડ લાગ્યું
અહીં બાકાશની આજો ગદી છે.

તુ જોસાના વચન આવે તો સારું
મને તારી જરૂર તો પડી છે.

બાર ના મુદ્દે બધે વેલ કોઈ
બને આ હોઠ બધે પાળડી છે.

મળવનો 'મ' ફક્ત પૂરેપૂરો છે આદિસ
હજૂ બાકી કવન બારાબકી છે—

અંત્રકાન્ત શેઠ

અણકયા કહે મવાન !

અણકયા કર સવાન !

કિંમલ કિંમલ આ ઝીણું બધું

અમતો રે' અણકાન !

અમે સે'પે વે' મગનને સરવર, એની વાણી

પડવાતી ધગતી પ મીકા તકકામા રૂહી માણી,

પલે પલે શું બીતત કૂટે કૂ'પન-કળી હબન !

ચોગમ ફગતી શિર્ષિજવાર તાગક-ધટડીઓ લટકે !

પવન બબલી હબવે હબવે મનો મોહક મરકે !

પતંગિયા ને ફૂલનો મનની ડાગ ડાગ નહિ પાન—

હેયે જાણે હરેક પંખી આવી આવી જાણે !

હિડી ભીતર હવા મહી શા રંગધનુષો દેરે !

પલકે પલકે નવી પરી ઝળ લે ભીતર અવતાર !-

ક્યાંય જાય ના રાત

એકલ મુજની આંખ

તજીને ક્યાંય જાય ના રાત,

સૂરજ જિજે તોય આંખમાં ઘૂલડ ખેડું જાગે,

મારી છાયા મહી પ્રેતનો પગરવ જાણે લાગે !

ભૂતકાળ તો સુપ્ત વિહંગ શો મુજશું કરે ન વાત !

હર પલકારે અધકારનાં રજકણ દગને વાગે,

સૂનકાર પણ ખીકણ, મારી સોડ નહીં એ લાગે,

અડે કલ્પના મુજ તે પેલાં ભાંગી જાય પ્રભાત !-

તારાકણીઓ ખૂંપી જાણે ભીતર હજુય ખૂંચે !

વર્તમાન ધૂંધવાતો ધીકે, કર્ણું શું-ના સુને !

ચીમળાયા ફૂલ સમાં માહરાં જીવન, ધરા ને આલ-

ગીતા પરીખ

શ્રુણુ-અરુણે

સણુ-અરુણે બનંત શ્રુકે
(ને) ડોકાય નિસીમ સીમે,
સાવ ગીણા મારા કઠમાયે હરિ
ગુલકે ધીમે ધીમે

કાયને માની સાવ નકામી
કગ્વા જાઉં ફર,
ત્યાય હરિના પદસ ચારે
ધબકે નાનું હર.

વિશાળ આવા જગમા લાગે
જીવલું સાવ નિસાર,
ત્યાય સૂકાયલ જેતગમા એ
નસાવે જલધાન.

જગતમાહા ના માય એવી છે
વિરાટ શેની કાય,
નોય હવિય માહરો કયાથી
હલુકણે લહાય ? !

હૈતને હૈલે

આંખાવાળી વાવને કોઢે
એકલી મુને બેઈ, ઘણું ચે ટાળતી તોયે,
અડક્યો ભીના હોડથી હોડે.
હૈતને હૈલે આમ તે, ભૂંડા, થાય ?
ગભરુ મારે કાળજે એની કેવડી લાગી લાય !

ડાળીએ ઘેઠી કુવેલની ચે આંખમાં ઠેવે ખાર !
કોઈની છાની વાતનો છડી ઠડીએ એણે
મન મેલીને જગલ્યા રે ટહુકાર.
ડગહું હીધું જાય ન, કાંપે કાય,
ગભરુ મારે કાળજે, ભૂંડા, કેવડી લાગી લાય !

માંજર કેરી મહેકને જાણે પોશ ભરીને પીધી
તરસ્યા ઘણા વાયરે ને કંઈ મોજને મિલજ
ભમતાં એણે વગડાની વાટ લીધી;
વાંસળીને ખોલ સીમને ગગન વાય;
ગભરુ મારે કાળજે, ભૂંડા, કેવડી લાગી લાય !

ઘરમહીં ખણુ લાગતું હું છું વાવને કોઢે:
તું ચ તે છાને પગલે આવી
હોય ભરપો આટલામાં કોઈ આડની એલે.
નેણુને જૂણું નજરું શી અકળાય !
ગભરુ મારે કાળજે, ભૂંડા, કેવડી લાગી લાય !

પવ

૧

તવ બક્ષગે જ આહિ તો
જલથાને દગ ચૂમું હું, પ્રિય !
કરમા કર, હેઠં હેઠં શું
કવ હેમા મકો બીડશું હિમ ?
અળસા સ્થલમાહિ, કાલતુ
વધતું અતર ઠેં સણે ટણે.
પણ એમ જ દૂર દૂરની
મળવાની પણ આવતી કને.
તું હિ તું મુજ સર્વ કર્મમા
ઝી પ્રસ્પદિત દે છ પ્રેલ્યા
પણ તું પર સર્વથી અને
ઝૂતી એકન મારી એથલા.
દગલુખન શબ્દને, પ્રિય !
કવ હેમા મકો બીડશું હિમ ?

૨

તું દર
તો
સંતત મ મ તાહરો
ગોસ્તા સ સમગ્ધેષી સવૃત.
દે કિલ
સાન્નિધ્યની ઝંખના મને
એથી
તને જમી શકું હું
નિભુત

એલીઝાબેથ જેની'ઝસ

રાતે

તાકી તાકી મોડી રાતે બારીની હું પ્રહાર નિહાળું !
તારલિયા પર પડે નજર
પશુ કાંઈ કશું દેખાય નહીં;
ને દ્રેઈમોનો અવાજ
તોયે સ્પષ્ટ કશું સંભળાય નહીં !
જાગૃત રહેવા મથું હું
એથી મનમાં મારા ફરું છ પડખું !
-પશુ ત્યાંયે હું પૂર્ણપણે નહીં !
મારો જે કંઈ અંશ...
એ તો ઘેરા અંધારાના દશ્યમહી
...ત્યહીં !

-તો હું જે કંઈ રહું વિચારી
એમાં મારો અંશ કેટલો ?
ને મારો એ અંશ કેટલો અંશ
જ્યારે હું તો અનુભવીને પામું છું રે
કંઈ કેટલા અંશ ?
તારલિયા પર મીટ માંડીને એઠેલી આ આંખ :
એની સીમા કહો લગી કયાં ?
જે કંઈ ચિંતન કરી રહું હું
એ પર મારી કોઈ લગામ ?
કે મારી આ દૃષ્ટિ ઉપર
રહો . કોઈનો દોરદગામ ?

વળી વળી હું વિચરું મનમાં .
 દિવાલની છતને જેની હું બેઠું શકું
 પણ પૂરેપૂરી શકું ન માપી .
 ને જેને હું ખ્યાલ કરું છું
 એ તો આ ગતિની જેમ જ પહોંચેલા છે !
 તાકી તાકી
 બેઠા કપ્પા વણા ગમે છે,
 ને ન્ય.શુ હું તારે એણે થાતુ :
 એકાકી અણસારે મ્હેજે મનમાં એને આશુ :
 કે અંતરિયે લાવી એની સ્વાથે કરશું વાણું .
 પણ હું જેવા કરું વિચારો એને વિષે
 વિચાર એ સૌ
 એની સાથનો મારો છેદ ઉડાડે !
 અને હવે હું
 રીમામાં જ્યાં કરું છું પડખું
 ત્યાં તો સંદિ
 ફરે જ પડખું બીજી બાજુ !

અરુ સુરેશ દલાલ

અનુભૂતિ

સુરેશ દલાલ

શિક્ષિતમાં વગસેલા તડકો,
 થીકતાં ધોતિ જલની ધાગ,
 રણમાં ફાગણ
 ને ઠણકણમાં કણમાં ફેરમના કુવાર,
 નીરવતાને હેઠે બાગી સૂત્ર સૂત્રની સુષમા,
 -તારી હિમા !

રધુવીર ચૌધરી

ગીત

મારી ચોળીનો રંગ આજ સુએ
સાંવરિયા ! આલસું છાનું છાનું જુએ.

ભાખી ગૂંથેલ મારી વેણીમાં અકળાતી
લટ આ છિડવા આવે,
કરે અડપણું ફોરમ ખભેથી મારે
પાલવ ખેસવી જાવે.

કે મોથો સૂરજ મુજ આંખમાં આવે
સાંવરિયા ! મનડું ચાલ મારી ખુવે,
કે મારી ચોળીનો રંગ આજ સુએ.

ધીમે ધીમે આ વાડ મારગને વાત કરે
અકળાતી લાજ બેઈ મારી,
હસે વનરાઈ તહીં કેવી શુમાન ભરી
બેઈ જીવાન ચાલ તારી !

કે જરા ભ્રમો રે દૂર ના ફાવે
સાંવરિયા ! આ શો કિતાવજો તું રે ?
સાંવરિયા ! આલસું છાનું છાનું જુએ,
કે મારી ચોળીનો રંગ રાજ સુએ.

કમલ વૈદ્ય

સ્મૃતિ

નજર મારી લહે જુઠું કુંજ ને
જીવનનો કલશોર ગુહ સુધી,
પણ ત્યહી કહીથી સ્મૃતિ તાહરી
હગી જતી મુજને મનમેહીએ ।

મિલનને ઝાણુ સ્પર્શ પ્રહર્ષમા
તન વિકૃષિત, સોચનની ધુતિ-
થકી, સમુજ્જવલ અંતરને નક્ષ
મધુર બોલ તણે પ્રગટે ધ્વનિ.

પ્રિય ! સમાધિમહી સુખક્ષીન, ત્યા
અતિથિ સાપ્રતના ચગણે પડે,
સરકીને સ્મૃતિ બંધથી આવતી
સહુની મધ્ય, ન કાઈ નવું ઠગી.

હૃદયને પ્રસૂતી ગ્રી શૂન્યતા :
હવચૂક્યા ધબકાતણી વ્યથા

જયોત્સ્ના મિલન

જાને

જાને કૌન અવકાશોં સે
છિતરતી
ઇન રાહોં પર જલતે
ચે હેઃ ઠંદીલ....!
ઇન સે ફૂટ પડતી
મુઝે અપને મેં બાંધ લેતી
ચે રશિમયાં....!
અકાકાર ધૂમ ઉડતા
અસ્તિત્વ ઠા અણુ અણુ,
મત્યેક સે અકાર લેતી
સંખ્યાતીત સૃષ્ટિયાં,
હર એક મેં
મુઝે બોજને,
પા જાતે.
કિતને પરિપૂર્ણ
કિતને છલછલાતે તુમ....!

બોઝિલ પલકે

એકાન્ત ઉદાસી સે અંકિત
ઇન પલકે કોરોં કેઃ,

મને દેખા નહીં ।

પતા નહીં

એકાકી તીગ ગી-

ફળતે ચાઢ કે

ચંપલ ગાલોલ મેં

તુમ્હારે એહસાસકી,

જિભાસે જાણિય

શુષ ।

વે ઠેસી લગતી હેઠી ?

કાલે

જામ દેડી જામ નસમા આ હગલુ

આમ જમણી કોઠી ને

—જાળ મી આઈ જગ હિલડી લવણી તો-

અન્ન પડખે કિતિજને ઠેકી જતા

એ જામ ત્યા . એ જામ રે પેલા હગલુ

આઠણું તાણી પલુછને

પાછળ ખસે છે વ્યાધ ..

હ.

પ્રથમ મિલન

વહાં વર્ષાં, આજે પ્રથમ રજનીનું સ્મરણ કયાં ?
મનમાં ખંને પહેલાં તવ પ્રિય હજી બાળક હતાં !
અને મુઝાવસ્થા તણું અઠલ એ આવરણ કયાં ?
યુગોથી બાણે કે પરિચિત છીએ એમ જ થતું.

અચિન્ત્ય પૂછ્યું : ‘છે સ્મરણ દિન કયો આજ ?’ પણ હું
તને, તારા મસ્તીભર નયનને નીરખી રહ્યો;
લઈ ચૂમી તારો કર મુદ્દલ, કાધું : ‘ભટકતો
પ્રવાસી પામી આ ઠર, ઠઠિક રસ્તા પર ચડ્યો !’

પરંતુ આ શું - કે શરમથી સૂકયાં નેત્ર નમણાં,
અચિન્તા આ હોઠો સભ્ય ફફડયાં, હૈયું થથરું.
કરી ખેંચાણે ઘૂંઘટ શિર લગી, ને પુનરપિ
રચાયું એ પહેલા મિલન તણું વાતાવરણ ત્યાં.

વિમાસી રહેતો કે કંઈ વિષ હું સંબોધન કરું,
લપાયું જે આ ઘૂંઘટમહી હશે એ મુખ કયું ?

શાન્ત, તપોદીપ કાવ્યસુખા

(શ્રી. ઉમાશંકર જોષીકૃત 'વસંતવર્ષા'ના પરિચય.)

હિન્દુ ધર્મ, ગુરુત્વરાધી વિશેષ, સકલ જોગજોર, અર્થશૂન્ય વાર્તાકાર, નિમ્ન નવનિર્મિત તથા ઇતર સાહિત્યસ્વરૂપોના જેમની પ્રતિભાને સ્પર્શાવશે બીજા કરી છે એવા ઉમાશંકરનો 'વસંતવર્ષા' સાગરો કાવ્યસુખ છે, 'સુદેવો'ના અનુવાદને પણ એ સાદે ગણાવીએ તો

'વસંતવર્ષા'ના પાના દેવતા સૌ પ્રથમ અગમે વડે છે એવરસનામોને નથી. પાંચમી પાસે વર્ષાને નીચા કરાચ જ્યાં મનુષ્યના છે આદની નથી તેમજનામોને વિગતે જાણવા જાણવાને જેટલીકને જ મળ્યા જાણ-મનમાં એક સામગ્રી એવી થયા વિના રહેતી નથી જ ગામીયુનના કવિઓના ગીતની બાબતમાં 'મુન્દરમ'ને જાણ ન પડે એ સમજાવેલે જેમણે કોણના ગીતો નથી સમજ્યા એવા ઉમાશંકર પણ નહીં. ઉમાશંકર પાસે જીવે છે, અવતરણે ઉપાડે જીવે પૂરતું જીવ વૈવિધ્ય પણ છે, જાણ રહી જાય એવા જેટલાક જીવે ઉમાશંકરે આપ્યા હોવા છતાં એજ કહેવાતું મન થાય છે કે 'મુન્દરમ'ના ગીતના સ્વરૂપની જાણમાં એવા જાણે છે એ પરામર્શ ઉમાશંકરના એવા મનની નથી સમજી નથી પણ સમજાવે મનુષ્ય છે એવી પ્રતિભા મુન્દરમનું જીવ વાવવા થાય છે ઉમાશંકર પણ આવી પ્રતિભા આપવા જીવે જગત ૧-૧૯૪૫, અમાણીના બહુ મોજા ! મુન્દરમ પાસે છે વધતી સરસ અને જરૂર અતિ, ઉમાશંકરના એવા સમજાવેલી જાણમાં જાણે જ જરૂર છે

કહી જાણ આદે કપાલેક વધુ પડતી નીચા રાખે છે તો જ્યારેક જાણ પૂરના તરફ એવરસને જાણ જાય છે વધુ પડતી નીચા અને અવતરણે જેટલીક રચનાને કૃત્રિમ અને શિથિલ બનાવે છે હા જ

કેતકી, ના રે કેતકી તું કેતકી
આપી પહેલો ૪ એ, તું પહેલો ૮

૩

આજના સરોવરે આદની રીતે જીવે ૧
અમૃતના જોષ રો સમજાસે એ જોષને
સોયું અનુષ્ટુપ હું નેહાંજી આપી,

આમ, વધુ પડતી ચોકસાઈ કે બેહદ બેહરકારીની વચ્ચે કવિએ પ્રાસ પૂરતો કોઈ મધ્યમમાર્ગ સ્વીકાર્યો હોત તો ?

ગીતના ઉપાદેશો એટલું હલ વૈવિધ્ય ઉમાશંકર બળવી શક્યા છે એટલું હલ વૈવિધ્ય ગીતના અંતરામાં તેઓ બળવી શક્યા નથી.

આખો દિન ધોમ ખાચો, ખાજે અચાંઈ ખરો,
રાતે અંગાંગ ઝરોઈ અમૃતનો દિવ્ય ઝરો;
ચાંદની પીધેલો પેલો અંકે રો મેનરો,

હમી મધ્યાહ્ન તણી ચોખા વૈશાખી,
મેઠો સમાધિમદ નમવેરા ખાખી;
ઊભી નિરુપદ સ્મૃતિ સ્વાસ રુધી રાખી.

અચિંત આ હૈયે જે દિવસોની વેદના
સજારા ભરેલ ત્યાં વિચારો જે બેદના,
એનેય વર્ષવાની શાને હસે મના ?

આવાં ઘણાં ઉદાહરણો સંગ્રહમાંથી મળી રહેશે—આવી એકવિધતા માત્ર ઉમાશંકરની નથી. મોટાભાગના કવિઓ આના ભોગ બને છે. આત્મ કારણ શું એ આપણે સૌએ વિચારવા લેવી વાત છે.

"મૂળ આ સરોવરે આવો, એ રાબડેસ !" એવું હખવાર ન્હાનાલાલને ગીતના અંતમાં "હૈયાને સરોવરે આવો, એ રાબડેસ !" —એમ ઠરી સ્પષ્ટ ન કરે ત્યાં સુધી જ ન થયે. ઉમાશંકરને થયું ન્હાનાલાલના અત્યા વલણનો અનુપો વળગ્યો છે. નહીં તો આટલું અધુરું સ્પષ્ટીકરણ હોત ?

કોકિલ, પંચમ જોલ જોલો

કે પંચમી આવી વસંતની.

આવમ, અંતરપટ જોલો

કે પંચમી આવી વસંતની.

માત્ર ખાલવના છેડલે રખતા,
 કે વાવતા વાવા વસતના
 માત્ર એવાપાવવા યમતા
 કે વાવતા વાવા વસતના

વાણી આકાશ પડે અબી કંઈ ભાઈ એવારવનામ્ જ કાઢી નાવડું
 અન્ધ મંદિરોમા તે કાન્ધને આવે જાયુ રૂપા અર્ધ વિના તેઓ કહી ગાંધા
 નથી છૂટું જગા નવા કીરોડીમા ના નવ પડથી પડે ખ્યાલ અવશ્ય આકરો

હે દુદ્ધ હે તિથિ ! સદા ઝીઝે
 હાથ રમડુ હાથ જમ આ છાંડીને ઉપ-દુઝે !
 જે સાધુ, ખ વા પાધુ તે સર્વેનું ખાત-કરી
 નવા ફાંપે નવા પોઝે કંઈ એવમ હાંપીબરી
 મૂલના આ મૂલ્યુ મધી નવા મરેઈ જમાવે,
 એતન્મયતા અફહાસે જમ હસાવે

આવા માર્ગે પુકાર હોમ ત્યારે અવળા કાન્ધ દાતા વડુ કયા પડી પડે
 કવિ લોચ જાણી આઃ કે ત્યારે મર્યાદા । મોંઘીના પ્રકાર કમળાં ફરી
 માફ આવી લય છે

જાને અમાનુષિતાની મનુષ્યે જાતાની મીમા
 નામાસાદી હીરોડીમા
 અને તો મનુષ્ય સામે અમાનુષિતા જ થાયી
 હીરોડીમા નામાસાદી

એ કવિએ આપણને અનિશી લખા લખી અનન્ધ કાન્ધ આપ્યા છે
 એમને યાદ રેવડા પડે ॥ To suggest is to create and to name
 is to destroy ને અરેખર કાન્ધ પરિસ્થિતિ છે વસતના આમલની વાત
 મનિશનિ કહેણ પાંથી નણી લપાડો રૂપકો અને અબીની મળ માર
 તરવરના પર્ણોથી આભા-અન આ જાણી રચણા વિનિષ્ટ વાવાવરણોને એ
 વસતને પામી અવ છે એમણે પોને જ ગાયુ ॥

કહેણું પટે કે, કપિ, કોકિલાએ
કે પંચમી આવી વસંતની આ ?

સારગર્ભી કાન્યકું વાનાપરણુ ન આપમેળે વાવકને સ્પર્શી જતું હોય છે; નામ
પાટીને એની નિંદા ન કરીએ તો માણુ થાલે.

‘એક સમે ગોકુળમાં’ ગીત આણું સ-રસ છે. શબ્દની નાદરાશિતના
પરિચયનો પણ કવિ આપણને પરચો આપે છે.

ઝરમર ઝરમર ગેહુલો વરસે, વચવચ ઝળકે વીજ,
આવરી ગોપીગિઠી આંખભરી વીનવે : ‘કૃષ્ણ, હવે તો રીઝ,

આમાં ‘વચવચ ઝળકે વીજ’ એ પ્રયોગમાં વીજળીના અલપઅલપ ઝળકારનો
સાક્ષાત્કાર થમા વિના રહેતો નથી.

—પણ ‘એક સમે ગોકુળમાં જન્મા’તા સૂતા મેર’-એ હિપાક અધૂરો લાગે
છે. આ એક પંક્તિ પણ આપણને બીજા પૂરક પંક્તિની અપેક્ષા રહે છે.
‘મોડો એક તઠેલો ઢોળાઈ ગયો આશયી’ કે ‘પાનખર પ્રભુના ધરની આવી’ને
હિપાક એક ન પંક્તિનો છે—પણ એ પંક્તિની રચના એટલી પૂર્ણ છે કે એને
માટે પૂરકપંક્તિની અપેક્ષા રહેતી નથી. આવી પરિપૂર્ણ પંક્તિ હોય તો એક
પંક્તિના હિપાકે ચલાવી લેવાય.

‘એક સમે ગોકુળમાં જન્મા’તા સૂતા મેર’ને જલ્દી ‘એક સમે ગોકુળમાં
જન્મા’તા મેર’ હોત તો હિપાક સંપૂર્ણ, સમગ્રપણુ અને સફાઈકાર ન લાગત ?

બાલકાન્યો એ કોઈ હથેલી કાન્યકાર છે કે હિતમ કવિએ આ પ્રકાર
હેઠવા જોવો નથી એવો કહેવાનો આશય અહીં નથી કોરણ કે બાલકાન્યો
રચના માટે પણ આસ્તી પ્રીતિની જરૂર પડે છે એ સર્વવિધિત હકીકત છે.
હિમાશંકરે ‘વસંતવર્ષા’માં અસ્થાને એવા બાલકાન્યો ‘મારું’ નામ રમતીલભતી,
ઝરાણું, ૭ મનુજો, મેણરો અઠેકાવનાર, રંગલિનાણી, વગેરે કાન્યો મુકયાં છે એને
જલ્દી મોડોજોડો આવાં બાલકાન્યોનો અધાર્યોદા સંગ્રહ કર્યો હોત તો ?

આ કવિ પ્રકૃતિના છવ છે. પ્રકૃતિ એ કવિની મોખવેલ છે. કવિની આંખે
પ્રકૃતિના કેટલાંએ ચિત્રો જોવા લેવાં છે :

“આ આખો દાળીને જૂલો આંળતો આરે મંદિરિયે,
પાકુવહરી ખેલે રે અભિસાર હો મનમંદિરિયે,

પાખો યજ્ઞવી ઊંચું રિયડ આભવંજી,
મુષ્ટિ મધ્યાહ્ન ફેરા મેનમાં ॥ ૪૫ ॥

લીલી મળમલે જાયા કુચરો, નબ નીચુડાં
ખાજીડે પૂઠેકતું દેવ-અંજલિ રાં તપાવ અલં

પર્વાના પેમાના ઊંચડેલા ઊંચળકા જવા દાળીવરેલા કાચણવા તડકાને
સામા સમરેલો મિતી કવિને માંડી મુલવણ છે તથા ‘મનુ’ માત્રે તથા તે
નજીકે નામનીના મધુર અનંદો પછી છે દુઃખા કવિને રાત્રી તપાવે છેવી
માઝી અને રિયડની નામની નેલા તડકાતું જણે આકર્ષણ છે કુચરોની
કવિતામાં કમાણી રે છે સાવનપાવનથી તડકાને જીવેલા છે અંજલિ કાવનપાવન
બીજા કાંઈ કવિને કાચે તરડો ભાગ્યે જ પામ્યો છે

ધોડો એક તડકો ઢોળાઈ ગયો આભથી
તરુનોની દાળીઓએ પડેલો એ ઝીલ્યો,
ખાંદાની લીલી કોટીએમા ખીરયો;

આ તડકે તપેલી વજુવરો આરે મંદિરિયે,
જીભી ખાવ મોળીને અભિમત હો મનમંદિરિયે ।

દળી પીતો સુન્દરનથી તડકો માનિત અમૃત;
મુખે એને કેવું વિમલ શુભ એ દેવ ગુરુત્વં.

વર્તમાન પરિસ્થિતિનો આકાર લઈ કવિ કાવ્ય ભવ ત્યારે મોનામાં
મોડું બચાવત ને હોય કે કે અક્ષમા રતનાનો પ્રાનલિ જ ખરી રહે કે

પણ હિમાશંકરમાં આણું સાથે જ અને છે; કારણ કે તત્કાલીન તરવેને મૂલ્યની એમની દ્રષ્ટિ સર્વકાલીન છે.

એમના નામે આટલાઘાટલા કાવ્યસંગ્રહો થઈ ગયા છે એવા આ કવિએ સંખ્યામાં જ વધારો કરે એવી રચનાઓની હવે તો બાદબાકી કરી દેવી એકલી હતી. દેહ ૧૬૩૦માં રચાયેલી 'દારોગાને' જેવી નળણી રચનાને પણ ૧૬૫૯માં પ્રકટ થતા સંગ્રહમાં ગમેલ કરી દેવાની લાલચને હિમાશંકર કેમ નહીં દોષી શક્યા હોય ? કૃષ્ણમાં સાકર, બાઈચાદેજ, યુદ્ધૂર્ત, દારોગાને કે આ કુનિયાની મહાપ્રભાએ જેવી રચનાઓની રિયાતિ હિમાશંકરની પ્રતિભાના રૂપમાં વિના ત્રિવકા કુપલ જેવી થઈ ગઈ છે.

એમના આ દોષ નજરે પડ્યા છે એટલે આપણે તો એમના શબ્દોમાં એટલું જ કહેવાઈ રહે છે કે:

ઉપાદી આગિ જેને જરીકે ન સૂએ
સુખિયો એ રાતદિન સૂએ
જુએ તે રુએ, ભાઈ જુએ તે રુએ.

કવિ એકના એક પ્રિય ભાવને અનેક રૂપે વૃંદી એકની એક કવિતાને અનેક રૂપે પામવાનો પ્રયત્ન કરે છે,

મિહાજી' હજુ' જે મહાનમરની ભરી બીડમાં
લહુ' ન આંધી' સાંતિમાં, લહુ'વું' જેહ હાલાલહે.

મમે શુ'ગો. કિન્નુ જગરજ ભરી ખીચુ ઝુજ હો !
ભલે શુ'ગો જીયા, અવનિતલ બાસો ઝુજ રહો !

હું' આજ આંધી', વળી કાલ તો ક્યાં
છે સર્વ મારાં રવજનો, જણું ક્યાં
નવા નથી લોક, નવા ન દેશ,
આવા નવી ના, નહિ નવ્ય વેશ.

ચડે એ એ મારી નજર પર -લેના મનુષ્યના,
 વિચાર : મો બધી પરિમિત ન હો રે'ક બચના ।

આ સરહદના નવામાં મારો લાથી ભથ્થે જેવા મનુષ્ય મીનો છે
 નામગિયા સુદર એવા મરોડાઈવાર મનુષ્ય મોનો છે, કવિના અનુભવની
 ક્ષમ્યને જ્યાર કરી લાની ઇંદામક રજનાઓ છે તથા સોમની મહા પાક
 મનુ કોડું અને અમરકારક થીથી મૂકે અને જ્યાર અવધાન કુકળો છે

મેમના આપના વાચન કાદમાં નિતનમે જાર વિરોધ થતાનો કોનો,
 ભગદે આપી વિનંતની કુલવાળા અનુભવાય છે થિ'ત નીમે એમે ઇર્ષા
 રવરુપ કોટું ભથ્થે છે ભન અને ભનના મનુષ્ય અનુભવોથી રસમલા અને
 કસામના કાન્ધોમાં કીધરતા કૂજી લાની અને રસપૂર્ણ ફળી પરિપક્વતા પાડી
 છે વસ્તુ પરાની મળ મુખે પાડી છે અને અમિયલ આપણી થને ખડ મે

મુરતી પાયાનુ આ કલ કહે છે

આ સુધિ સુન્દર, મનુષ્યની કિન્દરોમે,
 એવા ભતા કીસની સુન્દરતાની કીસા,

આમ, માનવ અને પ્રાણી, રેશકિત સુધિ અને વિદ્યા નમદિ,
 લનાનાર સમિતિ વિચરતા પરમ કાનવાળા અન ન કાનવીયામાં રહેલા
 માનવથી બહુતા કવિના કલ્પાવરપૂર કંઈથી વાણીકું નેમ અવેરુપ છે
 રવીન્દનાથના રૂંમે ર માનવા મેમરોન કે 'રોન મનુષ્ય' તથા 'મહા બાણ'
 એવી કવિઓમાં કીમતો કરતા પ્રતિભાને અનુકૂળ નેમ વિદ્યા રવક થની રહે છે
 મંથાકિતાના સામક એવા આ મારકુલ કવિની શાન્ત, કૌટુંબ વાણીને
 'મહા વરો' અને 'રસા વરો'ના અનુભવ આવિષ્કાર થતા છે અને કલ પાનીના
 વરોમ; કો રહેમે એવા મ કાને આન થથી

મુકેશ દવાળ

(૨૧-૧-૧૩ને દિને મુમકની મેલેના કુન્દાવીના અધ્યપત્રે સમસ વામેમુ)

પરિશીલન

રહ્યાં વર્ષો તેમાં

રહ્યાં વર્ષો તેમાં હૃદયભર સોન્દર્ય બગતું
ભલા પી લે; બહીલે ઝુખ કર રમે, સાત ઠગતું
કદી લાપે જે જે મધુર રચી લે સખ્ય અહિંયાં;
નથી તારા માટે થઇ જ, નિરથી 'દુષ્ટ' દુનિયા.
-અહો નાનારંગી અજળ દુનિયા ! શે સમજવી ?
તને ભોળા ભાવે કહે પલટવા, ભઈ પલટી;
અહંગતર્માં હા ખા, ઉપરથી, નય લપટી !
ધિસારી હું ને ભે વરતું, વરતે તું મધુરવી.-

મને આમંત્રે જો મૃદુલતડકો, દક્ષિણ હવા,
દિશાઓનાં હાસો. ગિરિવરતણાં સૂંઝ ચરવાં;
નિસાબૂલે હૈથે શશિકિરણનો આસવ ઝમે;
જનોત્કર્ષે-દૂંસે પરમ ઝગુલીલા અભરમે.
-અમ્રો પી આકંઠ પ્રણય ભુવનેને કહીશ હું:
મજ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઇ આવ્યો અવનિતું.

‘વસંતવર્ષામાંથી’]

-ઉમાશંકર જોષી

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

અપાદવેળા

કાળજકાળાં વાદળ ભમે : અધાર છાયે ધોર :
એકલી મારે ભિંબરે ભિંબી ઝૂરતી આંઠે પોર,
હાલમ ! ઝૂરતી આંઠે પોર !

રોજના ઝાઝા કામમા મારે લાખ લોકોનો મેળો;
કાળવી આવી પગમા એકલ જીવ બળે ઢિ લેલો,
તાગી આશને અતૂટ દોર,
હાલમ ! ઝૂરતી આંઠે પોર !

હરણ પિયા નહીં દિવો ને કરશે એ અવલેલા
કેમ કરી ને વીતશે માગી આજની અપાદવેળા ?
દિશામાં દેખતી ચારેકોર,
હાલમ ! ઝૂરતી આંઠે પોર !

નક્કની રવામણ છાયમાં સુદૂર વસળી રચ્ચા નેલુ
આકુલમાકુળ વાયરા સાથે પ્રાણ ભમે બેચેન,
તાગી આશને અતૂટ દોર,
દિશામાં દેખતી ચારેકોર,
હાલમ ! ઝૂરતી આંઠે પોર !

અનુ : સુરેશ દાશ

ગુજરાત વિકાસની વાટે....

આઝાદી પછી આયોજિત વિકાસ
કારા નવનિર્માણ કાર્ય ચાલુ છે.
પહેલી બે પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં
વિવિધ ક્ષેત્રે પ્રગતિ સ્પષ્ટ છે. ખીલ
પંચવર્ષીય યોજનામાં કરેલી રૂ.
૧૪૫.૮૦ કરોડની ભેગરાઈની
નુસનામાં મુજદાન રાખ્યો ખીલ
પંચવર્ષીય યોજનામાં રૂ. ૨૩૫
કરોડના ખર્ચની આરજી છે

માનવ (G)

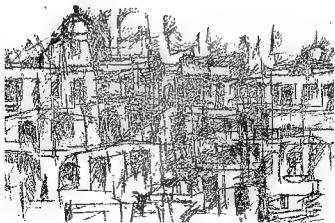
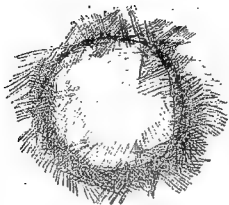
FYP (IV)

આવે, આપણે સૌ સાથે મળીને આપણા આ ૧ આવડી પેઢીની સમૃદ્ધિ
અને સુખતા સુરોદ્ધ વાટે કામે લાગી જઈએ
રાજ્ય અને રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અને આખાદીમાં ફાળો આપવાની
ઉમદા તક પ્રત્યેક નાગરિકને નાની બચત

With Best Compliments of
MAJATLAL GAGALBHAI & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies.

હરીન્દ્ર દવે

સંગસંગ ચાલો

સંગસંગ ચાલો કે ઋતુ રંગભીની,
હો, મન ભરી મહાસો કે ઋતુ રંગભીની

સાંજ ને સવાર મૂકો

હૈયાનો ભાર મૂકો

આજનો વિચાર, કાલ

કેરો ઇમેઝાર મૂકો

હાકે કે તમે હાસો આ ઋતુ રંગભીની,
હો, મન ભરી મહાસો કે ઋતુ રંગભીની

જળના સરવરિયે આ

ઝાંઝરે બીજામ નહીં

કેસર છૂંટેથી કાંઈ

દિલકં રંગાય નહીં

વરસે ગુલાસો કે ઋતુ રંગભીની !
હો મન ભરી મહાસો કે ઋતુ રંગભીની.

આશાના મુખજળથી

ઢેકાં રિચાય નહીં,

દીપે દીપે રે કોઈ

તરસ્યાં તોષાય નહીં.

છલકે રસમ્યાસો કે ઋતુ રંગભીની
હો મન ભરી મહાસો કે ઋતુ રંગભીની.

પ્રબોધ પરીખ

કાલે

હું કાલે જન્મ લઈશ

આજે હું નથી

સાંજના સૂરજે

હસીને

કદાચ કાલે

અસ્તિત્વને આવકારે

આજે હું નથી

હું કાલે જન્મ લઈશ

જેથી મારામાં પ્રતિકાર શક્તિ આવે

ને હું તમારો સામનો કરી શકું.

અધિકારનાં ચોકઠાં

ફીક્કા ઘાસના મહેસો

ને

ઊંડાં ઉતરતાં સ્વપ્નો

આજે હું નથી.

હું કાલે જન્મ લઈશ.

ક્રમસ વેગ

સપત્ત

મારું સપત્ત હો કોઈ જાતી;
હમણા મારી સંજ જેલતું હતું
પણકમાં મધુ સરી ક્યાં?—
ભિલડી આંખ ન ભેલી !...

નહીં લેશ અંધાર, પાથમાં સોના સરજી વહાણ,
ચોગમ ઘર—વન—કુંજ ચકી રેલાય ઉછળતું ગાણું,
બીડમાં મારગ હું મુજ્ય ખેલી...

અંતરને એકાંત હાળીને પાપણ, કરતાં કેલિ,
ત્યાં કોને સંચાર હસાયું?—મુજને મૂકી અકેલી ?
હલવે કંપી રહે કપેલી ..

કહીં હંકણું ? એની પમલી જણાય નીંહ કો જાણ;
મહેરામણને તરંગ આંકી નેજ રેખ મધુ લાણ.
સણતું મળેલ અમુક્ષખ મોતી.

મકમુરી ઉજ્જવલ અંધકાર

મકમુરી લાઈટથી જીજ્ઞા છે આપણે જાગ
ચંદ્ર જીગે છે બાણે વાદળની નીચે.
ઝાડ પાન ફૂલ ફળ બધું
એના પ્રકાશે ચમકી જાયું છે.

સિતાંશુ યગશ્ચંદ્ર

ગ્રન્થ કાન્ધા

૧

તે શું

આપણે સાચેસાચ જુટાં પડીએ છીએ ?

આનંદપૂર્ણિમાના સાગરની સરતી

આસરતી લાગે છે.

રે, એ વિચાર જ અસહ્ય અસહ્ય છે..

મન મનાવવું રહ્યું કે

કોણ મળનારાં જુદાં નથી પડ્યાં ?

ને તો ય. રે નોય

મન એમ જ આકન્દી ભૂંડે છે, કે

કોણ મળનારાં જુદા પડ્યાં છે ?

—ને તોય આપણે જુદાં પડીએ જ છીએ.

હવે તો

વિલિપ્ત પ્રાન્તોના વિલિપ્ત શહેરોમા

જાતી જાતી ઈમારતોએ રચેલા અટપટા માર્ગોની

ઝાકઝમાળ દેશનીએ પાડેલા પડછાયાઓની

મૂલમૂલામૂલીમાં

આપણે ખોવાઈ જશું

ખોવાઈ જશું

ખોવાઈ જશું

ને ત્યારે કોઈ ધાંધળિયા ચીટાના ત્યજત્યજા જૂવામાં

આપણે (એકલા)

મેં થાકેલા હાથમાં થાકેલું માથું નાખી દઇ
જરૂર
પ્રિયે !

આપણું આ મળવું યાદ કરીશું.
તો, અહો! તો
વેદના-પૂર્ણિમાના આનંદ સાગરની ભરતી
છલ્લોછલ ભ્રમણવા લાગશે.....

૨

મારા અનસ્તિત્વને ભૂલવા
હું ક્યારનો થે મથું છું...

ધૂળ તો હતી,
ખરવાનું જીવનકાર્ય પૂરું કરી ચૂકેલા (કે ચૂકેલા)
પાંદડાંનો પીળો ભૂકો તો હતો,
બળવામાં કામ ન લાગે તેવી રાખોડી તો હતી,
કથરાનું નામાસિધાન પામેલા
આલીશાન એકમોના વિભાજિત ખડો તો હતા...

પણ
નહોતી નહોતી રે નહોતી અંકુરતા,
પાંગરણું નહોતું જ, ફેરણું નહોતું જ.....
ને હવે શું થાય ?

તેથી જ તો
હવે મધ્યવર્તી શૂન્યની સો સો જીર્ણોચાથી
વંટોળના વેગથી હબર હબર વાતો
મેં વહેતી મૂકી છે...ને એમ.....

સિતાંશુ યગશ્ચંદ્ર

અષ્ટ કાવ્યો

૧

તે શુ

આપણે સાચેસાચ દૂદા પડીએ છીએ ?

આનંદપૂર્ણિમાના સાગની ભગતી

ઝોસરતી લાગે છે.

રે, એ વિચાર જ અસહ્ય અસહ્ય છે.

મન મનાવણું રથું કે

કોણ મળનારા જુદા નથી પડ્યા ?

ને નો મ, રે નોમ

મન એમ જ આકન્દી બેઠું છે, કે

કોણ મળનારા જુદા પડ્યા ॥ ?

—ને તોમ આપણે જુદા પડીએ જ છીએ.

હવે તો

વિલિપ્ત પ્રાન્તોના વિલિપ્ત શહેરોમા

જિંદી જિંદી ઈમારતોએ રચેલા અટપટા માર્ગોની

ઝાકઝમાળ રોશનીએ પાડેલા પડછાયાઓની

ભૂલભૂલામણીમા

આપણે જોનાર જશું

જોનાર જશું

જોવાઈ જશું

ને સારે કોડ ધાધળિયા ચોટાના ત્વબચલા પૂણામા

આપણે (એકલા)

મેં થાકેલા હાથમાં થાકેલું માથું નાખી દઇ
જર
ત્રિવે !

ચાપાચું આ મળવું ચાહ કરીશું.
તો, અહો તો
વેદના-પુર્ણિમાના આનંદ સાગરની સરતી
છલોછલ સિછળવા લાગશે.....

૨

મારા અનસ્તિત્વને ભૂલવા
હું ક્યારનો થે મથું છું...

ધૂળ તો હતી,
ખરવાતું જીવનકાર્ય પૂરું કરી ચૂકેલા (કે ચૂકેલા)
પાંદડાનો પીગો ભૂકો તો હતો,
બળવામાં કામ ન લાગે તેવી રાખેલી તો હતી,
કચરાતું નામાભિધાન પામેલા
આસીશાન એકમોના વિભાજિત ખંડો તો હતા...

પણ
નહોતી નહોતી રે નહોતી અંકુરતા,
પાંગરણું નહોતું જ, ફેરણું નહોતું જ.....
ને હવે શું થાય ?

તેથી જ તો
હવે મધ્યવર્તી શૂન્યની સો સો જીર્ણઓથી
વંટોળના વેગથી હબર હબર વાતો
મેં વહેતી મૂકી છે...ને એમ.....

આદિત મન્મૂરી

ગઝલ

શબ્દ જે તુજ હોડ પર આન્યા હતા,
એતો મારા મૌનના પડલા હતા.

આંખમા આસુ સદા રહેતા હતા,
પણ પ્રસંગે સાચવી છીધા હતા.

એની ખૂશ્ખૂશ પણ મને ડંખી ગઈ,
ફૂલના દિલમાંય શું કાંટા હતા ?

આમ જો કે યાદ છે તારી ગદી,
જુલ્યાનના પણ ઘણા રસ્તા હતા.

આમ પણ હું તો દુઃખી રહેતો હતો,
પણ પછી નેઓય પસ્તાયા હતા.

આપ શું બણો કે ક્યાં વિજળી પડી ?
આપો તો ઘૂંઘટમાં શરમાયા હતા.

જુદ મને હું સોધવા ફરતો હતો,
એતરફ મારા જ પડછાયા હતા.

હરિવલ્લભ ભાયાણી

નવી કવિતા

આજની સુ-વાનગી

એ બનાવવાની રીત :

(ભાગતાં અવ બાણીતાં બોજન કંઈ ક-સવાદ, કસ-વહોણાં ?
લાગી છે દાઢે નવસતા ?
સાગવળે દિલ, હાથ ?-
અજમાવો જરા)

પહેલું એ કુ-

છંદ -

(-કેરા ફંદથી બચવા)

પક્ષાળો કેા 'ખવાહી'

વા ઘૂંટો 'લચવાહી'

(કયાં સૌ ટારડાં ઘરડાં કચુક ? કયાં માણુકી રેવાળ સરપટ ?)

બીજું એ કુ-

પંક્તિ ને કડી (હાથકડી ? પગબાંધણાં ?)-

ને તોડીકોડી

કરવી લાંબી, દુંકી-વાંકી

કૌંસલરખી, સરખી-ખોડી

(ભાવની ગૂંચો, વળાંકો ભાવનાના

અર્થના દે અમાખા

ને અટપટી ગલીફૂંચીઓ અનુકૃતિની-

અળવીતરો સંભાર

શેં પુગાય

ખીખા દાળ, ચંત્ર ઉતાર, જજો માળિયે ?)

ત્રીજુ એ કે-

અહીં ત્યહીં, કચહીં

(એ ગમે તો, જ્યાં ગમે ત્યાં)

પ્રાસ ઉપસાવો

સમજવું એટલું કે-

શબદપીંડે નીકળતી જવ

ધાત તીર્ણી

કોત તીખી

કે શૂણ્ણ વેધક,

અનેરો સ્વાદ, નરી વિજયતા

(સુદૃઢ ના, વાખ તૂટ નહકા ?)

ચોથુ એ કે-

ગન્ધના ઝસકત નીચોવી

ચિત્ર કન્વા

અવનવવા

(નોધી લ્યો પલ)

ઝગડપના મેગ એ બાદ્યા-ચવાયા, વગજવા

અણખીછી

અણગારી

ધૂમરી બડકા, લહર, ધૂંધળાટ, ઝળકારા સગજના

(નમણાઈ-ત્યમ વગવાઈ-થી ગવવા)

ને છતાં બહુ લાખી કચપચમા ન ફસડું

ભારી ભોજનનો હવે ના ચાલ-

(પોષક કેટલા એ ? કેટલા પચતા ?)

અને વળી કયાં હવે કોઈ આપણામાંથી કયહીંયે
સ્થાયી થઈ વસતા ?—

આજ અહીં, ત્યહીં કાલ

માટે

કો તરલ પળ—

તળ—કિપરની ડહોળી સળવળ—

સ્વપ્ન, ભાસ, તરંગ, ખળભળ—

કરી ભોંયે

ભાત પ્રતિરૂપની

(કયહીં પ્રતીકો તણી) ભરવી.

લખો, લેટેરુટ લખનાં હાટ કેરાં કામઠેકાણાં :

અગાપર કેડીઓ. પગઢંડી, વલુખોટયા જૂલા ને ખાંચરા

સૌ શાન્ધની કિષેક્ષિતા

(ના. જીરનરસની—

એક ચેતવણી :

રખે ચાળે કદી ચડશે પુરાણે

મેઘ રસ—અપરસતણે).

ને ઊવટે—

ઊવટ.

ખટખટ એની કેવળ એક

એમાં બેઠાએ ખટકો

(કદુ નખ-દંત-ક્ષત, અમકાર, ધકકો

વાંછીપૂછનો. ડંખ ચટકો)

એ લાગતાં બતો ફરી કુછ

રંગ ને દિમાગ ને. લટકો

રે ! આટલું નો આવડે-
 પોતાર લો નો
 'જૂની' વાળા
 છાને ભારે પોપચાં કોંચકે
 ખુણાવે શીશ
 ભયાં જડાં ચડાવે
 આજ મારે, પીક ડોલે
 હે કદી જટકો
 તમતમારે
 ટેલી ચાલે, ભૂ-ઉછાળે
 ઘેરિઠર ને ઘેધડક
 કેા નવલ રસવતી કારનો
 બસ બાંધીને ફક્કડ ફેરા ફટકો !

ચિનુ મોઢી

વરોળ

નિઠાવના ખપોરની ચિતામકી
 સમીરનુ શળ
 એકાએક કીણુ થયું;
 -છળી મધુ નવુંસવું પર્ણ,
 -આતેતુક ભયથકી વિવર્ણ છે
 મૂરજના કિરણ શા રેતીકણુ સ્વર્ણ;
 -ખાગેવાનો માળો તરડાય,
 બટકણુ મીન પડધાય.

રધુવીર ચૌધરી

વિવાહ

કાળ ભોરંગના શાન્ત સિસકારશે
કુખતા જીવને નીરના સ્વાદ શે
પથ્ય ફૂલમાં પ્રવેશેલ ડે। કીટ શે
ફૂલના મોત પર ધૂળના સ્મિત શે।
તુંગ ગિરિશૃંગ પર ઘોઢીના ડાઘ શે।
ને નિષાદે કરી પશુછ ટંકાર શે।
શાંત મુજ સાંપ્રતે આંતરાતે રહ્યો
આંખમાં આસમાં કોતરાતો રહ્યો
એતું અસ્તત્વ લાદી છવાતો રહ્યો
લીંબડો ઘોળીને આજ પાતો રહ્યો.

આદિલ મન્સૂરી

એક કહાની

પત્તે
કાંટે
કલિયાં
ફૂલ,
શબનમ
સૂરજ
પતઝડ
ધૂળ.

શકુન્તલાની મુદ્રિકા શી સરી પડી કવિતા

(કાન્હા સાહેબ)

(શ્રી સુરેશ નવી કૃત 'પ્રત્યખ્યાનો પદ્યમ')

પ્રિય સુરેશભાઈ,

‘પ્રત્યખ્યાનો’ માંથી

માઘીને કવિના પાન્યાનો આનંદ ન થયો

ગદ્યમાં તો તમે કવિતાને ખૂબ લાડ તમારી જાણે છે કે મનની
કવિતા રિય લખવા એસો છે કે તમારી વાર્તા ઘૂંટણ એસો છે
ત્યારે કવિતા કેટલી સહેવાઈથી તમારી પાસે આવે છે ! ‘નવાન્ટિકિ
લખો છે ત્યારે તો કવિતા તમારી પાસે રોજ અતરપટ નથી નાખતી,
જે માણસ ગદ્યમાં કવિતા જવડાવી જાયે એ માણસ પણ લખવા
મેંભે ત્યારે એની પાસે કવિતાએ મો કેમ મચોમચું હશે એની મને
ખૂન નસાઈ લાગે છે.

તમારી પાસે શું નથી ? લખના, બાર, વિચાર, તરમ-નધું જ
પણ સમગ્રપણે કવિતા ડોપસતી નથી. છૂટાજવાબા અવધોથી ન્યા
ફેલ જ બંધાતો નથી ત્યાં હવ તો ક્યાથી જ આવે ? જુદાથી વેગમાં
જવાથી જ કવિના મગજે એવું શું તમે માનો છો ? અન્ય નિમ્નેથી
હને તમે વેગમાં જાઓ આપણી પરપત અને પ્રજ્ઞાનિમ્નેનો હને
તમે સાગ રો, પણ તમારી પોતાની માન્યતાને પોતામાં આ
એ નરી પરપત કોની વરવામાં તમે કવિતાથી શું મમ વેગમાં
રી જાઓ છે ? તમારી નવ મુઠીમાં તો કવિતાની મિસલ ભરી
તમે એમ માનીને જ્યારે જાથી મુઠી ખોલુ તુ ત્યારે તો માત્ર
પિનાના પદાર્થ સિવાયના સૂનમત્તા બારને વટેરી તમારી ખાખી
મેની જ નવા મમે છે

‘પ્રત્યગ્યા’નું આપણી કવિતાસૃષ્ટિમાં સ્થાન શું? ‘નવી’ને નામે કદાચ અપી જાય. પણ કવિતાનું નામ એને હારે પડે. ‘નવી’ અને ‘કવિતા’ આ બે શબ્દો વચ્ચે તમે ક્યારેક જ સેતુ બાંધી શક્યા છો. અને એ સેતુ કોઈને એમ જ કહેવાનું થય કે :

“સેતુઓ બંધાય ખરા પણ રહે નહીં” કા રચાવર.”

કપૂરની પેઠે પ્રજ્જનવળી ગન્ધર્વે વહેતા શબ્દો, મધુમાલતીની ડાળ ઝાલીને અક્ષર ઘૂંટાવતો પવન, તુષારની મંજુપામાં સચવાયેલો સૂરજ, હીલની ઝૂંકલરેલ શાન્તિ, પર્ણામનાની આંખમાં આખી રાત કરતો સૂરમો, ધ્રુવની આંખમાં ધ્રુંટાઇને ટપકું બનેલા સૂર્યનું કાળજી, કે તૃણકુરોના લાખ્ખો દીપની સ્વાતી આસ્તી—આ બધામાં કવિતા નથી એમ તો કોણ કહેશે ?

—પણ દુઃખની વાત એ છે કે કવિતા ડોકિયું કરે છે એથી માત્ર એની જાંખી જ થાય છે. કોણ જાણે અહીં એને તમારી સાથે શુંય વાંકુ પડ્યું હશે તે દર્શન આપ્યા વિના જ અલોપ થઈ ગઈ હોય એમ લાગે છે.

તમને કવિતા મળતી નથી એમ તો હું કેમ કહું ? પણ તમને કવિતા ક્યારેક જ મળે છે—અને મળે છે ત્યારે પણ ન મળ્યા બરાબર જ. કવિતાની કૂપળ કૂટે છે પણ નવીનતાના કે એવા કશાકના દુરાગ્રહવાળી તમારી હિમ્મત એને કરમાવી નાળે છે.

વચ્ચે આપણા કવિઓ કણ્ઠની પાછળ પડ્યા હતા. હવે તમે બધા કણ્ઠના પિત્તા સૂર્યની પાછળ એટલી હદે પડ્યા છો કે જ્ય ને ત્યાં એને સંકોચવાની એક પણ તકને જતી નથી કરતા. ‘પ્રત્યગ્યા’ના બાવીસ-ત્રેવીસ પાનાંમાં સૂર્યને તમે ક્યા ક્યાં સ’ માં

કેવીયે માર મનકાવે તેમ સગવાનીને કેવો પાકડો અને લાવાર
 મનારી દીકરા છે એ જરૂર જોઈ જશે ? કેમ અને અતિશયોક્તિમાં જ
 વિતા આવી જતી દેશ એમ તમે લાખો અને અસખ્ય સૂર્યોના
 ઉદયે કરનામાં પણ પાત્રી પાત્રી નથી કરી. છે શ મેટવા
 મનિનાઓના 'કિર્તિ'ના પાના ફેરવી જોએ તો ખ્યાલ આવશે કે
 તમે અને તમારા જ્યેષ્ઠ સૂર્યાવુરગી પ્રિયોએ પ્રેમાળ જુનથી
 થઈને સૂર્યને કેવી સિદ્ધા કરી છે ! દુકમાં મારે કંટુ છે એવું જ
 કે હમણા હમણા આપણા મિતાના મિત્રના સૂર્યને ભારે વસતી
 રધારે ચર્ચ કર્યો છે કિર્તિ માયી થોડા દાખના આપુ ?

તેજના આધારમાં

સૂર્યની સપાટી પર નરી મ મનાજ જાપની છે

મારી આપખા હલ નૂ જન્મી કમરે

સૂર્ય

ભારી મખરનાનો પાકો ઢોલ

સૂર્યને તોફાન કિરણ

સિદ્ધિનો મંદિર

એની આગિમાં લેવાદ કવિઓની

જાતોના ભૂરા તુલ્ય છે

ટૂંકના મળ્યા તુલ્ય કેવી નામ

ભારી બે નાગિનો સૂર્ય અને અન્ધ એરે જુગાસાર મરુ

આપણુ થી ત હુમ્મસ

હાપખા સૂર્યનું મેલુ ફાનસ હજીને

આવાતું અટવાતું સિનિજનો દાદર ચડે ધી

‘ક્ષિતિજ’નો દાદર ચઢવા માટે સૂર્યનું કાનસ લેવું અનિવાર્ય
તો નથી ને !

‘સંક્ષિપ્ત રામાયણ,’ સૂર્યા, ‘ત્રિજ્યા’ તથા ‘અમરુ’ ઘરમાં
કવિતાની કંકુપગલીઓ પહેલી દેખાય છે.

આગસ મરડીને માંડ ઊભી થયેલી કવિતા ‘પ્રત્યક્ષા’માં ધૂળ
દબને કસકામ પડી અચિંતી નિર્જીવ થઈ ગઈ, પણ હવે પછી આવું
ન થાય એ માટે અત્યારથી જ મારી શુભેચ્છાએ સ્વીકારશો ?

તમારું મુકતક યાદ આવે છે.

“તારો પ્રિય આ પત્ર

આપણા પે વિરહ પર ખરી ઊભો શો છત્ર !”

તમારા અને કવિતાના વિરહ પર મારો આ પત્ર છત્ર ધરીને
કોનો રહેશે ખરો ? થાય છે કે કાગળ અહીં જ અંધ કરું, પણ ના,
પત્ર અને છત્રની શબ્દરમત હાથે એવા આવા અચોટ મુકતકથી
કાગળનો અંત લાવવો મને ઠીક નથી લાગતો.

અંતે તમારું સૂર્ય વિશેનું આ કાવ્ય જ ઉતારું.

“ધાત્રી જ્યો મધ્યાહ્નનો સૂરજ,

તેજની હંકારના બોલ ધત્રી;

જૂંધની કળીને ખભે

ટેકવી માધુ’ શિશુ શો દળો પહોંચે.”

તમારી પ્રતિભાના સૂરજને પણ માધુ’ ટેકવવા માટે કવિતાની
જૂંધની કળીનો ખભો મળી રહો એવી પ્રાર્થના સાથે.

તમારો

૨૫-૩-૬૩

સુરેશ દલાલ

કેટલીયે વાર મનકાવે તેમ મગગાની કેટલો 'શકડો' અને 'બાચાડ
 મનારી દોરો છે એ જરાક બોધ જરો. ૨૩મ જાણે અતિશયોક્તિમાં જ
 દિવિતા આની જલ્દી દેખ એમ તમે લાખો અને અસખ્ય સૂરોનો
 ઉપેખ કરવામાં પણ પાત્રી પાત્રી નથી કરી. છેવટે કેટલાક
 મહિનાઓના 'ક્લિતિ'ના પાના ફેરવી નેત્રે તો ખ્યાલ આપે કે
 તમે અને તમારા જેવા સૂર્યાવૃત્તી ત્રિભંગે પ્રેમાગ જુવની
 થઈને મૂળે કેવી ચિંતા કરી છે! દુઃખમાં મારે ફરેલું છે એવું જ
 કે હૃમણા હૃમણા આપણા ત્રિવિતાના વિશ્વમાં સૂર્યનો ભારે વમની
 વધારો કરી રહ્યો છે 'ક્લિતિ' માથી થોડાક દાખના આપું ?

તેજના મારાદખમાં

તૂલ્યની સપાટી પર તરી અપભ્રંશ છવાયલી મે

મારી આંખમાં કાલક તૂલ્યની કચરો.

સૂર્ય

ભાતી પ્રજ્વલતાનો પાટો ટોલ

તૂલ્યને તીરેથી વિરજ

ચિહ્નનો અંગે

એની આંખોમાં વિચાર કવિઓની

ભાતીના ભૂરા તૂલ્ય છે

દૂરના કાળા સૂર્ય કેવી આંધ

તારી જે આંખોનો સૂર્ય અને ચન્દ્ર એકે મુલાકાત કરું

આપણું જીવન મુશ્કેલ

દાખમાં સૂર્યનું મેલું ફાળસ કાઢીને

અટવાવું અટવાવું ક્લિતિઓના કાલર થકે છે

‘ક્ષિતિજ’નો દાદર ચઢવા માટે સૂર્યનું કાનસ લેવું અનિવાર્ય
તો નથી ને !

‘સંક્ષિપ્ત સમાવણુ,’ સૂર્યો, ‘ત્રિજ્યા’ તથા ‘અમારું’ ઘર’માં
કવિતાની કંકુપગલીઓ પડેલી દેખાય છે.

આખસ મરડીને માંડ ઊભી થયેલી કવિતા ‘પ્રત્યક્ષ્યા’માં ધ્રુવ
દઈતે ફસડાઈ પડી અગ્નિંતી નિર્જીવ થઈ ગઈ, પણ હવે પછી આવું
ન થાય એ માટે અત્યારથી જ મારી શુભેચ્છાઓ સ્વીકારશો ?

તમારું મુક્તક યાદ આવે છે.

“તારો ત્રિધ આ પત્ર

આપણા ફે વિરહ પર ધરી ઊભો શો જન !”

તમારા અને કવિતાના વિરહ પર મારો આ પત્ર જન ધરીને
ઊભો રહેશે ખરો ? થાય છે કે કાગળ અહીં જ બંધ કરું, પણ ના,
પત્ર અને જનની શબ્દરમત હાજે એવા આવા અચોટ મુક્તકથી
કાગળનો અંત લાવવો મને કીક નથી લાગતો.

અંતે તમારું સૂર્ય વિશેનું આ કાવ્ય જ ઉતારું.

“થાણે બધો અધ્યાક્ષિનો સૂરજ,

તેજની કંદારના બાલ ધણી;

જૂંધની કળાને ખભે

ટેકથી માથું સિંચુ શો ઢળી પડ્યો.”

તમારી પ્રતિભાના સૂરજને પણ માથું ટેકવવા માટે કવિતાની
જૂંધની કળાનો ખભો મળી રહો એવી પ્રાર્થના સાથે.

તમારો

૨૫-૩-૬૩

સુરેશ દલાલ

પગિઠીલન

મૃત્યુ

ધુધરાની આબોધા ધૂ ટાઈને
નન્યકાન્ત ટપકુ જાનેલા સૂઈવું
છાવ તને કાજળ ચાલુ

માથાફ પોતાનો પરણાવો રોધવા
જેકાગે સૂઈની આબોધા કમેના જમનગતા મૈત્રીની
જાવ તને નથ પહેરાણ
૬

આત્મિકાળના નાની નમ્રતાના રપઈ
સૂઈને થયેલા ઝેમાચણ
જાવ તને પાનેતર પડેનાણ

અન્યકોદના ઉદ્દેશા નાંદે જન્મેલા
છાવજો સૂઈના અધીરા મિત્રોદના
છાવ તને કાઢે પડે હા

સાજવેજાએ સૂઈનો પરણેલો ફૂલી જતા
સુકેલ થલી રાત સૂન્યતામય
જાવ તને હબૂરી દઉં

મરણ ૮]

મરણ નેવી

મધ્યમાણી

૨૦

સંચય કરો

વેકેશનના પ્રકારો	બ્યાજનો દર
૧. ૧૨ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય યોજના	૮.૬૧
મધ્યમ સર્વિસકેટો	૫.૪૧
૨. ૧૦ વર્ષીય ટ્રેલરી મધ્યમ	
ટિપોગ્રાફી સર્વિસકેટો	૪.૦૦
૩. ૧૫ વર્ષીય એન્ડ્રુસી સર્વિસકેટો	૪.૨૫
૪. ૨૫ લેક્ટેરીયી મધ્યમ બેન્કનાં ખાતાં	૩.૦૦
૫. કમ્યુનિટી ટાઇમ	૫.૫૦ વર્ષીય ખાતું ૩.૩૦ ૬.૫૦ વર્ષીય ખાતું ૩.૮૦ ૭.૫૦ વર્ષીય ખાતું ૪.૩૦
ટિપોગ્રાફી યોજના	

મધ્યમાણી

સંચયનામાં નાણાં રોકી સમૃદ્ધિ લાવો

(ગુજરાત રાજ્યના માહિતી ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત)

With Best C

MAFATLAL GARGALMAL & COMPANY
PRIVATE LIMITED
and Associated Companies

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક : અંકલ

રાજેન્દ્ર રાઉ

રમિત નાથી

અર્ચન પારેખ

મુદ્રણ : દશાલ

૭

સત્યાજીત જરવાળાં સ્થળ

કવિલોક, ૩૮૦, નિરમાય રોડ, મુંબઈ ૨

મેસર્સ બી. એમ. વિખાસી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨
શ્રી. પનાકિનું ડાકોત : બે. ડાકોત જાપેસી, બરખા સીલ્કા માર્કેટ
રતનપોલ, અમરાવતી

વિવરણ : C/O મુન્ડીન એન્ડ કં.

૧૨, પોર્ટબ્લેક માર્ગ, કલકત્તા ૧

બેલ એન્ડ સર્વિસ : નહેરુ રોડ, વિલેપારી, મુંબઈ ૫૭

૭

સત્યાજીત

પ્રેસમાં પ્રિન્ટ થાર : અરેસમાં પ્રિન્ટ થાર : છૂટક નકલના વિતરે નવા પેસા

૭

મલિક : ‘કવિલોક’ સંસ્થા પત્રી

મુદ્રક અને પ્રકાશક : મુન્ડીન એન્ડ કં. સત્યાજીત માર્કેટ

મુદ્રણ અને પ્રકાશન સ્થાન : મિલિટરી પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ નિરમાય રોડ, મુંબઈ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૬ : અંક ૩૪

ચોપ ૨૦૧૯

અન્ટોનિયો મશાદો

?

વસાહીન આ ધરા,
ને ભૂખ્યા વડુ જેમ નાખે માડ
ફિક્કી ક્ષિતિજે ગ્રાણી;
સૂર્યાસ્તમાં શોધી રહ્યો તું શું કવિ ?

માર્ગ આખાનો રહ્યો રે આ હૃદય પર ભાર :
જેથી ચરણને ચાલવાનું આકરું;
થીજ ગમેલો વાયરો
ને ભિતરતો રાતનો અધાર :
ઠેઠ આંધેનું રહ્યું અંતર.....
થાકે...કંટાળો અને કડવાશ !

~ને સફેદ રસ્તા ઉપરનાં
જડ અને અક્કડ
વૃક્ષ કાળગિરા; ~
હર હરના પ્લેડમાં;
સોનું અને લોહી.....સૂર્યનું અવસાન...
સૂર્યાસ્તમાં
શોધી રહ્યો તું શું કવિ ?

અનુ : સુરેશ દલાલ

૧ સુન્દરી માળીની

સુન્દરી માળીની ! અહીં આવ,
કામુક વણ જે મમ અંજ તું લાંબાવ;
ઢાંકી દે નહોર તારા તીક્ષ્ણ ને કુટિલ;
બોધ દેવા દેને મને નયને મદિલ.
સ્ફટિક ને સુવર્ણની જેમા લળી ઝાય,
મોહક મારક એના કામલુચીઠેયુ' આ ધવાય !

અસલ ને મત મારી અંશુદ્ધિએ પંચાળતી ફરે જ્યારે
નમનીય પીઠે અને શિરે તારે,
રોમાશ્ચિત ઘણે બિહુ છુ છુ ત્યાર
વિષ્ણુમથી તારી કાયાતણા સ્પરશને

તવરી રહે ત્યારે છબિ પ્રેયસીની :
તારા જેવી દષ્ટિ એની મૂઢ અને હિમમથી,
વેધક ને તીક્ષ્ણ એવી બાણે વિપદંશ,
દયા તણે જેમા નહિ લવલેરા અશ !

કશી મરીચિકા, કશી પ્રાણાન્તક ગન્ધ
ઘેરી વળે નખશિખ એના રે ઘૂસર અંજ.

૨ એકોત્કલિત

તું તો છો હેમન્તનણું નબ પ્રિયે, વિસદ ગુલાબી;
મારે હરે સાગર શા વિષાદની છાજ છલકાતી.
એતસરી એ બાય ત્યારે મૂઢી બાય મુજ રુદ્ર હોઠે
ચચરતા ક્ષારતણે કેવળ દાહં, દંશ !

વૃથા પસારતા તારા કરે આ મૂર્ચ્છિત વક્ષ,
 એ તો પ્રિયે, નખક્ષતે દન્તક્ષતે નારીઓનાં થયું છે આહત !
 શોધવા મથીશ નહીં મારું તું હૃદય,
 ભક્ષી ગયા એને વન્ય શ્વાપદો નિર્દય.

ઉદંડ ટોળાંએ કયોં અપવિત્ર હૃદયપ્રાસાદ—
 પીંખે વાળ, કરે હત્યા—પાશવી ઉન્માદ !
 સૌરભ કેા અલૌકિક ઘેરી વળે નગ્ન તારી શીવા.

હે સુન્દર, માનવના આત્મા પરે શાપ તું નિહુર,
 ઉત્સવ શાં ઝંખવતાં પ્રજવલિત નેત્રો તારાં ફૂર
 શ્વાપદોએ છાંડ્યાં ચીંથરાંને છાને કરે ભસ્મ !

૩ રાક્ષસી

પ્રાચીન એ યુગે જ્યારે પ્રકૃતિ પ્રમત્તરતિ
 પ્રતિદિન જન્મ દેતી અશ્વર વિરાટકાય સંતતિ,
 દાનવતરુણીસંગે કયોં હોત ત્યારે સહવાસ,
 કામુક ખિડાસ સમ ખેઠો હોત રાણીનાં ચરણપાસ.

મુગ્ધ થઇ બેઠાં હોત કાયા સાથે વાસનાને થતી કુસુમિત,
 ભીષણ કીડાએ સ્વૈર બેઠાં હોત ગાત્ર પ્રસારિત;
 રાગ્યો હોત સુખદ હૃતકેં બેઠાં સજલ બે નયનો આવિલ;
 છુપાવીને પોષી છે કરુણ જ્વાલા હૃદયે ધૂમિલ ?

અલસ પ્રમત્ત બની કયું હોત અંગાંગે ભ્રમણ,
 વિરાટ એ બહુતણા શિખરે મેં કયું હોત આરોહણ;
 રોગિણ સૂરજ એને પીડે જ્યારે નિદ્રાધને દિને
 આહુલાયિત એ પોઠે આન્ત કેા વિસ્તીર્ણ પ્રાન્તે;

હું ય હેટી ગયો હોત નિરાને એ તિતુગ સ્તનની છાયે
 હેટયું હોય વિશ્રમ્યે કો ગ્રામ જેમ ગિરિતથેટીએ

૪ સુન્દરતા સ્તવન

સુન્દરતા, જન્મ તારો અગ્રાધ શું નમે ?
 અતલ પાતાલપટ્ટી પાખી હું હિંદય ?
 નેમ તારા નારકી ને જિવાં નિતરે છે સાથે
 શુભ ને અશુભ; તેથી હું ત્યાં મદતુલ્ય.

તારા નેત્રોમહી વસે સ્વધ્યા અને હિયા,
 અંજામત પ્રહર સી વિષેરે સૌન્દર્ય,
 તારા મુખતણે જામ સુખને સુખને હાથે ઓપાધનો વસુ,
 વીરનું પ્રકર્યે તનુ, શિશુ ચહે કરવા સાહસ.

નારકી ગર્જરે તારો વાસ કે હું અવતરી નક્કરોથી ?
 મંત્રમુગ્ધ જેવ તને અનુસરે કો સ્વાનની જેમ,
 સ્વેચ્છાએ તું બાવે બીજ આ નદ ને વિનાશના,
 નિમંત્રણ તારું બધે, કિન્તુ તું ના કોઈને અધીન.

હે સુન્દરી, મૃતને ચરણે ચાપી ચાલી બચ કરી અવહેલા,
 આતંક તો વધે તારે કૌસ્તુભ ચો બૂલતો દીસે છે સદા;
 જિઘાંસા છે તને અતિ પ્રિય અલંકાર,
 કર્ષણુ નાભિપરે કામુકે એ કરે વૈચકાર,

ધસી બચ પતંગિયા વારી જઈ, તને માની શમા,
 બળી બચ ને છતાય અભિવાદે ‘ધન્ય દીપસિખા !’
 કમ્પમાન પ્રિયતમ પ્રસારતો અંગ જ્યારે પ્રિયતમા પરે
 મુમુર્ષુ કો આલિંગનો ચિતાને ના હોય જાણે !

હે સુન્દરી ! જન્મી હોય સ્વર્ગમાં કે નરકમાં ભલે.
 વિરાટ ને ભયાવહ ગ્રાહસી નૈપુણ્યવતી !
 નયનો ને સ્મિત તવ, ને ચરણ તારાં
 અસાત કે અસીમનાં ખોલે દ્વાર, જેને ચાહું સદા.

૫ મલખારની કન્યાને

તારા કર જેવાં સુકુમાર છે ચરણ તારાં,
 પૃથુલ જઘન તારાં જોઈ બળે ચપલ ગૌરાંગી સુહૃદ્;
 શિલ્પીઉરે વસી જાય મધુર દુહારી તારી કાયા,
 એથી ચ કાળવી તારી મખમલી આંખતણી માયા.

ઉજ્જુ હવા, નીલ નભવાળા દેશે જન્મ દીધો વિધાતાએ તને,
 દાસી તું ત્યાં, હુક્કો ભરે શેઠનો ને ફૂલમાં શીતળ જળ;
 સુગંધી ધૂપ ત્યાં બાળે, મચ્છરોને શસ્ત્રાથકી ભગાડી દે દૂર;
 ઉપા જ્યારે કરી દિયે વૃક્ષરાજિ સંગીતમુખર
 દોડી જાય બળરે તું ખરીદવા કેળાં અનેનાસ;
 ભટકે દિવસ આખો અહીંતહીં તું બિઠાડે પગે
 કે ભુલાયા ગીતતણા સૂર ગૂંચે મને.

પસારી પાલવ લાલ સાંજ જ્યારે ઢળે,
 નરમ ચટાઇપરે તું ચ ત્યારે તારી કાયા ઢાળે.
 વહે જતાં સ્વપ્ન તારાં પંખીનાં ફૂજને છલકાય,
 લાલિત્ય ને કુસુમથી તારી જેમ એ ચ શાં સોહાય !

સુખી બાળા ! શાને જોવા ઇચ્છતી તું ફ્રાન્સ દેશ મારો,
 ખદખદે લોક જચહીં દારણુ યાત્રાભર્યા, કયાંય નહીં મારો !
 તારી વહાલી આમલીની છાડીને નિળિડ છાયા

નાનિકાના છુજળન્ધે શાને સોપે તારી કાયા !
 પાતળી મગ્ગિને માડ ઢાડી અંજ ધૂજતી તું હિમનસાએ,
 પેટભરી ઝૂંસે એ નિષ્કલંક મલુગ આળસભરી જિન્દગીને કાળે !
 કરીને બાધેલું કર વસ તારા પીડશે રે સ્તન
 પેગિસના પકિલ અર્પગમહી ધરોગશે જ્યારે તું ભોજન
 સંભાલેક અદ્ભુત આ વ્યવતણી સુવાસનો કુચે વિકલ,
 વિપત્તે વિચારે ગગન લુપ્તસને બેઠીને નયનદ્વય,
 હુપત નાગિયેળી તણા પ્રેતતાણી છાયા ફેર
 બેઠ નહી રહેશે શું મોંઠ માડી ત્યારે ?

૬ ફરફરની સુધાગ

પડયો ફોડે બંને આખો બાઢીને હું હેમનતની ફ ફાળી કે સાજે
 માણુતો સુવાસ તારા પીન ને ઉત્પત સ્તનતાણી,
 બેઠે ત્યારે પુલકિત પુલિન વિશાળ
 એકધારા વરસતા નૂર્યંતણા પ્રકાશે પ્રાજ્જ્વલ
 આલસમસલ દ્વીપ
 ઝસાગા ફળો ને વૃક્ષો વિગલ જ્યાં બથે છે નિસર્ગ
 પુરુષો જ્યાં વૃશતનુ ને સસાન્ત
 નારીના નયન વળી ખગદશીં ને પ્રવલ્લ
 તારી સુવાસનો દોર્યો પ્લેચી બાંડે એવા સ્થળે
 ભૂગડી નાખે ત્યાં હવા;
 બેઠે કે અંદર—
 શઠ અને કૂવાઈસનાહું શું જંજવ !
 ખાગ એના મોબાં હજી ચચરે છે આળે
 અર્ધીની હવામા વહે લીચી જામલીની વાસ,

નાવિકોનાં ગીત ભળી જતાં એની સાથ,
ત્યાકુળ ત્યાકુળ મારા પ્રાણ !

૭ હજી નથી ભૂલ્યો

હજી નથી ભૂલ્યો એને—
નગરની અડોઅડ ઘર આપણું એ
નાનું શું એકાકી;
મ્હેત ને નિસ્તબ્ધ;
પ્રેમીના પ્લાસ્ટરે ઘડી, વળી એક સ્થવિર વિનસ
આછા ઝાંખરાંથી ઢાંક્યો નસ એનાં અંગેનો આભાસ
અને સૂર્ય, સાંજવેળા ખારીએ કેા જલધોધ સમે
ધોધમાર, ચૂલું થઈ વરસતો પ્રજ્વલિત ઠિરછોાએ;
કૂતૂહલે ભર્યા નસતણું વિસ્ફારિત નેત્ર—
એછ રહેતો આપણું એ સાંજનું નિઃશબ્દ ખાણું—
ખનાતના પડદાઓ, મેજ પર પાથરેલું વસ્ત્ર ફાટયું,
દીપિકાની જ્યોત જેમ અજવાળી દેતો બહો !

અનુ : કુરેશ બેપી

મુલામ મોહમ્મદ શેખ

લેસલમરના ખડેરો જોડને

તપ્પો તપ્પો મૂગજ

બારે મુખે,

અને હજ્યો નો

હારી ગયો બારે લોકને,

રેતી મૂછ ગહી અનાથ

વાદગા નાસી ગયા લાગ લોઈ,

નપુ'સક તારા હસી ગયા

ત્યારે

ગણને

છેડે છેટેલા બધા લગ

મરેલા જો ટોને

હાથે નાખી સાથી નીકળ્યા

પોતા પડી વેનઈ રેતીમા

પાપડા અસવાસેના

ચીંગઈ

હોડના, ખવાયેલ પડીના પીછા નવા

ને

અધખુલ્લા ગાદમી

ખુલ્લા મોઢે

મળચી ગયા

ગણની

કાટાળી હવાને

મારવાડનું ગામડું

મરુથલે મોતી મઢ્યું આ નગર
 એને ટોડલે મોર ને સીતિ ફરે હાથી,
 ઝરુખે ઝરુખે પથ્થરનું ઝીણું સરત
 અને ખારીએ ખારીએ
 દીંગાય અવિનાશી તોરણ,
 કાખેલ રંગરેજે રંગી ચૂંદડીશી
 સીતે.
 અને હિપર પડયાં બેચાર ઘોળના ટાંકા,
 ખારણે જડચું સાબૂત
 હોહ, જેના હેલે જડાઈ
 વરસોની ધીંગી હાલ,
 ફળિયે ફરે બેચાર બકરાં શ્યામ
 અને ડેલી ખા'ર ડહેકાર થે કામડું જિંટ
 વચ્છી વંડીએ સૂકાય રાતાં ચીર
 અંદરને ચોરડે
 લીલી વાટને અજવાળે
 લાલ ચટકે ચૂંદડીમાંથી
 હોકાતા સોનેરી હાથે
 લીખી રહી
 અવ પરિણિતા

હરીન્દ્ર દવે

ગ્રન્થ ૧

આ એક સંકેત છે, મનમાં વસે તે અર્થ ઉપજવો
અમે મોંએથી કહેવાના નથી 'આવો' કે 'ના આવો'.

એ સમજળ પી શકાય એ તો માનુ હું છતાં, મિત્રો !
કશે એ સંભળી છે, આજ જુદી વાત સંભળાવો.

પ્રભુચનો પંથ ને શીતળ, વળો પાછા હે દિલ, અહીંથી,
પછી ધરતું ચરણ, ખેલા ત્યાં ભીની આગ પથરાવો.

તમારા પ્રેમને પામી જવાના આ પ્રયત્નો છે,
તમારી જિંદ, કે આ રોડાસુખનનો મર્મ સમજાવો.

ગ્રન્થ ૨

આંસુને પી ગયો છું, મને ખ્યાલ પણ નથી.
એક રણ તરી ગયો છું મને ખ્યાલ પણ નથી.

તમને ભૂલી જવાના પ્રયત્નોમાં આજકાલ.
તમને ભૂલી ગયો છું મને ખ્યાલ પણ નથી.

મારું સ્વમાન રક્ષવા જતાં કદી કદી
હું કરચળી ગયો છું, મને ખ્યાલ પણ નથી.

કંટકની માવજતમાં અચાનક થણી વખત
હૂંઠો સુધી ગયો છું, મને ખ્યાલ પણ નથી.

વાતાવરણમાં ભાર છે મિત્રોના મૌનનો
હું હું કહી ગયો છું, મને ખ્યાલ પણ નથી.

સિતાંશુ યશશ્વંદ્ર

આલણું

ઘૂલડની પાંખના પડખાયામાં
સૂઈ ગયેલી રાત્રી
તેની જ આંખના ઉંચ પ્રકાશમાં
ભગતા સૂરજથી
ખરેખર ઠેકલી વેગળી છે ?
શુંખનમાં સ્પર્શેલી પ્રિયાની દગમાંના હું
અને હું
જેટલા ભિન્ન છીએ
શું તેટલી જ ?

તેથી જ
અજાણી ચિતામાં વારંવાર હોય છે મારો લોપ
અને અજાણુ જન્મમાં વારંવાર હોય છે
મારી અસ્તિત્વપ્રાપ્તિ

ને છતાં
કેસ ખર જીવવાનો નિશ્ચય
હજી હું નથી કરી શકતો
ને તેનો ભાર મારે ખભે લાદી
આ રસ્તા પર

હું ચાલ્યે જ બહિં છું ચાલ્યે જ બહિં છું;
ચાલ્યે જ બહિં છું

આદિલ મન્સૂરી

મગલ

સોયે છુલે પથંગડે સાથે જગા ગયા,
ખિડકી ખુલી તો આગમાં કમરે મેં આ ગયા.

આંગનમેં નેરી ચાલકા ઝોંકા બે આ ગયા,
તન્હાઈ કે દરખતસે પલ્તે ઉડા ગયા.

હંસલે ચમકતે ખવાખડે ચુરેખી મિટ ગયો
ખતી જલ્દી તો મનમેં અંધેરા સા છા ગયા.

આવા થા કાલે જૂનકા સેલાખ પિછલી રાત,
ખરસોં પુરાની યોરતકી હીવાર હા ગયા.

તસ્વીરમેં બે ઉંઢયા વો રખ્શા રાત કે,
જુદ ફેમ તોડ કરે મિરે પેહલુ મેં આ ગયા.

વો ચાલ પી રહા થા કિત્તી દુસરે કે સાથ,
મુઝ પર નિચાઠે પડતે હી કુછ એપ સા ગયા.

સાયકલ પે ટેડીમર્ફ ગલીસે મુઝર ગઈ,
કુત્તાખી સાથ હરે તલકે ભોંકતા ગયા.

દરવાજાને

દરવાજાને
સાંકળ વાસો
જતી બંધ કરો.
અજવાળામાં
ઇચ્છાઓના
ઢોરોઓ
ભૂંસાઇ
જશે.
ગાઠ તિમિરની છાયા નીચે
ઇચ્છાઓના
ઢોરો ચૂમો
મિસના
પીરામીડમાં છુટો.

સુરેશ દલાલ

વિસ્મય

એક આછો હડદોલો એવો લાગ્યો
કે ગીતનો ઓલો ઝૂલે છે દિનરાત ;
ક્યાંકે વાંસળીનો સૂર નવો વાગ્યો
કે ગીતનો ઓલો ઝૂલે છે દિનરાત !
કેાક ડાળીએ ફૂલ ફૂલ ખીલ્યાં,
ને ભંવરો ભમતાં ભૂલે છે દિનરાત;

કોના સોચનિય સોચનને ઝીલ્યા
કે હલ હલ દિનના ખૂંસે છે દિનગત ।

હે જી કોમળ કિંમ્મ કયાથી આપું
અધાર પર ફેરે, છે નિત નવી ભાત;
કોણે આસને સ્મિતથી લીલાયું
કે રંગ રંગ દિવસ ને ગત બિયાત ।

અને હું... ..

ઝીડી મથેલુ ઝાઝળું જિન્દુ,
ખળેલું બી,
ફૂલપર્ણીની ડાળ
ને કમ્માથેલું ફૂલ,
મૂકો, અવાચત ફૂલો
ને
ખડક સાથે અથડાઈ અથડાઈને
ભાગી જતી જલની સરક...
મને
માગ મનોરથની યાદ આપે છે
— અને હું
પાતળી હવામાં પીચળી મથેલા
માગ કેઈક આકારને
સોધતો છું છું ।

પ્રબોધ પરીખ

અહીં, એકલો સ્થિર
બારીમાં ઉભો છું
ઘરને પાછળ રાખીને,
જતા આવતા મુસાફરોમાં
તમને શોધવાની કેશિય પછી
આંખો બંધ કરી હીધી છે
ને
વિચારું છું
ખોવાયેલા મને પકડી પાડવાના
આ દાંભિષ્ઠ પ્રયત્નોને છોડી દઉં
ને ખાછો વળી બહિં
મારા ઘરમાં,
મારી મા પાસે.
જેણે મને એના કેમળ હાથોથી
રમાડીને
ઊભા રહેતાં શીખવાડ્યું,
એમની પાસે
જે બધા જ મને ચાહે છે
ને એને માટે
પ્રયત્નો કરે છે.
ને ત્યાં જઈને
ફૂળી બહિં
મારા રક્ષા-સહ્યા અસ્તિત્વ સાથે
પણ -

બંધ આખોને ફરી બંધ કરી દીધી છે
 ને બેઠ રહ્યો છું,
 હું,
 અહીં, એકલો સ્થિર
 બારીમાં બેઠો છું
 ને ઘર પાછળ છે
 સામે લાજી સડડ પર,
 મકાનો
 મને ભય છે
 હમણાં ઢળી પડશે,
 હમણાં,
 બસ, હમણાં જ !

ચોસેક મેકવાન

દર્શન

આજ

આ સવારમાં

વીતેલ રાત્રિના

પ્રગાઠ અંધકાર ભારને ઝીલી

કુણી લસંત ડાળ પર

ફૂટેલા રંગના કલાપમાં

(અદોષ એની આંખની કીકી સમું !)

અનંત આસનું અકલ્પ્ય મૌન

મહેકતું

શ્વેતી રહું

-એ મહીં

જાણે મારું શીતર-

લહર અને ઠિરણ વકી

જરા જરા હસી રહું !

ક્રમસ વેદ

તને ખસ રાખવા રાહ

તને ખસ રાખવા રાહ

ગઈ હારી જયુ તો યે અદાથી જોસતી બાહ.

હૃદય ભડભડ બળે એની ઘુવાં ના એક ના આંસુ
મલયની મ્હેકથી ભરપૂર છુ બધે હવા તાહ.

ફના કરનારનું મસ્તક સિયુ, મગ્ગળ છે છાતી,
પ્રુમારીના નયન કથારેય ને રે'તા નથી લાહ.

મજેલું પાત્ર મુકી, આઝવા પાછળ નથી ભમવું.
અમલના એક ઘુટે જેળ આલમ, વાર ના આઝી.

‘ક્રમસ’ બાણી પૂઝીને, સૂર્યની તાતી ઝીંસે છે આગ.
મુલાયમ ગંધ ને શુન્નથી બે સીમા રહી ગાહ.

જાહેાન લેહમાન

શૈલી

જયોર્જ ઑરવેલ ‘સારા ગઘ’ના મૂલ્ય પર ભાર મૂકતાં કહે છે : “એ વાત માન્ય રહેવી ઘટે કે હાલની રાજકીય અંધા-
‘ધુ’ધી ભાષાના વિનિપાત સાથે સંકળાયેલી છે. આ પરિસ્થિતિમાં
કંઈ પણ સુધારો કરવો હોય તો તેનો આરંભ ભાષાના ક્ષેત્રે જ
થઈ શકે એમ છે.”

ઑરવેલે આ વિધાન ખૂબ ગંભીરપણે ક્યું છે, એટલું જ
નહીં ખૂબ યથાર્થ રીતે ક્યું છે. આપણે શબ્દોના સાચા અર્થને
લક્ષમાં રાખી વિના જ લખતા થઈ જઈએ તો થોડા સમયમાં જ
સ્પષ્ટ રીતે વિચાર કરવાની આપણી શક્તિ પણ કુદિત બની જશે.
તે આપણે સ્પષ્ટપણે વિચાર નહીં કરી શકીએ તો દૂર સમયમાં
જ આપણે આપણી સ્વતંત્રતાથી વંચિત રાખનારા પ્રત્યેક કરામતખાજ
અને ચાલખાજની દયા પર જ જીવતા થઈ જશું.

‘સારા ગઘ’નું મહત્ત્વ ઑરવેલ માને છે, એથી થે વિશેષ
છે. એનો સંબંધ કેવળ આપણા રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય સાથે જ નથી,
પણ આપણા સમગ્ર ભાવનામય અને આધ્યાત્મિક જીવન સાથે
છે. આપણા સમાજના નૈતિક વાલુમંડળના સત્ય સાથે છે. ઑરવેલ
આપણને “તમામ રહી અને મિશ્ર પ્રતિરોધ, પૂર્વચિન્તિત શબ્દ-
સમૂહો, બિનજરૂરી પુનરાવર્તનો અને તમામ પ્રકારની અર્થહીનતાનો”
ત્યાગ કરવા માટે કહે છે. તેમ જ “આપણા યુગને શબ્દાડંબરયુક્ત
અથવા તો સત્તાની ઝંટ સાથેની કે જાણણવી ભાષામાં રજૂ કરતી
શૈલીને, જેમ ધીમે ધીમે ઋતું હિમ ધરતીને ઢાંકી દે છે, તેમ
હકીકતોને-સૂક્ષ્મ વિગતોને ઢાંકી દેતી” લેખે છે. આ ઉપમાનો

હિપોગ્રાફ ડરી તેઓ દુષ્પનાશીય ગણના વેળાએ ક્યાન આપના
લાયક બોધવામાં આવે છે

—અને માત્ર ગણના વેળાએ જ નહીં આ ગાંધીય ડરી
રોલીએ નાગેતરના વડોમાં કવિતા પર પણ એવો જ મિત્ર
ગુણયો છે આના કારણે કવિતામાં દર્શિ અને લાગણીનું આભાસીપણ
આવે છે અને પરિણામે ખુદ કવિતાનો વિનિર્માણ થાય છે આ દરીન
દરની વેળાએ આપણા યુગના મમર્થ દરિઓએ ને આશ્વર્યમજ્જ
સિદ્ધિ માથે ખૂન જ મંડુન અને પ્રતિરૂપ સમર કવિતા આપણને
આપી છે તેના પર પ્રત્યેક ડરનાનો મારો હેતુ નથી તુ એ સૂચના
માણુ કુ કે આ મદ્દાન કવિઓ મિત્રાય બીજાના લાગમા આ પ્રત્યેક
રોલી ખનલાક નીવડી શકે પ્રત્યેક યુગ પોતાના પુરોગામી યુગની
પરપત્રગત લગ્યકૌનીનું ખડન કરવાની ઉનારમાં પોતાની નની જ
લગ્યકૌની ડેની કરવા તથા વગે છે એવિન—કૌની, એડેન—કૌની,
ટોમન—કૌની તથા એપ્સન—કૌની એ આપણી કવિતાના સર્ગ
જાતી રેની જેવા પ્રબોધનો છે અને આદર્શો છે

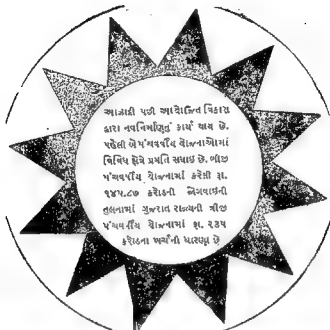
દુષ્પનાશીન લેખનમાં આડબરખૂર કૌની, ગુંચાગામર્થ પ્રતિગે
અને રીકૃત મનતા જતા નજા અનંદોનો સામેનું આદેશન, સદારી
હનાવેને રાગપુરોના રૂપિચારિયા લાગણો તથા પત્રકારિત્વના પ્રત્યે-
અરૂપમાં પ્રવેશ મેળેના લગ્ય સામેના આદેશન જેટલું જ મનરવ ભાના
માટે (એવે કે મનતા જીવન માટે) ધતવે છે

અલ દરીન રે

આવડુ ચિત્ર

અંક ૩૩ શ્રી ભૂચેન્દ્ર ખખખર

અંક ૩૪ શ્રી ગુલામમોહમ્મદ શેખ

GAINF (G)

FYP (IV)

આવે, આપણે સૌ સાથે મળીને આપણી અને આવતી પેઢીની સમૃદ્ધિ અને સુખના સુરોદ્ધ માટે કામે લાગી જઈએ

રાજ્ય અને રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અને આઝાદીમાં ફાળો આપવાની ઉમદા તક અત્યેક નાગરિકને નાની ખચત

ધિ રજસ્થાન જોડે ન્યુઝ પેપર્સ (સેન્ટ્રલ)

રૂલ્સ રેલેયર્ડ અન્વયે

કવિલોક પત્ર અંગેની માહિતી

ફોર્મ નં. ૪.

(જુઓ રૂલ નં. ૮).

૧ પ્રકાશન સ્થળ : ૩૮૦, ગિરજામ રોડ, મુંબઈ ૨.

૨ તેના પ્રકાશનની સામયિકતા : દૈનિક

૩ મુદ્રકનું નામ : સુરેશ દલાલ

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

સરનામું : ૩૮૦, ગિરજામ રોડ, મુંબઈ ૨.

૪ પ્રકાશકનું નામ }
રાષ્ટ્રીયતા } ઉપર મુજબ
સરનામું }

૫ તંત્રીનું નામ : સુરેશ દલાલ, સચેન્દ્ર રાઉ,

: રમેશ બની જ્યંત પારેખ

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

સરનામું : ૩૮૦, ગિરજામ રોડ, મુંબઈ ૨.

૬ જે વ્યક્તિઓ અખબારના

માલિક હોય અથવા કુલ

ધાનલુના એક ટકાની વધારે

ધાનલું રોકનારા ભાગીદારો

અથવા ચેરમેનશ્રીઓ નામ

તથા સરનામા

‘ કવિલોક ’ વતી
સુરેશ દલાલ

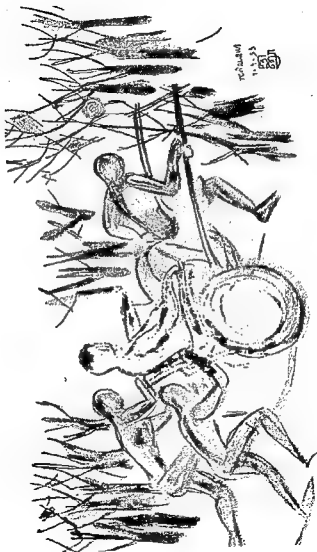
હું સુરેશ દલાલ આથી બહેર કરું છું કે ઉપર આપેલી
વિગતો મારી વધુમાં વધુ બાબત અને માન્યતા મુજબ સાચી છે.

તા. ૨૨-૨-૬૩

સહી : સુરેશ દલાલ

પ્રકાશક

1951
1.1.1
1951

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

સંપાદક મંડળ

રામચંદ્ર ચાવડા

રમેશ ભટ્ટ

અમીત પારેખ

મુરેશ દલાલ

સામાજિક સંસ્થાના સ્થાપક

કવિલોક, ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

મેસર્સ કોન. એમ. વિપાવી પ્રા. લિ., પ્રિન્ટિંગ પ્રીટ, મુંબઈ ૨

મી. પત્રાકિન્ કોર્પોરેશન : મે. કોર્પોરેશન પ્રા. લિ., નવમી સીડિંગ આરોડ

સુવર્ણપાથ, અમદાવાદ

વિવરણ : C/O મુકેશ એન્ડ ૩

૧૨, પોર્ટલેન્ડ રોડ, મુંબઈ ૨

મેલ ઓફિસ : નવેક રોડ, વિજેપાલે, મુંબઈ ૪૦

સામાજિક

દેશમાં કવિતા અને : પરિવર્તન સિદ્ધિ અને : મૂલ્ય નક્કી કરવા (સર્વે) વધુ પેલા

માલિક : ‘કવિલોક’ સંસ્થા પત્રી

મુદ્રક અને પ્રકાશક : સુરેશ પરિવર્તનમંડળ દલાલ

મુદ્રણ અને પ્રકાશન સ્થાન : સિદ્ધિ પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ગિરગામ રોડ, મુંબઈ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૧ : અંક ૩૫

ફાગણ ૨૦૧૯

ગની દહીંવાલાં

કોઈ પણ રૂપે

તમે હાજર હતાં એકાંતમાં વાતાવરણ રૂપે,
સુખદ આસો સમય દેતો હતો એકેક ક્ષણ રૂપે.

રુદનનું જે ઘડી આતિથ્ય સ્વીકાર્યું છે આનંદે,
નિમંત્રણ છે તમોને પણ પધારો સંસ્મરણ રૂપે.

દિવસ 'ધોળા' કરે છે માદ જ્યારે 'શ્યામ' રજનીને,
તો એ આવી રહે છે મારાં મનની મૂંઝવણ રૂપે.

વલખતાં વિચના વલખાટનું હું મધ્યખિન્દુ છું,
પડ્યો છું એના દેયામાં વહેતા કોઈ પ્રણ રૂપે.

મૂકી છે દોટ જન્મેએ, હવે જે થાય તે સાથું,
જમાને ઝાંઝવારૂં અમે તારસ્યા હરણ રૂપે.

અમે પણ કંઈ હકીકત રૂપ, વાંચી છે વસંતોને,
દીકાં છે ચોસખિન્દુ પ્રાન કિપર આવતરણ રૂપે.

'ગની', આ ગૂંજળામણ છે કોઈ મૂંઝાની વાચા સમ,
પ્રગટશે કોઈ દિવસ, કોઈમાં પણ, કોઈ પણ રૂપે.

હરીન્દ્ર દવે

૧

જીવન ક્યાં જઈ કરે છે, ધોરી રસ્તાની સફર માટે
ચરણ ધરવા સમયના શસ્ત્ર ઠેરી ધાર માગે છે.

આ સુજનની ઘડી છે, કે છે અંતિમ હફ વિસુજનની,
ઘણી રેખાઓ ભેગાં થઈને એક આકાર માગે છે.

આ ઢોળાઈ રહી છે, ચાંદની વેરાન રણ માંહે,
કણિકણ રેતીના બાણે ઠાઈને! પ્યાર માગે છે.

જે પિંજર નીકળે કાજ તજ છે, એ યજન માગે,
જે ખડેલાં પ્રેમ માગે, એ જ પારણવાર માગે છે.

હું દોષિત ઢોઢું એ રીતે મને તાકી રહ્યા સઘળા,
હવે નિર્દોષ દિલ ઘેઠો ગુનાનો ભાર માગે છે.

૨

કાયમ ભલે તમારી સલામાં નહીં હશું,
દિલમાં નજર કરી જાએ, ત્યાંથી તો ક્યાં જશું?

વરસી રહી છે એક નિરાધાર વાદળી,
એા દિલ પ્રસરે નો બિન્દુએ બિન્દુને ઝીલશું.

દુનિયા સમસ્ત બાણી ગઈ દઈ આપણું,
સંકેતની જગ્યાન હવે ક્યાંથી લાવશું?

રસ્તો છે ફેરમાં છતાં મિત્રોની જલ્દ છે,
મૃત્યુના મોઢે થોડ્યા પછી મંજિલે જશું ?

ચાલો 'અહમ્'ની ફિલ્સુફી સમજ્યા તમારી સાથ,
અમને તમારી આંખની કીકીમાં શોધશું.

દિલ છે, ને દુઃખના રંગનો થોડો મિલજ છે,
હોસ્તો મળે તો એમાંથી દુનિયા વસાવશું.

૩

હવે કોઈનો દિલાસોય ખપ નહીં લાગે,
હવે કશુંયે અકારણ નથી, તમારા સમ.

હું નાઈલાજ સહુ છું એ દિલફરેંજ સિતમ,
નજરના મારતું વારણ નથી, તમારા સમ.

વિરહના દુઃખમાં મળે છે ઘણી ઘણી રાહત,
મિલન એ માત્ર નિવારણ નથી, તમારા સમ,

પ્રેમ ને સૌન્દર્યની એક જ રસમ બરી રહી,
એક ઝંખે છે નમન, ખીજને ખુદારી રહી.

જ્યારે તારી યાદ પણ વીસરી જવાઈતી, વિહુ !
એ પળો તો જિંદગીભર તારી આભારી રહી.

ચિનુ મોટી

૫. દોઢીમાના અવસાનની નોંધ

ખરોખર મધ્યમાં
 ખેતરમહી ખેડ્યો હતો
 એ ચાડિયો
 વંટોળથી ભરી ગયો.
 -ખેવડ વળેલો છાડ,
 -કુંડા રિશ્ત,
 -આંસુ નેવડા દાણા
 જમીને
 ભેળે છે.
 પૂર્વવત્ ભયથી
 ષણ્ણપંખી
 નહીં આવે અહીં,
 હમણાં.

અને

હું પણ હવે તો
 ચાડિયે ખેરેલ
 (મારા) જીર્ણ
 ખેરણના
 કીરાના
 છિડવાના
 રવ
 ખરોખર
 સાંસતું છું—
 પૂર્વવત્.

ફૂકડો

સાતને અઝગી કરે છે ફૂકડો,
આંખ કિરણોથી ધુએ છે ફૂકડો.

ત્યાં ગયાં ત્યારે કિરણ શોધી શક્યાં,
શહેરના ખૂણે વસે છે ફૂકડો.

કેમ દુનિયામાં ખસે અંધાર છે ?
સૂર્યને પ્રભો પૂછે છે ફૂકડો.

પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે ચારે તરફ,
જ્યોત કિરણોની જુએ છે ફૂકડો.

એક બિંદુ તેજસ્ પામી જઈ,
શિર ઝુકાવીને નમે છે ફૂકડો.

તિમિર કેરો ભેદ સમજાયા પછી,
કંઠને વહેતો મૂકે છે ફૂકડો.

સાત વીતી ગઈ હવે ભેઠા 'નયન' !
ભેડે ભેડે સાદે છે ફૂકડો.

મણિલાલ દેસાઈ

હળવે રહીને હાક મારો

... .. હળવે રહીને હાક મારો.
ઘરમાં કે બાર આર લોક મળે ભેળા,
ત્યાં લાગે મને હર તમારો.
હળવે રહીને હાક મારો.

સૂતેલી સૈયર આ બગી જશે ને—
વહી બસે કે વાત પ્રીત ઢેરી.
કાલે સવારે જો સૂરજના છાંયડામાં
નહીં રહેશે રાતડી ઝનેરી.
ઘરઘર ને ગક્ષીગક્ષી વાત થશે લક્ષીલક્ષી
થોડું ઝાઝું તો વિચારો.
હળવે રહીને હાક મારો.

ખાંપણ છે બંધ છતાં હર નથી સૂતું
ને ખજાં સુણી લઈશ છાનાં
પહેલી સવારે પછી કોણ જશે કે
મને રહેશે મળી અનેક બહાનાં
સાંજ ને સવારે વાર વાર રહે ધ્રુમસતો,
મનમાં વિચાર એકધારો.
હળવે રહીને હાક મારો.

આદિલ મન્સૂરી

ગઝલ

૧

ઓ ધરા તારી વિરહઆગમાં બળતો સૂરજ,
જાણે કંઈ કેટલી સદીઓથી રાગતો સૂરજ;

મોહું ધોવા ઘડી રોકાય છે સામે કાંઠે,
રાતની કાળી ગુફામાંથી નીકળતો સૂરજ.

આમ તો સાત સુમંદરથી ચે ભીંજાય નહીં,
કિંતુ આકળની મધુર ખુદે પલળતો સૂરજ.

રોજ શોધે છે સિતારાઓ ગગનમાં એ જગા,
રાતના ચોરીથી જ્યાં ચાંદને મળતો સૂરજ.

ખારીનો પરદો હટાવીને જુએ છે કાંઈ,
જાણે વાદળની પછીતેથી નીકળતો સૂરજ.

એ ખુદા જાણે કયા દિવસે કંઠે પડશે ?
વિશ્વને બાળતો ને પોતે ચે બળતો સૂરજ.

આખા દિવસની સફર ખેડીને સાંજે આદિલ
થાકને ઘોળ લઈ ઘર લાણી વળતો સૂરજ.

કોઈમાંથી દેહ લે જાગી પડે
કામનાની કોડીઓ ચટકા ભરે,

ચંદ્રના પડછાયા નીચે ગતસર,
સોહીમાં જરડાયલાં સ્વપ્નો રહે.

આસના મેલા કફનથી નીકળી,
સૂર્યના અસ્તિત્વ પર વારા હસે,

શૂન્યતાની સીંસમાં જઠડી મને,
આંધળા એકાંતના સપો હસે,

રક્તના ક્તબોને પડતા બેઠને,
માંસની દીવાલની આંખો રહે.

દેહનું આકાશ સંકેતો નો,
વાસનાઓની સિતિજ તૂટી પડે.

ગિરધરલાલ

સંજ્ઞવની

માટીના અણુમાં અતઃકર્ષે બળ છે.
તો સખિના વાક્યમાં ?

મંત્રોના ધ્વનિમાં ?

મંત્રોના ધ્વનિમાં હલાહલ મરે એવી ■ સંજ્ઞવની.

સુરેશ દલાલ

પાણીપત

મોડી રાતે માંડ માંડ મંભેલી આંખ,
ઘડિયાળની ઘંટડીએ જાગી જાય...

નિત્યનો આ કાર્યક્રમ :

પ્રશ્ન.....પ્રશ્ન.....પ્રશ્ન.....

મૂળા મૂળા ઠણા ઠરે :

“ મોઢું થશે, ચાલ.....”

એક હાથે છાપું અને .

લટકાવીને ખભે કોટ

ઘરથી હું છું દૂર.....

ચોક્કિસતું ટેબલ.....

ફાઈલ.....છેડે પડેલો ફોન.....અને પાણીનું ગ્લાસ
હું કેમ લઉં છું શાસ
એના સાક્ષી છું !

લંચ અવર્સ.....

ઘરનું ટિફિન.....વાતચીત.....(વલ્ગર જોકસ)

સાંજે ઘર.....

શ્રીમતી.....

પરિવાર.....

ફુલું પારિવાર.....

(ખંભેરનાં ભાવ જેવા મિજાજના આધારે.)

કથા કહેતા મહારાજના

એકધારા અવાજ જેવા દિવસથી થાકી ગયો છું...

ક્યારે પૂરો થાય —

આ અધ્યાય ?

ડી. એચ. લોરેન્સ

અંતરંગી

શું લગા દેવે પડી નહીં પ્રેમની મારા તને કે
- એણે બધી કડવાણી પૂછી મને !
મેં ધરી દીધી અરીસો :
ને કશું
ક્યા કરી
યોગ્ય વ્યક્તિને પૂછો આ પ્રશ્ન સૌ,
તે! કરો સચળી વિનંતી;
લાગણીની ખાખતોમાં સર્વસત્તાધીરા જે -
- એને પૂછો... ..

એથી જ તો
મેં હઈ દીધું દર્શન !

એણે પછાડ્યું હોત માથે માલશ
પણ નિકાળી જિંબ પોતાનું
મુઝ ધાતી જે સ્વપ્ન.....
.....સાં કું ધૂળો નાસી !

અનુ : સુરેશ દલાલ

પ્રિયકાન્ત મણિયાર

વર્ષો પછી

પીએચ. ડી.ના થિસિસે પૂરાયલો
હું ઝોસરીમાં ખસ વાંચતો રહ્યો,
આંખો થઈ હાથ પછી ન છૂટકે
સંશોધને વે સ્વીચ એફ કીધી.
ફંફાસતો ગેઈ, સ્વયં રહું છતાં,
પથારીનો માર્ગ પ્રયત્નથી ઠેરો.
લંખાહું કાયા, લલુ - ખાળ સૂતો
પથારીમાંથી નિજ ગાદી મહીં
પોઢાડવા જ્યાં હળવે ઉપાડું,
ટચૂકડા હાથ થકી ખચેહું,
ઊંડા લુમાં ઠેં ગજવે છુપાવું,
અકસ્માત એવું લસડું અચાનકે
હડી પખું ઠેા ચણીયાર લીસ્સું,
વર્ષો પછી શું મુજ હાથ આવ્યું !

છાંચ !

ઠેા ચાલતી અગનગાડી થકી ધૂંવા જે
છવાય તેની લલુ - છાંચ જેટલો
મારો તારો પરિચય રહ્યો... ..
છતાંય શી ટાઢકે ત્યાં છવાઈ
હું વેગીલી દૂરનાં સ્થાન પામે
હું પેણું લાં ગજન ઝરતી સૂર્યની લાલ આંખ
જવાળાઓથી હરતી ફરતી એની એ લાલ આંખ.

Gieve Patel,

SERVANT

They come of peasant stock
 Truant from an insufficient plot.
 Lights are shut off after dinner
 But the city-blur enters,
 Picks modulations on the skin,
 The dark around them
 In brown, and links body to body,
 Or is dispelled, and the hard fingers
 Glow as smoke is inhaled
 And the lighted end of tobacco
 Becomes an orange spot.
 Other hands are open
 Or shut, it does not matter
 One way or the other —
 They sit without thought,
 Mouth slightly open, recovering
 From the day, and the eyes
 Globe into the dim
 But are not informed because
 Never have travelled beyond this
 Silence. They sit like animals.
 I mean no offence. I have seen
 Animals resting in their stall,
 The oil flame reflected in their eyes,
 Large beads that though protruding
 Actually rest
 Behind the regular grind
 Of the jaws.

WALKING NEAR THE SEA

Walking near the sea on black rocks,
Sustained by nothing but my sense
Of movement, I drink the darkness
Of the falling night and of my thoughts,
Avoiding people bent on buying or selling

Avoiding couples, dogs and slippery places.
The sky is close and cloudy. I am going
Slowly down into the empty depths,
Against my will. It becomes very cold.
I never bargained for this desolation.

Is there a vision at the end of it?
Or am I paying for my self-deception?
A thin moon is rising as I live again
My nightmares of insincerity.
In seconds I am cornered right below.

Waiting there I get a revelation:
I am not separated from the life I am
But in the very heart of it: the action
Is the sign, the symbol is the signature.
My clothes are me, my soul does the walking.

The sea and these black rocks, the couples
And the dogs are not remote but of the essence.
This particular place and this time
And my experience here are all my meaning.
I walk away attentive to the meaning.

R. Parthasarathy

A SUPEREROGATORY SILENCE

Should I lose my way
in this undergrowth of tears
and stumble over pebbles of blue
eyes, leap fences
of reassuring arms
to wear at the end of the race
not flowers but a wreath
of empty words?

We lived our lives
for ever taking leave:

The lover's world moves within
the familiar poles of eye, hand,
is eclipsed by the word.

But surely words are no more
than ripples
in the deep well of the throat.

Much experience they say
dulls the mind:

the hands touch
lips meet
at the evocation of a word.
Only we haven't the words
to bring it off.

But stumbling on experience
I chanced on an implement,
a supererogatory silence.

નવોદિત કવિને પત્ર

તમારો પત્ર મને થોડા દિવસો અગાઉ જ મળ્યો. તેમાં વ્યક્ત થયેલો અહીં માટે હું તમારો આભાર માનું છું. હું સાચે જ કંઈ કહી શકું. તમારી કવિતાના ગુણગવગુણમાં હું હિતરી શકું નહીં; કારણ કે કોઈ પણ પ્રકારના આલેખનાત્મક પ્રયોજનથી હું ઘણો દૂર છું, કલાકૃતિને સ્વર્ગ સાધવામાં વિવેચનના શબ્દો એટલી અવળી અસર બીજા કરાવી નથી દેતી; એનું અનિવાર્ય પરિણામ ગોઠવતો બર સુખદ ગેરસમજૂતીઓ સિવાય બીજું કશું જ હોતું નથી. બધી બાબતો થોડો આગવુંને માનવા પ્રેરે છે એટલી હદે સમજાઈ બને એવી કે વાણીમાં વ્યક્ત થાય એવી હોતી નથી. મોટા ભાગની ઘટનાઓ વાણીમાં વ્યક્ત નથી થતી; જ્યાં શબ્દની છાયા પણ નથી પડી એવા વાતાવરણમાં જઈ એ લક્ષ પામે છે; અને આ બધામાં કલાકૃતિઓ સૌથી વધુ વાણીથી પર હોય છે. કલાકૃતિનું જીવન આપણા જીવનના વિશ્વય પછી પણ વિસ્તરતું હોય છે.

આટલું પ્રાસ્તાવિક લખ્યા પછી હું તમને એટલું દલીલ કે તમારી રચનાઓમાં કોઈ વૈચરિક શબ્દ નથી, પણ મંજલ અસિમ્મ ધરાવતાં શાંત અને ગોપિત વલણો છે. હેલ્લી કવિતા 'માય સોલ'માં { આ સ્પષ્ટપણે બોધ કર્યો અને પેલી સુંદર કવિતા 'ટુ લીઓપાર્ડ'માં એ મહાન અને ઐકાંતિક માનવી સાથેના કેંક ગાઢ ઘનો જતો સંજ્ઞ એવા મને કિ. મને એમ પણ આ રચનાઓ પોને કશુંક નિર્માણ કરતી નથી. તેનું કોઈ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી અને આમાં હેલ્લી રચના 'ટુ લીઓપાર્ડ'નો પણ

સમાવેશ થઈ જાય છે. આ કવિતાઓ સાથેના તમારા મિત્રતાભર્યા પત્રમાંથી હું તમારી કવિતાઓ વાંચતાં બેવા મળેલી અનેક ક્ષતિઓનો ખુલાસો મેળવી શક્યો. બે કે ... ..

તમે પૂછો છો કે મારી રચનાઓ સારી છે કે નહીં. તમે મને પૂછો એ પહેલાં તમે એ વાત ખીલ્યોને પણ પૂછી છે. તમે તમારી કવિતાઓ સામયિકોમાં મોકલો છો. ખીજી કવિતાઓ બેઠે તેને સરખાવો છો અને કેટલાક તંત્રીઓ તેને પાછી મોકલે ત્યારે તમને ઠણ્ઠ થાય છે. હવે જ્યારે તમે મને સલાહ આપવાની અનુમતિ આપી છે ત્યારે હું તમને એ બધું જ છોડી દેવા વિનંતિ કરું છું. તમે ખહિયું જ બનો છો. ખીજું તમે તે બને તમારે ખહિયું જ તો ન જ બનવું બેઠ્યો. તમને કોઈ જ સલાહ કે સહાય આપી શકે નહીં. કોઈ જ નહીં. માત્ર એક જ ઉપાય છે: અંતર્યુજ બનો. તમને લખવા પ્રવૃત્ત કરતા પ્રયોજનને શોધી કાઢો, જુઓ કે એ પ્રયોજનનાં મૂળ તમારા અંતરમાં કેટલે ઊંડે ગયાં છે અને બે તમને લખવા દેવામાં ન આવે તો તમે જીવી નહીં જ શકો એવું છે કે નહીં. રાત્રિની કોઈ શાંત ક્ષણે તમે તમારી બતને પૂછો: મારે લખવું બેઠ્યો ? એના ગહન ઉત્તર માટે હૃદયમાં ઊંડે સુધી કિતરો અને બે ઉત્તર હકારાત્મક હોય, આ મંજીર પ્રસનો ઉત્તર સરળ અને મક્કમ ‘મારે લખવું જ બેઠ્યો’ એ શબ્દોમાં આવે તો પછી તમારે એ આવશ્યકતાના સંદર્ભમાં તમારા જીવનનું ઘડતર કરવું બેઠ્યો. તમારું જીવન તેની તદ્દન ખિનજંદૂરી પળે પણ આ જ ભાવનાનું સાક્ષી અને પ્રતીક બની રહેવું બેઠ્યો. પછી તમારે કુદરત તરફ વળવું બેઠ્યો. તમે જે કે જુઓ, અનુભવો, પ્રેમ કરો કે ગુમાવો, એ સર્વને સૌ પ્રથમ અસિધ્યક્તિ અપાતી હોય એ રીતે વ્યક્ત કરવા પ્રયાસ કરો. પ્રેમકાવ્યો ન લખતા; બહુ જ

પરિચિત કે પ્રચલિત સ્વરૂપોને પ્રારંભમાં દૂર જ રાખો, એ ખૂબ જ મુશ્કેલ હોય છે. જ્યાં સુતકાલીન સ્વયં પ્રવૃત્તિઓ અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય ત્યાં વ્યક્તિગત મૌલિક પુરસ્કરણ કરવા માટે ખૂબ જ મહાન અને સંપૂર્ણ પડવ શક્તિની આવશ્યકતા હોય છે.

આથી સામાન્ય વિષયોને બદલે તમારી વ્યથા અને ઝંખનાઓને આલેખો; તમારા ઊંડતા વિચારોને અને સૌંદર્યના કોઈક સ્વપ્નમાંથી સ્પર્શને આલેખો; આ બધું જ અનુભૂત, શાંત, વિનમ્ર સહૃદયતાથી આલેખો; તમારી આસપાસ રહેલી વસ્તુઓ, તમારા સ્વપ્નો અને સ્મરણોમાં રમતાં ભાવપ્રતીકોને વાતો આપો. તમારું રોજબરોજનું જીવન એ તમને દરિદ્ર લાગે તો એના દોષ ન કાઢતા, તમારી જાતને મનાવ્યે કે એની સમૃદ્ધિને સિદ્ધ કરવા ભટલા પ્રતિભાશાળી કવિ તમે નથી. સર્જક માટે કહું જ કંગાસ નથી, કોઈ જ સ્થળ બિનમહત્વનું નથી. તમે કોઈ કારાવાસમાં પડ્યા હો અને ત્યાંની હીવાલોમાંથી ફુનિયાનો કોઈ જવાબ તમારા કાન સુધી ન પહોંચી શકતો હોય ત્યારેય તમારી પાસે તમારું શૈશવ, એ ખાડશાહી સમૃદ્ધિ, સ્મરણોનો સંડાર તો હોય જ છે ને? તમારું લક્ષ ત્યાં કેન્દ્રિત હોય. એ અતીતમાં મર્ક થયેલી લાગણીઓને ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરો; તમારું વ્યક્તિત્વ જાળવનું, તમારા એકાત્મી સીમા વિસ્તરો.

અને આમ અંતર્મુખ બનવાથી, તમારા આગલા વિશ્વમાં દુખડી મારવાથી કવિતા પ્રકટશે ત્યારે તમે એના સારાપણા વિશે કોઈનો યે અસિપ્રાય લેવા જવાનું નહીં વિચારો. વળી જ્ઞાપ્તિઓને પણ આ રચનામાં રસ લેતાં કરવાનો પ્રયત્ન તમે ન કરો; કારણ કે આ કવિતામાં તમે તમારી જ વ્યક્તિઓ સંપત્તિનો

અણસાર જોશો, તમારા જીવનનો ચૂર પારખશો. કલાકૃતિ એ અનિવાર્યતામાંથી પ્રકટી હોય તો જ ઈષ્ટ હોય છે, આ કલાકૃતિના મૂળમાં જ તેનું સાચું મૂલ્ય રહેલું છે. એ સિવાય બીજો કોઈ એના માપદંડ ન હોઈ શકે. એટલે તો ભાઈ, હું આ સિવાય બીજી કોઈ સલાહ આપી શકું એમ નથી. તમે તમારા આંતરમનમાં પ્રવેશો, જ્યાંથી તમારું જીવન વહે છે એ જિંડાણોને શોધી કાઢો; ત્યાંથી તમને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળશે કે તમારે સર્જન કરવું બેઠાં છે કે નહીં. એ ઉત્તરને જ રીતે સમજાય એ રીતે સ્વીકારો-એક એક શબ્દમાં જિંડા જિતર્યા વિના. કદાચ એવું પણ બને કે તમે કલાકાર થવા નિર્ભયા હો. બે એમ જ હોય તો તમારે આ ભાગ્યને તેના સ્થાર અને તેની મહત્તા સાથે સ્વીકારી લેવું બેઠાં. અને એ પણ બહારના કોઈ પણ ખદલાની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય. કારણ કે સર્જકનું જગત એનામાં જ સમાયું હોય છે-એણે બધું જ પોતામાં અને પોતે જેની સાથે સંકળાયેલ એ પ્રવૃત્તિમાં જ શોધવું બેઠાં.

કદાચ આ આંતરમનમાં કે તમારા એકાંતમાં અવગાહન કર્યા બાદ તમારે તમારા કવિ થવાના દાવાને છોડી દેવો પડે એવી પરિસ્થિતિ પણ પ્રકટે; (મેં અગાઉ કહ્યું એમ, લખ્યા વિના પણ રહી શકાય છે એવી લાગણી થતી હોય તો પછી આ સાહસ ન બેઠવા માટે એ પૂરતું કારણ છે). પરંતુ આમ બને ત્યારે જ આ અંતર્નિર્મિતતા જતી નથી. એ પછીથી તમારા જીવનને તેના વ્યક્તિગત રસ્તાઓ મળી શકે; અને હું ઇચ્છું કે એ તમારા માટે ઈષ્ટ, સમૃદ્ધ અને દુરગામી બને.

વધુ શું કહું ? દરેક વસ્તુને યોગ્ય બળ મળી રહેતું હોય છે; આખરે હું તમને તમારા વિકાસમાંથી શાંતિપૂર્વક અને

અંબીરતાપૂર્વક પરિપકવ થવા સલાહ આપીશ. જે પ્રમોને (તર
જીવનની કોઈ શાંત પણે અંતરતમ અંતરની લાગણીમાંથી જ
મળી શકે તેના ઉત્તર જહાજથી મેળવવા માટે તમે બહિર્મુખ
બની જશો ને તમે તમારા વિદ્વાસના મૂળમાં જ આશાત
હરી જિસરો.

તમારા જન્મમાં પ્રાધ્વાપક હોરસિક્લુ નામ વાચી મને આનંદ
થયેલ એ વહાલસોવા વિદ્વાન માટે માત્ર મનમાં જૂળ જ આહર અને
કૃતજ્ઞતા છે. માશ આ મનોલાવની તેમને બાલુ કરશે. નેઓ
મને હજીયે માહ હરે છે એ એમનું સૌજન્ય છે—અને એ
માટે હું કૃતજ્ઞ છું.

તમે મોઠસેલી રચનાઓ આ સાથે પાછી મોકલું છું. તમારા
વિશ્વાસની મામા અને જાતૃસ્થાપ માટે હું ફરી એક વાર તમારો
આભાર માનુ છું. સહકર્યતાથી અને મને સૂચ પડી એ રીતે
અપાયેલા આ ઉત્તરમાં મેં મારી બતને હું માનું છું તે કરતાં
વધુ પાત્ર લેખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

મધમાખીની

ૐ

સંચય કરો

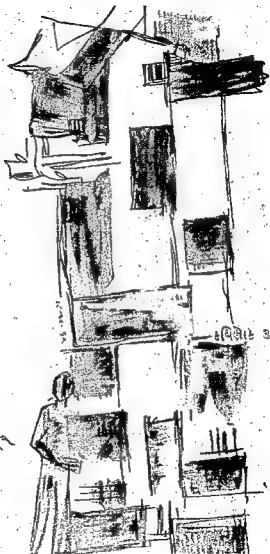
વેસ્ટિંગના પ્રકારો	બ્યાજનો દર
૧ ૧૨ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય યોજના	૮કી
બચત સર્વિસિટી	૫.૪૧
૨ ૧૦ વર્ષીય ફેઝી બચત	
ડિપોઝીટ સર્વિસિટી	૪.૦૦
૩ ૧૫ વર્ષીય એન્ડ્યુઇડ સર્વિસિટી	૪.૨૫
૪ ૮૫૯૭૬૯૧ની બચત બેન્કનાં ખાતાં	૩.૦૦
૫ કમ્યુનિટીવ ટાઈમ	૫ વર્ષ વર્ષીય ખાતું ૩.૩૦ ૮ વર્ષ વર્ષીય ખાતું ૩.૮૦ ૧૦ વર્ષ વર્ષીય ખાતું ૪.૩૦
ડિપોઝીટ યોજના	

માની બચત

સાજનામાં નાણાં રોકી સમૃદ્ધ બની

(સુગમતા રાજ્યના માહિતી ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત)

94747

કવિલોક

‘કવિલોક’નું દ્વિમાસિક પ્રકાશન

અધ્યાપક મંડળ

રાબેન્ડ ટાલ

રમેશ ભટ્ટી

અમીત પારેખ

સુરેશ દલાલ

સાપ્તાહિક ભરવાના સ્થળ

કવિલોક, ૩૮૦, ગિરગામ રોડ, ગુંબઘ ૨

મેસર્સ એન. એમ. ગિયાની પ્રા. લિ., પ્રિન્ટેસ રફીક, ગુંબઘ ૨
શ્રી. પનાકિનુ કાંઠાર : શ્રી. કાંઠાર બ્રાદર્સ, નવમન સીલ્વર ખારોડ
રાતલપેલ્લ, ગુમવાવા

ગિયુઆર એક : C/O મુશ્કેન એન્ડ કં.

૧૨, પોર્ટીનીઝ બર્થ રફીક, કચ્છપા ૨

મેલ એકાઉન્ટ મળીસ - નહેરુ રોડ, વિદેપાર્ક, ગુંબઘ ૧૭

સાપ્તાહિક

વેસમ, કવિલાલાજી, પરદેશી સિલ્કિંગ આઠ ; છૂટક નકલના સિતેર નમા પેસ

માસિક - ‘કવિલોક’ સંસ્કૃતિ વર્તી

ગ્રુપ્સ અને પ્રકાશક : સુરેશ પારેખભાઈ દલાલ

પ્રદલ અને પ્રકાશન સ્થાન : લિલિની પ્રિન્ટરી, ૩૮૦ ગિરગામ રોડ, ગુંબઘ ૨

કવિ લોક

પુસ્તક ૬ : અંક ૩૬

વૈશાખ ૨૦૧૬

રાજેન્દ્ર શાહ

ગાંધી મુક્તિ

પાત્રો

જાણદેહે મનોર

તિંતિલિ

સાલન

ઊગમ

ચોક્કીદારો

[સમય : કૃષ્ણપક્ષની મધ્યરાત્રિનો.

સ્થળ : ઊગમનું ગામથી થોડે દૂર ખેતરોદનું ઘરઆંગણ]

ઊઝમ : (પરમાથી)

હરિ જેમ રાખે તેમ અનુકૂળ સ્વીએ રે,
અનુકૂળ સ્વીએ રે.

આણીમમ આજ માત ઊઝગા,
આણીમમ ગહિય અધાર,
જૂનું અતરિયાગી જૂનણે
મેલી મમતાનો સાર
મેલી મનપ્પાનો ભાર
મેલમે અતર મોજ લગીએ રે,
હરિ જેમ રાખે તેમ અનુકૂળ સ્વીએ રે.

છાયાદેહે મનોર . મારી ઊઝમ ! આમ ને આમ જિંદગીને તું જીતી
ગત નાસનાના કખના ઝેર તેં જીતી અપયા જાન
જુનામ એવો મીણો ખણ નથી ચડયો કાગના નાળી નામને
તેં નાથી બીરો જાણે ..

ઊઝમ : (નરમાથી)

માત હો કે દો નામ
હો હ રુદિયામા રમ,
મારે બીહ તે મિચત ફેરી ?
કિયા તે નગી જામ ?
તે હ રુદિયામા રમ

મનોર ઊઝમ ! અલુગેની અનાથ વેન ! દેવમંદરનો આધાર
મેળની બીરો તેં

ઊજમ : સુખ રે નહિ. નહિ રે દુઃખ, બેઢી
 મારું અળખું હો ધામ...
 મારું અળખું હો ગામ...
 હો...૭ રુદિયામાં સમ...

મનોર : લોકલોકનાં ધારણનાં નસકોરાં બોલે છે, ત્યાં કાળની
 કાળી સતનું ઊંધનું એકલુ દૂર મેલી તું. જાગી રહી છે,
 ઊજમ ! હા, જાગે છે, બોલે છે ને છતાં ય અબોલ. દાયકા
 દોઢ દાયકા પહેલાં, ભેખડની સાંકડી ગાળામાં ઊછળતાં ઝરણું
 જેવું તારું જોખન અહીંના આ નિરજન વગડામાં કેવું
 કલખલ કરી રહ્યું હતું ! તારો સસ્ત્રા અવિચળ પ્રેમ તારા
 બોલ અને તારી આલમાં ચંચલ બની રહ્યો હતો. ને આજે
 સઘન વનની શામળી છાયામાં તારું એ વહેણ ઉદાસીન છે.

ઊજમ : હો...૭ રુદિયામાં સમ...

મનોર : તારી તપસ્યાનો આ મહામંત્ર ! આમલીની ગોથે રહી રોજ
 તારી ચોકી કરું છું. તારી નેકનિદા જોઈ રોજ વધારે ને
 વધારે આહું છું. પણ તારી કને અવાતું નથી. લોકાન્તરના
 અંતરાયની અણુદીકી દીવાલો આડમાં ખડી છે. પાતખરના
 હિંબરે તું ઊભી છે પણ અવિચળ; એકાદ ફૂલને ધારણ
 કરવાની ઝંખના સરખી પણ સેવ્યા વિના. ને મારી વાસના
 ...રોજ રોજ એના વધતા જતા તાપમાં હું શેકાઉં છું.
 રે મળવાની કોઈ આશા નહિ...કોઈ આશા નહિ...હા...
 હતભાગી છવ !

ઊજમ ! આજે તું મારી આંખ આગળ છે, એટલે તો
 બંધીય વેદના સહી જાય છે. પણ કાલે નજરથી દૂર
 જશે ત્યારે?...મૃત્યુ તારે કાળે દેવલોકના દરવાજાના તોરણ

જેતુ હશે પણ ત્યારે, તારા દર્શનથી પણ દુઃખો આ
અભાગિયો છતાં અનવિધ લગી આત્મી વેદના સદેશે
કેના આધારે ?

અવતરના સુખી વસ્ત્રોમાં શેર મારી નોંઘી સાલગી મત્તી
વેળાએ એની કાળના જાગી ને મારુ પાટન મુરિન
રી મે યુ પિત્તો દેનાર પાકે નહિ ને મારી મતિ થાય
નહિ કેઈ જોય નહિ આ પાપના, કેમ રાપના
બોલે ?

(૧૩) આમીઆથી એનો દેવના તિતિનિ ૫ ૧૨ ની ગી આવે છે)

તિતિનિ (મનોરુની નડ આત્મી મને હાથ મૂકી) મનો ।
ગાનત હો અગાથે હિપાથ ન મને સામનાપાશની
મુતિનો એ માર્ગ છે

મનો (તિતિનિની સાથે જોડતો) છે ? મો માર્ગ ? મને અહાર
મુકી ૧૩ હો નહિ ?

તિતિનિ અમલની રાત્રે જોતો હતો અગાથે દેના ૫ ૧ અમલ કુ

મનો નહિ, તિતિનિ, નહિ હવે યુ મિન ૫ ૧ રજો મા
ચાતના આત્મી નથી અન જી

તિતિનિ મૃત્યુનો ના અચારવિવારતુ હિતલુ આ શ્રેનનો મા
પણ તે પતરી રાખુ છે એ ક્યાલી દેન પડમે

મનો એને ?

તિતિનિ નો નીતિના દેગમનગાધિન ખ્યાનોથી તારે ૫૦ મુ ૫૦

મનો મ અગાજતુ નથી

તિતિનિ માનવજીર અને હાથાચરીતુ મિત્ત શમ્ય તુ છે ને ?

મનોર : હા, પણ એ તો અસંભવ... પણ તમે કહો છો એ રસ્તો કયો ?

તિંતિલિ : માનવશરીરના વાહનદ્વારા માનવશરીરને મળવાનો.

મનોર : એટલે... દાર્ઘ્ય શરીરમાં પ્રવેશ કરી મારે. ઊંઘ પાસે જાયું ? ને એના શીલને ખંડિત કરવું ?... દેવ ! એ મારાથી નહિ બને, કદાપિ નહિ બને.

તિંતિલિ : મને પણ એ જ અદેશો હતા. આચારની ટેવકુટેવોની જોમ વિચારની પણ ટેવકુટેવો હોય છે. આચારની ટેવ તો શરીર સાથે છૂટે છે પણ વિચારની ટેવો તો જીવની સાથે સાથે પરલોકગમન કરે છે. મોટું જંધન જ એનું હોય છે. મેં હમણું જ કહ્યું ને કે મૃત્યુલોકના આચારવિચારનો અંશજો આ પ્રેતલોકમાં પણ તે એટલો રાખ્યો છે.

મનોર : પારાચાર અંધકાર ને કોટિ કોટિ વીંછીના કંખ. ૨ નિયંતા !
(જે હાથમાં માથું નાખી દે છે.)

તિંતિલિ : શરીરપ્રવેશનો નહિ, પણ તને નડે છે ઊંઘના શીલભંગનો ખ્યાલ. ખરું ને ? એવા મિલનથી એનું શીલ અખંડિત રહેતું હોય તો ?

મનોર : (એકદમ ઊંચું જોઈ) શીલ અખંડિત રહે ? થાળ ભરી જોમ આરોગ્યનાર ઉપવાસી ગણાય ? તિંતિલિ ! કંઈ સમજાતું નથી.

તિંતિલિ : જંધનમાત્ર પરિહરનું પરિણામ છે. જોઈ મમતા મેલી દીધી છે એને દ્રાઈ જંધન નથી, ભલેને ધર્મભાવે સહુ કર્મ કર્યા કરે. પાપ અને પુણ્ય અન્નેથી એ પર રહે છે.

મનોર : મેં તો આવું કંઈયં સાંભળ્યું નથી.

તિતિનિ સાબન્યુ તો ડે પણ સમજ્યો નથી પામ પામ
પતિની ખૂબ એનાની દ્રૌપદીના શીત માટે દીવ રામ
ધરી કે ?

મનોર એ તો સતી હતી

તિતિનિ રથુચારથી નહિ મનની મર્ઠ અચચત પ્રેમશુદ્ધ નિષ્ઠાથી

મનોર હા

તિતિનિ તો એની માફ ઊગ્મ પણ પાપુપ્પના બધનથી
અબકારો નહિ, મનોર

મનોર (મોટો મોખે ઊંડરી ચલા પડી નાનો મોખે ઉપાડવાની
પણ આવ મેલી નથી એવા નિરાપણથી) રાજનનો
આધાર એમને ને ?

તિતિનિ વાદન નહિમા / કે પેનો દીવાનો વાતન રે / રાતે
ભગ્નતો ભગ્ન નો અડી આવે છે આજે પણ ભમણ
આડી પહોંચમે યોગ્ય સાજન ? મુશ્કુમતી અડે
નોપાછ મનેની યાઓ અધિશુદ્ધ યાદ રી જાહે ? , પણ
સ્ત્રી જતા મમમતી ડાહ યાદ એને સાપ તી નથી
એ દુઃથી એનો અવાજ અભગાન

વાતન (અડ થી) મારમ નાતના હે અધાર ! મારી કેડીને
મગને મમને તારુ જ તે / પથરાય છે

તિતિનિ ભમણા એ આડી પળાયો હુ એને ભય મમાડસાનો
નવન ગીજ ભગ અડુ કે એ જ લખ બધ દે તો
બને એ રિંગ પગ તારે આથી નેવાની કે મરાગર
આરધ રહે

નહિ ત્યારે આ બાબુ બધા રમ્તો નથી ત્યા ફેરી કરતા
 બાંધો (તિતિલિ એ બાબુએથી ફરુ રોકે છે) હો હું
 ત્યારે આ બાબુ ફેરના ધરના એનાનો આશય લાંબો
 (તિતિલિની ત્યા પણ આડ) હો હું, એકું છે શું ? નહિ
 પૂરવ, નહિ પરજમ, નહિ આમ નહિ તેમ ઉપર જવા
 પાખ નથી ને (ધરતી પર પણ પહોડી) અહીં ખાડો
 પણ નથી કે પાતાળમા પેસીએ આમ નહિ તેમ નહિ
 (પવનની ડમરીએ એને ધૂમરીમા લીડે દોપ એમ
 એ ગોળ મરુમરુર ફરે છે મધ્ય અગામશ્ચ મોળ
 ઉપર આવી જાય છે ફરતા ફરતા એ બોધ પર
 પહોંચ છે એકું જુની જાય છે જતન એ જ વખતે
 મોતર એના દેહમા પ્રવેશ કરે છે મુક્તિ દેહ થોડીસારે
 જાગત થાત છે એ દેહમા હવે લાનની ચેતના મામ
 ઝલતી નથી હવે એમા સચાલ જા છે મનોગુ એ
 હોમો થાય છે અમ તેમ પહેરેલી પોતડી પાનીનક
 મુખડ રીતે મીથી પહેરે છે પહેરણ પરની ધૂળ ખ મેરી
 નામે ? માથાના યાગ બહાર મોત્તે છે ને ઉપર કપડાની
 માથાવા નામે છે)

લાનન   ફેર ! આસીસાદ આપા

તિતિલિ   માતા આસીસાદ છે સરગ હો તારી શાખા
 (લાનન નમસ્કાર રી હો જમના નર તરફ વગે છે
 તિતિલિ આમનીદલમા અતર્ધાન બને છે)

લાનન   (ધરતુ જાતકુ ચો નાં) કાષ જાએ છે અદર ?

હો જમ   (અંતરની) મણ છે આની રાતે ?

લાલન : અલિયામત છું. બહુ દુરથી આવું છું. ૧૦૦૦ થાક્યો છું. રતના આ વખતે ક્યાં આસરો શોધું? આ ઘરમાં દીવો બળતો દોડો એટલે માન્યું કે કોઈ જગતું હશે. કંઈ ઘડ્યું મૂક્યું હોય તો આપશો ?

ઊજમ : (અંદરથી) એટલે ખેસો, લાવું છું.

(લાલન એટલા પર ખેસે છે. થોડી વારે બારણું ઊઘડે છે. ઊજમ ઘડીલર બારણા પાસે ઊભી રહે છે. એના એક હાથમાં તાસક છે એમાં બે ત્રણ રોટલા અને ચટણી છે. બીજા હાથમાં પાણીનો લોટો છે. પછી લાલન જ્યાં ખેડો છે ત્યાં બંને પાત્રો મૂકે છે અને પાછી ફરી બારણાના ઉપર પર ખેસે છે. અંદરના દીવાનો આછો પ્રકાશ બહાર પણ રેલાય છે. લાલન ચોગળા પાણીથી હાથ ધોઈ જમવા ખેસે છે.)

ઊજમ : દૂધ કે દાળ નથી. એકલી ચટણી સાથે નહિ શકવું હોય. જરા ગોળ લઈ આવું.

લાલન : ના, ના. કંઈ જરૂર નથી. બહુ સારું કાવે છે.

ઊજમ : (ઊભી થાય છે ને જતાં જતાં) પણ ગોળ હશે તો થાક જલદી ઊતરી જશે.)

(લાલન શું ખેસે છે તે સાંભળવા એ ઊભી રહેતી નથી.)

લાલન : અમરતનો આ સ્વાદ કેટલે વરસે પામ્યો ? એક એક ડાંગિયે પેટ ભરાવાને બદલે બળે ઊભું ઊભું જ થતું જાય છે.

(ઊજમ ગોળ લાવી લાલનના લાણુમાં મૂકે છે.)
આટલો બધો નહિ જોઈએ.

ભિગ્ન : ઘરના મેનાનો તાજો જ ગોળ છે. ૬૯ વર્ષરે નથી

બાપન : અન્નપ્રાણીયે કેરી આંતરડી ઘરે છે ॥ (મોડી વાર પડી)
પણ ભિગ્ન ! (પોતાનું નામ સાબગત ભિગ્ન ચમકે છે)
હું અન્નપ્રેષ કું. આ ઘર માસથી અન્નપ્રેષ નથી.
(ભિગ્ન મધ્ય સ્વસ્થ ઉડવતી હોય એવી એમમતામાં
મૂંઢે છે. બાપન ખાના ખાના વચ્ચે વચ્ચે ભેંચનો જાપ
છે) વચગાળે બાપનનું ઘરનું ઘડી ગયા છે વરેલા
મગજે બહી કોરા ભેંચતો. એની ગરમડીના મીઠાડૂ ૬
મી ૧૦...૩ અવાજમાં ગવાતા ગેવાગિયાના આન સાથે
પૂરો કાંટો ધોળિયા અને ધોળિયાની કોડ પણ કેવી
તરી ? આપણા મુનમાં બીજો કયાય નજરે ન પડે
આખ હરે એના એમના મુન બહન

ભિગ્ન : તમારી ઓળખ આપશો ?

બાપન : ઓળખ આપવાની જગ્યા નહિ પડે. આપમેલે એની
ખજા પડશે કુવાની આતુમાં પાણીના ધોળિયા ફને
ગુસ્સીનો ક્યાગે દતો ગુસ્સી પણ ત્યાં કેરી કુલીકની
તરી ? માનવના બાંધી લખી પડતી ભિગ્ન સુડળના
કુંદન રમના તેજમાં તુ એની પૂજન દતી ધોળિયાના
પાણી દવારે દવારે ગામતો મનોત, પાવડો મેલી, બડીકદ
તને જ ભેંચ રહેતો, અને એની આપમાંથી આન ના
કુવાર કોડતા

ભિગ્ન : અભિનાયન તમે મેલો છો ?

(ભૂતકાળની યાદો એનો અત્યંત ગમગાળે મને છે)

બાપન : ઉમંગી સાથે ગમગાળી સુણા પણ રમી ગઈ છે. આખ
એટલામાં કેવી બીની જઈ ગઈ ? અને મને પાદ છે

સ્વભાવ જાહેરો એવો ઘડાયેલો તારો. એક વખત તું માંદી હતી. શરીરમાં તાવ ધખતો હોય તો પણ તરત વિધાયેલી કપિલાને પંપાળ્યા વગર તું રહેતી નહિ. કંઈ ધાસના ક્વલ તારે હાથે તું એના મોઢામાં મૂકતી. પેલી માધી માલણ કહે જોન ચંતા મા ક્યું. હું હંભાળી લઈશ. તો ય તને ધરપત નહિ. મનેાર પોતે કહે તોય નહિ.

(ઊઝમતું હૈયું ભરાઈ આવે છે. એનાથી ફૂસકું લેવાઈ જાય છે.)

મનખા દેહતી રાખ વળે છે. એનાં સંભારણીની નહિ. (ને પછી પોતાને જ સંભળાવતો હોય એમ) એની વાસનાની પણ નહિ.

(જમવાનું પૂરું ચતાં હાથ મોં પોષ, જાણુ પર જઈ દીવાલને અરેલીને જોસે છે. ઊઝમ વાસણ લેવા ઊઠે છે.)

ઊઝમ : (વાસણ લઈ જતાં જતાં) હમણાં ગાદી ઓશીકું લાવું છું.

લાલન : (ધીમા ગુંજતા અવાજે)

ખાટી રે આમલીથી કાયા મંજાણી
એને તેજને કિનારે એણે આણી રે હે...છ, હે...છ.

પાંપણની પાંદડીના ઓરા તે અંતરાયે
પેલી જાણુનું કૈં ન જોયું,
નિજની સંગાથ જોયું મન થેલું મોલું
રે પસની પ્રીત્યું ના એણે જાણી રે હે...છ, હે...છ
ખાટી રે આમલીથી.....

(આરણ્યા આગળ ઊઝમ આવે છે અને લાલન તરફ ડાકીયું કરે છે.)

ઊઝમ - (સ્વમત) આ લગ્ન તો એ જ માતા હતા એ જ
એમનો કહે એ જ એમની હાન અને વારે ધડીએ વળી
આ માણસમા મને એમના જેવો આલાસ પણ દેખાય
છે પૂછુ તું તો વ જોતે આ હજુ એમની ઓળખ
આપતા નથી અને પણ જોદડી તમે આવુ મોઢું થયુ
જાય ■

લાન - પડતે પપાળવામા મોતેત નીર કેત
રંગ રે નિરખ્યા એનતગા,
એને અજળસને ઓછી રે તેમમાળા
ઓગ છે અલ્પીના પાણી રે હે છ રે ં
ખાગી રે આખરીથી

(ઊઝમ જોદડી, ઓછીકુ ને દોડ નઈ આવે ?
અને લાનન જમ મેંડે છે તા તાપુ પર મૂકી કોથી રહે
છે મોઢું રહસ્યનો ઉકેલ એકતી દોષ ઓગ અણે એ જોઈ
તે છે)

ઊઝમ તમને ઓળખુ કુ ઓળખુ તું એમ માગે છે તે આપ
ઓળખાતા નથી મારી તો ધ મત છે ? મનુએ
મનુ તું પણ ધ તારા માદ આવતુ નથી

લાન (ઊડી પેડના આ ટંવથી) ઊઝમ ! તારાની રાખ
વળી નથી ત્રણ દિવસની માદમીનુ નિ લુ તારા
મનેતે સ્વતરમા નીચ કપા મળી ન હતી ને આખરી
કેળાએ જમનાનુ નામ લેવાને જાને પિંડ ૧ તારની
માન તારી તસ એનુ જ મનુ એ દાર ચૂ મો
ને દેવસ અડાની હામ તાખનાર ઊડી મોમા પડના
પડો ઊઝમ ! સ્ત્રી ને મનુ કુ લે, માગી આખમા તો

ઊજ્જમ : (આંખમાં આંખ પરોવે છે ત્યાં) મતોર ! મતોર !
 (વિદ્વેષતાથી) અવગતિયો છવ ! ધૂળમાં ગયું સંધુ ય
 મારું છવતર તારી મુગતિ માટે કંઈ ક્યું નથી. શું
 ક્યું નાંચ ! બોલ. આ ગધું ય તારું છે. ગધું ય
 હોડમાં મૂકવા તૈયાર છું, બોલ (શ્વાસ લે છે. પછી
 ધીમેથી વિનંતિપૂર્વક) બોલો, નાચ !

લાલન : શું બોલું ? તારે કાળે મોતની બેટ લઈને આવ્યો હોત
 તો યે તું મલકાતો મોદે એને ભેટત, ઊજ્જમ ! પણ
 પારાવાર વિદેશીઓ લઈને આવ્યો છું. ના, ઊજ્જમ, ના.
 એ ભયાનક વચ્ચમાં નિઃસહાય એકલી તને નહિ છોકું.
 હું પાછો જઈ. માથાનાં નિરમાણ ભોગવી લઉં. એ
 માતના...અનંત કાલની.

(તીવ્ર વેદનાએ એનો કંઈ કંઈ ધામ છે.)

ઊજ્જમ : નહિ મતોર ! મારો કોઈ વિચાર ન કરીશ. બધું સહન
 કરવાનું બળ મારો સમ આપશે. બોલ. નહિ બોલે તો
 એને ગધું છવતર હવે અકારું બની જશે. એની
 વેદનાનો નાપ મારાથી નહિ સહેવાય. ગમે એટલો અધરો
 ધરમ હશે તો ય વરત પાળનારને મન સોજલો છે...નાચ !
 બોલો...બોલો...

લાલન : પિંડનો પૂદનાર જોઈએ.

ઊજ્જમ : (ત્રિકાળને પોતાની નજરમાં સમાવી લે છે. ગત, આગત
 અને લાવિ સમગ્ર એકી સાથે ત્યાં પ્રગટ થાય છે.
 એને નીરખી લઈ, ગંભીરતાથી) એ ય મળશે.

લાલન : (આનંદનો ચેમ્પાય અનુભવે છે. ઊજ્જમને નજીક આલુવા
 હાથ લંબાવે છે પણ સંકેતથી વળી પાછો ખેંચી લે છે.

એની આંખમાં પાણી આવી નાંધ છે. દુઃખ કે ઈર્ષ્યા આદિ
રહી જતી હોય એમ જાણે બોલી રહે છે) મગશે?

ઉગમ : (પાસે આવી એનો હાથ પકડી લે છે) ત્રીઃ મનેર !
ધર-જલનો આ એટલો નારે કાળે નથી મારા દેવાની
સુખસાથ પર આસન-આધુ, નાથ !

(મનેર બિભો થાય છે. એટલે એની મોઝમાં સરકી
જઈ, એના માથાના વાળમાં આંગળીઓ પથેવતાં અડધે
ચૂંકું લગન. એ ઉઘાડી લે છે)

ખાડી રે આંખથીને બીને તે સંઘ;

જાંબી

(મનેરનો કંઈ પલ્લુ સાથે લાગે છે.)

કપાનો કાટ લીંચો માંડ,

તેજને અંજન એવું ફૂલ રીધું આંડ

રે અગ્રણ દુનિયા જિંદગી રે હે...હ, હે...હ.

ખાડી રે આંખથીથી.....

(લગન પૂરું થાય છે ત્યાં સુધીમાં જાને એટલાના
છેડે આવી ઊઠાં હોય છે. લાલન મોપાસ અધારમાં નજર
ફેરવે છે.)

લાલન : હરણી આક્રમણે ઊંડી છે, અને આ સપ્તર્ષિય એતરણ
કળા છે. લોગમ, અરુંધીનાં દર્શન કરી લે.

ઉગમ : (એની વાત સાંભળી ન સાંભળી કરી મનમાં ધોળાના
વિચારોથી પ્રેરાઈ) આટલો વખત તું ક્યાં હતો ? મને
અબ્દસારેય ન જણાવો ?

લાલન : અર્ધી આ આગલી-સ ઝાડમાં જ વાવો કર્યો હતો. પલ્લુ

તને મારો ભાસ કેમ થવા દેવાય ? હા, પણ તને યાદ છે? પોરનીએ પોરની સાથ હિમચી ચારે ગાબુના ઊંઝા પાક દીંગરાઈ ગયા હતા ત્યારે સતોરાત તારાં ખેતરને પાણી કોણે પાયાં હતાં ? બીજી સવારે તેં અરજીને પૂછ્યું કે કાકા તમે પાણી પાચું તું-તો કે' ના. પેલા પશવા પગીને પૂછ્યું તો કે' ના. ગામલોકીને મન તો બણે ચમત્કાર વસ્યો. તારી ભકિતએ ભગવાનની મહેર ઊતરી એમ બધે બોલાયું. પેલી મરિયએ અને ગંગી ગાયજણે માંદાંસાળાં છોકરાં માટે તારી આધાઓ માતેલી ને કૃષેલી પણ ખરી. એ તો થવા કાળ. પણ જિજ્ઞાસુ, પાણી મેં પાયાં હતાં...

(લાલન બણી નજર કરી, તરત ફેરવી લઈ જિજ્ઞાસુ અનંત આકાશમાં મીટ માંડે છે.)

જિજ્ઞાસુ : ભગવતી મા અરુંધની... (આંખમાં ઝગઝગળાં ભરાતાં આંખ સૂન્ય બને છે) મા જનકી મૈયા. આજ મારું મેં અમનપારખું થઈ રહ્યું છે...મારા રામ, તું રાખે એમ રહેતું છે.

(દૂરથી ચોકીદારોના અવાજ સંભળાય છે.)

ચોકીદારો : (અંદરથી) આ...લ બે ..લ. હુકમ...ધાર.

જિજ્ઞાસુ : મનોર, ચાલ ઘરમાં.

(મનોર ઘરમાં જાય છે. બહાર બોણેલ મોદી એશીકું વગેરે ઊપાડી જિજ્ઞાસુ પણ અંદર જાય છે. પૂંડે બારણું વસાય છે. ગામલીવૃક્ષમાં મર્મર ધ્વનિ જાગે છે. તિંતિલિ ફરી જાણે બહાર આવતો હોય એમ જણાય છે. ત્યાં ચોકીદારોનાં ગૂંટનાં પગલાં સંભળાનાં પાછી શાન્તિ

પ્રસરે છે. ચોડીઠાયે પ્રવેશ કરે છે. પહેલો ચોડીઠાર
બીજા કરતાં ઉંમરે પૌઠ છે.)

પહેલો : આહ અકુને મારા હગમ દાસે પકડ્યા છે, એક કુડી
વરહની નોકરીમાં. જાજમે હોમ કે બાજીને બાપ.
એ બીએ એ બીજા. હાબી જતીએ મીંબાણમાં ઘોડી
જઈએ.

બીજો : આ અજવાડિયા મેર હોન તજાવ આગમ રાતો કુણી શરી
મૂંએ તાણે ક્યાં ગયાં? પણ સાચા, પારખાં વચર ખખર
નો પડે. આ ટ્યો માતે રમાય. હોન તજાવની પીડુડીની કૂંડી
કાગ પર જાય. જાંધી આવે. તંઈ મજાકું કે આ મૂંએ
આંદો વોકો રાખ્યો છે તે પરમાણ છે. જાણી તો બ...
ધા વાગુંના તમાક.

પહેલો : આ...ને મોટી મેળ મલતી છે તે...તું તો આજઠાલનો
અંઈ આવો. આજાર મહિનાની વાત. હાંબળ. એક દી
મધસતે કરતાં કરતાં બામેળના નિહામા આગળથી કોઈ
બાજના રડવાનો અવાજ આવે. મારા મનમાં કે કોઈ રૂઢખૂંદ
હસે તે મધો ત્યાં. જોયું તો જાંજીડીની નીચે એક બાઈ
એકલી મોં વાળતી હોય એમ વચોપણ કરતીંતી. મેં પૂછ્યું
કુણ છે એ? પણ જવાબ કુણ આવે. રોવાનું મેલી એ
ઊંબી ચર્ચ ને બોલ્યા વળા મને કે' મારી સાથે દાસ્ય. તંઈ
મેં ફરી પૂછ્યું બાઈ તું છે કુણ? મોટી કોમ જેવી
આંખો મારી દામું માંડી જોઈ રહી. મારી નજર તો
આરવાર વડી જતીંતી. માણું આવ કે કોતુક લાગે છે
એવું ધિયું. જાહનમાં એક ધુમ્મરી મગજી ગઈ. મને પડ્યો વહેમ,
તે મેં તો કાણું બોલ કુણ છે? બોલ, ને તો આ

તારો ચોટલો કાપી નાખ્યો જાણુ. એમ કહી જ્યાં આ
ખંજર હાથમાં લીધું ત્યાં લડક લડકો. અહ્યા, આવાં
તો બહિ જોઈ નાખ્યાં.

બીજો : એકાદ પારખું લો, ચાચા. હ્યો આ રૂમાલ, જીપડો સીધા
હોત તળાવ. આ હું પેલા પીપળાના ચોતરે બીડીતંબાકુ
કરતો ગેહો હું તમારી રાહ જોઈને. જાવ પગાર આપે
પાંચ રૂપૈયા ધનામ.

પહેલો : તારી પાંચ રૂપયડીમાં મેલ્ય દેવતા. ધનામ દેવાચારો મોટો ના
જોયો હોય તો. છવોછ ફ્રાજદાર, આંધ હતા ત્યારે હે...લા
કાસમ મકરાણાને પકડ્યો તે વેળા રૂપિયા પચ્યા ને એક, ને
ડરેસ જુદો, મંમઇના લાટ સામે હાથોહાથ આપ્યો'તો.
ત્યારે તો જવાનીનો ય કંઈ રંગ હતો ! અહ્યા કાદ તો બીડી.

બીજો : (બીડી કાઢતાં એની નજર ધરમાંના મકાસ તરફ જાય છે)
આજે અડધી રાતે આંધ દીવો જાળે છે કંઈ ?

(પહેલો ચોકીદાર એ તરફ જુઓ છે. પછી બંને
ધરની નજીક જાય છે.)

પહેલો : અહ્યા, કંઈ ધીમી ધીમી વાતું ચલી હંભળાય છે. આ
એટલીના ધરમાં બીલું કુણુ હતો ઈ ? કોઇ દી મેમાન
દીઠા નથી.

(નાકને ટેરવે આંજળી રૂઢી બીજાને રંગા રહેવાનું
સૂચવે છે. ધીમે રહી કંદોલ ઓટલા પર મૂકે છે
અને ચોરપગે દીવાલ કને જઈ કાન માંડે છે. પણ
કંઈ સમજાય એવું ન સંભળાતાં ધરના કંત તરફની ખુલ્લી
જાળામાંથી ડોકિયું કરવા પ્રેરાય છે. પહેલાના સંકેત મુજબ

બીજો ચોખ્ખો ચોડો બને છે. પહેલો એની પીઠ પર ગડી
 નાખીમાં ડોકિયું કરવા બધા છે ત્યાં અંદરનો દીવો રાણે!
 થાય છે. કંઈ અરગત ન થયું એની નિરાશાથી પહેલો
 ચોખ્ખો નીચે જિતરી કપાળનો પડેલો વહે છે. બીજો
 બીજો ચોખ્ખો કંઈ નવો નુસળો શોધતો હોય એમ ચોખ્ખો
 નગર ફેરવે છે. કંઈ ન સૂઝતાં કંદીવ લઈ બને આંખની
 નીચે જઈ એસે છે. કંદીવ બાજુમાં સહેજ પાછળ
 મૂકે છે.]

પહેલો : કોઈ દી નહિ ને આજ અટાણે એના ધરમાં કુલુ ફરી ઈ?
 જાણ કેવાય છે તો જલુ પવિતર. પણ આ બીજું માણસ
 લાગે છે મદદ...ને...આટલી રતે !

બીજો : આશા ! છીંડે અણે ને ચોર. ચોખ્ખો દાન દેખાડવાના
 લુદા ને આજના લુદા.

પહેલો : હોમ. પણ આની વાન તો તેખી.

બીજો : કળાનુભાવ એમ કાઢના પર વિશ્વાસ ન મુકવ. આ
 લુએને, મનારીની વિધવા વલુડું પેટ જીંચું આવું તાણે
 જ જગર પડી ને કે હવેલીમાં વરીકસાતો ચંદરનો બેટ
 આવી શેડ હું યંડવા માનતાં તો ! હમો આણે સઉ
 ઉધાસ. ત્યાં લગી તે ફુલિયા હારી જ છે તો.

પહેલો : પણ આ જિજમના સતનો પરનો મારી નગરોનગર
 ભેંસેલો. એ પણ માણું કમલું બેસવું ને તાણું પડવું હોય.

બીજો : એ તો મમ જ. બેટોને આંઈ. હમણાં જગર પડશે.

(કંદીવનો મેળવો બિંચી ફરી એક બીડી ચેતાવી પડેલા
 ચોખ્ખો આપે છે ને બીજી ચેતાવી પોતે મોંમાં મૂકે છે.
 ચોખ્ખો નીચે કરવાનું 'લી બધા છે.')

પહેલો : (ખીડીનો ઊંડો દમ ખેંચી, ખુલ્લે મોંઢે ધૂમાડો બહાર કાઢી) દુધગંભાની વેળુ ઊડવા માંડી ને હવામાંય હિમ પથરાય છે હવે. રાત હારી પેટે વહી ગઈ છે. આંખમાં થેન પણ જોને આવજા કરે છે.

ખીજો : ઝોઝાં ખાધે નહિ આવે આયા ! આ જારણે નજર માંડી બેહવાનું છે. જોને હવાર પડતી.

પહેલો : અલ્યા હવારે તો ચોતરા વચ્ચે રામાયણ માંડવાની. ભર-ભાંખરામાં પરચમ પેલા કાને જનોઈની આંટી-દઇ નીકળશે નાથા ગોર. તે હાફ માડીને બોલાવીશ ને આ ઊજમની આજની સતની અથગેતી કંઠી સંભળાવીશ. આ એક વેણ મેલ્યું વહેણમાં કે લ્હરે લ્હરે ઘાટે ઘાટે ફરી વળવાનું.

ખીજો : ઈમ કાઇ તો માને. લોક કહેશે કે આ તો બેમાછનો ગોળારો.

પહેલો : ઊં...હું. આવી વાતું તો અહરિયા હોયની તો ય લોક હાચી માને. આ તો હચી આંખની ગેથેલી. સાખસાહેલી યાચી. (ખીડીનો દમ લીધા પછી) હાણું ગોટું થાય છે. હજી પરમદાડે તો રૂમાલાની માને મેં શીખ દીધેલી કે ગામ ભયેને ઉઠ્યડા જેવું હોય પણ સાંચ આ ઊજમ જેવું એક રતન છે. ને હવે આ વાત કરું તો મારું બોલેલું પાછું મારા મોંમાં ભંડારવા જેવું થાય. (ફરી ખીડીની ફૂંક લીધા પછી) પણ હાથ કંઈ ઢાંક્યું રેતું નથી. કાળાં કરમાંવાળા ગામની પનોતીને તો માંજન મોંઢે મેંશ ચોપડી ઊંધે ગધેડે સીમ ગાર તગડી મેલે. આ તો ખચ રોગ. લાગ્યો એનો જીવ ગઈને જ નય. (વળી ખીડીનો દમ ખેંચતાં, કંઈક યાદ આવતું હોય એમ)

પહેલો : હજી તો તારા દાંત દૂધિયા છે. બહુ જિંદગી કાઢવાની બાકી છે. આવે સવારે ચઢ્યો તો ખુવાર થઈ જઈશ ખુવાર.

બીજો : બધે હરખું નો હોય ચાચા. કેટલાંક ચાનક ગુમાવવાનાં તો કેટલાંક ચાનક કામવાનાં પણ ખરાં.

પહેલો : મલ્લ બગડે ત્યારે બાણવું કે કાળ ખૂટયો છે. મારા મોટા મને વારેવારે એક વાયક કેતા. જે મળે એમાં હંતોડ રાખજે. મોહ ચાચ ત્યાં બુદ્ધિ ભાગવા માંડે. ને બુદ્ધિ ગઈ એટલે? એટલે રાવણ અને રાવણની લંકાની જેમ બધું ચ રાખમાં.

બીજો : ચાચા ! શાસ્તર તો બધાંય મોઢે લાગે છે.

પહેલો : એમ કેકડી ના કપડાં. હાંબળતું હોય તો હાંબળજે. ને તો વળી મારે શી? આ તો તારા લલ્લાની વાત કરી. ને હાથું બોલતાં આ ભેમે કાઠનીય રાગે એમ નથી, હમેજ્યો. લે કાઠ બીડી.

(બીજો ચોપ્રાદાર બીડી આપે છે તે લઈ પહેલો કંદીલમાં ચેતાવે છે તે વેળાએ)

નિંતિલિ : (સ્વગત) આ બેઉને અહીંથી હવે દૂર કરવા જોઈએ. (એકાએક આંબલીની ડાળીઓ હાલી ઊઠે છે. બેઉ ચોપ્રાદાર ઊંચે જુએ છે, પણ કંઈ જણાતું નથી. ફરી નિધારે જોડી થતા હલનતો અવાજ આવે છે. હવા કંઈક રે બને છે. બન્ને એકબીજાના સામં જાએ છે. મનમાં

જાડુ દી થવા. નાનો હોય ત્યારે એક ઘાંઘણને મારી
કાઢેલી તે વાદ આપે છે. આટલો વરહો ફરી એવું નાટક
ભજવાયો. હિમ જેવી હવામાં કંઈક તિખારો આવે...તે
માર દાંડ લોક જતા સીધા આવશે.

ખીન્ને : પાવાના છૂટ મેળ્યા વગર મોભે મોર મેલવા જેરી વાત
કરો છે તમે તો.

પહેલો : ઇમ કીમ ?

ખીન્ને : પહેલા તો આમને હાથોહાથ ઝાલવા પડ્યોને ?

પહેલો : તિવારે ભેગ છીએ આજણુ આઠ નિરતે.

(જરા આડો પડે છે.)

ખીન્ને : એમ નહિ. એમ તો ઓકું આરી જાય. પણ (ખીડીને
જુટ નીચે દવાવી હોસરી ફેંકી દે) ગાગા આમ મામમાવા
હું હામ કર્જો ?

પહેલો : કેમ ?

ખીન્ને : તમે વ તે ? પેટ ચૂખ્યું હોય તોયે ભર્યો જાળ વચ્ચેવાને
ખતમાવી દેવાની વાત કરો છે.

પહેલો : તો સમજાયુ.

ખીન્ને : આ આના ધતમા ચાની કમીના છે ? આપ તે એક ચોખ
છે, ચાચા, ચોખ. નાના મેરે ઝાચું થું કમ જોવાયે ડા ?
તમે વ વળી કયા જવાની તપી માની ?

પહેલો : કેમ કે અબ્બ, હાલ સજાઈ લાગે છે.

ખીન્ને : આમ તેમ આખી રાત રોજ દુઝા મારીએ છીએ તો
મોઢ દાંડો ચોરો રમ બી ચાલુએ ખાનને આપણને તો
આપણુ મને એ જ કામનુ

પહેલો : હજી તો તારા દાંત દૂધિયા છે. બહુ જિંદગી કાઢવાની બાકી છે. આવે સ્વાડે ચડ્યો તો ખુવાર ચર્ચ બર્ષક ખુવાર.

બીજો : અધે હરખું નો હોય ચાચા. કેટલાંક થાનક કુમાવવાનાં તો કેટલાંક થાનક કામવાનાં પણ ખરાં.

પહેલો : મલ્લ બગડે ત્યારે બાણુવું કે કાળ ખૂટ્યો છે. મારા મોઢા મને વારેવારે એક વાયક કે'તા. જે મળે એમાં હંતોડ રાખજે. મોહ ચાય ત્યાં બુદ્ધિ લાગવા માંડે. ને બુદ્ધિ ગઈ એટલે ? એટલે રાવણ અને રાવણની લંકાની જેમ બધું ચ રાખમાં.

બીજો : ચાચા ! શાસ્તર તો બધાંય મોઢે લાગે છે.

પહેલો : એમ ઠેકડી ના કર્યા. હાંભળવું હોય તો હાંભળજે. ને તો વળી મારે શી ? આ તો તારા બલ્લાની વાત કરી. ને હાથું ખોલતાં આ બેમો કાઠનીય રાગે એસ નથી, હનન્યો. લે કાઠ બીડી.

(બીજો ચોક્કાદાર બીડી આપે છે તે લઈ પહેલો કંદીલમાં ચેતાવે છે તે વેળાએ)

નિંતિલિ : (સ્વગત) આ એકીને અફીંથી હવે દૂર દરવા ભેદાએ.

(એકાએક આંબલીની કાળીઓ હાલી ઊઠે છે. એક ચોક્કાદાર ઊંચે જુએ છે, પણ કંઈ જણાવું નથી. ફરી વધારે ભેદથી થતા હસનનો અવાજ આવે છે. હવા કંઈક ભારે ગને છે. અન્તે એકબીજાના સામું જુએ છે. મનમાં કંઈક લયનો સંચાર ચાય છે, પણ એકબીજાનો આધાર છે એટલે બહાર પડતો નથી. ત્યાં વળી આગળ 'પાછળ પડેલાં સૂઝાં પાંદડાંમાં દ્રાઈની અવનવરનો અવાજ નગે

મનોર : (વાલનો જોતો જોઈ રહે છે. મોઢા પર રિમ-નરેખા આવી એકસરી જાય છે) દેવ ! આપના ઉપકારનો બદલો કેવી રીતે વાળું ? વારંવાર મારી વંદના આપું કું. જ્યો તમારી હાંધમાં. મર્જા પછી મે તમે જ આશરો આપ્યો, મારી તો પ્રયાણની મદદ આવી પહોંચી છે. દેવ ! કૃષ્ણાણુ છે. મને રક્ષણ આપ્યું. હવે આ જન્મે તમારે ખોળે છે. એમની રક્ષા કરજો.

(મનોર નમસ્કાર કરે છે. તિતિલિ આશીર્વાદની મુદ્રા કરી ઉઠાડે છે.)

તિતિલિ : શિવાન્તે પંથા !

(મનોર અંતરિયાળ માર્ગે વિચરે છે. એના દેહ ઝાંખો ઝાંખો થતો અદૃશ્ય બને છે. તિતિલિ એ અમીનગર ડોગમના ઘર લાણી માંડી લઈ આમલીવૃક્ષ તરફ જાય છે. સાઘમુદ્રતની શીતલ શાન્ત હવામાં ધરમાંથી આવતી એવી જ શાન્ત વાણી લાગે છે.)

હૃગમ : (ધરમાંથી) હવે જેમ રાખે તેમ અનુકૂળ રહીએ કે,
અનુકૂળ રહીએ કે.
(પડદો પડે છે.)

(એકાંકીના સૌગન્ધથી)

લવાજમ

આ અંતે સામે આપનું લવાજમ પડું થાય છે. આવતાં વર્ષનું લવાજમ અત્વર મોકલી આપવા કિર્તિ છે.

કાવ્યસત્ર (જૂન ૧૯૬૩)

આ સત્રમાં વંચાએલા કેટલાક નિબંધો અમે આવતા અંકથી પ્રગટ કરીશું.

હે. તમરનો જિન્દગી એન્ડે નો પડે છે. આ પી
સાપની ડાહ્યા સંભાળ છે સીમમાં શિખાવતા રહી ઊર
છે. કાર્ના પડાટનો હોય એવો, પચ્ચીસ પચ્ચસ કદમ
ફર, ધાગે સંભાળ છે એ પડી એ, પચ્ચ લગભગ
સાથે જ, બન્ને ઊંઘા થાય છે. સારે વાલુ નજર ફેરવે છે
બન્નેના મોઢા પાં લાપ સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ મધ્ય કંઈ
બોધનું નથી ત્યાં કંઈવની જ્યોતને ભણે કાંઈકે કૂંઠ મારી
પચનના એક સૂચકારે બેંચર ફેલાયો. અંધાર પેલા અંધાર
મન્ને એ મીઠાને તોય સકના નથી એટલે દીવાનો
આધાર તૂટતા મન્ને ત્યાંથી ફરી કાંઈ નાગી તપ
ઠે થોડી પાડે જુદું સમે ડે તારે એક તિલિનિ ત્યા નાગે
પડે છે)

નિતિવિ આગાધાને પાડે પોરેન એ પ્રશ્નિ । એન્ડ દફતર હોય તે
ત્યાગીને તે રાગીને આપનું ભાન ન રહે એવા કાર્ને
ભાન કરતો એન્ડ દફતર વેળાનું ભણે બીનવાહન
(મિલિનને દફતર થાય છે)

અંધનના પ્રશ્નનું ભણે પાડેનું કિસ્સું

(જીજમના ધરમા પાડે દીવાનો પ્રનમ દેખાય છે)
કેની મીઠી જાણિ । નિદાના નિમ્ન એ પ્રશ્નના કિસ્સેના
જીવ સાદ માલમના જ મગના તંચ વિલેયોને આરી
કોડાયા (મીઠ વાલુ આના તરફ રમી) ને વનશૂચિના
વાહ મા પ્રશ્નિ । અકાંથી રાગના અવમયેય તં મત્તર કામ
આપ્યું હજી પ્રશ્નને થોડી વાત કે નિદાના નાનત જમના
ફરી એ વાર અવગાહન કરી વે.

(જીજમના રત્ત ગાનસુ ખૂંડે છે નિતિવિ એ તરે

હાંધ કરે છે. લાલન બહાર આવે છે. અડધા બંધ બારણે
જ સિજમ સિબી રહે છે. લાલન પગથિયાં સિતરે છે, પણ
પાકું બોતો નથી. અંદર રહેલો મનોર વાસનાનો કોઈ અંશ
ન હોય એવો સંતૃપ્ત છે. નિશ્ચલ મીટ માંડી રહેલી સિજમ
સ્વસ્થતાથી હવે બારણું બંધ કરે છે. લાલન હેઠલે પગથિયે
બેસી જાય છે. અચાક્ર શ્રમને કારણે હોય એમ એનું શરીર
દૃઢી પડે છે. મનોર એ શરીરમાંથી બહાર આવે છે. તિતિલિ
(એની સામે આવે છે.)

મનોર : (તેને જોઈ) દેવ ! મારા નમસ્કાર છે.

તિતિલિ : મનોર ! હવે રહી છે કોઈ કામના, કોઈ વાસના ?

મનોર : દેવ !

(મનોરથી મુક્ત લાલનનો દેહ જાગે છે. કંઈક બની
ગયું છે પણ સમજાતું નથી એવા લાવથી પોતાનાં અંગ
અંગ જોઈ પણે છે ને લૂગડાં અંબેરે છે.)

લાલન : જાણું છું કે કોંઈ છું ? કંઈ ગમ પડતી નથી. (પોતાના
હાથે પોતાના ગાલ પર તમાચો મારે છે) આવ રે...જાણું
છું, જાણું છું. આ તો થોડી વાર અહીં ઊંઘ આવી ગઈ.
સપનું જોયું ? શું જોયું ? કંઈ યાદ આવતું નથી (આકાશ
ભણ્ણી નજર જતાં) આ વીંકુડો તો આકાશનો રસ્તો રોકી
પડ્યો છે. પણ દેખી છે ને આ એક, એનો ડાંબ નીચે
દગાવ્યો કે જોરે બલાસ. હાં...હાં...હું શું કેતોતો ?
(જતાં જતાં) હા. હા. હું કેતોતો કે રામનો સેતુ
વાનગેએ નહિ એક ખિસકોલીએ આંધ્યોતો. એક ખિસકોલી...
(જાય છે.)

મનોર : (લાગનને જતો નોઈ રહે છે. મોઢ પર ઝિનરેખા આવી
 ઝોસરી નય છે) દેવ ! આપના ઉપકારો બહોલ ફેરી
 રીતે વાળું ? વારંવાર મારી વંદના આપું કું. હવે તમારી
 કૃપા મારા પડી ગે તમે જ આશરે આપો. મારી તો
 પ્રમાણની વડી આવી પહોંચી છે. દેવ ! કરુણાળુ હો. મને
 રક્ષણ આપું. હવે આ જન્મે તમારે જોગે છે એમની રક્ષા
 કરો.

(મનોર નમસ્કાર કરે છે. તિતિલિ આશીર્વાદની મુદ્રા
 ફરી ઉઘડે છે)

તિતિલિ : શિરાખે પંચા !

(મનોર અંતરિયાળ માર્ગે વિચરે છે. એનો દેહ
 ગ્રાખો ગ્રાખો થતો અદૃશ્ય બને છે તિતિલિ એક
 અગીનજર ઝોળમના પદ લાગી મારી લગ્ન આમવીકૃત તર
 નય છે. સાલ્યમુર્તની શીનવ સાન્ન હવામાં ધરમાથી
 આવી એરી જ સાન્ન વાણી લાગે છે)

ઝોળમ (ધરમાથી) હરિ જેમ રાખે તેમ અનુકૂળ રહીએ રે,

અનુકૂળ રહીએ રે,

(પડો પડે છે.)

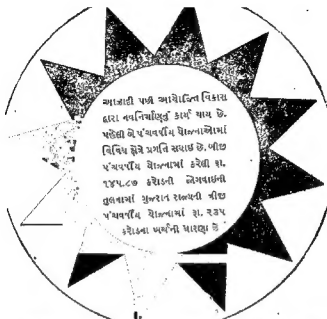
(એકાકીના સૌમ્યથી)

લવાજમ

આ અહ રાખે આપનું લવાજમ પડું થાય છે આમત વર્ષનું
 વરાજમ મતર મોડવી આપના વિનંતિ છે

કાવ્યસત્ર (૭૦૯ ૧૯૬૩)

આ મત્રમાં વંચાયેલા કેટલાક નિર્મલો અને આવતા અંકથી
 પ્રગટ ફીગું.

આજાદી પછી આયોજિત વિકાસ
દ્વારા નવનિર્માણ કાર્ય ચાલુ છે.
પહેલી બે પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં
વિવિધ ક્ષેત્રે પ્રગતિ સ્પષ્ટ છે. બીજી
પંચવર્ષીય યોજનામાં કરેલી શ.
૧૪૫.૮૭ કરોડની ભેગવાઈની
પુલવામાં મુજરાન રાજ્યની ત્રીજી
પંચવર્ષીય યોજનામાં શ. ૨૩૫
કરોડના ખર્ચની મારણ છે.

મીનાઈ (૬)

FYP (IV)

આથો, આપણે સૌ સાથે મળીને આપણી અને આવની પેઢીની સમૃદ્ધિ
અને સુખના સ્વર્ગીય માર્ગે કામે લાગી જઈએ
રાજ્ય અને રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અને આજાદીમાં ફાળો આપવાની
હિમ્મત તક પ્રત્યેક નાગરિકને નાની બચત
યોજના દ્વારા મળે છે.

(ગવર્નમેન્ટ ગ્રાન્ટના મહિની આના દ્વારા પ્રકાશિત)

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાયો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય
અમદાવાદ-૬

૧૫૬૫૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૬